

З М І С Т

Економіка

А х н о в с ь к а І . , Т о ф а н А . Визначення конкурентоздатності економік Вірменії й України в рейтингах світових організацій	7
Б е з г і н К . С . , Г р и ш и н а І . В . , У ш к а л ь о в В . В . Система категорій і понять, пов'язаних з мотивацією інноваційно активного персоналу підприємства	13
Б е р е ж н а О . О . Принципові засади діагностики функціонування рекреаційно-оздоровчих комплексів	19
Б і л а С . О . Механізми державного регулювання модернізації ринку освітніх послуг ВНЗ України	23
Б і л е ц ь к и й В . Модернізація вугільної промисловості в Україні техніко-економічні та суспільно-політичні аспекти	29
Б і л і к О . С . Здійснення регулювання діяльності підприємств на екологічних засадах	34
Б о р о д а ч Ю . В . Класифікація матеріальних потоків складального виробництва	38
Б о ч а р о в а А . С . Оцінка ефективності соціально-трудових відносин на Донецькій залізниці	42
Б у н т о в с ь к а Л . Л . , С т р е л ь ч е н к о Д . І . Соціально-трудові відносини: стан, особливості врегулювання	47
В е р х о в о д І . С . Міра впливу процесів інформатизації на ефективність суспільного виробництва	51
В л а с о в а Т . В . , П о л і т і к А . Нові вміння для ринку праці	57
Г о н ч а р е н к о Н . І . , К у ш н а р е н к о Н . П . Концептуальні засади розвитку світового господарства в контексті економічного лібералізму	64
Г о р о в а К . А . , Г о н т а р Я . В . Керування функціональної складової економічної безпеки підприємства	71
Г у л ь я е в А . М . , Л і н н і к А . Економічні проблеми організації діяльності в галузі фізкультури та спорту в сучасній Україні	75
Д а ц к о О . І . Застосування ціннісного підходу для забезпечення конкурентоспроможності регіону в умовах глокалізації	78
Д е н и с е н к о Н . О . Регулювання дисбалансу грошових потоків підприємств ЖКГ	90
Д е р к а ч Т . В . Питання державного регулювання аграрного сектору економіки США в умовах переходу до високих технологій	94
Д о н е ц А . С . Концепція моделювання інтеграції інноваційної діяльності економічних суб'єктів України	99
Є ф і м о в а Г . В . , П а ш е н к о О . В . Дослідження впливу факторів ризику на рівень інвестиційної діяльності областей України	103
Ж н я к і н Б . О . Методологічні принципи оцінки фінансового стану регіону	107
Ж о г о в а І . В . Теоретичні основи економічної ефективності підприємства як фактора його стійкого розвитку	111
К а з а к о в а О . К . , Л а г у т і н а І . С . Ринковий механізм у сучасній економіці	117
К а л а п а Т . В . Розвиток машинобудівельного підприємства в контексті його конкурентних переваг	122
К і р о в а Л . Л . Шляхи удосконалення транскордонної співпраці в агропродовольчому секторі України	127
К о л е с н і к І . М . Перспективи розвитку регіональних морських кластерів в Україні	131
К о л о м і ц е в а А . О . , Т к а ч о в а І . А . Вивчення й аналіз стратегічних альтернатив у виборі об'єктів реального інвестування	136
К о н д а у р о в а І . О . Світові тенденції розвитку національних інноваційних систем в умовах економіки знань	142
К о н і к О . В . Сутність оцінки інвестиційної привабливості суб'єктів РСЕ	148
К о с т е н к о Н . Вплив інструментів торговельної політики на конкурентоздатність Японії	154
К о ш е в ц о в а М . А . Організація управлінського обліку на підприємстві: японський досвід	160
К р и м о в а М . О . Компетентнісна основа освітньої системи України та її роль в формуванні конкурентоспроможності фахівця	165
К у х а р с ь к а Н . О . Вибір стратегії структурних перетворень економіки регіону	169
К у ч е р В . А . , П а с і ч к а Я . О . Організаційні системи управління виробничою потужністю промислових підприємств	175
Л и м а р В . В . Державна політика регулювання міжнародного трансферу знань: підходи до визначення та шляхи удосконалення	181
Л у к ' я н ч е н к о Н . Д . , Х р о м о в М . І . Економічний розвиток і людський капітал: фактори впливу	185
Л ю б и м о в а К . О . Фондовий ринок Європи: практика виходу з світової фінансової кризи	190
Л ь с к о в е ц ь Г . М . Аналіз ринку фінансових послуг України в умовах циклічності економіки	195
М а к о г о н Ю . В . Пік кризи пройдений, що в перспективі?	203
М а р и н і н а С . В . Економічні наслідки у міжнародній торгівлі України після вступу до світової організації торгівлі	211
М а р т ь о в а О . В . Інструменти регулювання розвитку старопромислових регіонів	217
М е с е ч к о І . М . Індикаторна оцінка рівня фінансової безпеки України	222
М е д в е д к і н а Є . О . , Б е л а ш О . Теоретичні й прикладні аспекти реалізації концепції фінансової безпеки держави	229
М е л ь н и к С . І . Сучасний стан підготовки фахівців для забезпечення економічної безпеки банків	234
М и з е в и ч Р . С . Визначення основних характеристик у моделях розподільної логістики	238
М о к і й А . І . , Ф л е й ч у к М . І . , П о л ь о в а Ю . В . Моделювання соціально-економічного розвитку України в умовах обмежених ресурсів	241
М о л д о в а н О . О . Оподаткування господарської діяльності, пов'язаної з експлуатацією природних ресурсів: механізми реалізації фіскального та стимулюючого потенціалів	247
М у н т і я н В . І . Перспективи інтеграційних векторів України в умовах глобалізації й регіоналізації	253
Н і к і т і н М . М . , А с т а п о в а Г . В . Особливості проведення лістингу корпоративних цінних паперів на глобальних фондових біржах	260
Н і к о л а й ч у к В . Є . Сприйняття тіньової економіки як змушеної альтернативи соціально-економічної деградації	266
Н у с і н о в В . Я . , Б у р к о в а Л . А . Визначення рівня фінансового стану за умови, що підприємство не отримало прибуток або збиток в оцінюваному періоді	267
Н у с і н о в а О . В . , Л е б і д ь І . О . Аналіз впливу якості корпоративного управління на ринкову вартість підприємств	271
П а р ш и к о в О . М . Проблеми й перспективи розвитку міжнародного залізничного транспорту	275
П и л и п е н к о В . В . Вплив іноземного капіталу на фінансову стійкість банківської системи України	278
П о д о л ь с ь к и й Р . Ю . Методика визначення наукового рейтингу вступників на навчання на ОКР «Магістр» у наданні освітніх послуг ВНЗ	283
П о л ь а н с ь к а Я . Л . , М о р о з о в а А . І . Оптимізація взаємозв'язку економічного зростання, зайнятості й людського	287

розвитку	
Семенова Д.А., Кобліанідзе Я.Р. Сучасні національні та зарубіжні підходи до оцінки нематеріальних активів	291
Сторож В.В., Герасименко О.І. Наркоманія в Україні як об'єкт соціально-економічного аналізу	297
Струлев О.О. Споживче ціннісний маркетинг об'єктів промислової нерухомості	300
Тарасова О.О. Сценарно-динамічна модель визначення напрямків структурних змін в регіональній економічній системі	305
Тульку Я.І., Гадзіна Д.О. Інформаційні технології (ІТ) як інструмент адаптації бізнесу до умов глобальної конкуренції (досвід Японії)	311
Федотов О.О. До питання про сутності інституціонального середовища інноваційної діяльності	317
Федотова М.М. Сучасні моделі розвитку корпорацій: порівняльна характеристика	325
Філахтова Т.В. Забезпечення безпечних умов праці як гарантія формування гідної праці в Україні	329
Ходикіна В.В., Зайцева Н.В. Просторові форми організації інноваційної інфраструктури в японській економіці	333
Чаусовський О.М., Тахтарова В.С., Матюніна М.В. Ліберальна модель модернізації як фактор економічного розвитку	338
Черненко Н.О. Управління потенціалом підприємства з позицій галузі (об'єднання)	344
Шукліна В.В. Визначення умов успішного функціонування партнерських відносин між туристичними підприємствами	348
Право	
Акаєв Т.Ш. Особливості системи правового регулювання й правова природа трудових відносин працівників органів внутрішніх справ, що мають спеціальні зв'язки з міліцією України (у контексті аналізу проекту нового трудового кодексу України)	353
Антошкіна В.К. Проблеми тлумачення правочинів	359
Бардашев Н.О. Релігійні організації як суб'єкти господарського права	362
Белкін Л.М. Проблеми та практика «роз'яснення законів» органами державної податкової служби	366
Білій О.І. Роль держави у стимулюванні інвестування структурної модернізації національного господарства України	371
Відров О.П. Організаційно-господарські зобов'язання у сфері обмеження монополізму і захисту конкуренції	378
Владиченко О.О. До питання вдосконалення законодавства про реалізацію вугільної продукції	383
Грабелініков В.А., Пугач М.О. Аспекти дотримання міжнародних нормативів та стандартів у сфері перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом	389
Грудницька С.М. Необхідність удосконалення господарської правосуб'єктності державних підприємств	392
Грушкевич Т.В. Конституційні засади екологічного інформаційного забезпечення	397
Дерев'янко Б.В., Савченко М.В. Формування правового статусу суб'єктів господарювання у сфері надання освітніх послуг до початку ХХ століття	400
Заяць Н.Я. Юрисдикційне повноваження суду касаційної інстанції щодо прийняття нового рішення та зміни рішення по справі як запорука ефективного судочинства у цивільних справах	405
Зверева О.В. Захист споживчого ринку господарсько-правовими засобами	409
Калініна С.П., Тактарова К.А. Тенденції розвитку зайнятості в Європі	413
Комарова О.С. Правові форми залучення земельних ділянок комунальної форми власності у господарський обіг	421
Курта О.О. Поняття та суть правової доктрини: теоретичний аспект	426
Кучер О.С. Удосконалення правового регулювання загальнодержавного планування з урахуванням досвіду КНР	432
Лавріненко О.В. Історія становлення і розвитку вчення про принципи трудового права: парадокси, проблеми	437
Міц М.М. Правове регулювання рекрутської повинності «малоросійського козацтва» за зводом законів російської імперії	444
Одінцова О.О. Правове регулювання лобізму в Україні: проект професійного (етичного) кодексу лобіста	448
Пархоменко М.М. Органи державного управління якістю продукції	452
Полухович В.І. Особливості правового регулювання поєднання видів депозитарної діяльності на фондовому ринку України	456
Разбейко Н.В. Стратегічні напрямлення співпраці місцевої влади та суспільства у рамках європейського інструменту партнерства та сусідства	460
Романюк Е.И., Дубина А.Ю. Захист прав інтелектуальної власності у фармацевтичній галузі	465
Руцинська Т.П. Господарсько-правовий статус громадських організацій у країнах Кавказу та Центральної Азії (на прикладах Вірменії, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану)	468
Сидор В.Д. Про концепцію розвитку земельного законодавства України	473
Сидорченко Т.Ф. Теоретичні передумови формування цілісного земельно-майнового комплексу на регіональному рівні	478
Тарасевич О.В., Нестеров Г.Г. Економіко-правові основи співробітництва органів місцевого самоврядування й суб'єктів господарювання в містах України	483
Таткова З.Ф. Відповідальність у формі застосування оперативного-господарських санкцій	487
Тимофієва Г.А. Термінологічні проблеми сучасного трудового права та права соціального забезпечення України	494
Уваров А.А., Бороздін М.С. До питання про доцільність уживання поняття "правовий статус мови"	499
Удод М.В., Рябчиць Ю.Г. Щодо поняття правова допомога	503
Філіпенко Є.С. Удосконалення порядку обігу акцій	507
Фролов Ю.М. Проблемні аспекти укладення договору застави та реалізації заставленого майна в Україні	510
Черленяк Н.И., Переверзев А.Н. Про передачу майна релігійного значення релігійним організаціям	514
Черняк Г.М. Проблема розмежування конструкцій недійсних та неукладених правочинів	519
Ямкова І.М. До питання щодо правового регулювання та правового забезпечення підприємницької діяльності громадян	522
Ярчук В.С. Трудовий договір як основний чинник структуризації і систематизації елементного складу предмета трудового права України	526
Рецензії	
Ляшенко В.І. Міжнародна економічна діяльність України	532
Петенко І.В. Імперативи розвитку людського капіталу	533
Наукове життя	
Щодо доцільності заснування на українсько-російському кордоні єврорегіону «Азов»	535
Вірменія - Україна: перспективи взаємовигідного співробітництва	542
Міжнаціональна згода в контексті діалогу влади й суспільства	561
Перспективи та напрямки розвитку старопромислових регіонів України у посткризовий період	566
Дев'ята міжнародна наукова конференція «Проблеми й перспективи розвитку співробітництва між країнами Південно-Східної Європи в рамках Чорноморського економічного співробітництва та ГУАМ»	569
Некролог	
Пам'яті Новицького В.С.	586

Вестник Донецкого национального университета

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ОСНОВАН В 1997 ГОДУ

Серия В. Экономика и право

№1/2011

СО Д Е Р Ж А Н И Е

Экономика

Ахновская И.А., Тофан А.Л. Определение конкурентоспособности экономик Армении и Украины в рейтингах мировых организаций	7
Безгин К.С., Гришина И.В., Ушкалёв В.В. Система категорий и понятий, связанных с мотивацией инновационно-активного персонала предприятия	13
Бережная О.О. Принципиальные основы диагностики функционирования рекреационно-оздоровительных комплексов	19
Белая С.А. Механизмы государственного регулирования модернизации рынка образовательных услуг вузов Украины	23
Билецкий В.С. Модернизация угольной промышленности в Украине технико-экономические и общественно-политические аспекты	29
Билик О.С. Осуществление регулирования деятельности предприятий на экологических началах	34
Бородач Ю.В. Классификация материальных потоков сборочного производства	38
Бочарова А.С. Оценка эффективности социально-трудовых отношений на Донецкой железной дороге	42
Бунтовская Л.Л., Стрельченко Д.И. Социально-трудовые отношения: состояние, особенности урегулирования	47
Верховод И.С. Мера влияния процессов информатизации на эффективность общественного производства	51
Власова Т.В., Политик А. Новые умения для рынка труда	57
Гончаренко Н.И., Кушнарченко Н.П. Концептуальные основы развития мирового хозяйства в контексте экономического либерализма	64
Горова К.А., Гонтарь Я.В. Управление функциональной составляющей экономической безопасности предприятия	71
Гуляев А.М., Линник А. Экономические проблемы организации деятельности в области физкультуры и спорта в современной Украине	75
Дацко О.И. Применение ценностного подхода для обеспечения конкурентоспособности региона в условиях глокализации	78
Денисенко Н.О. Регулирование дисбаланса денежных потоков предприятий ЖКХ	90
Деркач Т.В. Вопрос государственного регулирования аграрного сектора экономики США в условиях перехода к высоким технологиям	94
Донец А.С. Концепция моделирования интеграции инновационной деятельности экономических субъектов Украины	99
Ефимова Г.В., Пащенко О.В. Исследование влияния факторов риска на уровень инвестиционной деятельности областей Украины	103
Жнякин Б.А. Методологические принципы оценки финансового состояния региона	107
Жогова И.В. Теоретические основы экономической эффективности предприятия как фактора его стойкого развития	111
Казакова О.К., Лагутина И.С. Рыночный механизм в современной экономике	117
Калапа Т.В. Развитие машиностроительного предприятия в контексте его конкурентных преимуществ	122
Кирова Л.Л. Пути усовершенствования трансграничного сотрудничества в агропродовольчому секторе Украины	127
Колесник И.Н. Перспективы развития региональных морских кластеров в Украине	131
Коломицева А.О., Ткачова И.А. Изучение и анализ стратегических альтернатив в выборе объектов реального инвестирования	136
Кондаурова И.О. Мировые тенденции развития национальных инновационных систем в условиях экономики знаний	142
Конио В. Сущность оценки инвестиционной привлекательности субъектов РСЭ	148
Костенко Н.В. Влияние инструментов торговой политики на конкурентоспособность Японии	154
Кошецова М.А. Организация управленческого учета на предприятии: японский опыт	160
Крымова М.А. Компетентная основа образовательной системы Украины и ее роль в формировании конкурентоспособности специалиста	165
Кухарская Н.А. Выбор стратегии структурных преобразований экономики региона	169
Кучер В.А., Пасичка Я.О. Организационные системы управления производственной мощностью промышленных предприятий	175
Лымарь В.В. Государственная политика регулирования международного трансфера знаний: подходы к определению и пути усовершенствования	181
Лукьянченко Н.Д., Хромов Н.И. Экономическое развитие и человеческий капитал: факторы влияния	185
Любимова К.О. Фондовый рынок Европы: практика выхода из мирового финансового кризиса	190
Лясковец А.Н. Анализ рынка финансовых услуг Украины в условиях цикличности экономики	195
Макогон Ю.В. Пик кризиса пройден, что в перспективе?	203
Маринина С.В. Экономические последствия в международной торговле Украины после вступления в ВТО	211
Мартьякова Е.В. Инструменты регулирования развития старопромышленных регионов	217
Месечко И.Н. Индикаторная оценка уровня финансовой безопасности Украины	222
Медведкина Е.А., Белаш О. Теоретические и прикладные аспекты реализации концепции финансовой безопасности государства	229
Мельник С.И. Современное состояние подготовки специалистов для обеспечения экономической безопасности банков	234
Мизевич Р.С. Определение основных характеристик в моделях распределительной логистики	238
Мокий А.И., Флейчук М.И., Полякова Ю.В. Моделирование социально-экономического развития Украины в условиях ограниченных ресурсов	241
Молдован А.А. Налогообложение хозяйственной деятельности, связанной с эксплуатацией природных ресурсов: механизмы реализации фискального и стимулирующего потенциалов	247
Мунтян В.И. Перспективы интеграционных векторов Украины в условиях глобализации и регионализации	253
Никитин М.М., Астапова Г.В. Особенности проведения листинга корпоративных ценных бумаг на глобальных фондовых биржах	260
Николайчук В.Е. Восприятие теневой экономики как вынужденной альтернативы социально-экономической деградации	266
Нусинов В.Я., Буркова Л.А. Определение уровня финансового состояния при условии, что предприятие не получило прибыль или убыток в оцениваемом периоде	267
Нусинова О.В., Лебедь И.О. Анализ влияния качества корпоративного управления на рыночную стоимость предприятий	271
Паршиков А.М. Проблемы и перспективы развития международного железнодорожного транспорта	275
Пилипенко В.В. Влияние иностранного капитала на финансовую стойкость банковской системы Украины	278
Подольский Р.Ю. Методика определения научного рейтинга поступающих на обучение на ОКУ "Магистр" в предоставлении образовательных услуг вузам	283
Полянская Я.Л., Морозова А.И. Оптимизация взаимосвязи экономического роста, занятости и человеческого развития	287
Семенова Д.А., Коблианидзе Я.Р. Современные национальные и зарубежные подходы к оценке нематериальных активов	291
Сторож В.В., Герасименко О.И. Наркомания в Украине как объект социально-экономического анализа	297

Струлев О.О. Потребительское ценностный маркетинг объектов промышленной недвижимости	300
Тарасова Е.О. Сценарно-динамическая модель определения направлений структурных изменений в региональной экономической системе	305
Тульку Я.И., Гадзина Д.О. Информационные технологии (IT) как инструмент адаптации бизнеса к условиям глобальной конкуренции (опыт Японии)	311
Федотов А.А. К вопросу о сущностях институциональной среды инновационной деятельности	317
Федотова М.Н. Современные модели развития корпораций: сравнительная характеристика	325
Филоктова Т.В. Обеспечение безопасных условий работы как гарантия формирования достойной работы в Украине	329
Ходыкина В.В., Зайцева Н.В. Пространственные формы организации инновационной инфраструктуры в японской экономике	333
Чаусовский А.М., Тахтарова В.С., Матюнина М.В. Либеральная модель модернизации как фактор экономического развития	338
Черненко Н.О. Управление потенциалом предприятия с позиций области (объединение)	344
Шуклина В.В. Определение условий успешного функционирования партнерских отношений между туристическими предприятиями	348

Право

Акаев Т.Ш. Особенности системы правового регулирования и правовая природа трудовых отношений работников органов внутренних дел, имеющих специальные звания милиции Украины (в контексте анализа проекта нового Трудового кодекса Украины)	353
Антошкина В.К. Проблемные толкования сделок	359
Бардашевич Н.А. Религиозные организации как субъект хозяйственного права	362
Белкин Л.М. Проблемы и практика «разъяснения законов» органами Государственной налоговой службы	366
Белый А.И. Роль государства в стимулировании инвестирования структурной модернизации национального хозяйства Украины	371
Вихров А.П. Организационно-хозяйственные обязательства в сфере ограничения монополизма и защиты конкуренции	378
Владыченко А.А. К вопросу о совершенствовании законодательства о реализации угольной продукции	383
Грабелъников В.А., Пугач М.О. Соблюдение международных нормативов и стандартов в сфере перевозки опасных грузов автомобильным транспортом	389
Грудницкая С.Н. Необходимость совершенствования хозяйственной правосубъектности государственных предприятий	392
Грушкевич Т.В. Конституционные основы экологического информационного обеспечения	397
Деревяноко Б.В., Савченко М.В. Формирование правового статуса субъектов хозяйствования в сфере предоставления образовательных услуг к началу XX столетия	400
Заяц Н.Я. Юрисдикционное полномочия суда кассационной инстанции по принятию нового решения и изменения решение по делу как залог эффективного судопроизводства по гражданским делам	405
Зверева Е.В. Защита потребительского рынка хозяйственно-правовыми средствами	409
Калинина С.П., Тахтарова К.А. Тенденции развития занятости в Европе	413
Комарова О.С. Правовые формы вовлечения земельных участков коммунальной формы собственности в хозяйственный оборот	421
Курта Е.А. Понятие и суть правовой доктрины: теоретический аспект	426
Кучер О.С. Совершенствование правового регулирования общегосударственного планирования с учетом опыта КНР	432
Лавриненко О.В. История становления и развития учения о принципах трудового права: парадоксы, проблемы	437
Миц М.Н. Правовая регуляция рекрутской повинности «малороссийского казачества» за Сводом законов Российской империи	444
Одинцова О.О. Правовое регулирование лоббизма в Украине: проект профессионального (этического) кодекса лоббиста	448
Пархоменко М.М. Органы государственного управления качеством продукции	452
Полухович В.И. Особенности правового регулирования совмещения видов депозитарной деятельности на фондовом рынке Украины	456
Разбейко Н.В. Стратегические направления сотрудничества местной власти и общества в рамках Европейского инструмента партнерства и соседства	460
Романюк Е.И., Дубина А.Ю. Защита прав интеллектуальной собственности в фармацевтической отрасли	465
Рущинская Т.П. Хозяйственно-правовой статус общественных организаций в странах Кавказа и Центральной Азии (на примерах Армении, Казахстана, Киргизстана, Таджикистана, Туркменистана и Узбекистана)	468
Сидор В.Д. О Концепции развития земельного законодательства Украины	473
Сидорченко Т.Ф. Теоретические предпосылки формирования целостного земельно-имущественного комплекса на региональном уровне	478
Тарасевич Е.В., Нестеров Г.Г. Экономико-правовые основы сотрудничества органов местного самоуправления и субъектов хозяйствования в городах Украины	483
Татькова З.Ф. Ответственность в форме применения оперативно-хозяйственных санкций	487
Тимофеева А.А. Терминологические проблемы современного трудового права и права социального обеспечения Украины	494
Уваров А.А., Бороздин М.С. К вопросу о целесообразности употребления понятия "правовой статус языка"	499
Удод М.В., Рябчиц Ю.Г. Относительно понятия правовая помощь	503
Филипенко Е.С. Усовершенствование порядка обращения акций	507
Фролов Ю.М. Проблемные аспекты заключения договора залога и реализации заложенного имущества в Украине	510
Черленяк М.И., Переверзев О.М. О передаче имущества религиозного назначения религиозным организациям	514
Черняк А.М. Проблема разграничения конструкций недействительных и незаключенных сделок	519
Ямкова И.М. К вопросу относительно правового регулирования и правового обеспечения предпринимательской деятельности граждан	522
Ярчук В.С. Трудовой договор как основной фактор структуризации и систематизации элементного состава предмета трудового права Украины	526

Рецензии

Ляшенко В.И. Международная экономическая деятельность Украины	532
Петенко И.В. Императивы развития человеческого капитала	533

Научная жизнь

О целесообразности создания на украинско-российской границе еврорегиона «Азов»	535
Армения - Украина: перспективы взаимовыгодного сотрудничества	542
Межнациональное согласие в контексте диалога власти и общества	561
Перспективы и направления развития старопромышленных регионов Украины в посткризисный период	566
Девятая международная научная конференция «Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ»	569

Некролог

Памяти Новицкого В.Е.	586
-----------------------	-----

Bulletin of Donetsk National University

SCIENTIFIC JOURNAL

FOUNDED IN 1997

Series C. Economics and Law

№1/2011

CONTENTS

Economics

Akhnovskaya I.A., Tofan A.L. Definition of competitiveness of the economies of Armenia and Ukraine in the rankings of world institutions	7
Bezgin K.S., Grishina I.V., Ushkalov V.V. The system of categories and concepts related to the motivation of innovation active enterprises personnel	13
Berezhnaya O.O. Fundamental principles of diagnosis operation of recreational and fitness facilities	19
Belaya S.A. Mechanisms of state regulation of modernizing the education market universities in Ukraine	23
Biletskiy V.S. Upgrading of the coal industry in Ukraine, techno-economic and socio-political aspects	29
Bilyk O.S. Realization the activities of enterprises on the basis of environmental basis	34
Borodach Y.V. Classification of material flow assembly production	38
Bocharova A.S. Evaluating the effectiveness of social-labor relations at the Donetsk railway	42
Buntovskaya L.L., Strelchenko D.I. Labor relations: state, particularly of the settlement	47
Verkhovod I.S. Measure of the influence of processes of information on the effectiveness of social production	51
Vlasova T., Politik A. New skills for labor market	57
Goncharenko M.I., Kushnarenko N.P. Conceptual foundations of the world economy in the context of economic liberalism	64
Gorovaya K.A., Gontar Y.V. Management functional component of the economic security of the enterprise	71
Gulyaev A.M., Linnik A. The economic problems of the organization in the field of physical culture and sports in modern Ukraine	75
Datsko O. The usage of value approach to ensure the competitiveness of the region in glocalization	78
Denisenko N.O. Regulation of imbalance cash flows of utilities-providing enterprises	90
Derkach T. The issue of state regulation of the agricultural sector of the US economy during the transition to high technology	94
Donets A.S. The concept of modelling the integration of innovative activity of economic entities of Ukraine	99
Efimov G.V., Paschenko O. Investigation of the effect of risk factors on the level of investment activity of regions of Ukraine	103
Zhnyakin B.O. Methodological principles for assessing the financial status of the region	107
Zhogova I.V. Theoretical foundations of cost-effectiveness of the company as a factor of its sustainable development	111
Kazakova O.K., Lagutina I.S. The market mechanism in the modern economy	117
Kalapa T.V. The development of machine-building enterprise in the context of its competitive advantages	122
Kirova L.L. Ways to improve cross-border cooperation in the agricultural and food-processing sector of Ukraine	127
Kolesnik I.N. Prospects for the development of regional marine clusters in Ukraine	131
Kolomitseva A.O., Tkachova I.A. Study and analysis of strategic alternatives in the choice of objects of real investment	136
Kondaurova I.O. Global trends in national innovation systems in the knowledge economy	142
Konik O. The essence of the assessment of investment attractiveness of the subjects of real economic sector	148
Kostenko N.V. The influence of trade policy instruments on the competitiveness of Japan	154
Koshevtsova M.A. The organization of management accounting in the enterprise: Japanese Experience	160
Krymov M.A. Competence framework of the educational system of Ukraine and its role in shaping the competitiveness of the specialist	165
Kukharskaya N.A. Choosing a strategy of structural reforms of the regional economy	169
Kucher V.A., Pasichka Ya.O. Organizational control systems production capacity of industrial enterprises	175
Lymar V. Public policies regulating the international transfer of knowledge: approaches to defining and perfecting	181
Lukyanchenko N.D., Khromov N.I. Economic development and human capital: influencing factors	185
Lyubimov K.O. Stock Market in Europe: the practice out of the global financial crisis	190
Lyaskovets A.N. Analysis of the financial services market of Ukraine in economic cycles	195
Makogon Y. The peak of the crisis is passed, what in the future?	203
Martina S. The economic consequences of international trade in Ukraine after WTO accession	211
Martyakova E.V. Tools for regulating the development of the old industrial regions	217
Mesechko I.N. Indicator assessment of the financial security of Ukraine	222
Medvedkin E.A., Belash O. Theoretical and practical aspects of implementing the concept of the financial security of the state	229
Melnik S. Current status of training for the economic security of banks	234
Mizevich R.S. Determination of the main characteristics in models of distribution logistics	238
Mokiy A.I., Fleychuk M.I., Polyakova Y.V. Modeling of socio-economic development of Ukraine in resource-limited settings	241
Moldovan A.A. Taxation of business activities related to the use of natural resources, mechanisms for the implementation of fiscal stimulus and the potential	247
Muntiyani V.I. Prospects for integration of the vectors of Ukraine in conditions of globalization and regionalization	253
Nikitin M.M., Astapova G.V. Features of the listing of corporate securities in the global stock markets	260
Nikolaychuk V.E. Perception of the grey economy as an alternative to forced social and economic degradation	266
Nusinov V.Y., Burkova L.A. Determining the level of financial status, provided that the company did not receive profit or loss in the evaluation period	267
Nusinov O., Lebed I.O. Acting Analysis of the impact of corporate governance on the market value of companies	271

Parshikov A. M. Problems and prospects of development of international rail transport	275
Pilipenko V. The influence of foreign capital on the financial stability of the banking system of Ukraine	278
Podolsky R. Y. Methods of determining the rating of scientific training on entering the ECL"Master" in the provision of educational services institutions	283
Pol'yanskaya Y. L., Morozova A. I. Optimization of the relationship of economic growth, employment and human development	287
Semenova D., Koblianiidze Ya. R. Current national and international approaches to the valuation of intangible assets	291
Storozh V., Gerasimenko O. Drug addiction in Ukraine as an object of socio-economic analysis	297
Strulev O. O. Consumer value-marketing of industrial real estate	300
Tarasova E. O. Scenario-dynamic model for defining areas of structural changes in the regional economic system	305
Tulku Ya. I., Gadzina D. O. Information Technology (IT) as a tool to adapt to business conditions of global competition (Japanese experience)	311
Fedotov A. A. On the essences of the institutional environment of innovation	317
Fedotova M. N. Current models of development corporations: a comparative analysis	325
Filakhtova T. V. Ensuring safe working conditions to guarantee the formation of decent work in Ukraine	329
Khodykina V. V., Zaitsev N. V. The spatial form of organization of the innovation infrastructure in the Japanese economy	333
Chausovsky A. M., Takhtarova V. S., Matyunina M. V. The liberal model of modernization as a factor in economic development	338
Chernenko N. O. Managing the enterprise potential of the Oblast position (association)	344
Schuklina V. Determination of conditions for the successful operation of the partnership between tourism enterprises	348

Law

Akaev T. S. Features of system of legal regulation and the legal nature of labour relations of workers of the law-enforcement bodies having special ranks of militia of Ukraine (in a context of the analysis of the project of the new labour code of Ukraine)	353
Antoshkina V. K. Problematic interpretation of contracts	359
Bardashevych N. Religious organizations as a subject of commercial law	362
Belkin L. M. Problems and practice "interpretation of the laws" of State tax service bodies	366
Biliy O. Role of the state in promoting investment for structural modernization of the Ukraine national economy	371
Vikhrov O. P. Organizational and economic obligations in the restriction of monopoly and competition	378
Vladychenko A. A. To the question about perfection of legislation about realization of coal products	383
Gabelnikov V. A., Pugach M. O. Observance of international norms and standards in sphere of transportation of dangerous cargoes by motor transport	389
Grudnitska S. N. Necessity of perfection economic legal subject of state enterprises	392
Hrushkevych T. The constitutional principles of environmental information provision	397
Derevyanko B. V., Savchenko M. V. Formation of the economic entities legal status in sphere of educational services granting to beginning XX century	400
Zayats' N. The authority of court of cassation instance to the taking or the altering the decision as guaranty of effective legal procedure in civil cases	405
Zvereva O. V. Consumer market protection of the economic-legal means	409
Kalinina S. P., Takhtarova K. A. Employment development tendencies in Europe	413
Komarova O. S. Legal forms of involving of lands of communal property in an economic turnover	421
Kurta O. O. Concept and essence of the legal doctrine: theoretical aspect	426
Kucher O. C. Improving the legal regulation of national planning based on the experience of PRC	432
Lavrinenko O. V. History of formation and doctrine development about principles of the labour law: paradoxes, problems	437
Mits M. M. Legal adjusting of the duty of rekrutstvo of the «cossacks of Malorussia» after Statute-book of the Russian empire	444
Odintsova O. O. Legal regulation of lobbyism in Ukraine: project of professional (ethical) code of the lobbyist	448
Parkhomenko M. M. State run public authorities of quality products	452
Polyukhovych V. I. Features of legal regulation of overlapping of kinds depository activity in the share market of Ukraine	456
Razbeyko N. V. Strategic directions in cooperation between local authorities and society within the European partnership and neighbourhood	460
Romanyuk O. I., Dubina A. Yu. Intellectual property rights protection in the pharmaceutical industry	465
Rutysynska T. P. The economic and legal status of public organizations in some countries of the Caucasus and Central Asia (by the examples of Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan)	468
Sydor V. D. About Conception of development of the land legislation of Ukraine	473
Sydorchenko T. F. Theoretical preconditions of a holistic land-property complex formation at the regional level	478
Tarasevich E., Nesterov G. Economic and legal framework for cooperation of local governments and entities in the cities of Ukraine	483
Tatkova Z. F. The responsibility in the form of operative commercial sanctions use	487
Timofeeva A. A. Terminological problems of the modern labour law and the law of social security of Ukraine	494
Uvarov A. A., Borozdin M. S. To the expediency of taking the concept of "legal status of language"	499
Udod M. V., Ryabchyt's Yu. G. About the concept of legal redress	503
Filipenko E. S. Shares circulation order improvement	507
Frolov Yu. M. Problematic aspects of pledge agreement making and pledged property realization in Ukraine	510
Cherlenyak N. A., Pereverzev A. N. About transfer of property of religious value religious organizations	514
Chernyak A. M. The problem of division designs invalid and not concluded contracts	519
Yamkovaya I. M. To the question concerning the legal regulation and legal support of business people	522
Yarchuk V. S. The labour contract as a major factor of structurization and ordering of element structure of a subject of the labour law of Ukraine	526

Reviews

Lyashenko V. I. International economic activity of Ukraine	532
Petenko I. V. The imperatives of human capital development	533

Scientific Life

On the feasibility of establishing on the Ukrainian-Russian border of Euroregion "Azov"	535
Armenia - Ukraine: prospects of mutual cooperation	542
Interethnic consent in the context of dialogue between authorities and society	561
Perspectives and directions of development of old-industrial regions of Ukraine in the post-crisis period	566
Ninth International Conference "Problems and prospects of cooperation between the countries of South-Eastern Europe in the framework of BSEC and GUAM"	569

Obituary

In commemoration of V. Ye. Novytskyi	586
--------------------------------------	-----

УДК 349.2

ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ РАБОТНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ, ИМЕЮЩИХ СПЕЦИАЛЬНЫЕ ЗВАНИЯ МИЛИЦИИ УКРАИНЫ (В КОНТЕКСТЕ АНАЛИЗА ПРОЕКТА НОВОГО ТРУДОВОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ)

Акаев Т.Ш., преподаватель Макеевского экономико–гуманитарного института (МЭГИ), соискатель адъюнктуры Харьковского национального университета внутренних дел (г. Харьков)

В отраслевой науке трудового права не существует единого подхода к характеристике отраслевой (правовой) природы отношений, возникающих во время прохождения гражданами Украины службы в органах внутренних дел (*далее — ОВД*) в целом и милиции в частности. Неоднозначной является и практика применения положений законодательства о службе, вследствие чего часто встречаются случаи нарушения не только служебных, а и конституционных трудовых прав и свобод работников ОВД [1–4]. На все эти негативные обстоятельства обоснованно и неоднократно обращалось внимание в современной отраслевой науке [5–7], однако в этом контексте, на наш взгляд, отдельного внимания требует разработка теоретико–прикладных вопросов, связанных с характеристикой имеющейся специфики и отраслевой принадлежности норм, регулирующих трудовые отношения работников, которые проходят госслужбу в ОВД и имеют специальные звания милиции Украины.

В силу указанного и принимая во внимание недостаточность научной проработки указанного направления отраслевой — трудово-правовой науки, автором статьи было поставлено *задание — исследовать имеющиеся особенности системы специального регулирования и правовой природы трудовых отношений работников ОВД, имеющих специальные звания милиции Украины, в контексте анализа положений проекта нового Трудового кодекса Украины* [8] (*далее — ТКУ*).

Следует отметить, что согласно ст. 18 Закона Украины «О милиции» (*далее — Закон*), порядок и условия прохождения службы в ОВД регламентируются Положением о прохождении службы личным составом органов внутренних дел (*далее — Положение*). Служебно–трудовые правоотношения работников ОВД, согласно ст. 17 Закона и п. 3 Положения, возникают на «контрактной основе» и на «добровольных» «договорных началах» путем заключения лицом «договора». Таким образом, по Закону речь идет о составлении контракта, который в подзаконном акте — Положении — характеризуется через родовое понятие «договор», который должен заключаться претендентом (кандидатом) на службу исключительно на «договорных», «добровольных» началах. Субъектами указанных правоотношений, согласно ст. 16 Закона, считаются работник и орган внутренних дел (учреждение, которое имеет статус юридического лица) в лице уполномоченного органа — начальников органов и подразделений внутренних дел. Объектом служебно–трудового правоотношения являются выполнения работником его «функциональных обязанностей» (п. 4.6 Инструкции о порядке проведения аттестации личного состава органов внутренних дел Украины, утвержденной Приказом МВД Украины №181 от 22.03.05) по определенной должности (пп. 6, 24 Положения) с учетом определенных квалификационных, деловых и других требований (ст. 17 Закона, пп. 6, 7 Положения) и с соблюдением требований внутреннего распорядка (п. 21 Положения), т.е. трудовая функция.

Содержание служебно–трудового правоотношения, т.е. взаимные права и обязанности его сторон, установлено, в частности, в разделе II «Права и обязанности и ответственность» Положения. Так, п. 11 Положения предусмотрено обязанность прямых начальников заботиться о безопасных условиях службы подчиненных, предоставлять им реальные возможности для служебного, культурного и морального роста с учетом мнения коллектива органа внутренних дел и с обеспечением гласности и социальной справедливости; п. 12 Положения — установлено, что работники ОВД за выполненную работу получают денежное и вещевое обеспечения по нормам, установленным законодательством; в соответствии с п. 15 Положения, работникам ОВД разрешено работать по совместительству, за исключением работников отдельных подразделений МВД, непосредственно в ОВД в соответствии с порядком и условиям, предусмотренными законодательством о совместительстве для рабочих и служащих. В то же время запрещено заниматься любыми видами предпринимательской деятельности и организовывать забастовки, а также принимать в них участие; п. 16 Положения предусмотрено, что в случае обучения работников ОВД в вечерних (сменных) средних общеобразовательных школах, ведомственных учебных заведениях, а также других министерств и ведомств лицам предоставляются льготы, установленные

законодавством (в частині, ст.ст. 201–220 Кодекса законів о труді України (*даліе* — КЗот) — Т.А.) для слухачів і студентів; п. 17 Положення встановлено, що вагітні жінки і матері з числа осіб рядового і начсоставу ОВД користуються всіма правами і льотами, встановленими законодавством (в частині, ст.ст. 174 — 186–1 КЗот України — Т.А.); п. 21 Положення для працівників ОВД передбачена 41-годинна робоча тиждень і те, що при необхідності вони несуть службу вище встановленої тривалості робочого часу, а також в вихідні і святкові дні. Оплата праці в надзвичайне, нічне час, в вихідні і святкові дні виробляється згідно з законодавством (в частині, ст.ст. 72, 106, 107 КЗот України — Т.А.); в п. 22 Положення передбачено, що для охорони своїх професійних, службово-робочих, соціально-економічних прав та інтересів працівники ОВД можуть об'єднатися в громадські організації, діяльність яких здійснюється згідно з законодавством (в частині, ст.ст. 243–252 КЗот України — Т.А.); п. 24 Положення встановлено, що, в разі незаконного звільнення або переведення на іншу роботу, особи рядового або начсоставу підлягають відновленню на попередній роботі (функції), а орган, який розглядає трудову суперечку, одночасно повинен вирішити питання про виплату такому особі середнього зарплати за час змушеного прогулу або різниці в зарплаті за час виконання нижчеоплачуваної роботи, але не більше ніж за 1 рік.

Положення, встановлені спеціальним законодавством о службі, свідчать, що службово-робочі правовідносини є різновидом соціально-робочих відносин в сфері наймного праці і, відповідно, входять в предмет трудового права [6, с. 90–120; 7, с. 389–390].

Трудове право — це сфера наймного (залежного) праці, а службово-робоче правовідношення виникає між працівником ОВД і органом внутрішніх справ (роботодавцем), по якому одна сторона (працівник), входячи в склад трудового колективу органу (підрозділу), зобов'язана виконувати роботу певного роду — службово-робочу функцію (згідно з певною професією, посадою, кваліфікацією) з підкоренням встановленим вимогам внутрішнього робочого розпорядку, а інша сторона (роботодавець), в свою чергу, — забезпечувати працівника роботою в відповідності з умовленою угодою (контрактом) о службі спеціальністю, кваліфікацією або посадою, своєчасно і в встановлених розмірах оплачувати його праці, створювати умови праці, необхідні для виконання цієї роботи і передбачені діючим загальним і спеціальним законодавством о порядку і умовах проходження державної служби в ОВД, угодою (контрактом) о службі і згодою сторін.

Особливо помітним в контексті аналізу законодавства о службі в ОВД є те, що в змісті Положення закріплені юридичні конструкції, які однозначно вказують саме на трудову правову галузеву належність (правову природу) відносин, які виникають і здійснюються в час проходження такої служби. Скажемо, згідно з п. 15 Положення, працівникам ОВД дозволено працювати по сумісності. Як відомо, визначення поняття «сумісність» закріплено лише в одному акті — Постановленні Кабміну України №245 от 03.04.93 «О роботі по сумісності працівників державних підприємств, установ, організацій», де сумісність визначено як виконання, крім своєї основної, іншої роботи *на умовах трудового договору* на тому ж або іншому підприємстві, в установі, організації або у фізичної особи в вільне від основної роботи час. Т.е., спеціальним законодавством о труді по сумісності, діяльність якого поширена п. 15 Положення і на аттестованих (т.е. маючих спеціальні звання міліції) працівників ОВД, безпосередньо передбачено укладення працівниками ОВД трудових угод.

Розглянемо докладніше заборону п. 15 Положення (аналогічна норма міститься також в ст. 18 Закону) організувати забастовки і брати в них участь. Звернемося і тут до єдиного в Україні закону — акту вищої юридичної сили, який регламентує порядок реалізації конституційного права працюючих на забастовку для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44 Конституції України), а саме — Закону України «О порядку дозволення колективних трудових суперечок (конфліктів)». Згідно з ст. 1 вказаного Закону, його норми поширюються лише на *наймних працівників* незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності. Поняття «наймний працівник» розкрито цією ж нормою: це фізична особа, яка працює виключно *по трудовому договору* на підприємстві, в установі і організації, в їх об'єднаннях або у фізичних осіб, які використовують *наймну праці*. Крім того, і саме визначення «забастовки» безпосередньо пов'язано з поняттям «наймного працівника» (ст. 17 вказаного Закону).

Стаття 2 Закону України «О компенсації громадянам втрати частини доходів в зв'язі з порушенням строків їх виплати» поняття «зарплатна плата» і «грошове забезпечення» розглядаються законодавцем як рівнозначні, тотожні за змістом. Але відомо, що о «зарплатній платі» йдеться саме в трудовому праві, в частині в ч. 1 ст. 21 КЗот України, де і міститься легальне визначення поняття трудового договору.

Згідно з ст. 22 Закону України «О міліції», для працівників ОВД встановлена 41-годинна робоча тиждень, а в необхідних випадках працівники ОВД несуть службу вище встановленої

продолжительности рабочего времени, а также в выходные и праздничные дни. Оплата труда в сверхурочное и ночное время, в выходные и праздничные дни производится согласно требованиям законодательства. Во исполнение ст. 22 Закона, п. 21 Положения Правительством было принято Постановление №197 от 14.09.91 «О порядке компенсации лицам рядового и начальствующего состава органов внутренних дел за службу свыше установленного законодательством рабочего времени, а также в дни еженедельного отдыха и праздничные дни», где в п. 1 непосредственно указано, что оплата их труда за это время осуществляется в размерах, предусмотренных *«законодательством Украины о труде»*.

Относительно предусмотренного в п. 22 Положения и ст. 18 Закона права работников ОВД на создание профсоюзов, то следует сказать, что профсоюз аттестованных работников ОВД Украины (*далее — профсоюз ОВД*) был создан в 1992 г. и в своей деятельности руководствуется, кроме норм ст.ст. 243–252 КЗоТ Украины, Законом Украины «О профсоюзах, их правах и гарантиях деятельности». Согласно ст. 1 этого Закона, профсоюз — это добровольная неприбыльная общественная организация, объединяющая граждан, связанных общими интересами по роду их профессиональной (трудовой) деятельности, а в ст. 4 предусмотрено, что законодательство о профсоюзах состоит из Конституции Украины, Закона Украины «Об объединении граждан», этого Закона, КЗоТ Украины и других нормативно-правовых актов, принятых в соответствии с ними. Профсоюз ОВД, в числе прочих, принимает участие в подписании и выполнении всех Генеральных соглашений, которые заключались между Кабинетом Министров Украины, всеукраинскими объединениями работодателей и предпринимателей и всеукраинскими организациями профсоюзов и профобъединениями, которыми предусматривается осуществлении «ведомственным» профсоюзом как представительской, так и защитной функций.

Системный анализ содержания приведенных положений законодательства о службе и корреспондирующих ему положений законодательных актов, на наш взгляд, свидетельствует, что по своей природе правоотношения с работниками ОВД — это не что иное как трудовые отношения, имеющие определенную специфику. В специальном законодательстве о службе используются понятия («титольные термины»), присущие исключительно трудовому праву, а именно: «дисциплинарные взыскания», «увольнение», «восстановление на работе (должности)», «трудовые споры», «право на забастовку», «право на работу по совместительству», «перевод», «перемещение», «испытание при принятии на службу», «аттестация» и т.п. Ни один из этих терминов (правовых субинституты) не используются в других отраслях права (в частности, ни гражданском, ни административном). Так же, как ни в одном подзаконном нормативно-правовом акте, а тем более законодательном, сегодня нет прямого указания, что служебно-трудовые отношения работников ОВД не регулируются трудовым законодательством или регулируются конкретно какой-либо другой отраслью права.

Имеющиеся особенности правового регулирования условий прохождения службы закреплены в соответствующих специальных актах — Законе «О милиции», Положении о прохождении службы и других, а остальные вопросы, не урегулированные непосредственно специальными нормами, регламентируются общими нормами трудового права, в частности теми, что закреплены в КЗоТ Украины. Справедливо отмечает по этому поводу Н.Б. Болотина: «Отношения по прохождению службы в органах МВД Украины регулируются специальными актами — Законом Украины «О милиции», Положением о прохождении службы... Дисциплинарным уставом органов внутренних дел... В части, не урегулированной специальными актами, на служебно-трудовые отношения аттестованных сотрудников органов внутренних дел распространяется трудовое законодательство». Далее автор указывает, что, учитывая важность для практики применения права «юридической ясности в отраслевой принадлежности норм, регулирующих трудовые отношения названных выше категорий лиц, представляется необходимым уделить этому вопросу достаточное внимание и место в новом Трудовом кодексе Украины. Здесь должны быть четко определены сфера действия трудового права, в частности, для тех категорий работников, относительно правового регулирования труда которых точатся научные дискуссии, в то время как трудовые права человека относительно них нарушаются, и законодательная неопределенность является одной из причин такого положения. Необходимы серьезные обоснования для сохранения специального правового регулирования...» [9, с. 58]. Дополним — принципиально важным здесь является и то, чтобы новые специальные нормы в этой сфере регулирования наемного труда принимались лишь в случаях и пределах, предусмотренных общим трудовым законодательством, прежде всего КЗоТ. Применение в Кодексе положений на подобии «отношения относительно прохождения службы в органах МВД регулируются специальными актами... В части, не урегулированной специальными актами, на служебно-трудовые отношения аттестованных сотрудников органов внутренних дел распространяется трудовое законодательство» [9, с. 4, 238, 242] или, скажем, «трудовое право регулирует лишь те отношения, которые возникают на основании заключенного трудового договора. К другим видам трудовых отношений оно может применяться только при наличии соответствующих указаний в специальном законодательстве, которым обеспечивается общее правовое регулирование трудовых отношений, возникающих на основе иных, отличных от трудового договора, оснований. Служба работников органов внутренних дел... трудовым правом не регулируются» [10, с. 13–

15] усматриваем необоснованными, а потому — недопустимыми. Более того, последние терминологические конструкции являются в известной степени «пережитками» социалистической системы права. Подтверждением тому служит, в частности, положения Трудового кодекса Социалистической Республики Вьетнам, где предусмотрено, что «условия труда государственных служащих, полицейских... регулируются специальным законодательством, но некоторые положения Трудового кодекса в каждом конкретном случае распространяются и на эти категории работников» [11, с. 141]. К сожалению, сегодня именно такой подход старается закрепить отечественный законодатель в проекте нового ТКУ (регистрационный №1108), который прошел второе чтение в Верховной Раде Украины 01.10.2008 г. и размещен на официальном сайте Парламента Украины.

В ст. 6 «Регулирование трудовых отношений» проекта ТКУ, на наш взгляд, по сути игнорируется решающая роль и значение трудового договора и приоритетное значение такого Кодекса в системе трудово-правовых нормативно-правовых актов, поскольку предлагается закрепить положение о том, что «трудовое законодательство регулирует трудовые отношения, определенное этим Кодексом... Отношения, связанные с прохождением службы в органах внутренних дел... регулируются трудовым законодательством, если иное не предусмотрено специальными законами». Методологически такой подход представляется ошибочным: как могут те или другие специальные текущие законы по сути полностью отменять действие общих — принципиальных по характеру положений общего кодифицированного нормативного акта? На практике это приведет к системным нарушениям трудовых прав работников ОВД, преобразование общих положений кодекса в очередные «красивые декларации». Здесь, должно идти не об «ино», что потенциально «деформирует» или даже «уничтожает» возможность однозначного понимания отраслевой принадлежности служебно-трудовых отношений, а об особенностях (дифференциации) правового регулирования условий труда такой категории наемных работников, и, что имеет важное значение, в пределах (посредством указания в законе конкретных случаев, сфер и т.п.), предусмотренных в самом ТКУ. Заметим, что в целом такой подход (механизм дифференциации условий труда) заложен разработчиками в проекте ТКУ — в ст. 12 «Акты трудового законодательства», где, в частности, предусмотрено, что «основным актом трудового законодательства Украины является Трудовой кодекс Украины. Актами трудового законодательства являются также законы, которые принимаются согласно Конституции Украины и этого Кодекса и содержат нормы, регулирующие трудовые отношения. Законами могут устанавливаться особенности регулирования трудовых отношений государственных служащих... и других категорий работников. Если субъект права законодательной инициативы подал на рассмотрение Верховной Рады Украины проект закона, который регулирует трудовые отношения иначе, чем этот Кодекс, он обязан одновременно подать проект закона о внесении изменений в Трудовой кодекс Украины». Представленный законопроект рассматривается Верховной Радой Украины одновременно с соответствующим проектом закона о внесении изменений в Трудовой кодекс Украины». Но, как видим, обозначенный механизм дифференциации условий труда отдельных категорий работников предлагается использовать лишь в том случае, когда речь идет о необходимости урегулирования определенных видов трудовых отношений, что отличается от предусмотренного Кодексом. А в нашем случае?..

Сознательно или нет, но по сути применения этого «механизма-гарантии» (одновременного, то есть гармонизированного, внесения изменений в ТКУ и принятия закона, регулирующего трудовые отношения иначе, чем данный Кодекс) для сферы правового регулирования служебно-трудовых отношений работников ОВД «заблокировано» разработчиками ТКУ посредством использования такой формулировки в ст. 6 «Регулирование трудовых отношений» проекта ТКУ, как «отношения, связанные с прохождением службы в органах внутренних дел... регулируются трудовым законодательством, если иное не предусмотрено специальными законами». Следовательно, «иное» (а здесь речь идет, как свидетельствует практика «ведомственного нормотворчества», как правило, о «завуалированном» снижении уровня трудовых гарантий, объема тех или других трудовых прав работников ОВД по сравнению с иными категориями, работающих по трудовому договору), можно вводить на уровне специальных законов о службе в ОВД, дисциплинарной ответственности работников ОВД и т.п., но это отнюдь не предполагает («не запускает») использование, предусмотренного ст. 12 ТКУ, «гармонизированного» механизма дифференциации условий труда отдельных категорий работников. Между тем, именно данный механизм, по нашему убеждению, является важнейшей гарантией соблюдения, прежде всего, конституционных и иных гарантий трудовых прав наемных работников. Применение в редакции ст. 6 ТКУ такого термина, как «иное...» — это по сути завуалированный (прежде всего, для работников, в том числе ОВД, но не для законодателя!) отход от нормативно-правовых положений ТКУ, а потенциально — и от сферы действия норм (предмета) трудового права. За «скрытой» логикой редакции ст. 6 ТКУ — это то, что предусмотрено (допускается) самым Кодексом(!), а не «то, что регулирует трудовые отношения иначе, чем данный Кодекс». Выходит парадоксальная по сути ситуация: сам Кодекс потенциально допускает вывод со сферы его (а потенциально и трудового права в целом) действия правового регулирования отдельной категории наемных работников? Возникает вопрос: служебно-трудовые отношения работников ОВД согласно прямому предписанию ст. 6 «Регулирование трудовых отношений» проекта ТКУ («отношения, связанные с прохождением службы в органах

внутренних дел... регулируются трудовым законодательством...») является разновидностью социально-трудовых отношений, имеют трудо-правовую природу или правовое регулирование таких отношений (а по логике разработчиков ТКУ, на наш взгляд, оно так и есть), просто предусматривает субсидиарное (дополнительное) применение норм этого Кодекса?..

Все указанное выше является, с одной стороны, логическим проявлением одной из проблемных форм практической реализации (нормативно-правовой структуризации) отраслевого трудового принципа ограничения сферы правового регулирования отношениями наемного труда, а с другой — очередным подтверждением современной тенденции — постепенного расширения сферы действия (границ предмета) трудового права, нормы которого призваны защитить более «слабую» сторону социально-трудовых отношений — наемного работника, его трудовые права и законные интересы [12, с. 20–21] в процессе осуществления им трудовой деятельности на основании заключенного трудового договора, в том числе и во время прохождения госслужбы в ОВД Украины. Примечательными здесь усматриваем сентенции В.А. Комарова, который, рассуждая о многочисленных недостатках механизма правового регулирования, предлагает «некоторые *основополагающие принципы, на которых должно базироваться трудовое законодательство*. Первый принцип, который необходимо положить в основу правового регулирования трудовых отношений это *принцип универсальности*. Им, — подчеркивает В.А. Комаров, — надо предусмотреть *юридическую аксиому*, согласно которой все отношения между работодателем (независимо от формы собственности и вида деятельности) и наемным работником должны регулироваться только нормами законодательства Украины о труде, которые являются приоритетными ко всем другим социальным нормам (за исключением процессуальных), регулиующим те или иные вопросы отношений между собственником и наемным работником, других нормативных актов. КЗоТ Украины, в части регулирования отношений наемных работников и работодателей, является высшим правовым актом после Конституции Украины, которому должны отвечать все другие акты регулирования общественно-трудовых отношений. Верховному Суду Украины, — подчеркивает автор, — следует раз и навсегда признать первенство и преимущество норм КЗоТ Украины в вопросах рассмотрения трудовых споров перед любыми другими нормативными актами. Это позволит упорядочить сферу правового регулирования общественно-трудовых отношений... и исключит возможность разного толкования похожих по смыслу и сути юридических фактов (действий и событий). В конце концов, это разрешит провести давно ожидаемую систематизацию законодательства относительно регулирования труда наемных работников и их взаимоотношений с работодателем. Закрепить этот принцип законодательно можно путем внесения изменений и дополнений в ст. 4 действующего КЗоТ Украины, изложив статью в следующей редакции: *Статья 4. Законодательство о труде и иные акты, содержащие нормы трудового права. Законодательство о труде состоит из Конституции, Кодекса законов о труде Украины и других актов законодательства Украины, принятых в соответствии с ним. Нормы других актов законодательства Украины не должны противоречить Кодексу... Ограничение или отмена трудовых прав и свобод, закрепленных в Конституции, Кодексе..., запрещается. Законы, другие нормативно-правовые акты, акты о труде органов местного самоуправления, акты о труде предприятий, учреждений, организаций, которые ограничивают или отменяют трудовые права и свободы, закрепленные Конституцией и Кодексом..., являются недействительными и не применяются»* [13, с. 29–30]. Такой подход усматриваем более обоснованным, чем тот, что предложен (использован) разработчиками проекта нового Трудового кодекса Украины, в том числе и относительно правового регулирования служебно-трудовых отношений («отношений, связанных с прохождением службы в органах внутренних дел» (ст. 6 ТКУ)) работников ОВД.

Учитывая вышеизложенные аргументы, нельзя полностью согласиться и с позицией современных белорусских исследователей, которые, комментируя положения ст. 5 «Особенности применения Трудового кодекса к трудовым и связанным с ними отношениям отдельных категорий граждан» Трудового кодекса Республики Беларусь от 26.07.1999 г. (*далее — ТК РБ*), категорически опровергают тезис о принадлежности работников (лиц рядового и начсостава) ОВД к категории наемных работников [14, с. 27–28]. Следует принять во внимание, что, хотя в редакции ст. 5 ТК РБ и упоминается специальное законодательство, речь идет о применении Кодекса к «трудовым и связанными с ними отношениями отдельных категорий работников», а легальная дефиниция понятия «работник» (используемого в тексте данного Кодекса) дает основания говорить о том, что субъекты, чей правовой статус регулируется специальным законодательством (ст. 5 ТК РБ), являются, как и все остальные лица, «наемными работниками», т.е. состоят в трудовых отношениях с нанимателем на основании трудового договора (ст. 1 ТК РБ). Если стать на позицию отрицания наличия статуса «наемного работника» у лиц рядового и начсостава ОВД, которые отнесены к сфере действия ст. 5 Кодекса ТК РБ, то возникает вопрос: насколько это согласуется с последним выводом, полученным в результате систематического толкования содержания норм, закрепленных в ст.ст. 1, 5 ТК РБ? На наш взгляд, работники ОВД являются «наемными работниками» [15, с. 286–300]. Представляется, что основное направление дальнейшего развития специальных норм, регламентирующих служебно-трудовые отношения работников ОВД, состоит в устранении противоречий в правовом регулировании условий их труда, установлении дополнительных правовых гарантий и льгот на основе норм трудового законодательства.

Итак, окончательное решение имеющихся коллизий положений общего и специального законодательства о труде, практики его применения в сфере правового регулирования трудовых отношений работников ОВД Украины — это вопрос, который должен разрешаться путем приведения в соответствие актов специального законодательства о службе в ОВД к общим положениям трудового права. В этом усматриваем магистральный (основной) путь дальнейшего развития системы правового регулирования трудовых отношений работников органов внутренних дел, имеющих специальные звания милиции Украины.

РЕЗЮМЕ

Автором исследован современный механизм нормативно-правового регулирования служебно-трудовых отношений работников органов внутренних дел с позиции «воздействия» на него институтов (норм) трудового права на примере анализа действующего трудового законодательства Украины. Отдельное внимание уделено анализу перспектив развития законодательства о службе в органах внутренних дел в свете реформирования законодательства о труде.

Ключевые слова: особенности, правовое регулирование, правовая природа трудовых отношений, работники органов внутренних дел, специальные звания милиции Украины, проект нового Трудового кодекса Украины.

РЕЗЮМЕ

Автором досліджено сучасний механізм нормативно-правового регулювання службово-трудових відносин працівників органів внутрішніх справ із позиції «впливу» на нього інститутів (норм) трудового права на прикладі аналізу діючого трудового законодавства України. Окрема увага приділена аналізу перспектив розвитку законодавства про службу в органах внутрішніх справ у світлі реформування законодавства про працю.

Ключові слова: особливості, правове регулювання, правова природа трудових відносин, працівники органів внутрішніх справ, спеціальні звання міліції України, проект нового Трудового кодексу України.

SUMMARY

The author investigates the modern mechanism of is standard-legal regulation of labour relations of workers of law-enforcement bodies from an «influence» position on it of institutes (norms) of the labour law on an example of the analysis of the operating labour legislation of Ukraine. The separate attention is given the analysis of prospects of development of the legislation on service in law-enforcement bodies in the light of reforming of the legislation on work.

Keywords: features, legal regulation, legal nature of labour relations, workers of the law-enforcement bodies, special ranks of militia of Ukraine, project of the new Labour Code of Ukraine.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ:

1. Лавріненко О.В. Теоретико-правовий аналіз практики застосування спеціального трудового законодавства України про порядок та умови грошового забезпечення працівників органів внутрішніх справ [Електронний ресурс] / О.В. Лавріненко // Форум права. — 2007. — №2. — С. 90–112. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07lovovs.pdf>.
2. Лавріненко О.В. Проблеми реалізації конституційних гарантій права працівників органів внутрішніх справ на щорічну відпустку: аналіз судової практики [Електронний ресурс] / О.В. Лавріненко // Форум права. — 2007. — №3. — С. 147–162. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-3/07ovasp.pdf>.
3. Лавріненко О.В. Відшкодування моральної шкоди у випадку порушення трудових прав працівників ОВС, що мають спеціальні звання міліції України: теоретико-правовий аналіз загального трудового законодавства та практики застосування спеціального законодавства про службу [Електронний ресурс] / О.В. Лавріненко // Форум права. — 2008. — №1. — С. 260–284. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08lovzpc.pdf>.
4. Лавріненко О.В. Сучасний механізм реалізації конституційних гарантій у сфері трудових відносин працівників органів внутрішніх справ України: теоретико-прикладний аналіз проблемних питань [Електронний ресурс] / О.В. Лавріненко // Форум права. — 2008. — №2. — С. 280–314. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08lovapp.pdf>.
5. Лавріненко О.В. Теоретико-методологічні аспекти застосування конституційно-правового механізму захисту трудових прав працівників органів внутрішніх справ / О.В. Лавріненко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2006. — №4. — С. 63–72.
6. Лавріненко О.В. Правовая природа и порядок возникновения служебно-трудовых отношений работников органов внутренних дел Украины: монография / О.В. Лавріненко. — Донецк: Норд-Пресс — ДЮИ ЛГУВД, 2007. — 262 с.
7. Лавріненко О.В. Трудовые отношения работников органов внутренних дел: особенности содержания и структуры, проблема отраслевой принадлежности / О.В. Лавріненко // Российский ежегодник трудового права. — 2006. — №2 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Е.Б. Хохлова. — СПб.: Издательский Дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2007. — С. 361–390.

8. Проект Трудового кодексу України від 04.12.2007 за реєстраційним №1108 // Режим доступу: gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511.
9. Болотіна Н.Б. Трудове право України / Н.Б. Болотіна. — К.: Вікар, 2007. — 725 с.
10. Трудове право України / Пилипенко П.Д., Бурак В.Я., Козак З.Я. та ін.; за ред. П.Д. Пилипенка. — К.: Ін Юре, 2003. — 536 с.
11. Порівняльне трудове право / Б.С. Беззуб, Л.В. Голяк, О.М. Кісілевич [та ін.]; за заг. ред. А.С. Мацка. — К.: МАУП, 2005. — 176 с.
12. Щербина В.І. Охоронна функція трудового права в умовах ринкових відносин (постановка та шляхи розв'язання проблем) / В.І. Щербина // Трудове право України. — 2007. — №1. — С. 18–23.
13. Комаров В.А. Трудове законодавство і сучасність / В.А. Комаров // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. — 2007. — Вип. 4. — С. 28–35.
14. Коментарій к Трудовому кодексу Республіки Беларусь / под общ. ред. Г.А. Василевича. — Минск: Амалфея, 2000. — 1072 с.
15. Лаврінченко О.В. Працівники органів внутрішніх справ України як учасники службово-трудова відносин: термінологічний аспект та шляхи вдосконалення спеціального законодавства про службу [Електронний ресурс] / О.В. Лаврінченко // Форум права. — 2008. — №3. — С. 286–304. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/081ovzps.pdf

УДК 347.132.6

ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОЧИНІВ

Антошкіна В.К., к.ю.н., доцент кафедри цивільного та державного права Бердянського університету менеджменту і бізнесу

З'ясування намірів осіб, які вчиняють, правочин, дійсного змісту їх дій необхідно для правильної його реалізації. Як свідчить практика, не завжди слова, положення, вирази, що використовуються особами при вчиненні правочинів, як односторонніх, так і двосторонніх, чітко, зрозуміло, однозначно відображають їх волю. Не рідко, після укладення договорів між сторонами виникають суперечки відносно змісту тих чи інших положень, визначення конкретних умов. Недостатня визначеність окремих умов правочину, взагалі оспарювання наявності правочину, змісту понять, що використовуються, з'ясування його правової природи викликає необхідність їх тлумачення.

Метою даної статті є визначення та аналіз основних підходів до тлумачення цивільно-правових договорів, як одного з важливих чинників забезпечення стабільності цивільних правовідносин. Питання тлумачення правочинів знайшли свій вияв в працях таких вчених-цивілістів як Черданцев А.Ф., Соцура Л.В.

Оскільки потреба у тлумаченні саме двосторонніх, багатосторонніх правочинів (договорів) виникає частіше, то зупинимося більш детально на цьому питанні.

Тлумачення договору — це з'ясування справжнього наміру учасників договору і дійсного змісту його положень з метою якнайповнішої їх реалізації.

Серед причин, які певним чином сприяють виникненню суперечностей при розумінні окремих положень договорів, можемо назвати об'єктивні - зміна підходів до регулювання договірних відносин, а саме закріплення свободи договору і надання сторонам широких можливостей у самостійному формуванні умов договору, укладанні договорів, які прямо не передбачені в актах цивільного законодавства, договорів змішаних [1, с. 228], і суб'єктивні - недостатність відповідних юридичних знань у сторін, неуважність, граматичні помилки, неправильно розставлені розділові знаки, що іноді цілком змінює зміст тексту, вживання в договорі слів і словосполучень, що мають різні значення, застосування іноземних слів, значення яких не завжди відповідає передбачуваному учасниками договору змісту.

Тлумачення застосовується, зокрема, для відповідей на наступні питання: чи був укладений між сторонами договір, у чому полягала його мета, який зміст конкретних умов договору і у якому співвідношенні вони перебувають; як слід розуміти вжиті в його тексті слова, вирази, терміни й поняття; який вид укладеного договору; вносилися в договір зміни чи ні і яке співвідношення первісного та зміненого текстів; чи мало місце припинення договору; чи охоплюється текстом договору конкретна обставина, що виникла в ході його виконання; яке співвідношення між текстом договору та наступною перепискою сторін; чи збігається волевиявлення сторін з їхньою дійсною загальною волею?

Вивчення проблеми тлумачення правочинів здійснювалося ще римськими юристами. Спочатку договори тлумачили згідно буквального тексту. Невідповідність між зовнішнім вираженням договору й тим, що сторона мала на увазі, не враховувалося. Перевага віддавалася формі, але не думкам, у ній вираженим. Відповідні договори цього періоду одержали найменування *negotio stricti juris* - договори

суворого права. Подальший розвиток римського права відбувався в боротьбі двох позицій. З одного боку - прихильники буквального тлумачення й застосування умов договору, а з іншого - прихильники встановлення наміру сторін. Поступово, з розвитком економіки, на буквальный зміст стали дивитися як на засіб вираження думки. При розгляді суперечок, що виникали з договорів, бралися до уваги різні ситуації, що не впливали безпосередньо з їхнього буквального змісту, наприклад, ураховувалася сумлінність сторони. Римські юристи визначили новий спосіб інтерпретації - тлумачення по добрій совісті. У цьому випадку при тлумаченні використовувалися моральні категорії, такі як справедливість, сумлінність. Тому договори, що мали таке тлумачення, стали іменуватися договорами доброї совісті - *negotia bonae fidei* [2, с. 171-172].

У Російській імперії в XIX столітті норми про правила тлумачення договорів увійшли у Звід законів Російської імперії. При цьому законодавець використовував римські досягнення в області тлумачення договору. Формула фактично була запозичена російським правом з римського права, тому буквальне тлумачення договору поступово поступалося місцем тлумаченню договорів по наміру сторін, "доброї совісті". Цікаві положення дореволюційних юристів з цього приводу, оскільки вироблені ними правила у модернізованому вигляді знаходять відображення в чинних нормативних актах. Так, Д.І. Мейер цілком слушно зазначає, що правила тлумачення договорів з правилами тлумачення законів, оскільки вони так само виражають волю законодавця, як договір – громадян. Також вчений наводить ряд основоположних правил тлумачення: 1) якщо буквальный зміст договору не можна встановити, то потрібно намагатися розкрити дійсну волю, недостатньо виражену словами; 2) при неможливості зрозуміти частину договору, вона зясовується за допомогою іншої, зрозумілої частини; 3) при тлумаченні договору необхідно надавати йому такий зміст, при якому вона буде дійсною, оскільки сторони при її укладенні бажали настання мети, задля якої її вчинили; 4) при неможливості зрозуміти її зміст через неповноту визначення правових відносин, то можна використати законодавчі визначення про договори або звернутися до звичаїв; 5) при двозначності договору тлумачення здійснюється на користь зобов'язаної особи; 6) коли вичерпані всі можливості для встановлення змісту договору – визнати його недійсним [3, с.240-241].

Г.Ф. Шершеневич звертає увагу на те, що російський законодавець майже точно запозичив усі правила тлумачення з французького законодавства, але разом з тим встановив стосовно основного правила все навпаки – згідно російського права перевага надається тлумачення слів, а згідно з французьким правом потрібно дослідити загальні наміри сторін, а не зупинятися на буквальному змісті виразів [4, с. 411].

Також не можна не відзначити позицію В.І. Синайського, який зауважує, що положення закону стосовно тлумачення закону за наміром «доброї совісті», маючи на увазі під цим «разум всього договору», дозволяє в певних випадках, де теорія волі при тлумаченні найбільш вразлива (договори приєднання), користуватися принципами добросовісності, справедливості, основами цивільного обігу [5, с.319-320].

Радянське цивільне право не досліджувало норми, що регулюють дану проблему, оскільки відповідних норм не було ні в Цивільному кодексі 1922 р., ні в Цивільному кодексі 1964р.

Чинний Цивільний Кодекс України (далі – ЦК) містить декілька статей, присвячених тлумаченню правочинів - ст. 213, 637, 1256 ЦК., які, в принципі, продовжують і відображають вищезазначені підходи.

Правила ст.213 ЦК є загальними, стосуються усіх правочинів, як односторонніх, так і двохсторонніх чи багатосторонніх (договорів), визначають суб'єктів тлумачення змісту правочину та правила, за якими здійснюється тлумачення.

Право тлумачити договір надається його сторонам, але на практиці найчастіше цю функцію виконує суд при вирішенні спорів, пов'язаних з невиконанням або неналежним виконанням договірних зобов'язань, застосуванням відповідальності на вимогу однієї або обох сторін.

Зазначена стаття, вважаємо, може застосовуватися не тільки до правочинів, укладених у письмовій формі. При цьому зміст договору і факт його укладення можуть доводитися і показами свідків.

Оскільки договір у письмовій формі укладається або шляхом складання одного документа, підписаного сторонами, або шляхом обміну документами (ч.1 ст.207), при визначенні умов письмового договору предметом тлумачення можуть виявитися два або більше документи, що вийшли від кожної із сторін і які не завжди повністю співпадають за змістом.

При чому тлумаченню підлягають тільки дійсні правочини, оскільки зясовувати зміст недійсного правочину з метою його реалізації неможливо.

Правила, що мають застосовуватися при тлумаченні правочинів визначені у ч. 3-4 ст.213 ЦК.

Як вже вказувалося вище правознавці при виробленні правил тлумачення віддавали перевагу двом різним аспектам при їх невідповідності – волі (дійсному наміру сторін) або волевиявленню (буквальному значенню слів і термінів, що містяться в тексті договору). Прихильники «теорії волевиявлення» обґрунтовували її застосування інтересами контрагентів, правопорядку та збереженням стабільності цивільного обороту, стосовно «теорії волі» зазначалося, що вона спрямована відповідно до її ключових позицій на захист інтересів слабшої сторони (тієї, яка помилилась) [6, с.267].

На даний час ми не можемо говорити про привалювання у чистому вигляді якоїсь однієї з вказаних теорій, скоріше вони використовуються в комплексі, що пояснюється неможливістю тлумачення численних і різноманітних договорів в рамках тільки однієї теорії [7, с. 321].

Саме такий комплексний і послідовний підхід, як показує аналіз норм ЦК, отримав законодавче закріплення, оскільки спочатку при тлумаченні змісту правочину беруться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів („теорія волевиявлення”). У разі, якщо таке тлумачення не дає змоги з’ясувати зміст окремих частин правочину, їхній зміст встановлюється порівнянням відповідної частини правочину зі змістом інших його частин, усім його змістом, (теорія „волевиявлення”), а також намірами сторін („теорія волі”). Якщо ж справжню волю сторін правочину встановити неможливо, до уваги беруться мета правочину, зміст попередніх переговорів, ustalена практика відносин між сторонами, звичаї ділового обороту, подальша поведінка сторін, текст типового договору та інші обставини, що мають істотне значення („теорія волі”) [8, с. 14-15].

Вважаємо необґрунтованою критику деяких вчених, які вважають, що застосовувати буквальне тлумачення недоречно і нелогічно [9, с.122], оскільки як зазначав Д.І. Мейер при поясненні змісту правочину, як і при тлумаченні закону, слід керуватися його буквальним значенням, тобто першим правилом герменевтики. Воно полягає в тому, що розважлива людина, бажаючи виразити свою волю, виражає її ясно, загальноприйнятою мовою, так що воля її відповідає її вираженню органом слова. А ось у випадках, коли воля учасника явно й безпосередньо не виражається, а це зустрічається часто, тому що правочини вчиняють і освічені люди, у яких розвинений дар слова й неосвічені, то тут необхідно виходити з наміру сторін, доброї совісті, тобто розкрити їхню дійсну волю [10, с.210-211].

До того ж вважається, що перелік способів тлумачення правочину не є вичерпним [11, с. 168].

Відносно спеціальної ст. 637 ЦК, то в ч. 1 міститься посилання на те, що тлумачення умов договору здійснюється сторонами або судом за правилами, викладеними в ст.213 ЦК, згідно зі спеціальним правилом ч.2 ст. 637 ЦК, а саме: у разі тлумачення умов договору можуть враховуватися також типові умови (типові договори), навіть, якщо в договорі, що тлумачиться, немає посилання на ці умови. Отже вказана стаття не містить якихось правил, механізмів, які б враховували особливості тлумачення тих чи інших видів договорів.

При тлумаченні зовнішньоекономічних договорів необхідно керуватися правилами їх тлумачення, закладених в міжнародних конвенціях, угодах.

В даних джерелах суперечка щодо підходів була вирішена також компромісним чином так, що у питанні про волевиявлення не можна обмежуватися лише тим значенням, яке було вкладене в нього „волевиявителем” або тією особою, котрій воно було адресовано під час укладення договору чи у даний момент. „Визначальним є те значення, яке могла б надати волевиявленню уявна розумна особа, що знаходиться в становищі адресата цього волевиявлення і яка приймає рішення про його зміст на підставі письмово зафіксованого тексту договору та з урахуванням усіх інших можливих і відомих йому обставин, що мають до цього відношення” [12, с.117]. Подібний підхід зафіксовано у ст. 8 Віденської конвенції про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, яка зазначає, що поведінку сторони слід тлумачити відповідно до її намірів, якщо інша сторона знала або не могла не знати яким був цей намір; якщо ж не можна встановити дійсну волю сторін (а саме це, як правило, має місце у випадку тлумачення), пріоритетного значення набуває тлумачення з позиції розумної особи, яка діяла б в такій якості, що й інша сторона при аналогічних обставинах. Вказане правило також відтворено у ст. 4.1 Принципів міжнародних комерційних договорів, розроблених Міжнародним інститутом уніфікації приватного права (УНІДРУА), де аналогічно пропонується тлумачити договори з позиції наміру розумної людини.

Щодо тлумачення односторонніх правочинів, найбільш врегульованим є питання тлумачення заповітів, якому присвячена ст.1256 ЦК. Переважно потреба у тлумаченні виникає при виконанні секретних заповітів, щодо яких нотаріус не має можливості безпосередньо простежити за тим, щоб у їх тексті не було двозначності або незрозумілостей.

Згідно зі ст.1256 ЦК тлумачення заповіту має відбуватися після відкриття спадщини і здійснюватися спадкоємцями або судом у разі наявного між ними спору. Вважаємо, що вказана редакція даної статті є не зовсім вдалою, оскільки не закріплює способів оформлення результатів тлумачення заповіту спадкоємцями, не відображає особливостей тлумачення заповіту як одностороннього правочину та відсилає до тексту загальної норми (ст.213 ЦК) тільки при здійсненні тлумачення судом.

Отже розглянувши основні положення щодо тлумачення правочинів можемо дійти висновку, що їх поява в ЦК 2004 є цілком позитивним, своєчасним явищем, механізм тлумачення сконструйований з урахуванням надбань загальносвітової цивілістичної науки, але разом з тим данні норми потребують уточнення, конкретизації, розширення з метою врахування особливостей процесу тлумачення різних видів правочинів, як односторонніх так і двосторонніх.

РЕЗЮМЕ

В статті висвітлюються основні теоретичні питання, які стосуються тлумачення правочинів, а саме:

поняття, мета, способи, з урахуванням положень чинного законодавства.

Ключові слова: цивільно-правовий договір, правочин, законодавство.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основные теоретические вопросы, касающиеся толкования сделок, а именно: понятие, цель, способы, с учетом положений действующего законодательства.

Ключевые слова: гражданско-правовой договор, сделка, законодательство.

SUMMARY

In article the basic theoretical questions on contract interpretation are considered: concept, the purpose, ways. Research was spent taking into account current legislation positions.

Keywords: civil contract, contract, legislation.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільне право України: Підручник: У 2-х томах. / Борисова В.І. (кер. авт. кол.). – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480с.
2. Летяев В.А. Защита прав участников договора в процессе его судебного толкования: логика историко-правовой преемственности/ Защита субъективных прав: История и современные проблемы. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2001. -С. 170-177.
3. Мейер Д.И. Русское гражданское право. Часть 1. М.: Статут, 1997. - 290с.
4. Шершеневич
5. Синайский
6. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. доп., стереотипное. – М.: Статут, 2002. – 848с.
7. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 381с.
8. Лехкар О.В. Договір приєднання в цивільному праві України: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Харків, 2008. - 20с.
9. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики/ Под общ. ред. В.А. Белова. – М.: Юрайт-Издат, 2007. – 933с.
10. Мейер Д.И. Русское гражданское право. Часть 1. М.: Статут, 1997. - 290с.
11. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К.: Істина. - 2004. -928с.
12. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х тт. – Т.2. – М.: Международные отношения, 2000. –480с.

УДК 346.93+348.42

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Бардашевич Н.О.

Релігійні організації (далі – РО) є особливими суб'єктами права. На відміну від громадських організацій вони: по-перше, відокремлені від держави; по-друге, їхні цілі мають метафізичну природу, а для їх досягнення пропонуються поряд з іншими містичні методи; по-третє, доходи спрямовані на підтримку їхньої діяльності мають особливу економічну природу (як правило є добровільними, і передбачають використання тільки на благодійницькі і релігійні цілі); по-четверте, внутрішні норми РО мають для віруючих пріоритет над іншими, у т.ч. над законодавством. Все це обумовлює необхідність розглядати РО як особливий вид суб'єктів господарського права. Для господарського забезпечення основних напрямків свого функціонування РО мають право здійснювати самостійну господарську діяльність, а також створювати підприємства і благодійні установи. Але правове забезпечення цих можливостей має бути більш ретельно розробленим, бо труднощі які виникають на практиці стримують господарчу ініціативу РО.

Останнім часом проблеми правового регулювання діяльності РО пригортають увагу правознавців. Серед вітчизняних дослідників слід зазначити Г.О. Друзенка [1], Ю.В. Кривенко [2], В.Ф. Піддубну [3], В.М. Сорокуна [4], В. Д. Фучеджі [5], Л.В. Ярмол [6] та ін. Однак господарсько-правового дослідження питань участі РО у господарських відносинах ще не проводилося. Тому метою автора є розробка наукових положень та пропозицій щодо класифікації РО для удосконалення господарсько правового забезпечення їхньої діяльності в Україні. Відповідно до мети зазначено наступні завдання:

- визначити поняття та структуру господарсько-правового забезпечення діяльності РО,
- сформулювати господарсько-правове визначення релігійної організації;
- з урахуванням зарубіжного досвіду здійснити класифікацію РО з метою диференціації їх господарсько-правових статусів.

Для господарського забезпечення основних напрямків свого функціонування РО можуть здійснювати господарську діяльність у двох сферах – у сфері власного господарства (церковного, монастирського, парафіяльного тощо), а також у сфері суспільного виробництва. У першому випадку, оскільки згідно Конституції України церква та інші РО відокремлені від держави, регулювання здійснюється виключно нормами церковного (конфесійного) права, бо йдеться про внутріконфесійні господарські відносини, тоді як господарська діяльність РО у сфері суспільного виробництва допускається державою на умовах, встановлених законодавством з урахуванням норм церковного права. Тільки щодо відносин РО із суб'єктами господарювання, які виконують роботу на договірних засадах неможливо говорити про пріоритет норм конфесійного права, бо ці суб'єкти не відокремлені від держави.

Під господарсько-правовим забезпеченням слід розуміти систему господарсько-правових засобів, закріплених у законодавчих та локально-правових нормах. Специфіка такого забезпечення відносно діяльності РО, полягає в тому, що зміст їх локально-правових норм визначається з урахуванням норм церковного (конфесійного) права. Крім того, з моменту затвердження вони постають складовою останнього.

У структурі діяльності РО необхідно розрізняти основну (релігійну) та допоміжну діяльність, спрямовану на забезпечення основної. Господарська діяльність РО є саме допоміжною, чим визначається специфіка її правового режиму як діяльності неприбуткової, некомерційної (непідприємницької). Саме негосподарський характер основної діяльності є підставою для кваліфікації РО як неприбуткових (некомерційних) організацій, які краще визначати як “непідприємницькі”. Слід погодитися з тим, що цю категорію суб'єктів господарського права не можна отожднювати з суб'єктами некомерційної господарської діяльності, основною діяльністю яких є саме господарська, але така, що не спрямована на отримання прибутку. Такими суб'єктами є лише підприємства РО, які утворюються також з метою забезпечення основної діяльності РО, тобто відносно до останніх виконують допоміжні функції.

Таким чином, господарсько-правове забезпечення діяльності РО повинно поширюватися і на їхню діяльність у сфері суспільного виробництва, яка може здійснюватися ними безпосередньо або опосередковано через створені підприємства та благодійні установи. Отже, у структурі господарсько-правового забезпечення щодо РО слід також розрізняти забезпечення безпосередньо їхньої самостійної господарської діяльності, діяльності створених ними інших учасників господарських відносин (зокрема, благодійних установ), а також діяльності їхніх підприємств. Окрім того, воно включає в свою структуру господарське забезпечення діяльності РО за участі інших суб'єктів господарювання. Інакше кажучи, господарсько-правове забезпечення повинно суттєво відрізнятися залежно від предмету спрямованості.

Взагалі, визначаючи місце РО у системі суб'єктів господарського права, слід враховувати принцип їхнього відокремлення від держави, чим може бути обґрунтовано особливість підходу до них як до суб'єкту з особливим статусом. Але детальній розробці статусів окремих видів РО, перш за все, не сприяє той факт, що саме поняття РО у законодавстві недосконале. Воно сформульоване за допомогою тавтології через використання терміну “релігійні потреби”. Щодо поняття “релігійна діяльність”, то воно взагалі відсутнє в законодавстві. Необхідність таких визначень має важливе значення для господарського права, зокрема, для ідентифікації виду організації, відслідковування в процесі оподаткування цільової спрямованості використання її доходів від господарської діяльності, контролю за дотриманням меж спеціальної і навіть виключної правоздатності, для попередження правопорушень, а також для урахування особливостей статусу конкретних РО при вирішенні спорів, тощо.

У зв'язку з цим можна запропонувати визначення поняття РО, яке могло б мати значення саме для господарського права. РО – це створена в установленому законодавством порядку відповідно до норм церковного (конфесійного) права неприбуткова організація іноді з особливим статусом, яка здійснює господарське забезпечення основної діяльності за участі суб'єктів господарювання та/або допоміжну господарську діяльність у сфері суспільного виробництва безпосередньо або через свої органи – дочірні структури з правами юридичної особи.

Доцільно підтримати пропозицію Г. Друзенка та інш. розглядати наведений у Законі «Про свободу совісті та релігійні організації» перелік РО, як саме перелік організаційно-правових форм, тоді як їхнє видове різноманіття може бути набагато ширшим [1, с. 45]. Крім того, виходячи з аналізу законодавства, усі РО можна поділити на групи, за специфікою внутрішньої структури та наявністю статусу юридичної особи: прості РО зі статусом юридичної особи або без такого статусу та складні РО – релігійні об'єднання без вказаного статусу. Такий розподіл має певні недоліки, бо не враховує суттєвих відмінностей церкви від релігійного об'єднання. Аналіз джерел конфесійного права, та пропозицій інших дослідників свідчать про необхідність доповнення законодавчого переліку РО таким видом, як церква. У Законі церква розглядається в рамках уніфікованого підходу як різновид релігійні об'єднання. Однак на відміну від об'єднання РО, створеного по типу союзу чи конфедерації, церква є складноорганізованою

системою, побудованою зверху донизу. РО, що входять до її складу, хоч і володіють юридичною самостійністю, однак їхня воля обмежена специфікою внутрішніх зв'язків, що встановилися в силу традиції. Тому необхідно передбачити поряд з релігійними об'єднаннями (союзного типу) цей самостійний вид релігійних утворень, що підтримують деякі автори [2, с.171].

Можна запропонувати таке визначення церкви, що має значення для господарського права – це РО (в християнстві) із складною багатоланковою структурою та специфічною єдністю усіх ланок, що передбачає не тільки їх співпрацю, але і взаємну відповідальність, для якої характерна наявність стабільних внутрішніх зв'язків та ієрархії, що склалася традиційно, вона має ознаки інституту або (установи) в управлінні яким можуть застосовуватися корпоративні засади. Саме така РО, за умов наявності ознак традиційності може бути визнана суб'єктом з особливим статусом. Не випадково йдеться саме про відокремлення «церкви» від держави.

З цього приводу слід звернути увагу саме на коопераційну модель або модель нейтралітету у регулюванні державно-церковних відносин.¹ У рамках *коопераційної моделі* держава визначає одну або дві церкви, які мають пріоритет над іншими РО. Вони відокремлені від держави, але з ними можуть укладатися договори (конкордати). На законодавчому рівні визначаються особливості правового статусу РО пріоритетних конфесій та передбачається ще декілька рівнів правових статусів інших РО зі зменшенням державної підтримки по низхідній. Пріоритетне положення окремих конфесій може бути умовою створення відповідним церквам найбільш сприятливих умов для функціонування, у тому числі для здійснення господарської діяльності. Переваги у виборі партнерів для співробітництва з державою визначаються на законодавчому рівні у багатьох країнах світу, що має особливе значення для реалізації соціальних і благодійницьких програм. У деяких країнах найбільш пріоритетні РО отримують, крім податкових пільг, право на так званий церковний податок. [7, с. 45]. Взагалі в зарубіжній практиці широко застосовуються такі поняття, як „національні”, „традиційні”, „глибоко вкорінені”, „нетрадиційні” віросповідання тощо. В Рекомендаціях № 1556 (2002) ПАСЕ передбачається необхідність включення європейських релігійних традицій в Преамбулу майбутньої Європейської Конституції [2, с.82].

Отже, з урахуванням зарубіжного досвіду державно-церковних відносин та необхідності підтримки розвитку традиційних для України конфесій доцільно провести класифікацію РО за їх суспільним значенням на традиційні церкви, РО традиційних конфесій і інші РО. Можна сформулювати ознаки традиційної церкви: (1) *культуросотворча роль у житті українського народу*; (2) *ортодоксальний характер – існування з давніх часів, а саме з перших століть нашої ери, історичне наступництво (у тому числі апостольське), визнання та суворе дотримання канонічних та догматичних основ християнства*; (3) *залучення ортодоксальними помісними церквами до конфесійного спілкування*; (4) *вкоріненість в свідомості (ментальності) народу та визначення більшістю населення своєї приналежності до неї*, що встановлюється за допомогою історичних, культурологічних, соціологічних та ін. досліджень і відповідних статистичних показників. Доцільно закріпити ці ознаки у Законі «Про свободу совісті» з відображенням відсильної норми в ГК, а також передбачити, що визнання конкретної церкви як традиційної здійснюється у законодавчому порядку. Тому слід вважати, що саме традиційна церква може бути визначена суб'єктом з особливим статусом.

Взагалі в сучасному законодавстві використовується спрощений уніфікований підхід до визначення господарсько-правового статусу РО. Натомість аналіз джерел конфесійного права дозволяє говорити про різноманітні підходи до організації взаємовідносин РО у рамках тієї чи іншої конфесії або конфесійного об'єднання, що слід враховувати у законотворчості та судовій практиці і при визначенні господарсько-правового статусу РО, необхідно дотримуватися диференційованого підходу.

Як показує аналіз статутів РО, вони можуть мати просту або складну організаційну структуру. Сьогодні в Законі «Про свободу совісті та релігійні організації» РО, насамперед, розглядаються як організації з простою оргструктурою. Натомість більшість РО в Україні є складноорганізованими системами, що фактично не враховується.

Простежується принципова відмінність організаційної будови внутріконфесійних відносин у поширених в Україні протестантських та ортодоксальних конфесіях (що обумовлює і специфіку їх господарювання). У першому випадку первинними є низові РО, які засновують релігійне об'єднання на корпоративних засадах, тобто релігійне об'єднання формується знизу. У другому – первинною є церква в цілому або так звана помісна, яка охоплює всіх віруючих людей відповідної конфесії на певній території

¹ Україна чомусь надала перевагу *сепараційній моделі*. Відповідно до цієї моделі церква повністю відділена від держави. Це знайшло підтримку на офіційному рівні та отримало відображення в Законі «Про свободу совісті». Але таке твердження підлягає перегляду. Адже Конституція України, передбачаючи принцип відокремлення церкви та РО від держави (ст.35), одночасно закріплює ще і принцип сприяння розвитку традицій української нації (ст.11), що дозволяє говорити про необхідність дотримання саме коопераційної моделі державно-церковних відносин, та в введення в науковий обіг терміну „традиційна церква”. Слід зауважити, що в 1/3 країн-членів ЄС поширена третя – ідентифікаційна модель тобто модель державної церкви [7].

(за певних умов в такому статусі може виступати окрема єпископія), і формується вона зверху шляхом заснування низових структур в установчому порядку. Це обумовлює суттєві відмінності між релігійними об'єднаннями та церквами, що простежуються у правовому режимі майна, порядку управління та інших особливостях внутріконфесійного статусу структурних одиниць. Так, у протестантських конфесіях низові (первісні) релігійні громади визнаються самостійними власниками і здійснюють право власності щодо свого майна незалежно від управлінь і центрів релігійних об'єднань. Тоді як у ортодоксальних конфесіях існує і навіть має пріоритет категорія загальноцерковної власності, верховним власником усього церковного майна є церква в цілому і передбачається можливість обмеження майнових прав її органів ("дочірніх" структурних одиниць)¹. Управлінські відносини у релігійних об'єднаннях будуються на засадах повної автономії та за принципом самоврядування релігійних громад, що входять до їх складу, при цьому централізація управлінських функцій відбувається на добровільній основі. Тоді як у ортодоксальних церквах передбачається жорстка ієрархічна підлеглість та імперативна централізація функцій управління, в т.ч. щодо господарського використання майна.

Для адекватного врахування особливостей внутріконфесійного статусу РО та встановлення системного зв'язку між РО конкретної конфесії, можна запропонувати використання розробленої у науці господарського права моделі господарської системи.² При цьому церкви слід розглядати, як господарські системи «закритого типу», тоді як релігійні об'єднання, як господарські системи «відкритого типу» з правом вільного виходу більшості структурних ланок. Таким чином відносно складних системних РО, за порядком створення слід виокремлювати:

- первісні РО, які в свою чергу поділяються на ті, що існують традиційно (церква у ортодоксальних християнських конфесіях тощо) або утворюються за власною ініціативою (релігійні громади у протестантизмі тощо);

- похідні РО, які утворюються первісними РО на корпоративних засадах (релігійні об'єднання у протестантизмі тощо) або в установчому порядку (дочірні структури церкви у ортодоксальних конфесіях або релігійної громади у протестантизмі тощо);

- та змішані, які утворюються за власною ініціативою, але з дозволу управління, центру (релігійні громади, монастирі, братства в ортодоксальних церквах).

Слід врахувати, що більшість РО при цьому можуть входити у системи другого рівня, так звані «підсистеми», які очолюються управліннями, тоді як найголовнішим органом РО як госпсистеми в цілому є релігійний центр.

Таким чином, підводячи підсумки, слід ще раз наголосити на необхідності розглядати наведену в Законі «Про свободу совісті» класифікацію РО (за характером їх функцій) як перелік організаційно-правових форм.³ Але щодо наведених в цій статті класифікацій, тобто: за організаційною структурою (з простою та складною оргструктурою); за порядком створення (первісні, похідні, змішані); за суспільним значенням конфесії (традиційні церкви,⁴ РО традиційних конфесій, інш.), то саме вони дозволяють більш обґрунтовано вирішувати низку питань пов'язану з визначенням правового режиму, господарської компетенції та в цілому статусу тієї чи іншої РО, залежно від місця її в багатоланковій структурі об'єднання або церкви.

РЕЗЮМЕ

У статті наведені різні класифікації релігійних організацій та розглядаються їх видові особливості, які необхідно врахувати в процесі розробки їх господарсько-правового забезпечення.

Ключові слова: релігійна організація, суб'єкти господарського права, класифікація релігійних організацій.

РЕЗЮМЕ

¹ Такі складні зв'язки намагалися по'яснити за допомогою теорії розщипленої власності [8, с. 265-271].

² Має сенс як у дослідницьких, так і в законодавчих цілях застосовувати напрацьований у теорії господарського права понятійний апарат для встановлення відповідностей з категоріями церковного (конфесійного) права. Зокрема доцільно використання терміну „орган системи” та „дочірні структури” у взаємозв'язку. Тобто для узагальненого позначення дочірніх структур церкви у ортодоксальних конфесіях, які держава визнає юридичними особами (місії, духовні навчальні заклади, благодійні установи, тощо) можна використовувати поняття „орган системи”. Так центри та управління є керівними органами, місії та навчальні заклади функціональними, а підприємства слід визнавати „господарчими органами”. Саме ці суб'єкти складають господарчу інфраструктуру церков.

³ Маються на увазі релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади. Тобто йдеться про ті РО, що відповідно до умов чинного законодавства входять до складу релігійних об'єднань (у тому числі церков).

⁴ З урахуванням зарубіжного досвіду, можна запропонувати звільнення від оподаткування традиційних церков та їхніх підприємств, а також надання податкових пільг суб'єктам господарювання, що приймають участь у господарському забезпеченні їхньої діяльності за господарськими договорами.

В статті приводяться різні класифікації релігійних організацій і розглядаються їх типові особливості, які необхідно врахувати в процесі розробки їх економічно-правового забезпечення.

Ключевые слова: релігійна організація, суб'єкти господарського права, класифікація релігійних організацій

SUMMARY

In the article different classifications of religious organizations are presented and their typical peculiarities which should be taken into account are considered during the process of development their economic and lawful security.

Keywords: religious organization, subjects of economic law, classifications of religious organizations

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Друзенко Г. Статус юридичної особи для церкви: мрія чи реальність? // Юридичний журнал. – 2003. – жовтень. – № 10 (16). – С. 57-63.
2. Кривенко Ю.В. Цивільно-правовий статус релігійних організацій в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Кривенко Юлія Василівна. – Одеса: ОНЮА, 2007. – 194 с.
3. Піддубна В.Ф. Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Піддубна Вікторія Федорівна. – Харків : Нац. юрид. академія ім. Я. Мудрого, 2008. – 180 (198) с.
4. Сорокун В.М. Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Сорокун Віталій Миколайовичу – Харків : Нац. юрид. академія ім. Я. Мудрого, 2008. – 20 с.
5. Фучеджі В. Д. Релігійні організації як суб'єкти цивільного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. / Фучеджі Весна Дмитрівна. – Харків: Харківський нац. ун-т внутрішніх, 2006. – 209 с.
6. Ярмол Л.В. Законодавство України про свободу світогляду, віросповідання та релігійні організації, зміни, що назурили / Л. Ярмол // Право України. – 2001. – № 2. – С. 73-76.
7. Мирошникова Е. Государственно-церковные отношения в Германии. // Религия и право. – Выпуск № 1-2 (4-5). – 1998. – С. 45- 46
8. Устименко В.А. Собственность территориальной громады города (хозяйственно-правые аспекты) : дисс. ...док. юрид. наук: 12.00.04 / Устименко Владимир Анатольевич. – Донецк: НАН Украины Институт экономико-правовых исследований, 2007. – 596 (654) с.

УДК 351.95

**ПРОБЛЕМИ ТА ПРАКТИКА «РОЗ'ЯСНЕННЯ ЗАКОНІВ»
ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ**

Белкін Л.М., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, Голова Правління ЗАТ «Біт», Донецька область

Постановка проблеми. «Роз'яснення законів» органами виконавчої влади стало звичним атрибутом правозастосування в Україні. Незважаючи на загальну критику такого підходу, органи виконавчої влади не поспішають відмовлятися від даного методу правового регулювання. Іноді це буває виправданим, особливо в умовах неякісного та/або недосконалого законодавства. Важливо тільки, щоб при здійсненні таких роз'яснень органи виконавчої влади не виходили за межі законів, що роз'яснюються. Як зазначається в роботі [1], у сучасній Українській державі, яка проголосила курс на побудову соціальної, правової державності, регуляторна діяльність й управління нею не можуть не ґрунтуватися на правових засадах. В роботі [2] наголошується на тому, що роз'яснення не повинні містити самостійних правових норм. Вони лише уточнюють, пояснюють і конкретизують положення актів, що роз'яснюються. Однак в українських реаліях ці положення, зазвичай, не виконуються [3].

Зазначене особливо притаманне податковим органам. Природжений правовий нігілізм цих структур вже навіть не оспорується. Як зазначає відомий донецький адвокат і вчений І.Головань [4], таке враження, що замість того, щоб просто виконувати свою роботу відповідно до норм законів, податківці зайняті вигаданням все нових слів для свого власного жаргону. Отже, заслуговує на увагу систематизація найбільш одіозних «роз'яснень» податкових органів, їх узагальнення і формулювання принципів підходів до зменшення негативного впливу цих «роз'яснень».

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішеної проблеми. Різноманітним аспектам податкової «роз'яснювальної нормотворчості» присвячена низка робіт [5-9 та ін.]. Так, в роботі [7] автор зазначає, що в розумінні співробітників податкових органів листи, роз'яснення та інші подібні

документи вищих органів влади є понад законом і здатні змінювати закони не тільки в податковій сфері, а й в інших сферах права. В роботі [3] автор узагальнює проблеми і небезпеки, які породжує безконтрольне тлумачення законів органами виконавчої влади. По-перше, як зазначає В.О.Котюк, [10, с. 513], поняття «виконавча влада» найбільше походить від цієї функції – виконувати закони держави, реалізовувати державну політику, здійснювати виконавчо-розпорядчі функції держави і влади [9, с. 513]. За таких умов, орган виконавчої влади повинен не тлумачити закони, а виконувати їх, в іншому випадку виникає спокуса так витлумачити закон, щоб виконувати його було якнайпростіше, а не так, як вимагають інтереси суспільства. По-друге, орган виконавчої влади не може видати роз'яснення закону «в тій же формі, що й нормативні акти, які тлумачаться» [2], оскільки орган виконавчої влади не може прийняти закон. По-третє, за Ю.М.Тодикою [11], **офіційне тлумачення** має право давати будь-який орган, що видав відповідний нормативно-правовий акт, оскільки **ніхто краще цього органу не знає**, що він мав на увазі, приймаючи дані норми (виділено Л.Б.). Але орган виконавчої влади відносно законів таким знанням не володіє. По-четверте, відшукати право і сформулювати його належним чином видається можливим тільки в ході парламентської процедури, в межах організованого законодавчого процесу [12, с. 419-420; 13, с. 40]. По-п'яте, згідно п. 4 ст. 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі – КСУ), КСУ приймає рішення та дає висновки у справах щодо: офіційного тлумачення Конституції та законів України. Оскільки між поняттям «тлумачити» і «роз'яснювати» принципових відмінностей не існує, здійснюючи «роз'яснення», орган виконавчої влади втручається в компетенцію КСУ.

Мета статті - спроба узагальнити підходи щодо протидії незаконним роз'ясненням податкового законодавства органами державної податкової служби.

Результати дослідження. Під час Парламентських слухань 22.09.2010р. «Економічні реформи: реальність та очікування українського бізнесу» [14] Віце-прем'єр-міністр України С.Л.Тігіпко наголошував на планах в процесі прийняття Податкового кодексу (далі – ПК) України позбавити податкові органи права видавати «роз'яснення» законів. Насправді реальність виглядає по-іншому. Так, згідно п. 2 ст. 8 Закону України «Про державну податкову службу в Україні», Державна податкова адміністрація України, зокрема, видає у випадках, передбачених законом, нормативно-правові акти і методичні рекомендації з питань оподаткування. Як використовуються Методичні рекомендації замість листів-«роз'яснень», буде розглянуто нижче. Водночас, збереглися і роз'яснення. Так, згідно п. 166.5 ст. 166 ПК України, центральний орган державної податкової служби провадить безоплатні роз'яснення порядку документального підтвердження прав на податкову знижку та подання податкової декларації. Розглянемо ці питання докладніше.

1. Податкові наслідки операцій з акціями. Державна податкова адміністрація України (далі – ДПАУ) 23.06.2008р. видала лист за № 12642/7/35-3017, який має назву «Про перевірки суб'єктів господарювання, які проводили операції з «технічними» акціями та іншими корпоративними правами». Відразу слід зазначити, що лист є абсолютно незаконним. Незаконність його одразу «вибирає» хоча б незаконною термінологією, яка використовується для обґрунтування «рекомендацій» листа. Зокрема, законодавство України не знає поняття «технічні акції». Всі акції, які зареєстровані в установленому законом порядку, є рівноправними, облік таких акцій ведеться незалежно від відношення податкових чи інших органів до «якості» таких акцій. Разом з тим, в даному листі ДПАУ, маніпулюючи відповідними статтями ЦКУ, намагається довести, що у разі здійснення суб'єктами господарської діяльності операцій з акціями, емітованими підприємствами, діяльність яких припинилася (про що до Єдиного державного реєстру внесе запис про державну реєстрацію припинення юридичної особи); емітованими підприємствами, щодо яких судом визнано недійсними записи про проведення державної реєстрації, установчі документи та свідоцтва про державну реєстрацію з моменту їх видачі і визнано недійсними реєстрації випуску акцій з моменту внесення інформації про них до Загального реєстру випуску цінних паперів та свідоцтва про реєстрацію випуску акцій з моменту їх видачі, такі акції не можуть бути об'єктами цивільних прав та не відповідають терміну «цінні папери», як встановлено чинним законодавством. З цих «обґрунтувань» ДПАУ робить такі висновки: при встановленні під час перевірок суб'єктів підприємницької діяльності використання ними у операціях з торгівлі цінними паперами акцій та/або інших корпоративних прав, емітованих підприємствами, щодо яких припинилася діяльність емітента; щодо яких судом визнано недійсними записи про проведення державної реєстрації, установчі документи та свідоцтва про державну реєстрацію з моменту їх видачі і визнано недійсними реєстрації випуску акцій з моменту внесення інформації про них до Загального реєстру випуску акцій з моменту їх видачі, - у такого суб'єкта підприємницької діяльності відсутні законні підстави для оподаткування таких операцій на підставі п. 7.6 ст. 7 ЗУ «Про оподаткування прибутку підприємств». Сума коштів або вартість майна, отримана внаслідок відчуження таких акцій та/або корпоративних прав, відповідно до пп. 4.1.6 п. 4.1 ст. 4 вказаного Закону повинна включатись до складу валового доходу як доходи з інших джерел. У разі якщо такі акції та/або інші корпоративні права на момент перевірки обліковуються на балансі підприємства, а сума коштів або вартість майна, сплачена (нарахована) при їх отриманні, включена до складу витрат на придбання цінних паперів, такі витрати підлягають зменшенню, починаючи з податкового періоду, коли такі акції та/або інші корпоративні права за судовим рішенням

або у випадках, передбачених законодавством, втратили статус об'єктів цивільних прав. Докладно це описано в роботі автора [15].

Незважаючи на неодноразово доведену незаконність цих «роз'яснень», ДПАУ ці роз'яснення повторила у виданих на розвиток цього листа Методичних рекомендаціях щодо перевірок суб'єктів господарської діяльності, які провадять операції з акціями (додаток до листа ДПАУ від 14.12.09 № 27743/7/22-3017). Саме на небезпеці такого використанні формального права видавати Методичні рекомендації наголошувалося вище, хоча фактично це не той випадок, який «передбачений законом».

Підхід щодо нарахування податків за весь період існування акцій, тобто «заднім числом», неодноразово спростований Вищим адміністративним судом України (ВАСУ). Так, в ухвалах ВАСУ від 04.11.09 р. № К-25155/09, від 02.03.10 р. № К-49519/09, від 06.05.10 р. № К-31641/09 зазначається, що угоди відносно акцій укладені в період, коли акції відповідних емітентів знаходились у вільному обороті і обіг таких акцій не був зупинений Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР). ВАСУ підкреслив, що сам по собі факт визнання недійсними установчих документів емітентів акцій не свідчить про нікчемність договорів на придбання або відчуження акцій таких емітентів. Тобто, ВАСУ концептуально визначився із тим, що скасування випуску акцій не може мати податкових наслідків «заднім числом», тобто по операціях, здійснених до прийняття судових рішень про скасування. Водночас практичне застосування зазначених «рекомендацій» ДПАУ розповзається по всій країні, як «ракова пухлина», що породжує все нові і нові судові процеси (на даний момент відомо біля 50 [16]). Очевидно, такі дії податківців не повинні залишатися безкарними.

2. Податкові наслідки формування статутного капіталу господарського товариства. З цього приводу ДПАУ висловлювалася неодноразово. Так, в листах від 11.03.2004р. № 101/2/15-1110 та від 07.11.2003р. № 9135/6/15-1316 ДПАУ зазначила, що операції з первинного випуску акцій не є операціями з торгівлі цінними паперами (тобто емітент корпоративних прав не є продавцем цих акцій при первинному їх розміщенні), тому у юридичної особи-інвестора вказаного емітента немає підстав відображати в податковому обліку суму коштів, внесених до статутного капіталу емітента, як витрати на придбання цінних паперів згідно з п. 7.6 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств». Правда, в листі від 21.04.2005 р. № 3335/6/12-0216 ДПАУ зазначає, що в момент здійснення продажу придбаного у емітента цінного паперу підприємство має право на відображення витрат, пов'язаних із придбанням такого цінного паперу та доходів від його продажу. При цьому ДПА «забуває», що п. 7.6 зазначеного закону не знає витрат двох сортів на придбання цінних паперів: які чекають продажу і які не чекають продажу. Тож витрати або є, або їх немає. Правда, є підстави вважати, що в ПК України ця концепція дещо змінена.

Разом з тим, в ухвалі ВАСУ від 06.05.2010 р. № К-31641/09 визнано за можливе врахувати в податковому обліку: внесок в статутний капітал ТОВ (придбання корпоративних прав ТОВ); придбання корпоративних прав ТОВ у іншій юридичній особі; придбання акцій АТЗТ безпосередньо у АТЗТ. Таку позицію ВАСУ прийняв, оскільки: а) норми п. 7.6 щодо особливостей врахування доходів і витрат поширюються тільки на емітентів корпоративних прав, але не поширюються на інвесторів, тобто на зазначені ТОВ та АТЗТ; б) операції з акціями та з іншими корпоративними правами враховуються за однаковими правилами [17].

В остаточній редакції ПК регулювання операцій з цінними паперами практично не змінилося (п. 153.8 ст. 153 ПК України). Можна вказати тільки на одну відмінність, при чому ту, яка стосується теми нашого дослідження, а саме: витратності придбання цінних паперів безпосередньо у емітента. Так, для цілей п. 153.8 ст. 153 ПК України поняття «витрати» визначене як «сума коштів або вартість майна, сплачена (нарахована) платником податку продавцю (у тому числі емітенту, крім придбання під час первинного розміщення) цінних паперів...». Відмінність полягає саме у фразі в дужках, якою, з одного боку, визнані за витрати і суми, сплачені емітенту, а з іншого боку, яку важко зрозуміти, оскільки придбання цінних паперів та/або корпоративних прав безпосередньо у емітента завжди здійснюється при первинному розміщенні зі сплатою безпосередньо емітенту. На нашу думку мається на увазі те, що витрати, сплачені емітенту, можуть враховуватися у витратах тільки при продажу придбаних активів. Тобто, за схемою, яку описувала ДПАУ у згаданому вище листі від 21.04.2005 р. № 3335/6/12-0216.

З іншого боку, необхідність зробити в ПК спеціальне додаткове застереження з цього приводу (нехай і недолуге) свідчить про те, що раніше саме такого регулювання в законодавстві України не існувало, а тому попередні «роз'яснення» ДПАУ з цього приводу були передчасними.

3. Податковий кредит за витратами на навчання студентів. Законом України від 22.05.2003р. № 889-І «Про податок з доходів фізичних осіб» (далі – Закон № 889-І) вперше введено поняття «податковий кредит» і дозволено, зокрема, включити до складу податкового кредиту звітного року суму коштів, сплачених платником податку на користь закладів освіти для компенсації вартості середньої професійної або вищої форми навчання такого платника податку, іншого члена його сім'ї першого ступеня споріднення, але не більше суми, встановленої даним Законом (п. 5.3.3 Закону № 889-І). При цьому право вибору члена сім'ї, який отримує право на податковий кредит, належить самим членам сім'ї, незалежно від того, чи працює такий член сім'ї. Разом із тим, ДПАУ і тут змогло підправити закон [8]. Виникла абсолютно незаконна ідея, що за умови, якщо студенти мають самостійний заробіток, подавати

декларацію і отримувати право на податковий кредит мають саме вони, а не їх батьки, які за версією ДПАУ, таке право втрачають. Вперше така ідея оприлюднена в листі ДПАУ від 09.03.2005р. № 4149/7/17-3117 «Щодо податкового кредиту на навчання». Пізніше було видано ще два таких же незаконних в даній частині листи ДПАУ: від 09.06.2006р. № 11041/7/17-0117 та від 10.06.2008р. № 11857/7/17-0717. Так, в листі ДПАУ від 09.06.2006р. № 11041/7/17-0117 зазначається: Якщо студент у звітному році навчався та працював і отримував заробітну плату (у розумінні цього Закону), а також до податкового органу у звітному році на нього надходила інформація за ф. № 1ДФ (ознака доходу 1), то він за наслідками такого року є платником податку з доходів фізичних осіб і право на звернення за податковим кредитом, за умови додержання ним всіх вимог п. 5.3 ст. 5 Закону, має він, а не члени його сім'ї першого ступеня споріднення. Навіть незброєним оком видно, що вказані роз'яснення щодо позбавлення сім'ї права вибору, хто з членів сім'ї буде претендувати на отримання права на податковий кредит, суперечать Закону № 889-І, який таке право вибору передбачає.

Зазначена позиція підтверджена в судовому порядку. Так, Донецький апеляційний в адміністративній суд визнав безпідставним посилання ДПІ на податкове роз'яснення у вигляді листа ДПАУ від 09.06.2006р. № 11041/7/17-0117, яке не може враховуватися судом, оскільки податкові роз'яснення не мають сили нормативно-правового акта і не мають пріоритету над іншими доказами. За таких обставин, апеляційний суд визнав право батьків працюючого студента на податковий кредит, а дії ДПІ щодо відмови в наданні податкового кредиту – незаконними.

Слід правда зазначити, що як і багато інших питань, дане питання ПК вирішив не на користь платників податків. Так, згідно пп.166.3.3 п. 166.3 ст. 166 НК України право на податковий кредит (в термінах ПК – податкову знижку) має платника податку з доходу фізичних осіб та/або член його сім'ї першого ступеня споріднення, який не одержує заробітної плати. Отже, тепер студентам немає сенсу працювати влітку, щонайменше, офіційно. Це так влада «заохочує» до відмови від заробітної плати «в конвертах». Разом з тим, ще раз треба звернути увагу на те, що необхідність зробити в ПК спеціальне додаткове застереження з цього приводу (нехай і не дуже вдале) свідчить про те, що раніше саме такого регулювання в законодавстві України не існувало, а тому попередні «роз'яснення» ДПАУ з цього приводу були незаконними.

4. Правомірність надання венчурних позик. 12 вересня 2008 р. ДПАУ видала лист №18522/7/15-0217, в якому, прямо перевищивши свої повноваження, втрутилася у повноваження ДКЦПФР. Зокрема, ДПАУ «роз'яснила», що компанія з управління активами пайового венчурного інвестиційного фонду не має права надавати позику за рахунок активів цього фонду. Звідти ДПАУ робила висновок, що відсотки на такі позики позичальник не може відносити до складу валових витрат. І це в той час, коли ст. 34 Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» прямо це дозволяє. Але така позиція ДПАУ в період появи зазначеного листа викликала до життя цілу низку відповідних донарахувань податку на прибуток, пов'язаних з виключенням з валових витрат зазначених відсотків. Так, ухвалою ВАСУ від 15.06.2010р. завершений розгляд справи, в якій ВАСУ чітко зазначив, що податковий орган не взяв до уваги положення ст. 34 Закону України «Про інститути спільного інвестування», яка прямо визначає право венчурного ІСІ мати у складі своїх активів боргові зобов'язання, оформлені договорами позики, а також коло осіб, які можуть виступати у якості позичальника за договорами позики, наданими за рахунок активів венчурного ІСІ. Особами-позичальниками за такими договорами можуть бути емітенти, частка у корпоративних правах яких входить до складу активів такого ІСІ. Слід зазначити, що державне регулювання діяльності з надання фінансових послуг здійснюється виключно ДКЦПФР, яка затвердила Положення про особливості здійснення діяльності з управління активами інституційних інвесторів, що затверджено рішенням ДКЦПФР від 02.11.2006 року №1227 та зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30.11.2006 року №1252/13126, яким встановила право КУА венчурного фонду надавати позики за рахунок активів ІСІ, яке прямо зафіксовано у п.1.21: «Обмеження діяльності КУА, передбачені пунктами 1.3, 1.6, 1.9 та 1.10 розділу V цього Положення, не поширюється на діяльність КУА венчурного інвестиційного фонду». Отже, ВАСУ чітко вказав на неприпустимість податкових органів втручатися в компетенцію інших органів державної влади.

Заради справедливості слід зазначити, що листом від 13.03.2009р. № 5197/7/15-0217 ДПАУ привела свій попередній лист з цього приводу у відповідність із законом. Але сама поява першого з них свідчить про неперевершений правовий нігілізм ДПАУ.

5. Оподаткування діяльності платника єдиного податку, що не зазначена в Свідоцтві про сплату єдиного податку. Згідно Указу Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 03.07.98 р. [№ 727](#) (в редакції Указу Президента України від 28.06.99 р. [№ 746](#)), види діяльності, які можуть здійснювати приватні підприємці, зазначаються в свідоцтві про сплату єдиного податку. Виникало питання, які наслідки того, якщо підприємець здійснить діяльність, не зазначену в Свідоцтві.

З цього приводу ДПАУ висловлювалася в різні часи по-різному, очевидно в залежності від настрою виконавців листів. Так, в листі від 23.09.2004р. № 477/4/15-1210 ДПАУ вказувала, що якщо суб'єкт підприємницької діяльності, який вибрав спрощену систему оподаткування, обліку та звітності,

одержує протягом звітнього року доходи інші, ніж зазначені у Свідоцтві про сплату єдиного податку, то такі доходи протягом року підлягають оподаткуванню податком з доходів фізичних осіб на загальних підставах. Правда цей лист був відкликаний листом ДПАУ від 01.02.2010р. № 1886/7/17-0717.

Водночас, ще до того, як згаданий вище лист був відкликаний, ДПАУ в листі від 12.09.2006 р. № 4830/А/17-0715 висловилося в тому сенсі, що зайняття видами діяльності, які не віддзеркалені в свідоцтві, вважаються порушенням умов здійснення підприємницької діяльності за спрощеною системою оподаткування, обліку та звітності, і такий підприємець повинні перейти на загальну систему оподаткування.

Всупереч цим фіскальним роз'ясненням, ВАСУ притримується іншої позиції. Так, в листі від 28.09.2009р. № 1275/10/13-09 ВАСУ вказав, що підприємець може займатися будь-яким видом діяльності, не забороненим для цього виду оподаткування, незалежно від того, чи зазначений відповідний вид діяльності у Свідоцтві. Єдиною умовою є те, щоб ставка єдиного податку, яка встановлена для даного виду діяльності, не була вищою за ту, яку фактично сплачує підприємець. Зокрема, якщо підприємець сплачує максимальну ставку 200 гривень, то ін може займатися будь-яким видом діяльності, яка допускається для цього виду оподаткування, незалежно від того, чи зазначений відповідний вид діяльності у Свідоцтві.

Отже, фіскальні позиції податківців, побудовані в інтересах відомства, спростовуються об'єктивною позицією судів.

За таких умов, вважаємо, що належним контролем за «роз'ясненнями» законів органами податкової служби може бути виключно судовий контроль.

Так, в листі ВАСУ від 20.07.2010р. № 1111/11/13-10, з посиланням на позицію Верховного суду України (далі – ВСУ), зазначається, що позови платників податків щодо оскарження індивідуальних податкових роз'яснень не підлягають розгляду в адміністративних судах України. З такою позицією в повній мірі погодитися не можна.

Згідно п. 10 ч. 2 ст. 16 ЦКУ, способами судового захисту цивільних прав та інтересів можуть бути визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Згідно ч. 5 ст. 277 ЦКУ, якщо недостовірна інформація міститься у документі, який прийняла (видала) юридична особа, цей документ має бути відкликаний. Таким чином, якщо ВСУ заперечує проти прямого оскарження роз'яснень, то питання може і повинне ставитися про визнання протиправними дій по видачі незаконного роз'яснення та/або виданого за межами повноважень органу, а також про зобов'язання вчинити певні дії – дії по відкликанню незаконного роз'яснення.

В принципі, з необхідністю та доцільністю оскарження дій по видачі незаконних роз'яснень погоджуються і ВАСУ в зазначеному листі. Так, ВАСУ зазначає, що оскарження в судовому порядку податкових роз'яснень може позитивно впливати на зменшення загального навантаження на адміністративні суди. Адже висновки суду у межах однієї справи щодо оскарження податкового роз'яснення можуть бути поширені на всі справи, аналогічні по спірних правовідносин. При цьому, на підставі результатів оскарження податкового роз'яснення, платник податку може спрогнозувати можливі правові наслідки вчинення ним тих чи інших господарських операцій, уникаючи ризику застосування до нього податковими органами визначених штрафних санкцій. Це буде сприяти стабілізації відносин у галузі оподаткування та поліпшить загальні умови господарювання в Україні.

Разом з тим, нове законодавство надає обґрунтовані підстави вважати за можливе оскаржити незаконні роз'яснення в судовому порядку. Так, згідно пп.17.1.7 п. 17.1 ст. 17 ПК України, платник податку має право оскаржувати в порядку, встановленому цим Кодексом, рішення, дії (бездіяльність) контролюючих органів (посадових осіб), надані контролюючими органами роз'яснення. Але практика судового оскарження таких роз'яснень практично не напрацьована.

РЕЗЮМЕ

В статті аналізуються наслідки практики роз'яснення законів органами податкової служби. На численних прикладах конкретних роз'яснень показана фіскальна спрямованість таких роз'яснень, яка в багатьох випадках не підтримується судами. Обґрунтована необхідність судового контролю за такими роз'ясненнями.

Ключові слова: законодавство, податкова служба, судовий контроль, роз'яснення законів.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются последствия практики разъяснения законов органами налоговой службы. На многочисленных примерах конкретных разъяснений показана фискальная направленность таких разъяснений, которая во многих случаях не поддерживается судами. Обоснована необходимость судебного контроля за такими разъяснениями.

Ключевые слова: законодательство, налоговая служба, судебный контроль, разъяснение законов.

SUMMARY

In article consequences of practice of an explanation of laws are analyzed by bodies of tax service. On numerous examples of concrete explanations the fiscal orientation of such explanations which in many cases isn't

supported by courts is shown. Necessity of judicial control over such explanations is proved.

Keywords: legislation, tax service, judicial control, explanation of laws.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Сальман І.Ю. Правове регулювання та управління регуляторною діяльністю / І.Ю. Сальман // Держава та регіони. Серія «Право». – 2009. – № 4 – С. 92-94.
2. Нормативное толкование и правотворчество. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pravoznavec.com.ua/books/315/24115/17/>
3. Белкін Л.М. Проблеми та практика «роз'яснення законів» органами виконавчої влади / Л.М.Белкін // Держава та регіони. Серія «Право». – 2010. – № 4 – С. 232-237.
4. Головань І. Надсилайте новий телескоп.../ І.Головань. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/golovan/>
5. Оніщик Ю.В. Момент виконання податкового обов'язку: проблеми теорії та практики / Ю.В.Оніщик // Адвокат. – 2010. – № 1. – С. 25 – 28.
6. Богунов В. О вреде чтения обзорных писем ГНАУ / В. Богунов // ЛІГА:ЗАКОН. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.ligazakon.ua/news/2009/8/5/15988.htm#>
7. Бурлаков С.Ю. Деякі особливості оподаткування операцій зі створення комп'ютерних програм та передачі прав на них / С.Ю. Бурлаков // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2010. – № 3 (22). – С. 65 – 69.
8. Белкін М.Л. Податковий кредит за витратами на навчання: суди на боці батьків / М.Л.Белкін, О.Ф.Маринова // Бухгалтерія. – 2009. – № 10 (841). – С. 64 – 65.
9. Макаренко А.С. Деякі проблемні аспекти роз'яснень державної податкової адміністрації України / А.С.Макаренко // Сьома Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Простір і час сучасної науки». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/makarenko-as-deyaki-problemni-aspekti-rozuyasnen-derzhavnoyi-podatkovoyi-administratsiyi-ukrayini/>
10. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : [навч. посібник.] / В. О. Котюк. – К.: Атіка, 2005. – 592 с. – ISBN 966-8074-94-7.
11. Тодыка Ю.Н. Толкование конституции и законов Украины: теория та практика: Монографія / Ю.Н.Тодыка. – Х.: Факт, 2003. – 328 с. – ISBN 966-637-043-3. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1603.html
12. Проблемы общей теории права и государства: Учебник. – Под. ред. В.С. Нерсисянца. – М.: НОРМА-ИНФРА. – 1999. – 832 с.
13. Сливка С.С. Позитивістські концепти: філософсько-правовий аналіз: Монографія / С.С.Сливка – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – 160 с.
14. Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl2209110.htm
15. Белкін Л.М. Проблеми забезпечення безпеки бізнесу в світлі прийняття неправосудних судових рішень щодо припинення акціонерних товариств / Л.М.Белкін // Адвокат. – 2010. – № 4 (115). С. 23-29.
16. Белкін Л.М. Аналіз судової практики у спорах із податковими органами, пов'язаних із донарахуванням податку на прибуток у випадках припинення державної реєстрації акціонерних товариств / Л.М.Белкін, М.Л.Белкін // Актуальні питання цивільного та господарського права. – 2010. – № 6 (25). – С. 69-90.
17. Белкін Л. Податкові наслідки інвестицій в корпоративні права: Витрати на придбання цінних паперів в податковому обліку / Л.Белкін // Юридична газета. – 28 вересня 2010р. - № 39 (255). - С. 16, 17.

УДК: 351.82: 330 (477)

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У СТИМУЛЮВАННІ ІНВЕСТИВАННЯ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Білий О.І., аспірант Інститут законодавства Верховної Ради України

В умовах кризи та у посткризовий період боротьба за інвестиційні ресурси, залучення інвестицій до національної економіки надзвичайно загострюється. Особливого значення це питання набуває для України, серед стратегічних пріоритетів розвитку якої стоїть завдання структурної модернізації національної економіки як базової умови забезпечення конкурентоспроможності. Ринкові механізми залучення інвестицій, в основному, працюють на короткостроковому періоді, надають перевагу тим об'єктам інвестування, що зорієнтовані на швидкий економічний ефект. Водночас структурна

перебудова економіки потребує довгострокових інвестицій, їх спрямування у сектори та галузі, що мають інноваційний конкурентний потенціал. Ринкові механізми виявляються неспроможні забезпечити таке інвестування, тому провідну роль у цьому процесі має відігравати держава. Одним з пріоритетних напрямів впливу держави на стимулювання інвестиційної діяльності є заходи, спрямовані на формування в країні сприятливого інвестиційного клімату, створення дієвого інституційно-правового середовища для розвитку бізнесу, підтримки конкуренції та демонополізації виробництва, розширення ринків збуту тощо. Разом з тим, в умовах загострення конкурентної боротьби за інвестиційні ресурси немає єдиних, загально визнаних рецептів стимулювання інвестиційної активності суб'єктів господарювання. Це вимагає від держави пошуку нових стимулів, механізмів та інструментів заохочення до інвестування структурної модернізації національної економіки. Для України така постановка питання є надзвичайно актуальною.

Окремі аспекти впливу держави на стимулювання інвестиційної діяльності як складової структурної перебудови національної економіки висвітлені у працях провідних українських вчених. Так, А.Єрмолаєв та Я.Жаліло розглядають дефіцит інвестицій як одну з проблем реалізації модернізаційних стратегій розвитку України [1, с.67]. Антоненко К., Ярошенко В. акцентують велику увагу на необхідності залучення іноземних інвестицій як умови реалізації стратегічних завдань структурної модернізації національної економіки в Україні [2, с. 9]. Ресурсне забезпечення інвестиційної діяльності авторський колектив (О.Кухленко, В.Джабейло, О.Корзова, О.Піріашвілі та ін.) розглядають як найважливішу складову стимулювання розвитку реального сектору економіки України, і у першу чергу – промисловості, енергетики, транспортно-дорожнього комплексу, продовольчого комплексу тощо [3, с.239].

Особливу увагу в руслі структурної модернізації національного господарства окремі вчені приділяють модернізації промислової політики. Так, М.Якубовський називає основні проблеми розвитку української промисловості: «...неефективна галузева структура промислового виробництва, яка істотно дисонує із сучасним баченням індустріальної складової економіки розвинутих країн» [4, с.22]; «...посилення деградації вітчизняної промисловості у бік сировинного приросту розвинутих країн і ринку для імпортової високотехнологічної продукції. ...подальше віддалення України від економічно розвинутих країн внаслідок прогресуючої інноваційно-технологічної відсталості вітчизняного промислового виробництва...» [4, с.23]. Для виправлення ситуації, що склалася, Україні необхідно здійснити комплексну структурну модернізацію промисловості, забезпечити, як підкреслює Ю.Кіндзерський, інноваційно-інвестиційний прорив [5, с.4]. Отже, хоча проблематика модернізації національного господарства і представлена у працях українських вчених, поряд з цим, весь блок питань, пов'язаних з визначенням ролі держави у комплексному стимулюванні інвестування структурної модернізації національного господарства повною мірою і досі не досліджено, що обумовлює необхідність написання даної статті.

Мета статті – визначити роль держави в процесі стимулювання інвестування структурної модернізації національного господарства, реалізації структурних зрушень на галузевому рівні на основі активізації інноваційно-інвестиційних процесів.

Для розкриття мети, у статті розв'язуються наступні завдання:

- дослідити внутрішні та зовнішні загрози та ризики, що створюють перешкоди на шляху до активізації інвестування структурної модернізації національного господарства України;
- визначити вплив очікуваного зростання цін на енергоносії та металургійну продукцію на інвестиційну політику українських промислових підприємств;
- проаналізувати стан інвестування у основні виробничі фонди та визначити пріоритети інвестиційної політики в контексті структурної модернізації національного виробництва;
- виявити роль держави у економічному стимулюванні інноваційно-інвестиційної діяльності як невід'ємної складової процесів структурної модернізації національного господарства (на прикладі розвинутих країн світу).

В сучасних умовах світовий інвестиційний ринок поступово виходить із стану депресії. В цілому, на період 2011 р. очікується активізація діяльності фінансових та фондових ринків. Особливо така активність буде притаманна для ринків країн, що розвиваються (Бразилія, Китай, Індія, Мексика, Польща, Туреччина та ін.). Станом на 1 квартал 2011 р. фізичні обсяги інвестицій до цих країн вже досягли (або ж перевищили докризовий рівень). Водночас, очікується, що зростання інвестицій на ринках країн, що розвиваються, головним чином, буде забезпечено за рахунок збільшення портфельних інвестицій, кредитів та облігацій, а не за рахунок збільшення прямого інвестування (що вважається більш ризикованим). Стосовно України, у 2011 р. на фінансовому ринку, переважно, очікується зростання короткострокових інвестицій (сфера обігу, фінансове посередництво, «короткі гроші» тощо), а обсяги довгострокових інвестицій, що традиційно обслуговують реальний сектор економіки та спрямовуються на потреби структурної модернізації національного виробництва (у т.ч. реального сектору) будуть зростати досить повільно. Таке співвідношення пояснюється двома факторами: не бажанням інвесторів ризикувати в процесі довгострокового інвестування; не бажанням інвесторів (у тому числі – іноземних),

створювати для себе потенційних конкурентів у майбутньому. Тобто йдеться про те, що інвестування у реальний сектор де факто не вигідно іноземним інвесторам з огляду на можливість реального здійснення структурної модернізації та виходу економіки України на вищий рівень технологічного озброєння та інновацій. Тому основний тягар щодо реального інвестування структурної модернізації національного виробництва припадає на вітчизняних інвесторів.

Слід визнати, що на активність вітчизняних інвесторів з огляду на потреби структурної модернізації національної економіки найближчим часом будуть впливати наступні ризики:

1. Ризики зовнішнього негативного цінового впливу на розвиток національної економіки України. Насамперед, йдеться про зростання цін на нафту (через політичну нестабільність на Близькому Сході та пов'язану з цим спекулятивну активність на світових фондових ринках). За оцінками експертів, якщо середньорічна ціна нафти на сьогодні перебуває на рівні 108 дол. США за барель, то її зростання, у середньому, очікується на рівні 135 %. Такі цінові шоки вкрай негативно вплинуть на конкурентоспроможність українського виробництва, оскільки старе обладнання (фізично та морально зношені основні виробничі фонди, переважно, введені в експлуатацію ще за радянських часів) споживають великі обсяги енергоносіїв, що робить продукцію, яка виробляється на застарілому обладнанні, неконкурентоспроможною.

Негативний вплив зростання цін на нафтопродукти найбільше відчують такі галузі як транспорт, сільське господарство, харчова промисловість, будівництво. Так, за даними моделі «витрати – випуск» питома вага продукції нафтопереробки становить біля 28 % у структурі витрат підприємств транспорту; біля 8 % – у структурі продукції підприємств сільського господарства; біля 5 % – у структурі підприємств оптової та роздрібною торгівлі [6]. Зростання ціни на енергоносії (на нафту) збільшить собівартість продукції, зменшить додану вартість, що логічно позначиться на відносному зменшенні оплати праці, надходжень до бюджету, а у кінцевому підсумку (як найгірший варіант) може призвести до згорання інвестиційної активності на підприємствах цих секторів економіки.

2. Ризики внутрішнього негативного цінового впливу на розвиток національної економіки України. Насамперед, ці ризики пов'язуються із зростанням цін на метал та металургійну продукцію (що обумовлено зростанням попиту на цю групу товарів у зв'язку з землетрусом у Японії, швидкими темпами індустріалізації на індонезійських ринках тощо). За прогнозними оцінками, зростання світових цін на сталь у 2011 році у середньому очікується на рівні 27 – 32,2% [7].

Таблиця 1

Основні виробники сталі у світі (млн тон)

	2006	2007	2008	2009	2010
Китай	423,0	494,9	500,5	573,6	626,7
Японія	116,2	120,2	118,7	87,5	109,6
США	98,6	98,1	91,4	58,2	80,6
РФ	70,8	72,4	68,5	60,0	67,0
Індія	49,5	53,1	55,2	62,8	66,8
Південна Корея	48,5	51,5	53,6	48,6	58,5
Німеччина	47,2	48,6	45,8	32,7	43,8
Україна	40,9	42,8	37,1	29,9	33,6

Джерело: [7].

Перспектива зростання ціни на метал (сталь) матиме для української економіки як позитивні наслідки (у вигляді нарощування обсягів виробництва металургійної промисловості), так і негативні (у вигляді посилення інерції експлуатації наявних виробничих потужностей, відсутності стимулів у домінуючих на металургійному ринку монополістів до інвестування у енергоспоживання та екологічні проекти, пов'язані з розвитком металургії). З даних, наведених у таблиці 1 бачимо, що скорочення виробництва сталі в Україні у 2008 р. на 13,3 % (у порівнянні з 2007 р.), у 2009 р. – на 19,4 % (у порівнянні з 2008 р.) досить швидко припинилось. Вже у 2010 р. спостерігалось зростання виробництва сталі на 12,4 % і така тенденція посилюється [8].

Зростання цін на чорні метали позитивно позначиться на збільшенні обсягів торгівлі цією групою продукції в Україні, що, у свою чергу, призведе до збільшення податкових надходжень до бюджету, зростання оплати праці та прибутковості металургійної галузі. З іншого боку, зростання цін на сталь несе великі ризики для внутрішнього ринку, що може вкрай негативно позначитись на розвитку таких галузей української промисловості як машинобудування, будівельна галузь, транспортне машинобудування. Так, продукція металургії складає близько 20 % у структурі витрат підприємств машинобудування та 15 % у її структурі випуску. Це обумовлює високий рівень чутливості розвитку машинобудування до цінових коливань на металопродукцію. При зростанні внутрішніх цін на продукцію металургії у середньому на 6,8 %, підприємства машинобудування (без кардинальної структурної перебудови виробництва та збереження наявних виробничих потужностей), як правило, вимушені підвищувати ціни на 1 % (з метою

збереження рентабельності). В цілому ж, за не змінної структури виробництва, при зростанні внутрішніх цін на метал, собівартість продукції підприємств машинобудування, будівництва (які є найбільшими споживачами металургійної продукції), збільшується, що неухильно призводить до підвищення відпускних цін. Якщо ж зростання цін не відбудеться (за умови зменшення доданої вартості), альтернативою може стати зменшення оплати праці, надходжень до бюджету, згорання інвестиційної активності підприємств. Такий сценарій розвитку подій є вкрай несприятливий, з урахуванням того, що інвестиційні можливості українських підприємств у кризовий період і так є надзвичайно обмежені. Так, протягом кризи понад 39 % українських промислових підприємств закінчили 2009 р. із збитками (у 2010 р. цей показник становив 36 %); а частка валового прибутку та змішаного доходу у випуску промисловості у період 2008 – 2010 рр. не перевищувала 4 % [6]. Такі показники є вкрай несприятливі для розвитку внутрішнього інвестування.

Реалізація проектів структурної модернізації національного господарства України багато у чому залежить від стану інвестування підприємств промисловості у оновлення основних виробничих фондів. Як вже зазначалось, в Україні фінансова криза призвела до згорання інвестиційної активності, зменшення основних джерел фінансування промислового сектору. Внаслідок зростання збитковості виробництва, зменшились інвестиції за рахунок власних коштів підприємств; погіршились умови інвестування підприємств за рахунок залучення кредитних ресурсів; відчувається дефіцит бюджетного та муніципального фінансування.

Зниження рівня інвестування основного капіталу по відношенню до ВВП (що традиційно розглядається як один з індикаторів інвестиційного клімату держави) має негативні тенденції. Так, в Україні, загальний обсяг інвестицій (у відсотках до ВВП) становив: у 2004 р. – 25,4%; у 2007 р. – 31,7 %; у 2008 р. – 28 %; у 2009 р. – 20,3 % [6].

Основним джерелом власних інвестиційних коштів підприємств традиційно залишається прибуток та амортизація. Про тенденції прибутковості промислових підприємств в Україні вже говорилось вище. Очікуване зростання цін на енергоносії та внутрішніх цін на металургійну продукцію (а також, за прогнозами, і на харчові групи товарів, що вимагатиме підвищення рівня оплати праці), в цілому не сприятиме зростанню рентабельності, а отже і зміцненню власного інвестиційного потенціалу промислових підприємств в Україні. Що стосується амортизаційних відрахувань, це джерело формування інвестиційних ресурсів також не дає змоги збільшити обсяги інвестування у модернізацію основних виробничих фондів. Проблемним залишається і інвестування у розширене відтворення основних фондів. За експертними оцінками, ступінь зношеності основних фондів промислових підприємств за всіма видами економічної діяльності в Україні (станом на 30 вересня 2009 р.) становила 68,4% [6]. Для порівняння – у розвинутих країнах світу основні фонди оновлюються кожні 12 – 15 років (що, до речі, відповідає тривалості середніх циклів ділової активності «середніх хвиль» відповідно до теорії М. Кондратьєва). На практиці, в Україні процес оновлення основних виробничих фондів відбувається протягом від п'ятидесяти і більше років.

Україна відноситься до складу країн, що розвиваються. Формування галузевої структури економіки незалежної України відбувається на основі глибоких деформацій виробництва й споживання. Поряд з цим, негативний вплив на розвиток української економіки має нерівномірне скорочення внутрішнього й зовнішнього попиту на національні товари й послуги внаслідок розриву інтеграційних і коопераційних зв'язків України з країнами, здатними налагодити спільне виробництво інноваційно-зорієнтованої продукції (насамперед, йдеться про розвиток авіаційного будівництва та продукції ракетно-космічного комплексу). Відсутність кардинальних структурно-інноваційних зрушень у базових галузях української промисловості посилюється зниженням цінової та нецінової конкурентоспроможності вітчизняної продукції, зростанням обсягів імпорту іноземних товарів споживчого й виробничого призначення (через невідповідність лібералізації зовнішньої торгівлі, тиску принципів фритредерства, затвердженого СОТ). Галузева структура української промисловості сформувалась (і продовжує формуватись) переважно, під впливом попиту світового ринку на сировинні товари та напівфабрикати. Головними недоліками структури національного господарства, що утворилась внаслідок цього є: деформації у реальному секторі виробництва – між галузями паливно-енергетичної, сировинної та напівфабрикатної зорієнтованості й виробництвом кінцевої наукоємної продукції; перевантаження економіки галузями важкої промисловості (металургійне виробництво); високий ступінь залежності національної промисловості від імпорту енергоносіїв, продукції високоточного машинобудування, від кон'юнктурних коливань на ринках збуту металургійного виробництва, сировини; технічна відсталість галузей виробництва та низькі показники використання високих технологій; застарілі основні фонди у базових галузях української промисловості; переважно сировинна галузева спеціалізація національного виробництва тощо. Про низький рівень інноваційного розвитку промисловості економіки України свідчать дані таблиці 2.

Інноваційні процеси у розвитку промисловості України

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Питома вага промислових підприємств, що впроваджували інновації (у загальній кількості)	10,0	8,2	10,0	11,5	10,8	10,7
Впроваджено нових технологічних процесів	1727	1808	1145	1419	1647	1893
Освоєно нових видів продукції	3978	3152	2408	2526	2446	2685
Питома вага реалізованої інноваційної продукції у обсягу промислової продукції (у відсотках)	5,8	6,5	6,7	6,7	5,9	4,8

Джерело: [6].

Як свідчать дані, наведені у таблиці 2, розвиток інноваційної діяльності та, відповідно, реалізація структурно-інноваційних зрушень в процесі модернізації національного господарства України, не відповідає офіційно проголошеним пріоритетам. Для того, щоб виправити ситуацію, на рівні державної економічної політики мають бути застосовані дієві економічні стимули до впровадження структурно-інноваційних зрушень, реалізована структурна економічна політика.

Світовий досвід господарювання пропонує два варіанти інвестиційної політики для реалізації структурної модернізації національного господарства. Перший варіант передбачає стихійний, еволюційний шлях поступового пристосування національного виробництва до нових вимог господарювання. Структура економіки у цьому випадку трансформується внаслідок зміни норми прибутку по секторах економіки та міжгалузевого переливу капіталу. За такого підходу, підприємства таких галузей (секторів), що перестали бути рентабельними, масово банкрутують, чи вдовольняються мінімальною прибутковістю. Поряд з цим, під впливом ринкових механізмів, капітал, інвестиції, робоча сила «перетікають» у найбільш прибуткові сфери економіки. Як крайня форма «перетікання» капіталу – відплив (вивезення) національного капіталу за кордон. Такий варіант трансформаційних перетворень економіки отримав назву «американський». Його основою є загальна лібералізація інвестиційної політики держави, «самоусунення» держави від регулювання та управління інвестиційними процесами. Другий варіант структурної перебудови економіки умовно називають «японський». Цей варіант передбачає широке використання заходів державного регулювання з метою прискорення прогресивних структурних зрушень на рівні національного виробництва. Його невід'ємною складовою стає обов'язкова розробка прогнозів, державних індикативних (прогнозних) планів, в яких визначаються пріоритетні сектори (галузі) економіки. Цей шлях перебудови економіки передбачає керований державою прискорений міжгалузевий перелив ресурсів, у тому числі і капіталів, що мінімізує соціальні втрати та гарантує стабільне зростання ефективності виробництва [9, с. 374 – 375].

На початку ХХІ ст. переважна більшість країн світу визнала необхідність цілеспрямованого державного регулювання економіки. Це зумовлено тим, що ринковий механізм у «чистому вигляді» «не спрацьовує» як система координації розподілу та використання ресурсів (у тому числі – інвестиційних) та не може своєчасно виявити порівняльні переваги національної економіки у конкурентній боротьбі на світовому ринку. Особливо роль держави зростає з огляду на необхідність забезпечення ефективного функціонування реального сектора, активізацію інноваційної діяльності, задіяння механізмів державної підтримки інвестиційно-інноваційних програм (і у першу чергу – на галузевому рівні). Головним орієнтиром «японського» варіанту реалізації структурної перебудови стає курс на структурно-інноваційні зрушення, що стають основою структурної модернізації національного господарства країни.

Світовий досвід надає багато прикладів економічного стимулювання структурно-інноваційних зрушень. Так, на рівні економічної політики у Великобританії широко застосовуються цільові стимули до впровадження інноваційної діяльності, у т. ч.:

- списання витрат на НДДКР на собівартість продукції (послуг) у будь – якій сумі;
- податкові канікули (терміном до 5 років) для тих підприємств, які активно впроваджують інновації;
- можливість перенесення пільг для підприємств, що впроваджують інновації на майбутній період (на термін до 5 років);
- зменшення податку на прибуток венчурних фірм (якщо звичайний податок на прибуток становить 35 %, то для венчурних фірм він знижений до 25 %);
- надаються гарантії для позик, що спрямовуються на страхування діяльності венчурних фірм (до 70 % таких позик, взятих на термін 2 – 7 років, відшкодовується на принципах державно-приватного партнерства);
- держава надає субсидії (до 75 % витрат) на проведення досліджень з розроблення нових видів продукції (чи впровадження інноваційних процесів) для фірм, на яких зайнято до 50 осіб;
- приймаються державні програми субсидювання малих інноваційних фірм (до 50 % витрат на нововведення цих фірм відшкодовує держава) тощо [8; 10].

Корисним для України є досвід державного стимулювання структурно-інноваційних зрушень у Канаді, що передбачає:

- надання державних субсидій на реалізацію проектів промислових досліджень (до 50 % витрат на заробітну плату науково-дослідного персоналу);
- зменшення суми корпоративного податку (на суму, еквівалентну частині приросту власних витрат фірми на НДДКР відносно попереднього періоду (як правило, за рік));
- можливість перенесення пільг для фірми, що впроваджує інновації на майбутній період (на термін до 7 років);
- зменшення суми прибуткового податку для працівників, які вкладають свої кошти у венчурні фонди (до 15 % – знижка на прибутковий податок);
- поетапне зниження податку на прибуток корпорації (з 28 % до 21 % протягом 4-х років);
- пільги з оподаткування приросту капітальних активів (понад ½ капіталізованої суми включається у прибуток, що оподатковується);
- звільнення від оподаткування капіталовкладень (не оподатковуються прибутки від продажу цінних паперів або об'єктів власності за умови їх реінвестування у сферу виробництва на потреби інноваційної діяльності) [8; 10].

Лідером у стимулюванні інновацій та підтримки структурно-інноваційних зрушень на рівні національної економіки вважається Німеччина, а саме:

- передбачено надання цільових субсидій підприємствам, що освоюють нову інноваційну технологію (на термін до 3-х років);
- надаються дотації фірмам (підприємствам) на фінансування підвищення кваліфікації науково-дослідного персоналу (не більше ніж 5 співробітників від кожної фірми), а саме: на стажування у ВНЗ, у наукових інститутах; інших державних чи приватних науково-дослідних організаціях;
- компенсуються витрати фірм на технічну експертизу проектів, оцінку можливостей патентування результатів проведення НДДКР (до 80 % витрат на інженерні та інші консультації);
- надаються пільгові кредити малим та середнім підприємствам, що вступають у промислову кооперацію з іншими фірмами (до 100 тис євро);
- субсидії малим та середнім фірмам для придбання майна з метою досягнення економії витрат енергії (обсяг субсидій становить до 7,5% від вартості придбаного майна);
- дотації малим підприємствам на інвестування в НДДКР під час придбання патентів і рухомого майна, а також на час вкладень у нерухоме майно, що використовується для НДДКР (20 % вартості придбаного чи утвореного майна в межах його вартості до 500 тис євро);
- дотації малим і середнім фірмам на наукові дослідження або розроблення нової технології для виготовлення продукції (до 30 % від договірної чи контрактної суми проекту в межах 120 тис євро на рік);
- дотації підприємствам з кількістю зайнятих до 1000 осіб на науково-дослідні роботи, що виконуються за їх замовленням у навчальних і науково-дослідних закладах (до 50 % вартості робіт, але не більше ніж 300 тис. євро);
- система гарантування страхування кредитів, виданих на потреби інноваційного розвитку (гарантує приватним банкам до 80 % вартості позик на 15 – 23 роки);
- запровадження прискореної амортизації (збільшення нормативу амортизації до 10 % від витрат виробництва на нове обладнання);
- податкова знижка на приватні інвестиції у НДДКР (до 7,5 % від встановленого нормативу) [8; 10].

Висновки. Протягом усього періоду існування незалежної України, внаслідок негативного впливу державного регулювання на процеси модернізації економіки країни (зокрема через скорочення бюджетних видатків, зменшення централізованого капітального фінансування тощо) та за умов відсутності дієвих економічних стимулів до впровадження інноваційно-інвестиційних процесів у реальному секторі, в Україні сформувалась галузева структура економіки, що характеризується як індустріально-аграрна, з невинним зростанням питомої ваги енерго-, матеріалоємних та екологічно небезпечних виробництв. Ця диспропорція вимушено підвищує роль імпорту для задоволення потреб внутрішнього попиту на товари інноваційного походження (у тому числі на товари споживчого призначення тривалого використання).

До недавнього часу в Україні була відсутня активна державна економічна політика, зорієнтована на комплексну структурну модернізацію національного господарства, підтримку інноваційно-інвестиційних процесів. Для активізації структурно-інноваційних зрушень у промисловості та зростання конкурентоспроможності економіки України, держава має сприяти забезпеченню гарантованого попиту на внутрішньому ринку на продукти інноваційної діяльності. Складовою цього процесу має стати перехід переважно до програмно-цільових методів управління, застосування практики диференційованого (селективного) підходу до державної підтримки науково-дослідних програм; введення змішаного (бюджетного й позабюджетного) фінансування; розширення кола державних замовників на продукти інноваційної діяльності тощо. В Україні доцільно використати досвід

розвинутих країн світу щодо підтримки структурних зрушень на рівні національної промисловості за допомогою активізації інноваційно-інвестиційних процесів та задіяння для цього системи дотацій, субсидій, податкових пільг, податкових канікул, грантової підтримки інноваційних процесів тощо.

Поряд із цільовою державною підтримкою інноваційного розвитку в Україні на державному рівні мають бути створені інституційно-правові засади для активізації розвитку промислово-фінансових груп (у тому числі горизонтальних і вертикальних холдингових компаній, науково-технічних центрів, технополісів, технопарків, інноваційних кластерів). Найважливішими складовими інноваційної системи в усьому світі вважаються малі і середні підприємства, що розробляють і впроваджують у виробництво ризиковані науково-технічні проекти («венчурні» фірми). Потенціал цього сегменту підприємництва в Україні майже не задіяно, що вимагає формування дієвого інституційно-правового середовища, зорієнтованого на підтримку малих «венчурних» фірм, розвиток НДДКР, стимулювання участі місцевих регіональних університетів у НДДКР та інноваційних проектах, що матимуть позитивний ефект для місцевого та національного ринку, сприятимуть зростанню імпорту високотехнологічної продукції українського походження.

РЕЗЮМЕ

У статті визначена роль держави в процесі стимулювання інвестування структурної модернізації національного господарства (на прикладі галузевої економіки та інноваційно-інвестиційних процесів). Досліджено вплив основних внутрішніх та зовнішніх ризиків, що гальмують процеси інвестування інноваційного розвитку виробництва, оновлення основних виробничих фондів. Розглянуто світовий досвід державного стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності як складової процесів структурної модернізації національного господарства.

Ключові слова: державне регулювання; галузева економіка; структурна модернізація; інноваційно-інвестиційні процеси; інвестиції; дотації; податкові пільги; податкові канікули.

РЕЗЮМЕ

В статье выявлена роль государства в процессе стимулирования инвестирования структурной модернизации национального хозяйства (на примере отраслевой экономики и инновационно - инвестиционных процессов). Исследовано влияние основных внутренних и внешних рисков, тормозящих процессы инвестирования инновационного развития производства, процессы обновления основных производственных фондов. Рассмотрен мировой опыт государственного стимулирования инновационно - инвестиционной деятельности как составляющей процессов структурной модернизации национального хозяйства.

Ключевые слова: государственное регулирование; отраслевая экономика; структурная модернизация; инновационно - инвестиционные процессы; инвестиции; дотации; налоговые льготы; налоговые каникулы.

SUMMARY

The article defines the role of government in stimulating investment for structural modernization of the national economy (as an example, the industrial economy and the innovation and investment processes). It investigates the influence of the major internal and external risks impeding the investment process of innovation development of production, renewal of basic production assets. The article considers the world experience of the state stimulation for innovation and investment activity as part of the process of structural upgrading of the national economy.

Keywords: government regulation, industry economy, structural upgrading, innovation and investment processes, investments, subsidies, tax exemption, tax holidays.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Єрмолаєв А.В., Жаліло Я.А. щодо проблем реалізації модернізаційних стратегій в умовах сучасної України // Стратегія розвитку України. – 2011. – № 1. – С. 67 – 74.
2. Антоненко К.В., Ярошенко В.В. Шляхи активізації міжнародної інвестиційної діяльності // Стратегія розвитку України. – 2011. – № 2. – С. 8 – 10.
3. стратегічні пріоритети та сучасні завдання розвитку реального сектора економіки України / редкол.: Б.М.Данилишин (відп. ред.) та ін.; РВПС України НАН України. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – 544 с.
4. Якубовський М. Промислова політика: проблеми та перспективи модернізації // Економіка України. – 2010. – № 8. – С.21 – 29.
5. Кіндзерський Ю. Економічний розвиток і трансформація промислової політики у світі: уроки для України // Економіка України. – 2010. – № 5. – С.4 – 15.
6. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
7. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>
8. Світова організація торгівлі. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wto.org>

9. Экономика / Под ред. доц. А.С. Булатова. 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Издательство БЕК, 1997. – 816 с.

10. Офіційний сайт UNCTAD Handbook of Statistics Online // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stats.unctad.org>

УДК 346.12

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У СФЕРІ ОБМЕЖЕННЯ МОНОПОЛІЗМУ І ЗАХИСТУ КОНКУРЕНЦІЇ

Віхров О.П., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка

Одним з принципових положень господарського права є державне забезпечення захисту конкуренції. Згідно зі ст. 42 Конституції України не допускається зловживання монополієм на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Правові засади державної політики обмеження і запобігання монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції та здійснення державного контролю за додержанням норм антимонопольно-конкурентного законодавства визначені Господарським кодексом (далі – ГК) України та спеціальним антимонопольно-конкурентним законодавством. Згідно ГК України антимонопольно-конкурентна політика як один з основних напрямів економічної політики держави спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки. Сказане обумовлює виключне значення питань правового забезпечення реалізації державної антимонопольно-конкурентної політики, сприяння розвитку змагальності у сфері господарювання як важливих чинників успішного розвитку ринкової економіки. У цих умовах наукова розробка проблем антимонопольно-конкурентного регулювання набуває важливого теоретичного і практичного значення.

Хоча вказана проблематика є порівняно новим напрямом у господарсько-правових дослідженнях, питання становлення і розвитку антимонопольно-конкурентного законодавства, його вдосконалення і підвищення ефективності знаходяться в центрі уваги науки господарського права. Розробці цих питань присвячені праці багатьох юристів – науковців, зокрема, таких як С.С.Валітов [1 – 3 та ін.], О.С.Каштанов [4; 5 та ін.], С.А.Кузьміна [6; 7 та ін.], С.Б.Мельник [8; 9 та ін.], Н.О.Саніахметова [9 та ін.], І.І.Туйськ [10 та ін.], Б.М.Шмуклерман [11 та ін.] та інші. Предметом наукових досліджень виступають як окремі напрямки проблематики антимонопольно-конкурентного регулювання, зловживання монополієм на ринку, антимонопольно-конкурентних дій, захисту від недобросовісної конкуренції тощо, так і в цілому проблема становлення та розвитку антимонопольно-конкурентного законодавства, створення загальної теорії антимонопольно-конкурентного права як однієї з базових підгалузей господарського права.

У той же час потребують більш ґрунтовного дослідження функціональні зв'язки антимонопольно-конкурентного права з елементами галузі в цілому, її структурою, інститутами, категоріями, особливостями механізму господарсько-правового регулювання. З урахуванням цього метою даної статті є теоретичний аналіз окремих груп господарських відносин у сфері антимонопольно-конкурентного регулювання в аспекті їх кваліфікації як одного з основних видів господарських зобов'язань – організаційно-господарських, виявлення названих зобов'язань у зазначеній сфері, а також їх класифікація та юридична характеристика.

Починаючи розгляд організаційно-господарських зобов'язань у сфері антимонопольно-конкурентного регулювання насамперед доречно нагадати характерні ознаки названих зобов'язань – загальні, притаманні їм як і зобов'язанням будь-якої іншої галузевої належності, та специфічні, характерні тільки для таких зобов'язань. До загальних ознак організаційно-господарських зобов'язань належать відносний характер, тобто наявність двох або більше конкретно визначених суб'єктів (сторін, учасників), який завжди відрізняє зобов'язання від інших типів правовідносин, а також особливий юридичний зв'язок між цими суб'єктами, суть якого полягає у наявності права вимоги в управленої сторони і відповідного обов'язку у сторони зобов'язаної. Специфічними ознаками організаційно-господарських зобов'язань, які впливають із закріпленого у ч. 1 ст. 176 ГК України їхнього легального визначення, є специфічна сфера існування (процес управління господарською діяльністю, її організації та регулювання), особливий суб'єктний склад (одним з учасників завжди є суб'єкт організаційно-господарських повноважень, другим – суб'єкт господарювання), управлінсько-господарський (організаційний) характер дій (утримання від дій), що виступають об'єктами цих зобов'язань [12, с. 216 – 217].

Державний контроль за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства, захист інтересів суб'єктів господарювання та споживачів від його порушень здійснюються Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями. Конкретні функції та повноваження органів Антимонопольного комітету визначаються Законом України "Про Антимонопольний комітет України" від 26 листопада 1993 р. та іншими актами законодавства. Аналіз цих функцій та повноважень показує, що вони спрямовані на державне регулювання (управління) у відповідній сфері економіки і носять управлінсько-господарський (організаційно-господарський) характер. Так, згідно названого Закону органи Антимонопольного комітету, зокрема, контролюють дотримання антимонопольного законодавства в процесі економічної концентрації, при здійсненні господарської діяльності суб'єктами господарювання та при реалізації повноважень органами влади, органами місцевого самоврядування; дають рекомендації вказаним органам та суб'єктам господарювання щодо припинення порушень, усунення їх причин і умов, а також про вжиття заходів по усуненню наслідків цих порушень; визначають межі товарного ринку та монопольне становище суб'єктів господарювання на ньому; видають суб'єктам господарювання обов'язкові для виконання рішення про припинення порушень та про відновлення початкового становища, про примусовий поділ монопольних утворень, накладають штрафи, застосовують інші санкції у випадках, передбачених законом, здійснюють інші повноваження. Контроль з боку органів Антимонопольного комітету за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства у спеціальній літературі розглядається як важливий елемент державного управління у цій сфері [13, с. 14].

При здійсненні органами Антимонопольного комітету контролю за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства між цими органами і суб'єктами господарювання виникають організаційно-господарські зобов'язання. Органи Антимонопольного комітету у вказаних зобов'язаннях виступають у ролі суб'єктів організаційно-господарських повноважень. Право вимоги управленої сторони – названих органів у цих зобов'язаннях складають їхні повноваження щодо здійснення такого контролю: право перевіряти суб'єктів господарювання, об'єднання щодо дотримання ними вимог законодавства про захист економічної конкуренції, вимагати від них надання інформації, право надавати рекомендації, вносити подання, приймати обов'язкові для виконання рішення тощо. Обов'язки зобов'язаної сторони – суб'єктів господарювання полягають у виконанні вимог сторони управленої. Отже, організаційно-господарські зобов'язання із здійснення контролю за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства (саме так їх доцільно назвати) мають усі наведені вище ознаки організаційно-господарських зобов'язань.

Зазначені зобов'язання неоднорідні, вони мають певні відмінності, обумовлені особливостями здійснення окремих видів контролю за дотриманням названого законодавства – контролю при здійсненні господарської діяльності суб'єктами господарювання, контролю за узгодженими діями останніх, контролю за економічною концентрацією та інших. Але при всіх відмінностях названі організаційно-господарські зобов'язання однотипні. Вони мають єдиний суб'єктний склад (органи антимонопольного комітету та суб'єкти господарювання) і однорідний об'єкт – позитивну поведінку, дії із здійснення контролю за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства.

Дані зобов'язання є недоговірними, і, як правило, активними, адже опосередковують переважно активну поведінку, дії їхніх учасників. Вони регулятивні, передбачають позитивну правову поведінку, хоча і в значній мірі спрямовані на виявлення порушень антимонопольно-конкурентного законодавства та запобігання цим правопорушенням. У цьому плані вони, як правило, безпосереднім чином пов'язані з охоронними зобов'язаннями із застосування адміністративно-господарських санкцій та інших заходів впливу щодо порушників антимонопольно-конкурентного законодавства, мова про які піде нижче, але не співпадають з ними.

Ці зобов'язання в цілому виступають переважно як матеріально-правові, оскільки пов'язані з реалізацією норм матеріального права. Разом з тим вони можуть бути розглянуті і як процесуально-правові в частині, що опосередковує процедуру (порядок) здійснення контролю. При чому, в останньому варіанті вони виступають як процесуально-регулятивні.

Зобов'язання, що аналізуються, зазвичай складні, вміщують декілька самостійних, елементарних зобов'язань, що складають у системі єдність спрямованої дії – здійснення певної форми контролю за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства. Адже здійснення контролю охоплює, як правило, комплекс контрольних заходів, які пов'язані спільною метою і у сукупності складають єдине ціле.

З урахуванням вимог статті 19 ГК України дані зобов'язання правильніше буде охарактеризувати як двосторонні. Суб'єкти господарювання мають право вимагати, щоб інспектування та перевірки їхньої діяльності проводилися неупереджено, об'єктивно і оперативно, з дотриманням вимог законодавства, поважаючи права і законні інтереси цих суб'єктів. Суб'єкти господарювання мають право на одержання інформації про результати інспектування і перевірок їхньої діяльності у встановлений законом термін і т. д. У цих зобов'язаннях зазначені та інші передбачені законодавством права складають право вимоги суб'єктів господарювання і обумовлюють відповідні обов'язки органів Антимонопольного комітету.

Підставами виникнення організаційно-господарських зобов'язань із здійснення контролю за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства є норми закону, що закріплюють контрольні повноваження органів Антимонопольного комітету, а також акти цих органів, які запроваджують здійснення певних контрольних заходів щодо конкретних суб'єктів господарювання.

Організаційно-господарські зобов'язання виникають також при застосуванні органами Антимонопольного комітету до суб'єктів господарювання заходів відповідальності та інших заходів впливу, передбачених законом, за порушення ними законодавства про захист економічної конкуренції [14, с. 13 – 18].

Згідно із Законами України від 11 січня 2001 р. “Про захист економічної конкуренції” та від 7 червня 1996 р. “Про захист від недобросовісної конкуренції” органи Антимонопольного комітету за результатами розгляду справ про порушення антимонопольно-конкурентного законодавства приймають рішення про застосування до суб'єктів господарювання – порушників заходів відповідальності та інших заходів впливу, в тому числі рішення: про визнання вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції; про припинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції; про визнання суб'єкта господарювання таким, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку; про примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку; про накладення адміністративно-господарського штрафу; про блокування цінних паперів; про усунення наслідків порушень законодавства про захист економічної конкуренції; про скасування дозволу на узгоджені дії у разі вчинення дій, заборонених Законом; про оприлюднення відповідачем за власні кошти офіційної інформації органу Антимонопольного комітету стосовно рішення, прийнятого у справі про порушення, у строк і спосіб, визначені цим рішенням або законодавством; про офіційне спростування за рахунок порушника поширених ним неправдивих, неточних або неповних відомостей – у разі встановлення факту дискредитації суб'єкта господарювання; про вилучення товарів із неправомірно використаним позначенням та копій виробів іншого суб'єкта господарювання – у разі встановлення факту неправомірного використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки, або факту копіювання виробів іншого суб'єкта.

Крім того у процесі розгляду справи органи Антимонопольного комітету за поданою заявником заявою мають право вжити заходів щодо забезпечення виконання рішення, якщо невжиття таких заходів може ускладнити чи зробити неможливим його виконання. До цих заходів належать заборона особі, в діях якої вбачаються ознаки порушення, вчиняти певні дії, накладення арешту на майно або грошові суми, що їй належать.

В організаційно-господарських зобов'язаннях із застосування заходів відповідальності та інших заходів впливу право органів Антимонопольного комітету на застосування перелічених заходів складає право їхньої вимоги як управненої сторони зобов'язання. Обов'язки зобов'язаної сторони – суб'єктів господарювання полягають у виконанні ними вимог сторони управненої, у зазнаванні негативних організаційно-економічних наслідків застосування до них вказаних заходів.

Дані зобов'язання можна розглядати як один з видів організаційно-господарських зобов'язань із застосування адміністративно-господарських санкцій. Але при цьому не слід забувати, що цими зобов'язаннями опосередковується застосування не тільки названих санкцій, а й інших заходів, які не можуть бути кваліфіковані як такі санкції: визнання вчинення порушення законодавства про захист економічної конкуренції, припинення цього порушення, визнання суб'єкта господарювання таким, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку [15, с. 81] та інші подібні.

Організаційно-господарські зобов'язання із застосування органами Антимонопольного комітету заходів відповідальності та інших заходів впливу у більшості випадків виступають логічним продовженням зобов'язань із здійснення контролю за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства, безпосереднім чином пов'язані з ними, але не співпадають. Адже здійснення контрольних заходів не завжди супроводжується виявленням правопорушень і застосуванням заходів впливу. Зокрема, в результаті контролю органом Антимонопольного комітету може бути прийнято рішення про визнання суб'єкта господарювання таким, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, але оскільки такий суб'єкт не зловживає монопольним становищем, то й відсутні підстави для застосування до нього будь-яких із вказаних заходів. З другого боку, справи про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, за результатами яких до порушників застосовуються заходи відповідальності чи інші заходи впливу, порушуються і розглядаються органами Антимонопольного комітету не тільки за підсумками здійснення ними контролю, а й за заявами суб'єктів господарювання та інших суб'єктів про порушення їхніх прав, а також за поданнями органів державної влади та органів місцевого самоврядування про порушення законодавства.

Крім того, як відзначалося, даний вид організаційно-господарських зобов'язань має істотні відмінності від попереднього. Це зобов'язання охоронні. Вони виникають з фактів протиправної поведінки суб'єкта господарювання – порушення ним вимог антимонопольно-конкурентного законодавства, яке потребує відповідної реакції з боку держави в особі органів Антимонопольного комітету. Такі зобов'язання пов'язані з виникненням та застосуванням юридичної відповідальності та

інших заходів впливу, передбачених в санкції охоронної правової норми. Охоронні зобов'язання і слугують засобами реалізації таких охоронних норм.

Зобов'язання із застосування заходів відповідальності та інших заходів впливу є недоговірними. Вони можуть бути як активними, коли право вимоги полягає у здійсненні певних дій зобов'язаним суб'єктом господарювання (примусовий поділ суб'єкта, накладення на нього адміністративно-господарського штрафу, усунення наслідків порушень законодавства та інші), так і пасивними, коли право вимоги складає утримання від дій (блокування цінних паперів, скасування дозволу на узгоджені дії та інші).

Дані зобов'язання, як правило, процесуально-правові, точніше процесуально-охоронні, оскільки опосередковують реалізацію правових норм, що регламентують переважно порядок (процедуру) застосування заходів впливу. Водночас у тій частині, в якій вони опосередковують застосування матеріально-правових норм, що закріплюють право органів Антимонопольного комітету на вживання відповідних заходів щодо суб'єктів господарювання – порушників і відповідний обов'язок останніх, ці зобов'язання слід вважати матеріально-правовими.

Зобов'язання із застосування заходів відповідальності та інших заходів впливу складні, вміщують декілька елементарних зобов'язань, обумовлених окремими стадіями застосування зазначених заходів. І кожне з цих елементарних зобов'язань, які в сукупності охоплюють єдиний процес застосування певного заходу, виступає як матеріально-правове або процесуально-правове в залежності від його змісту.

Зобов'язання, що аналізуються, є двосторонніми, права та обов'язки в них мають обидві сторони. Зокрема, суб'єкти господарювання – відповідачі у справі, мають право ознайомлюватися з матеріалами справи, наводити докази, подавати клопотання, усні й письмові пояснення (заперечення), одержувати копії рішень, оскаржувати рішення тощо. Органи Антимонопольного комітету зобов'язані сприяти суб'єктам господарювання в реалізації зазначених прав.

Підставами виникнення зобов'язань із застосування заходів відповідальності та інших заходів впливу виступають факти порушень антимонопольно-конкурентного законодавства з боку суб'єктів господарювання та акти (розпорядження) органів Антимонопольного комітету про початок розгляду справи про правопорушення.

Організаційно-господарські зобов'язання виникають і при наданні органами Антимонопольного комітету суб'єктам господарювання дозволів на узгоджені дії та дозволів на економічну концентрацію. Надання вказаних дозволів здійснюється відповідно до Закону України "Про захист економічної конкуренції" з метою обмеження монополізму у господарській діяльності, запобігання зловживання монополієм (домінуючим) становищем, монополізації товарних ринків і забезпечення економічної конкуренції.

Узгодженими діями визнаються укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність чи бездіяльність) суб'єктів господарювання. Види антиконкурентних узгоджених дій та їх характеристика представлені в теорії господарського права [4; 5]. В аспекті даного дослідження значення має те, що узгоджені дії можуть бути дозволені в установленому порядку відповідними органами Антимонопольного комітету України, якщо вони суттєво не обмежують конкуренцію на всьому ринку чи в значній його частині і сприяють вдосконаленню виробництва, придбанню або реалізації товару, техніко-технологічному, економічному розвитку, розвитку малих або середніх підприємств, оптимізації експорту чи імпорту товарів, розробленню та застосуванню уніфікованих технічних умов або стандартів на товари, раціоналізації виробництва. Кабінет Міністрів України може дозволити узгоджені дії, на які Антимонопольним комітетом України не було надано дозволу, якщо учасники цих дій доведуть, що позитивний ефект для суспільних інтересів переважає негативні наслідки обмеження конкуренції.

Економічна концентрація суб'єктів господарювання обумовлена їх прагненням до одержання більш високого прибутку, і в світовій ринковій економіці набула характеру сталої тенденції, яка проявляється у різних формах [11; 16, с. 979 – 980]. Економічна концентрація суб'єктів господарювання в Україні може бути здійснена лише за умови попереднього отримання дозволу Антимонопольного комітету у випадках, передбачених Законом. Антимонопольний комітет України або його адміністративна колегія надають дозвіл на концентрацію у разі, якщо вона не призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині. Дозвіл на концентрацію, зокрема, може мати форму погодження органами Антимонопольного комітету установчих документів господарських товариств, об'єднань чи змін до них у випадках, коли необхідність такого погодження встановлена законом. Кабінет Міністрів України може дозволити економічну концентрацію, на здійснення якої Антимонопольний комітет не надав дозволу, якщо позитивний ефект для суспільних інтересів такої концентрації переважає негативні наслідки обмеження конкуренції.

Організаційно-господарські зобов'язання з надання дозволів на узгоджені дії та з надання дозволів на економічну концентрацію (таку назву доцільно надати цим зобов'язанням) за суб'єктом розподілом прав та обов'язків дещо відрізняються від попередніх, охарактеризованих вище. Управленою стороною у цих зобов'язаннях виступають суб'єкти господарювання, які звертаються за отриманням дозволу. Право

вимоги зазначених суб'єктів складають їхні права на звернення із заявою про отримання відповідного дозволу в установленому законом порядку, на прийняття заяви і своєчасний та об'єктивний її розгляд уповноваженим органом, на отримання рішення в установлені термін та інші. Зобов'язаною стороною у даних зобов'язаннях є органи Антимонопольного комітету, а в окремих зазначених вище випадках – Кабінет Міністрів України. Обов'язки цих органів полягають у виконанні вимог сторони управленої – прийнятті в кінцевому підсумку позитивного чи негативного рішення за результатами розгляду заяви суб'єкта господарювання, який звертається за отриманням дозволу [14, с. 19 – 22, 29 – 31].

Організаційно-господарські зобов'язання з надання дозволів на узгоджені дії та дозволів на економічну концентрацію є недоговірними, активними, регулятивними. Вони в окремих складових є матеріально-правовими, оскільки пов'язані з реалізацією прав суб'єктів господарювання на узгоджені дії та на економічну концентрацію. Але в цілому це процесуально-правові зобов'язання (процесуально-регулятивні), які опосередковують процедуру розгляду заяв і прийняття рішень щодо надання вказаних дозволів.

Дані зобов'язання складні, об'єднують окремі елементарні зобов'язання, які у сукупності відображають процес прийняття рішення про надання чи відмову у наданні дозволу. Їхні складові елементарні зобов'язання можуть стосуватися окремих процедурних моментів розгляду заяв: опосередковувати, зокрема, повернення заявнику заяви, що не відповідає встановленим вимогам, або надання попередніх висновків щодо узгоджених дій чи концентрації, чи виконання учасниками узгоджених дій або економічної концентрації певних вимог і зобов'язань, які усувають або пом'якшують їх негативний вплив на конкуренцію, або інші.

Зобов'язання, що аналізуються, є двосторонніми. Управнена сторона і сторона зобов'язана мають як права, так і обов'язки.

Підставами виникнення організаційно-господарських зобов'язань з надання дозволів на узгоджені дії та дозволів на економічну концентрацію виступають заяви суб'єктів господарювання про надання відповідних дозволів, у тому числі надання ними органам Антимонопольного комітету для погодження установчих документів господарських товариств, об'єднань чи змін до них.

Підводячи підсумок доцільно підкреслити, що правовідносини, які складаються між суб'єктами господарювання та органами Антимонопольного комітету при здійсненні цими органами їхніх завдань, функцій та повноважень, набувають характеру організаційно-господарських зобов'язань, в яких праву вимоги однієї сторони протистоять відповідні обов'язки другої. Основними організаційно-господарськими зобов'язаннями у сфері обмеження монополізму і захисту конкуренції є такі: зобов'язання із здійснення контролю за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства, зобов'язання із застосування заходів відповідальності та інших заходів впливу, зобов'язання з надання дозволів на узгоджені дії, зобов'язання з надання дозволів на економічну концентрацію. Зазначені зобов'язання займають важливе місце в механізмі правового регулювання господарської діяльності, вони виконують функцію реалізації норм антимонопольно-конкурентного законодавства і забезпечують проведення державної економічної політики у цій сфері. Подальші дослідження у цьому напрямку пов'язані, як уявляється, з більш глибоким науково-теоретичним і практичним аналізом названих зобов'язань.

РЕЗЮМЕ

Аналізуються організаційно-господарські зобов'язання у сфері обмеження монополізму і захисту конкуренції, що виникають: із здійснення контролю за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства, із застосування заходів відповідальності та інших заходів впливу, з надання дозволів на узгоджені дії, з надання дозволів на економічну концентрацію.

Ключові слова: Антимонопольно-конкурентне регулювання, організаційно-господарські зобов'язання, контроль за дотриманням антимонопольно-конкурентного законодавства, заходи відповідальності, заходи впливу, узгоджені дії, економічна концентрація.

РЕЗЮМЕ

Анализируются организационно-хозяйственные обязательства в сфере ограничения монополизма и защиты конкуренции, возникающие: при осуществлении контроля за соблюдением антимонопольно-конкурентного законодательства, при применении мер ответственности и других мер воздействия, при предоставлении разрешений на согласованные действия, при предоставлении разрешений на экономическую концентрацию.

Ключевые слова: Антимонопольно-конкурентное регулирование, организационно-хозяйственные обязательства, контроль за соблюдением антимонопольно-конкурентного законодательства, меры ответственности, меры воздействия, согласованные действия, экономическая концентрация.

SUMMARY

Analysis of organizational and economic obligations in the restriction of monopoly and competition arising from: a monitoring over observance of antimonopoly and competition law, the measures of accountability and other measures of impact, with permitting the concerted action of granting licenses for economic concentration.

Keywords: Antitrust, competition regulation, organizational and economic obligations, enforcement of antimonopoly and competition law, the measures of responsibility, actions, concerted actions, the economic concentration.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Валитов С.С. К вопросу о механизме правового регулирования конкуренции в Украине / С.С. Валитов // Вісник Донецького університету. Серія В. Економіка та право. – 2006. – № 3. – С. 12 – 17.
2. Валитов С.С. Правовое регулирование действий органов власти в сфере конкуренции / С.С. Валитов // Економіка та право. – 2006. – № 1. – С. 25 – 29.
3. Валитов С.С. Правовое регулирование конкуренции в Украине: монография / С.С. Валитов; НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк: Юго-Восток, Лтд., 2009. – 307 с.
4. Каштанов О. Антиконтурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання: сутність, форми та суб'єкти / О. Каштанов // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 7. – С. 56 – 59.
5. Каштанов О.С. Правовий захист від антиконтурентних дій в економічній конкуренції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 “Господарське право, господарсько-процесуальне право” / О.С. Каштанов. – Донецьк, 2005. – 16 с.
6. Кузьміна С.А. Захист інтересів суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 “Господарське право, господарсько-процесуальне право” / С.А. Кузьміна. – Донецьк, 2000. – 18 с.
7. Кузьміна С.А. Направления модернизации конкурентного законодательства / С.А. Кузьміна, Т.В. Некрасова // Економіка та право. – 2008. – № 3. – С. 120 – 124.
8. Мельник С.Б. К вопросу о системе конкурентного права Украины / С.Б. Мельник // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. Т. 5. – Одеса: Юридична література, 2006. – С. 174 – 184.
9. Саниахметова Н. Основания и виды юридической ответственности за злоупотребление монопольным (доминирующим) положением на рынке / Н. Саниахметова, С. Мельник // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2003. – № 3. – С. 27 – 30.
10. Туйск И. Хозяйственно-правовые санкции за нарушение законодательства о защите экономической конкуренции / И. Туйск // Предпринимательство, хозяйство и право. – 2002. – № 7. – С. 9 – 12.
11. Шмуклерман Б. Поняття концентрації суб'єктів господарювання / Б. Шмуклерман // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 9. – С. 44 – 46.
12. Віхров О.П. Організаційно-господарські правовідносини : моногр. / О. П. Віхров. – К. : Видавничий дім ”Слово”, 2008. – 512 с.
13. Медведев А. Особливості становлення та розвитку законодавства про захист економічної конкуренції України / А. Медведев // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2. – С. 11 – 14.
14. Віхров О.П. Правове регулювання функціональних видів господарської діяльності : курс лекцій / О.П. Віхров. – Чернігів : КП “Вид-во “Чернігівські обереги”, 2006. – 172 с.
15. Грицай А. В. Монопольное положение субъекта хозяйствования на рынке: практические проблемы выявления / А. В. Грицай // Економіка та право. – 2003. – № 2. – С. 78 – 82.
16. Craig P. EU LAW text, cases, and materials / P. Craig, G. Burca. – Oxford : University Press, 1998. – 1152 p.

УДК 346.13

ДО ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ ВУГІЛЬНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Владиченко О.О., здобувач кафедри конституційного та міжнародного права Донецького національного університету

Вугільна промисловість України була і завжди буде важливою базовою галуззю економіки. Це зумовлено тим, що підвищення результативності діяльності у цій сфері господарювання забезпечує зростання економічного потенціалу держави, і навпаки – виникнення кризових явищ на енергетичному ринку негативно відбивається на реальному економічному секторі в цілому, оскільки вугільна продукція є основним вітчизняним енергоносієм [1]. До того ж сучасні тенденції зростання жорсткої конкуренції на міжнародних енергетичних ринках негативно впливають на стабільність вугільного ринку України. Все це лише підкреслює значення цього ринку та вказує на необхідність належного врегулювання відносин, які безпосередньо пов'язані з реалізацією вугільної продукції. До того ж становлення ринкових відносин

у вугільній промисловості суттєво вплинуло на зміст відносин у сфері реалізації вугільної продукції, в зв'язку з чим виникла необхідність формування нового та сучасного законодавства.

Питання правового регулювання реалізації вугільної продукції, були предметом дослідження багатьох авторів, серед яких економісти та юристи, зокрема, Ю. Макогон [1], Б. Грядущий [2], О. Амоша, А. Кабанов, Л. Старченко [3, с. 35-46], М. Вебер [4, с. 150-152] та ін. Аналіз цих робіт вказує на наявність проблем в цій сфері господарювання, які лише негативно впливають на її розвиток. У той час як доцільність такого розвитку очевидна, оскільки на теперішній час і на віддалену перспективу обсяги вугілля є потенційно достатні для практично повного забезпечення потреб національної економіки. Однак як свідчать статистичні дані спад виробництва вугілля в цілому по Україні з початку 2009 р. склав 31 відсоток, а в Донецькому регіоні більш як на 34 відсотки [2].

Незважаючи на це, до теперішнього часу залишається безліч питань відносно реалізації вугільної продукції, що потребують належного врегулювання, а тому проблема законодавства, яке регулює відносини у цій сфері господарювання, є відкритою.

Метою цієї статті є обґрунтування пропозицій, спрямованих на вдосконалення законодавства про реалізацію вугільної продукції. А результат цього дослідження полягає у тому, що вперше узагальнена правова основа цієї сфери господарювання, визначено місце її норм як спеціальних відносно загальних норм господарського законодавства.

Положення щодо реалізації вугільної продукції у теперішній час закріплені у цілому ряді нормативно-правових актів, які мають загальний та спеціальний характер. Так, до загальних нормативно-правових актів, відносяться:

- Цивільний кодекс України, який містить: 1) загальні положення про договір, що визначають поняття, види, зміст та істотні умови договору, порядок його укладання, зміни та розірвання (глави 52 та 53); 2) положення щодо договорів купівлі-продажу та поставки (глава 54) та ін.[5];

- Господарський кодекс України, який містить: 1) загальні положення про господарську діяльність (глава 1); 2) положення про господарсько-торгівельну діяльність, яка безпосередньо спрямована на реалізацію результатів господарської діяльності (глава 30); 3) загальні положення про господарський договір (глава 20); 4) положення про договір поставки (глава 30), з урахуванням їх особливостей та ін. [6];

- Положення про поставку продукції виробничо-технічного призначення, в якому визначаються загальні положення щодо: поставки цієї продукції у порядку оптової торгівлі; укладання, зміни та розірвання цього договору поставки; його умов відносно якості, комплектності, асортименту такої продукції; ціни та порядку розрахунків; майнової відповідальності за порушення договірних зобов'язань тощо та ін. [7].

До спеціальних нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері реалізації вугільної продукції відносяться підзаконні нормативно-правові акти, які має сенс розглянути в хронологічному порядку, з метою спостереження за процесом розвитку цього законодавства.

Одним із таких актів є спільний наказ Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України та Міністерства вугільної промисловості України від 7 травня 1996 р. «Про порядок реалізації окремих видів вугільної продукції походженням з України», який з метою стимулювання реалізації українськими товаровиробниками вугілля на міжнародних ринках, запобігання демпінгу, приведення вугільного ринку України у відповідність за світовими торговельними нормами і практикою та підтримкою конкурентоспроможності української вугільної продукції в міжсезонний період, встановлює перелік продукції вугільної промисловості, зовнішньоекономічні контракти по якій підлягають реєстрації (обліку), а також положення щодо розрахунків за цими контрактами з урахуванням рівня цін на вугільну продукцію тощо [8].

Разом з тим, незважаючи на чинність цього наказу, його положення не можуть бути застосовані на практиці у теперішній час, оскільки основні нормативно-правові акти, на які є посилання у цьому наказі, зокрема, щодо встановлення спеціального режиму експорту вугілля, порядку здійснення реєстрації зовнішньоекономічних договорів (контрактів), Прейскурантів оптових регульованих цін на вугілля (продукти збагачення, брикети), втратили свою чинність. Тобто цей нормативно-правовий акт є застарілим, який, по суті, не впливає на врегулювання відносин у сфері реалізації вугільної продукції.

Наступним спеціальним нормативно-правовим актом є постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 1998 р. «Про удосконалення господарського механізму реалізації вугільної продукції в Україні», в якій з метою подальшого поглиблення реформування вугільної галузі, удосконалення системи взаєморозрахунків у комплексі базових галузей виробництва на ринкових умовах, сприяння створенню технологічно досконалої, фінансово життєздатної та ефективно керованої вугільної галузі, яка забезпечуватиме коксохімічну, теплоенергетичну галузі та житлово-комунальний сектор вугільною продукцією високої якості, а також з метою поступового досягнення фінансової збалансованості вуглевидобувних підприємств, захисту вітчизняного товаровиробника, встановлення ринкових цін на вугільну продукцію:

1) схвалено Концепцію щодо реформування ринку вугільної продукції шляхом створення економічно ефективної системи реалізації вугільної продукції, захисту інтересів вітчизняного товаровиробника;

2) прийнято рішення про утворення Державної акціонерної компанії «Вугілля України», основними завданнями якої є:

а) захист загальнодержавних економічних інтересів в умовах реформування та розвитку ринку вугільної продукції;

б) забезпечення розрахунків за поставлену вугільну продукцію у повному обсязі;

в) участь у формуванні паливного балансу держави на підставі вивчення попиту та наявної ресурсної бази;

г) сприяння:

- реалізації вугілля в основному на біржових засадах;

- виконанню міждержавних угод (договорів) щодо купівлі-продажу вугілля;

- реалізації ефективної цінової політики щодо імпорту та експорту вугільної продукції;

- захисту вітчизняних виробників вугілля на оптовому ринку електроенергії шляхом впливу на співвідношення між цінами на вугільну продукцію та електроенергію;

- розробленню, впровадженню та додержанню стандартів якості вугілля тощо [9].

Ця постанова є необхідною та доцільною, оскільки саме вона визначає основні напрямки створення ефективної системи реалізації вугільної продукції, які були в подальшому закладені в Концепції щодо реформування ринку вугільної продукції та в статут Державної акціонерної компанії «Вугілля України».

Також до спеціальних нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері реалізації вугільної продукції відноситься постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2001 р. «Про затвердження Програми «Українське вугілля», в якій закріплені положення щодо удосконалення ринку вугільної продукції шляхом:

1) забезпечення розрахунків за вугільну продукцію у повному обсязі грошима, зокрема шляхом запровадження акредитивної форми оплати енергетичного вугілля;

2) удосконалення цінової політики щодо вугільної продукції;

3) адаптації діючої системи контролю за якістю вугільної продукції до європейських та світових стандартів і норм [10].

Однак вказані положення мають суто декларативний характер і до теперішнього часу не знайшли відповідного закріплення у чинному законодавстві, що регулює відносини у сфері реалізації вугільної продукції.

Спеціальним нормативно-правовим актом також є розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 липня 2005 р. «Про схвалення Концепції розвитку вугільної промисловості» [11] (далі – Концепція розвитку вугільної промисловості 2005 року), в якій:

1) проведено аналіз виробничого потенціалу галузі та зроблено прогноз її розвитку;

2) закріплені основні напрями реформування галузі, шляхом реструктуризації вугільної промисловості, запровадження трирівневої системи її управління (Міністерство - державні підприємства - шахти (шахтоуправління)), створення відкритого, прозорого внутрішнього ринку вугілля;

3) визначена мета цієї Концепції, яка полягає у забезпеченні організації та розвитку вугільної промисловості для максимально можливого задоволення потреб держави в паливно-енергетичних ресурсах за рахунок економічно обґрунтованого збільшення обсягів власного видобутку вугілля;

4) окреслені етапи її реалізації, які передбачають:

- комплексне розв'язання проблем розвитку шахтного фонду шляхом його відтворення на сучасній технічній і технологічній основі та подальшого роздержавлення вугільних підприємств (перший етап - 2006-2010 роки);

- введення в експлуатацію виробничих потужностей обсягом 8,8 млн. тонн за рахунок завершення будівництва трьох нових шахт, які були закладені до 2001 року, та продовження реконструкції діючих вугледобувних підприємств (другий етап – 2011-2015 роки);

- збільшення обсягів видобутку вугілля у 2030 році до 112 млн. тонн на рік (третій етап – 2016-2030 роки);

5) визначено механізм реалізації цієї Концепції, який полягає: по-перше, в коригуванні Програми «Українське вугілля», по-друге, в подальшому розробленні нової програми і проектів Законів України «Про порядок ліквідації вугледобувних підприємств та соціальний захист вивільнених працівників», «Про особливості приватизації підприємств вугільної промисловості», по-третє, у внесенні змін до Гірничого закону України [12], з метою приведення його у відповідність із сучасними умовами функціонування і розвитку вугільної промисловості; по-четверте, у залученні інвестицій, загальних обсяг яких повинен зростати на кожному етапі, у той час як обсяг державних інвестицій – зменшуватися.

Отже, в Концепції розвитку вугільної промисловості 2005 року були закріплені важливі положення, що спрямовані на суттєве поліпшення фінансово-економічного стану підприємств вугільної

промисловості та розв'язання існуючих в галузі проблем, але вона не містить конкретних заходів, які були використані в процесі врегулювання відносин у сфері реалізації вугільної продукції.

Наступним спеціальним нормативно-правовим актом є розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2008 р. «Про схвалення Концепції розвитку вугільної промисловості» [13] (далі – Концепція розвитку вугільної промисловості 2008 року), в якій:

- 1) визначена проблема, на розв'язання якої спрямована ця Концепція;
- 2) названі причини її виникнення, серед яких, зокрема, недосконалість законодавства у відповідній сфері;
- 3) вказана мета Концепції, яка полягає у забезпеченні прискореного розвитку вугільної промисловості та досягненні показників, які встановлені Енергетичною стратегією України на період до 2030 року [14], шляхом ринкового реформування підприємств і системного усунення кризових чинників;
- 4) передбачено удосконалення законодавчої бази, шляхом розробки відповідних законодавчих актів, спрямованих на створення умов для адаптації вугільних підприємств до ринкового середовища, зокрема, нормативно-правових актів щодо:
  - а) підвищення престижності шахтарської праці;
  - б) приватизації у вугільній галузі, з урахуванням її особливостей;
  - в) процедури фінансової санації та вдосконалення механізму державного субсидування вугледобувних підприємств державного сектору з урахуванням норм і вимог СОТ та ЄС;
  - г) основних засад функціонування ринку вугілля, які будуть визначати:
    - положення по вдосконаленню відповідного механізму функціонування ринку вугілля та суміжних ринків (електроенергії, гірничого обладнання тощо);
    - умови продажу вугільної продукції на біржових торгах, правила і специфіку укладення відповідних біржових контрактів;
    - методи визначення базової ціни вугільної продукції на оптовому ринку вугілля або стартової ціни торгів;
    - механізм гарантування найкращої ціни, за допомогою якого виробники вугільної продукції зможуть максимально відшкодувати свої виробничі витрати та будуть зацікавлені у продажу продукції на внутрішньому ринку вугілля;
- 5) передбачено удосконалення державного управління, реформування відносин власності у вугільній галузі, виробництва вугільної продукції тощо.

Звідси, Концепція розвитку вугільної промисловості 2008 р. містить положення, які більш детально визначають основні напрями вдосконалення законодавства, яке регулює відносини у вугільній галузі, у тому числі пов'язані з реалізацією вугільної продукції, які необхідно використати в подальшому процесі формування спеціального законодавства.

Отже, аналіз чинного законодавства України свідчить, що відносини у сфері реалізації вугільної продукції регулюються поряд з загальними нормативно-правовими актами також спеціальними актами, в яких визначені особливості цієї сфери господарювання. Разом з тим, спеціальне законодавство потребує додаткового вдосконалення, оскільки: - по-перше, воно врегулює ряд питань тільки в загальних рисах до того за допомогою підзаконних нормативно-правових актів, регулятивний вплив яких є занадто слабким; - по-друге, у відповідних Концепціях відносно деяких питань визначена тільки перспектива їх врегулювання; - по-третє, у цьому законодавстві, врегулювання інших питань, які мають певні особливості (наприклад, щодо визначення правового статусу суб'єктів, які приймають участь у цій сфері господарювання, положень про їх відповідальність тощо), навіть не передбачено незважаючи на те, що потреба в такому врегулюванні підтверджується практикою реалізації вугільної продукції. А тому такий стан законодавства лише негативно впливає на відносини, що виникають у цій сфері господарювання, та не сприяє належному розвитку реалізації вугільної продукції.

Одним із доцільних рішень цього питання є розробка та прийняття спеціального нормативно-правового акту, а саме закону, основною метою якого буде сприяння розвитку реалізації вугільної продукції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку, створення однакових умов для всіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності та організаційно-правової форми щодо здійснення цієї реалізації, забезпечення потреб усіх без виключення споживачів у цьому важливому енергоносії.

Необхідність наявності такого закону обумовлена також відповідними обставинами. Так, з одного боку, глобалізація вугільних ринків і активне залучення до цього процесу України після вступу її до Світової організації торгівлі обумовила посилення конкурентного тиску на вітчизняних вуглевиробників з боку експортерів, і не тільки з Росії, Казахстану, Польщі, які сьогодні постачають вугілля в Україну, а й з інших країн, а, з другого боку, вимоги відповідних Конвенцій розвитку вугільної промисловості, спонукали до розробки проекту Закону «Про вугільну промисловість», що визначає правові, економічні та організаційні засади господарської діяльності у цій галузі економіки з урахуванням її особливостей та спрямований на врегулювання господарських відносин, які пов'язані з виробництвом та реалізацією вугільної продукції [15].

Цей проект містить розділ VII «Регулювання ринків вугільної продукції та ціноутворення», в якому визначено: структуру та моделі організації ринку вугільної продукції; механізми та принципи

ціноутворення; положення про державне регулювання цін на вугільну продукцію; біржовий механізм формування цін на вугільну продукцію; механізм формування договірних цін на вугільну продукцію; положення про заборонену цінову політику; сферу застосування правил регулювання ринку вугільної продукції та ціноутворення.

Загальним зауваженням щодо змісту цього розділу є наявність значної кількості загальних положень, які не несуть законодавчого навантаження, а лише описують можливі напрямки дій в межах регулювання ринків вугільної продукції та ціноутворення. Окрім того, у проекті лише частково приділена увага понятійному апарату відносно реалізації вугільної продукції, та залишилися поза увагою питання щодо визначення: правового статусу суб'єктів господарювання, які приймають участь у цих відносинах; видів цін на вугільну продукцію та порядку їх встановлення; особливостей укладання договорів на біржових торгах та на інших конкурентних засадах; відповідальності у цій сфері господарювання тощо, що не забезпечує належне врегулювання відносин у сфері реалізації вугільної продукції.

Також слід звернути увагу на те, що в 2008 році Міністерством вугільної промисловості України було заплановано розробка проекту Закону «Про засади функціонування ринку вугілля», мета якого полягає у визначенні створення вугільної біржі, встановленні жорстких правил щодо продажу усієї вугільної продукції лише через біржові аукціони з укладенням контрактів безпосередньо на біржі, визначенні всіх умов здійснення біржових операцій [16]. Але до теперішнього часу такий проект відсутній, що підтверджує необхідність подальшого врегулювання відносин у сфері реалізації вугільної продукції.

Таким чином, з урахуванням аналізу чинного та перспективного законодавства України, можна зробити висновок, що законодавство, яке регулює відносини пов'язані з реалізацією вугільної продукції потребує додаткового вдосконалення шляхом прийняття спеціального закону, в якому, перед усім, необхідно:

- уточнити основні поняття щодо цієї сфери господарювання;
- визначити правовий статус суб'єктів, які приймають участь у реалізації вугільної продукції;
- доопрацювати питання ціноутворення на таку продукцію;
- визначити порядок укладання договорів на реалізацію вугільної продукції на товарних біржах, інших конкурентних засадах;
- конкретизувати положення про відповідальність за порушення умов здійснення реалізації вугільної продукції тощо.

Такий підхід до вдосконалення законодавства про реалізацію вугільної продукції дозволить забезпечити розвиток цієї сфери господарювання в умовах формування нових економічних відносин у вугільній промисловості, а також буде сприяти забезпеченню потреб держави та суспільства в цілому у цьому енергоносію.

РЕЗЮМЕ

У статті визначена значущість законодавчого врегулювання відносин у сфері реалізації вугільної продукції. Проведений аналіз чинних і перспективних нормативно-правових актів, що містять положення щодо даної сфери господарювання. Обґрунтована необхідність ухвалення спеціального закону на базі існуючого проекту Закону щодо вугільної промисловості за умови його доопрацювання з питань реалізації вугільної продукції, з метою чіткішого визначення: основних понять; правового статусу суб'єктів господарювання, що беруть участь в цих відносинах; видів цін на вугільну продукцію і порядку їх встановлення; особливостей укладання договорів на реалізацію цієї продукції на товарних біржах, інших конкурентних початках; положень про відповідальність в цій сфері господарювання.

Ключові слова: реалізація, вугільна продукція, вугільна промисловість, законодавство, нормативно-правові акти, суб'єкти господарювання, господарська діяльність та ін.

РЕЗЮМЕ

В статье определена значимость законодательного урегулирования отношений в сфере реализации угольной продукции. Проведен анализ действующих и перспективных нормативно-правовых актов, содержащих положения относительно рассматриваемой сферы хозяйствования. Обоснована необходимость принятия специального закона на базе существующего проекта Закона об угольной промышленности при условии его доработки по вопросам реализации угольной продукции, с целью более четкого определения: основных понятий; правового статуса субъектов хозяйствования, принимающих участие в этих отношениях; видов цен на угольную продукцию и порядка их установления; особенностей заключения договоров на реализацию этой продукции на товарных биржах, иных конкурентных началах; положений об ответственности в этой сфере хозяйствования.

Ключевые слова: реализация, угольная продукция, угольная промышленность, законодательство, нормативно-правовые акты, субъекты хозяйствования, хозяйственная деятельность и др.

SUMMARY

In the article meaningfulness of legislative settlement of relations is certain in the field of realization of coal

products. The analysis of operating and perspective normatively-legal acts, containing positions in relation to the examined sphere of management is conducted. The necessity of passing a special act is grounded on the base of existent project of Law on coal industry on condition of his revision on questions of realization of coal products, with the purpose of more clear determination: basic concepts; legal status of management subjects, taking part in these relations; types of prices on coal products and order of their establishment; features of entering into contracts on realization of this products on commodity exchanges, other competition beginnings; positions about responsibility in this sphere of management.

Keywords: realization, coal products, coal industry, legislation, normative-legal acts, management subjects, economic activity and other.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Макогон Ю. Вугільна галузь України: проблеми та перспективи сталого розвитку // <http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/5.htm>
2. Грядущий Б. Уголь - фундамент благополучия Украины // Донецкий кряж. – 2009. – 26 августа.
3. Амоша О. І., Кабанов А. І., Стариченко Л. Л. Перспективи розвитку та реформування вітчизняної вугільної промисловості на фоні світових тенденцій // Вісник Донецького університету. Серія В. Економіка і право. – 2006. - № 1. - С. 35-46.
4. Вебер М.О. Правовое регулирование создания горного предприятия // Законодательное обеспечение экономической политики государства и юридическое образование : матер. Междунар. Науч.-практ. конф. (Донецк-Святогорск, 16-17 апр. 2009 г.) / МОН Украины, Донецкий национальный университет; ред. кол. : А.Г. Бобкова и др. – Донецк : Юго-Восток, 2009. – С. 150-152.
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (за станом на 24 липня 2009 р.) (станом на 9 вересня 2010 р.) // Офіційний вісник України. - 2003. - № 11. - Ст. 461.
6. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. (за станом на 24 липня 2009 р.) (станом на 7 жовтня 2010 р.) // Офіційний вісник України. - 2003. - № 11. - Ст. 462.
7. Об утверждении Положения о поставке продукции производственно-технического назначения: постановление Совета Министров СССР от 25 июля 1988 г. <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=12>
8. Про порядок реалізації окремих видів вугільної продукції походженням з України: спільний наказ міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України та Міністерство вугільної промисловості України від 7 травня 1996 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0227-96>
9. Про удосконалення господарського механізму реалізації вугільної продукції в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 1998 р. // Урядовий кур'єр. – 1998. – 2 липня.
10. Про затвердження Програми «Українське вугілля»: постанова Кабінет міністрів України від 19 вересня 2001 р. (станом на 5 червня 2009 р.) // Офіційний вісник України. -2001. - № 38. – Ст. 1731.
11. Про схвалення Концепції розвитку вугільної промисловості: розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 липня 2005 р. // Офіційний вісник України. -2005. - № 27. – Ст. 1578.
12. Гірничий закон України від 6 жовтня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 50. – Ст. 433.
13. Про схвалення Концепції розвитку вугільної промисловості: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2008 р. // Офіційний вісник України. -2008. - № 37. – Ст. 1244.
14. Енергетична стратегія України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. <http://zakon1.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc>
15. Про вугільну промисловість: проект Закону http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=25530
16. Законодавче забезпечення розвитку вугільного комплексу України // http://www.mvp.gov.ua/mvp/control/uk/publish/article?art_id=72436&cat_id=5227

АСПЕКТИ ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМАТИВІВ ТА СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ НЕБЕЗПЕЧНИХ ВАНТАЖІВ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ

Грабельников В.А., старший викладач кафедри організації служби та дізнання в підрозділах ДАІ факультету безпеки дорожнього руху ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, кандидат юридичних наук
Пугач М.О., курсант 3-го курсу факультету безпеки дорожнього руху Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка

Згідно Закону України від 6. 04. 2000р. про «Про перевезення небезпечних вантажів» потрібно зазначити, що **небезпечний вантаж** - це речовини, матеріали, вироби, відходи виробничої та іншої діяльності, які внаслідок притаманних їм властивостей за наявності певних факторів можуть під час перевезення спричинити вибух, пожежу, пошкодження технічних засобів, пристроїв, споруд та інших об'єктів, заподіяти матеріальні збитки та шкоду довкіллю, а також призвести до загибелі, травмування, отруєння людей, тварин, і які за міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або за результатами випробувань в установленому порядку залежно від ступеня їх впливу на довкілля або людину віднесено до одного з класів небезпечних речовин. [1].

Досліджуваними в даній статті питаннями займаються такі вчені як Проценко Т.О., Поліщук В.П., Рейцен Е.А., Дубніков О.М., Сочавський З.О., Холмянський Я.Д.

Мета наукової статті - проведення дослідження в сфері забезпечення дотримання міжнародних нормативів та стандартів перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом, дослідження законодавчих актів, директив Європейської Ради, що торкаються удосконалення дій при контролі за дотримання вимог - дорожнього перевезення небезпечних вантажів.

Найбільш важливим є екологічний аспект перевезення небезпечних вантажів. Інциденти, що виникають під час перевезення небезпечних вантажів, спричиняють загибель і захворювання людей, тварин, забруднення доріг, промислових об'єктів, житлових будинків. Економічний збиток від цього може скласти мільйони гривень, а соціальний збиток, виплаканий загибеллю людей, знищенням природних ресурсів і національних багатств країни – незлічимий. Чорнобиль є яскравим прикладом такої дії небезпечної речовини. Тому працівники Державтоінспекції при виконанні нагляду за перевезенням небезпечних вантажів також вносять свою позитивну роль в охороні навколишнього середовища. Дії працівників Державтоінспекції у цих випадках не повинні розходитись із нормативними документами, які регламентують контроль за перевезенням цих вантажів.

При контролі за перевезенням небезпечного вантажу працівник підрозділу ДПС повинен перевіряти у водія перераховані в ПДР документи, а саме:

- узгодження маршруту дорожнього перевезення небезпечного вантажу, видане Державтоінспекцією;

- свідоцтво про допуск транспортного засобу до перевезення небезпечного вантажу;

- свідоцтво про допуск водія до перевезення небезпечного вантажу.

По діагоналі шляхового листа має бути нанесена червона смуга. Крім того, транспортний засіб повинен бути обладнаний відповідними інформаційними таблицями про небезпечний вантаж, які розміщуються на ньому спереду, іззаду та на бокових поверхнях. Числові значення в таблиці мають відповідати перевізним документам на вантаж.[6].

При перевезенні небезпечних та великогабаритних вантажів водіям забороняється відхилятися від установлених маршрутів перевезення. Водії повинні виконувати всі вказані в них умови та режими руху. У випадку якщо небезпечний вантаж не відповідає умовам та режимам перевезення, працівник підрозділу ДПС забороняє подальший рух транспортного засобу, про що повідомляє чергову частину управління (відділу) Державтоінспекції МВС ГУМВС, УМВС та діє відповідно до отриманих рішень щодо забезпечення безпеки дорожнього руху та належного збереження небезпечного вантажу.

У разі вимушеної зупинки транспортного засобу з небезпечним вантажем працівник підрозділу ДПС повинен негайно доповісти до чергової частини час зупинки, причину, ідентифікаційний код виду небезпеки та ідентифікаційний номер небезпечного вантажу і діяти за рішенням чергового. Після цього працівник підрозділу ДПС перевіряє правильність позначення місця зупинки згідно з ПДР, а також вживає заходів до евакуації транспортного засобу за межі дороги. У разі вимушеної зупинки транспортного засобу через пошкодження тари або упаковки з небезпечним вантажем, властивості якого є небезпечними для інших учасників руху, місце зупинки додатково позначається двома дорожніми знаками „В'їзд заборонено”, установленими попереду і позаду транспортного засобу на відстані до 300 м від нього. За необхідності організовує рух інших засобів в об'їзд місця вимушеної зупинки. Про місце

такої вимушеної зупинки та її причини необхідно негайно повідомити чергового Державтоінспекції МВС або органу внутрішніх справ та діяти за його вказівкою.

Прибувши до місця ДТП за участю транспортного засобу з небезпечним вантажем, працівник підрозділу ДПС:

За допомогою засобів зв'язку повідомляє командирові підрозділу (черговому) про час, місце пригоди, її характер, причини та наслідки, можливу зону ураження, наявність або відсутність протікання чи розсипання вантажу, наявність або відсутність загоряння, дані про ідентифікаційний код безпеки та ідентифікаційний номер речовини.

Контролює правильність позначення дорожніми знаками місця зупинки, організовує можливі шляхи під'їзду рятувального транспорту та дорожній рух транспорту поза межами зони ураження. У разі неможливості встановлення небезпечних властивостей вантажу перекриває рух на відстані до 300 м від місця пригоди і вживає заходів з недопущення до зони сторонніх осіб.

Надає можливу допомогу рятувальним службам з надання першої медичної допомоги потерпілим та організації їх евакуації до медичних закладів.

Інформує чергового про хід робіт з нормалізації руху.

Організовує в необхідних випадках рух транспортних засобів в об'їзд місця пригоди.

Після усунення наслідків пригоди і ліквідації зони ураження рятувальними службами доповідає командирові підрозділу про можливість подальшого руху та діє відповідно до його вказівки.

Але всеодно нормативна база на даному етапі у сфері перевезення і нагляду за цими вантажами з боку Державтоінспекції ще недостатньо розроблена, тому що часу з моменту приєднання України до Європейської Угоди про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів (ДОПНВ) з 2000 року пройшло небагато, а цим питанням в Україні по виданню відповідної літератури не уділялось уваги. Тому є перспективи у дослідженні питань щодо перевезення небезпечних вантажів, а також її вдосконалення потребують як аналізу теоретичних джерел, напрацьованих дотепер, так і розробка нових видань, що відповідають існуючим нормативним документам.[2].

Щодо Наказу Міністерства внутрішніх справ України від 26 липня 2004 року N 822 відповідно до вимог законів України "Про перевезення небезпечних вантажів", "Про автомобільний транспорт", "Про приєднання України до Європейської угоди про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів (ДОПНВ)", а також з метою забезпечення безпеки перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом потрібно:

1. Затвердити Правила дорожнього перевезення небезпечних вантажів.

2. Визначити єдиним загальнодержавним центром, що здійснює керівництво в галузі спеціальної підготовки водіїв автотранспортних засобів, які перевозять небезпечні вантажі, Департамент Державтоінспекції МВС України.

3. Визначити базові навчально-методичні центри, де організувати навчання викладацького складу регіональних центрів та перепідготовку працівників Державтоінспекції, на яких покладено обов'язки з контролю за перевезенням небезпечних вантажів.

4. Розробити та затвердити за погодженням з Міністерством транспорту України навчально-тематичний план і програми курсів спеціальної підготовки водіїв автотранспортних засобів, що перевозять небезпечні вантажі, з урахуванням затверджених Правил.

5. Забезпечити видання Правил дорожнього перевезення небезпечних вантажів і через засоби масової інформації довести їх вимоги до суб'єктів перевезень небезпечних вантажів.[3].

Це торкається удосконалення дій при контролі за дотримання вимог, що стосуються дорожнього перевезення небезпечних вантажів, які покладаються на підрозділи Державтоінспекції МВС України у відповідності до Директиви Європейської Ради від 6.10.1995р. №95/50/ЄС «Про єдиний порядок проведення дорожнього контролю транспортних засобів, які перевозять небезпечні вантажі» і розглядаються усіма країнами-учасниками Європейської ради та інше, що потребують аналізу і з'ясування. [4].

Удосконалення нормативних документів та їх систематизації допоможе курсантам вищих навчальних закладів та працівникам Державтоінспекції правильно орієнтуватися у питаннях, які пов'язані з наглядом за перевезенням небезпечних вантажів. Тому є необхідність у вдосконаленні нормативних документів МВС України і Департаменту Державтоінспекції МВС України з нагляду за перевезенням небезпечних вантажів.

У статті викладені загальні питання правового статусу, висвітлюється відповідні напрямки на розробку нормативних документів при нагляді за перевезенням небезпечних вантажів працівниками ДАІ у системі ОВС, забезпеченні безпеки дорожнього руху, вимоги до організації роботи служб Автотехнічної інспекції, організації дорожнього руху УДАІ ГУМВС України в областях та строєних підрозділах ДПС Державтоінспекції. Проблемні питання з перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом в сучасних умовах в Україні науково не досліджувались. Але питання, що стосуються небезпечних речовин і вантажів розглядалися працівниками Державтоінспекції, регіональних центрів і навчальних закладів.

Основні нормативно-правові документи, що забезпечують перевезення небезпечних вантажів в Україні: Закон України "Про Приєднання України до Європейської Угоди про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів (ДОПНВ)", Закон України "Про перевезення небезпечних вантажів", Закон України "Про транспорт", Постанова Кабінету Міністрів України "Про заходи щодо запобігання надзвичайним ситуаціям під час перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом". "Правила дорожнього перевезення небезпечних вантажів". [1, 2].

Пряме відношення щодо небезпечних матеріалів та їх перевезень мають Закони України: «Про відходи», «Про пестициди і агрохімікати», «Про поводження з радіоактивними відходами», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про охорону праці», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про транзит вантажів», «Про аварійно-рятувальні служби», «Про Цивільну оборону України», «Про страхування».

Головним документом, який регулює питання перевезень небезпечних вантажів різними видами транспорту, в тому числі й автомобільним, є Закон України "Про перевезення небезпечних вантажів" від 06.04.2000 р.[1]. Закон складається із п'яти розділів (26 статей), де розглянути питання щодо прав та зобов'язань суб'єктів перевезення небезпечних вантажів, державного управління і державного регулювання безпеки перевезення. На органи Державтоінспекції МВС України Законом покладаються завдання розробити і узгодити з центральним органом виконавчої влади нормативно-правові акти з питань дорожнього перевезення небезпечних вантажів. Законом передбачається, що спеціально уповноваженими органами у сфері перевезення небезпечних вантажів повинен бути центральний орган виконавчої влади в галузі транспорту. Законом розглянутий комплекс питань про умови перевезення, вимог до транспортних засобів, які перевозять небезпечні вантажі, документального оформлення перевезень, страхування, фізичного захисту і супроводження небезпечного вантажу, ліквідації наслідків аварії у процесі перевезення та інше. Вимагається приведення усієї законодавчої бази, регламентуючої перевезення небезпечних вантажів, у відповідність із вимогами Закону.

Законом України "Про транспорт" від 10.11.94 покладається обов'язок на вантажовідправника або вантажоодержувача забезпечити охорону та супровід небезпечних вантажів за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України, а також ставиться вимога перед відправниками і одержувачами небезпечних вантажів про гарантію безпеки організації перевезення таких вантажів.

Постанова Кабінету Міністрів України від 29.01.99 "Про заходи щодо запобігання надзвичайним ситуаціям під час перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом" Уряд визнав за необхідно приділити серйозну увагу підготовці водіїв автомобілів до перевезення небезпечних вантажів та отримання ними в органах Державтоінспекції відповідних свідоцтв на право виконання такого перевезення.

При перевезенні небезпечних вантажів обов'язково використовуються також Правила перевезення вантажів автомобільним транспортом в Україні і Статут автомобільного транспорту. Цими нормативними актами регламентовані питання щодо дотримання міжнародних нормативів та стандартів у сфері перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом, укладення договору, приймання вантажу, його розміщення, кріплення, перевезення, видача і т. інше.

Щодо дотримання міжнародних нормативів та стандартів у сфері перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом, то можна зазначити, що відповідно до Директиви Європейської Ради від 6.10.1995р. №95/50/ЄС «Про єдиний порядок проведення дорожнього контролю транспортних засобів, які перевозять небезпечні вантажі» вказані порушення, які розглядаються усіма країнами-учасниками Європейської ради:

Вантаж не допущений до перевезення, угоди як тяжкі порушення. До таких порушень відносяться наступний перелік:

1. Відсутня заява відправника-відповідального за відвантаження про відповідальність умов перевезення речовини згідно розпорядження ДОПОГ і немає транспортної упаковки.
2. У транспортному засобі під час контролю через негерметичність цистерни або упаковки проникають назовні небезпечні речовини.
3. Відсутнє свідоцтво про допущення транспортного засобу до перевезення небезпечних вантажів.
4. На транспортному засобі відсутні письмові інструкції або письмові інструкції недостатні.
5. Транспортний засіб або упаковка не придатні для цього перевезення.
6. У водія відсутнє свідоцтво (ДОПОГ).
7. Транспортний засіб не обладнаний вогнегасниками.
8. На транспортному засобі або на упаковці відсутні знаки безпеки, які передбачені.
9. Відсутня двостороння або багатостороння угода країн-учасниць ДПНВ.
10. Угода виконується з порушенням встановлених вимог.
11. Цистерна переповнена [4].

Отже, для попередження виникнення надзвичайних ситуацій та підвищення безпеки дорожнього руху під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів транспортний засіб, на якому були виявлені порушення, має зберігатися за межами проїзної частини. У разі неможливості його евакуювати необхідно

вживати заходів щодо огороження місця стоянки та забезпечення безпеки дорожнього руху. Подальший рух має бути дозволений тільки після усунення виявлених недоліків та отримання дозволу Державтоінспекції МВС України.

Подальшими кроками в напрямку проведеного дослідження вважаємо вивчення питань щодо попередження виникнення надзвичайних ситуацій та підвищення безпеки дорожнього руху під час дорожнього перевезення різних типів небезпечних вантажів транспортними засобами.

РЕЗЮМЕ

Проведено дослідження в сфері забезпечення дотримання міжнародних нормативів та стандартів перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом. Досліджуються законодавчі акти, директиви Європейської Ради, що торкаються удосконалення дій при контролі за дотримання вимог - дорожнього перевезення небезпечних вантажів. Вказані напрямки на які треба звертати увагу при попередженні виникнення надзвичайних ситуацій та підвищення рівня безпеки дорожнього руху під час перевезення небезпечних вантажів транспортними засобами.

Ключові слова: небезпечний вантаж, вантаж, транзит вантажів, свідоцтво, міжнародне дорожнє перевезення, небезпечні речовини.

РЕЗЮМЕ

Проведены исследования в сфере обеспечения соблюдения международных нормативов и стандартов перевозки опасных грузов автомобильным транспортом. Исследуются законодательные акты, директивы Европейского Совета, затрагивающие усовершенствования действий при контроле за соблюдением требований - перевозки опасных грузов. Указанные направления на которые надо обращать внимание при предупреждении возникновения чрезвычайных ситуаций и повышение уровня безопасности дорожного движения при перевозке опасных грузов транспортными средствами.

Ключевые слова: опасный груз, груз, транзит грузов, свидетельство, международная дорожная перевозка, опасные вещества.

SUMMARY

An investigation in the field of enforcement of international norms and standards for the transport of dangerous goods by road. Establishment of laws investigates acts of the European Council directives affecting improvement actions at Enforcement - road transport of dangerous goods. Vkazani directions on who should pay attention to попередzheni emergencies and improving the standard of road safety during the transportation of dangerous goods vehicles.

Keywords: dangerous cargo, cargo, transit of cargoes, certificate, international road transit, dangerous substances.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Європейська угода про міжнародне дорожнє перевезення небезпечних вантажів (ДОПНВ) від 1.01.2009 р.
2. Директиви Європейської Ради від 6.10.1995р. №95/50/ЄС «О єдиному порядку проведення дорожнього контролю транспортних засобів».
3. Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів» від 6.04.2000р.
4. Наказ МВС України від 26.07.2004р.№822 «Правила дорожнього перевезення небезпечних вантажів».
5. Перевезення небезпечних вантажів. Нормативні акти та інші нормативи. Книга перша – четверта .- К.: Основна,2003-2006.-під редакцією Ю.В. Герцога.
6. Організація перевезення небезпечних вантажів. Підручник І.П.Енглезі, О.Е.Пахно,- Донецьк: ДІАТ,2008.-240с.

УДК 346.2

НЕОБХОДИМОСТЬ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Грудницкая С. Н., канд. юрид. наук, профессор, зав. сектором, Институт экономико-правовых исследований НАН Украины

Государственные предприятия являются неотъемлемым атрибутом современной экономики. В современном мире государственный сектор экономики представлен казенными и коммерческими госпредприятиями, а также хозяйственными обществами с государственной долей участия. В

государственно-частных партнерствах государственные предприятия (целостные имущественные комплексы) могут выступать как объект права. В постсоветских странах, в том числе и в Украине, относительно деятельности государственных предприятий продолжает доминировать представление о государстве как „ночном стороже”. В то время как в странах с развитой экономикой активно используется представление о государственных предприятиях как рычаге государственной экономической политики. еобходимость адекватной современным реалиям оценки экономической функции госпредприятий как рычага государственной экономической политики и адекватного этой потребности совершенствования их правового положения неоднократно подчеркивалась в экономической и юридической литературе [1 ; 2; 3 и др.].

Целью данной статьи является обоснование необходимости совершенствования хозяйственной правосубъектности государственных предприятий.

В экономических исследованиях обосновано, что государственная собственность является важной составляющей трансформационной (переходной от одной социально-экономической системы к другой) модели хозяйствования. Целесообразно ее распространение не только на такие средства производства, как недвижимость, природные ископаемые в виде руд, энергоносителей, строительных материалов и т.п., а и на воздушное и водное пространство, теле- и радиотрансляцию, эксклюзивную экономическую информацию, а также на инфраструктурные области, которые обеспечивают развитие социальной сферы, научно-технический потенциал государства и его безопасность.

Возрастание роли государственной собственности в переходных экономиках связано с необходимостью: 1) воспроизведения рыночных институтов, поддержки конкуренции; 2) обеспечения финансирования инновационного развития экономики; 3) социализации экономики; 4) увеличения инвестиций в человеческий капитал; 5) экологизации экономики; 6) защиты и поддержки национального товаропроизводителя в условиях глобализации и открытости экономики и мобильности капитала в децентрализованных системах [2, с.3-12, 84-100].

С переходом к рыночным отношениям важнейшим направлением антимонопольной политики в Украине стало демонтажирование экономической монополии государства, базирующейся на господстве государственной собственности практически во всех областях общественного производства. Результат пересмотра принципа макроэкономической политики — избрание курса на разгосударствление и демонополизацию экономики. Наглядным примером стала хозяйственная практика стран с развитой рыночной экономикой, где доля государственных предприятий в производстве общественного продукта не является подавляющей. Не умаляя важности конструктивных решений по увеличению удельного веса частной собственности в экономике Украины, в частности, путем приватизации государственных предприятий, вместе с тем необходимо уделять достаточное внимание и вопросам повышения эффективности функционирования государственного сектора экономики, что в значительной мере определяет успех экономических преобразований. Укрепление хозяйственной самостоятельности предприятий государственного сектора экономики в условиях экономической реформы в Украине предстает как неотъемлемая часть антимонопольной политики, направленной на сокращение уровня прямого государственного вмешательства в экономику [4].

Вместе с тем разгосударствление понималось реформаторами односторонне [см.2; с.36-54].

Практическому опыту реформ постсоциалистических стран, в особенности процесса приватизации, посвящено множество научных работ, в которых критически оценивается практика и идеология реформирования, в том числе процессы разгосударствления и приватизации.

Ведущие отечественные экономисты, анализируя практику, отмечают, что значительные ошибки этих процессов были обусловлены отсутствием адекватного механизма разгосударствления и приватизации. Сами понятия „разгосударствления” и „приватизации” теоретически не были обоснованными [5, с. 31].

В литературе разгосударствление и приватизация определяются неоднозначно. Одни связывают разгосударствление исключительно с ликвидацией государственных активов. Другие указывают, что понятие „разгосударствление” и „приватизация” собственности взаимосвязаны, тем не менее не тождественны. Разгосударствление как противоположность огосударствлению может отображать комплекс мероприятий, направленных на устранение монополии государства на собственность, сокращение государственного сектора и образование многоукладной экономики, усиление процессов саморегулирования экономики.

Сегодня это признают как отечественные, так и зарубежные ученые. Авторами монографии „Трансформация модели экономики Украины” доказывается, что избранный шоковый вариант концепции перехода к рыночной экономике был ошибочным. Он не отвечал реалиям, которые сложились в СССР накануне его распада и тем более – после его распада. Он, в частности, не отвечал состоянию экономики в Украине. Исторический ход событий подтвердил, что невозможно одновременно создать всеобъемлющий капиталистический рынок, слаженное и, тем более, направленное на развитие постиндустриальной материально-технической базы и построение гражданского общества, капиталистическое хозяйство в стране, которая не имеет соответствующего институционального

обеспечения, развитой рыночной инфраструктуры, соответствующих кадров и информационной системы.

Целесообразность постепенного и планомерного перехода от командной к многоукладной экономике, и тем более социально ориентированной, была очевидной для большинства отечественных ученых, но, к сожалению, к тому времени в СССР, а позже – в России и независимой Украине у руля государственной власти стояли неопытные политики, которые придерживались модели ускоренной трансформации, предложенной зарубежными экспертами [6, с.286].

Существуют две основных модели трансформации экономических систем: „шоковая терапия” и градуализм. Приверженцы „Вашингтонского консенсуса” или „шоковой терапии” (Дж. Сакс [7 и др.], А. Ослоунд [8 и др.], А. Шляйфер [9 и др.], Г. Вишни [9 и др.]) считали приватизацию основой экономических реформ в восточноевропейских странах, в том числе и Украине. За основу бралось положение о том, что частная собственность была более эффективной, чем государственная, отсюда приватизация должна была послужить важным средством перераспределения ресурсов. Приверженцы „шоковой терапии”, объясняя неудачи приватизации, утверждают, что их рекомендации потерпели фиаско из-за того, что государство владеет землей и значительным количеством предприятий [8 и др.]. По мнению И. Бирмана, приватизация, проведенная в восточноевропейских странах, была скорее разгосударствлением, чем реальной приватизацией. Приватизация должна была создать многочисленный класс частных собственников, а вместо этого появились „богатые монстры”, которые срослись с номенклатурой. Роль государства остается очень большой, производители имеют больше стимулов воровать, чем вырабатывать, осталась монополия производителя, малый бизнес неразвитый [10, р. 742].

Модель „шоковой терапии” означает резкий переход от одного типа экономической системы к другому (в данном случае от огосударственной к рыночной системе). Он широко применялся на практике в некоторых странах Восточной Европы и России [11; 12; 13; 14; 15 и др.].

Во всех странах, где она использовалась, была разрушена значительная часть экономического и научно-технического потенциала. Утрачена приблизительно половина ВВП и внутренних инвестиционных накоплений, резко снижен уровень жизни основной массы населения. Такими печальными следствиями обернулся ошибочный выбор трансформационной модели [16].

Модель градуализма – это изменение типа экономической системы страны, которая происходит постепенно, в несколько этапов. При этом цены становятся свободными лишь относительно определенных групп товаров, государство оставляет за собою функции контроля базовых, стратегически важных областей экономики и с помощью социальных программ следит за тем, чтобы жизнь населения оставалась на достаточно высоком уровне. Рыночные трансформации по эволюционной модели в Китае и других странах Тихоокеанского региона, которые планомерно и целенаправленно реформировали свои экономические системы под четким государственным регулированием и контролем, достигли значительных успехов в экономическом обновлении и возрастании.

В 1993 г. Я. Корнай предложил ввести в экономический оборот понятия „трансформационный спад”, причинами которого является инвестиционный кризис, изменения в структуре производства, разрыв производственных связей и т.п. По его мнению, спады, обусловленные разнообразными причинами, лучше всего одолевать с помощью нетрадиционных методов [17], то есть методов, связанных со спецификой рычагов и механизмов каждой страны относительно преодоления системного кризиса в экономике.

В 1992 году „шоковый” вариант реформ был подвергнут критике группой „Адженда”, в которую входили известные ученые из 8 стран мира. В 1994 году было напечатано общее заявление американских и русских ученых по поводу разрушительных последствий шоковой терапии. Позднее это заявление подписали еще немало ученых, среди которых пять лауреатов Нобелевской премии по экономике (Лоуренс Кляйн, Василий Леонтьев, Дуглас Норт, Кеннет Ероу, Джеймс Тобин) [18, с.176].

Дж. Стиглиц пишет: „Ускоренная приватизация опирается на идею Коуза о том, что не имеет значения, кем были начальные собственники, поскольку рынок быстро перераспределяет собственность в пользу эффективного собственника... На базе этой идеи была разработана формула Вашингтонского консенсуса (ВК) – комплекс либеральных рыночных рекомендаций, выработанных в начале 80-х годов МВФ, Всемирным банком и Министерством финансов США, который привел к отрицательному результату. Причины надо искать в непонимании реформаторами самых основ рыночной экономики и процесса институциональных реформ” [19, с.23].

Реальное содержание разгосударствления состоит не только в изменении собственника, а и в процессе экономического обособления государственных предприятий от государства. Рациональному хозяйствованию противоречит не сама государственная собственность, а обезображенные формы ее функционирования [2, с.65-77].

Современный мир характеризуется развитием демократизации государственного управления, предопределяет изменение модели субъектно-объектных взаимоотношений государства и общества. Изменяются формы и методы влияния государства, которые учитывают право общества на свободный выбор.

Эти процессы предполагают реструктуризацию. Реструктуризация государственных предприятий Украины в трансформационной экономике может предусматривать одновременно собственно рыночную, цивилизационную и интеграционную реструктуризацию. Указанные процессы могут осуществляться одновременно в указанных направлениях, иначе экономика страны, ее секторы, виды деятельности будут отставать от общемировых стандартов, и Украине будет чрезвычайно сложно интегрировать в мировую экономику после вступления к СОТ.

Реструктуризация нужна в условиях переходного общества предприятиям всех форм собственности, в том числе и частным, и коллективным. Приватизация не воссоздала эффективного собственника, данные предприятия не являются конкурентоспособными в подавляющем большинстве на мировом рынке. И вдобавок структура этих предприятий не отвечает требованиям информационно-технологической революции. Специфика реструктуризации государственных предприятий обусловлена самой формой собственности. Ведь задача состоит в том, чтобы превратить предприятия с государственной формой собственности в эффективного субъекта рыночной экономики, при этом учитывая их социально-экономическую направленность. Такую цель перед государственными предприятиями было поставлено в Методических указаниях относительно реструктуризации государственных предприятий [20, с.47].

Государственное предприятие в процессе реструктуризации должно быть превращено, как указано в Комплексной программе реструктуризации государственных предприятий, утвержденной распоряжением КМУ от 29.08.2001 г., в рыночно ориентированную структуру путем повышения управляемости, гибкости, приспособленности и чувствительности к изменениям экономической среды.

Таким образом, особой целью рыночной реструктуризации для предприятий государственной формы собственности является их адаптация к рыночным условиям хозяйствования.

Для реализации указанной цели Комплексная программа предусматривает: определение оптимального количества государственных предприятий; преобразование государственных предприятий в государственные акционерные общества; улучшение технологической и организационно-хозяйственной структуры предприятий; повышение эффективности и конкурентоспособности производства путем снижения себестоимости продукции; возрастание производительности труда и качества продукции; разработку товарной стратегии производства с учетом конъюнктуры рынка; перепрофилирование, свертывание производства, консервацию или ликвидацию неэффективных, убыточных структурных подразделов; социальную защиту уволенных работников; четкое размежевание прав, обязанностей и ответственности между звеньями хозяйственной системы – учредителями (собственниками) и управленцами предприятия; создание прозрачного информационного обеспечения учредителей и акционеров, инвесторов и кредиторов относительно финансово-экономического состояния предприятия.

Таким образом, реструктуризация государственных предприятий как особый вид рыночной реструктуризации, представляет собой системную адаптацию государственных предприятий к рыночным условиям хозяйствования. В соответствии с критерием масштаба, указанный вид реструктуризации является комплексным преобразованием внутренней среды, экономических и социальных связей государственных предприятий к внешней среде.

Реформирование отношений собственности в Украине показало, что реструктуризация государственных предприятий на протяжении многих лет большей частью носит ведомственный характер, а это не разрешает предприятиям самостоятельно распоряжаться ресурсами, функционировать, как коммерческим хозяйственным единицам. Их удельный вес небольшой, лишь бы осуществлять экономическое, технологическое, структурное влияние на национальную экономику, улучшение ее структуры. В особенности опасной является тенденция уменьшения производства государственными предприятиями наукоемкой, сложной продукции, в том числе машиностроения.

Решение этих проблем невозможно без модернизации промышленности и развития высокотехнологических производств, исходя из реального состояния нашей экономики и процессов, которые имеют место в постиндустриальных странах.

Не вызывает сомнения, что радикальная реформа государственной собственности в Украине была необходимой, но она должна была устранить не самую государственную собственность, а лишь всесторонний государственно-бюрократический монополизм. Речь шла не об устранении государственной собственности, а лишь о переводе государственных предприятий на самофинансирование и самоуправление.

Выводы. Совершенствование управления объектами государственной собственности на нынешнем этапе напрямую зависит от состояния хозяйственной правосубъектности предприятий, от правового обеспечения их хозяйственной самостоятельности.

РЕЗЮМЕ

В статье обоснована необходимость совершенствования хозяйственной правосубъектности государственных предприятий, правового обеспечения их хозяйственной самостоятельности.

Ключевые слова: государственное предприятие, хозяйственная правосубъектность, правовое обеспечение, хозяйственная самостоятельность.

РЕЗЮМЕ

У статті обґрунтована необхідність удосконалення господарської правосуб'єктності державних підприємств, правового забезпечення їх господарської самостійності.

Ключові слова: державне підприємство, господарська правосуб'єктність, правове забезпечення, господарська самостійність.

SUMMARY

In the article the necessity of perfection is grounded economic legal subject of state enterprises, legal providing of their economic independence.

Keywords: state enterprise, economic legal subject, legal providing, economic independence.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ:

1. Шкільняк М.М. Механізми управління державною власністю в системі національної економіки: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 08.00.03 / М.М. Шкільняк / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль, 2009. – 428 с.
2. Залевська-Шишак А.Д. Державна власність у трансформаційній економіці: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.01 / А.Д. Залевська-Шишак / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2008. – 207 с.
3. Джумагельдиева Г.Д. Совершенствование законодательного обеспечения эффективного управления государственной собственностью / Г.Д. Джумагельдиева // Напрями оновлення господарського законодавства України: зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень; Ред.кол.: Мамутов В.К. (відп.ред.) та ін.. – Донецьк: Юго-Восток, Лтд., 2008. – С. 152-174.
4. Грудницкая С. Государственная собственность и хозяйственная самостоятельность / С. Грудницкая // Юридический вестник. – 1996. – №3. – С. 47-50.
5. Єщенко П.С. Нова модель держави / П.С. Єщенко, Б.Є. Кваснюк, О.А. Бірюков. – Слов'янськ, 2002. – 144 с.
6. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспектива) / Ін-т екон. прогнозів.; За ред. академіка НАН України В.М. Гейця. – К.: Логос, 1999. – 500 с.
7. [Сакс Д.Д.](#) Макроэкономика. Глобальный подход: пер. с англ. / Д.Д. Сакс, Ф.Б. [Ларрен](#) / Акад. нар. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации. – М.: Дело, 1999. – 847 с.
8. Ослоунд А. Уроки экономических преобразований в странах Восточной Европы / А.Ослоунд // Вопросы экономики. – 1994. – №1. – С. 27-42.
9. Shleifer A. A Survey of Corporate Governance / A. Shleifer, R. Vishny // Journal of Finance. – 1997. – Vol. 52. – N 2. – P. 53-60.
10. Birman I. Gloomy prospects for the Russian economy / I. Birman // Europe-Asian studies. – Glasgow, 1996. – Vol. 48. – N 5. – P. 735-750.
11. Абалкин Л. Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики / Л. Абалкин // Российский экономический журнал. – 1998. – № 4. – С. 56-61.
12. Балацкий Е. Государственный сектор в системе макроэкономического регулирования / Е. Балацкий // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 1. – С. 35-44.
13. Интрилигейтор М.Д. Чему Россия может научиться у Китая при переходе к рыночной экономике / М.Д. Интрилигейтор // Экономическая наука современной России. – М., 1998. – № 3. – С. 121-129.
14. Интрилигейтор М. Шокующий провал «шоковой терапии» / М. Интрилигейтор // Реформы глазами американских и российских ученых. – М.: Фонд „За экономическую грамотность”, 1996. – С. 128-136.
15. Радыгин А. Перераспределение прав собственности в постприватизационной России / А. Радыгин // Вопросы экономики. – 1999. – № 6. – С. 45-54.
16. Задорожный Г.В. Собственность и экономическая власть / Г. В. Задорожный. – Х.: Основа, 1996. – 139 с.
17. Корнаи Я. «Путь к свободной экономике»: десять лет спустя / Я. Корнаи // Вопросы экономики. – 2000. – № 12. – С. 41-55.
18. Адженда. Австрийская Академия наук / Исследовательский центр по социально-экономическим проблемам. – Вена, 1992.
19. Стиглиц Дж. Куда ведут реформы? (К десятилетию начала переходных процессов) / Дж. Стиглиц // Вопросы экономики. – 1999. – № 7. – С. 23.
20. Методические указания относительно реструктуризации государственных предприятий [Электронный ресурс] / Бизнес. – 1999. – № 15. – С. 47. – Режим доступа: <http://www.business.ua>

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Грушкевич Т.В., старший викладач кафедри трудового, земельного та господарського права, здобувач Хмельницького університету управління та права

Постановка проблеми. В умовах деградації навколишнього природного середовища, погіршення екологічних умов існування людини, виснаження природних ресурсів та порушення екологічного балансу особливого значення набувають правові засоби забезпечення законності в екологічній сфері. Складний стан довкілля відзеркалює негативні результати не завжди спрогнозованих наслідків науково-технічного прогресу. Шкідливий вплив на навколишнє природне середовище спричиняє завдання шкоди життю, здоров'ю фізичних осіб та майну фізичних та юридичних осіб. Ускладнює ситуацію відсутність у громадян повної інформації про свої права в екологічній сфері та можливості їх реалізації, а також відсутність, досить часто, доступу до екологічної інформації, яка б дала можливість оцінити ситуацію.

Конституція України, як основний системоутворюючий нормативно-правовий акт, встановила ряд демократичних і концептуально-важливих положень щодо охорони навколишнього природного середовища. У ній закладено певну модель взаємовідносин держави і суспільства, за якої держава обслуговує громадянське суспільство, зокрема, у сфері охорони довкілля. В Основному Законі вміщено також ряд норм, які спрямовані на правове регулювання екологічного інформаційного забезпечення, що збільшує цим самим їх юридичну силу і значення відносно інших правових приписів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання розвитку інформаційного суспільства в Україні в своїх працях розглядають такі вчені: В.Б. Авер'янов, Г.В. Атаманчук, Л.Ю. Гордієнко, В.Г. Афанасьєв, А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, Л.П. Полякова, А.Ю. Расіна, Г.Л. Смолян, В.П. Тронь та інші. Останніми роками особлива наукова увага приділяється правовим питанням інформаційного забезпечення різних правових процесів та явищ, про що свідчить видання низки праць, серед яких, зокрема, колективна монографія під редакцією академіка Ю.С. Шемшученка [1].

Виділення невирішеної проблеми. Не дивлячись на наявність ряду досліджень в царині інформаційного простору та конституційних основ українського суспільства, питання конституційних засад екологічного інформаційного забезпечення оминаються увагою вчених, хоча заслуговують на її приділення.

Мета статті. Зважаючи на вищевикладене, ми ставимо собі за мету усунути теоретичні прогалини і, на основі комплексного наукового аналізу конституційних положень, проаналізувати засади екологічного інформаційного забезпечення, закріплені в Основному Законі України.

Основний матеріал. Широко застосовне в сучасній науковій літературі поняття «інформаційне забезпечення» не завжди трактується науковцями однаково. Так, Лук'янчиков Є.Д. зазначає, що інформаційне забезпечення доцільно розуміти в двох функціональних значеннях, а саме, з одного боку, як правове регулювання і його сутність з точки зору інформаційного підходу з позиції повноти і досконалості, чіткості регулювання діяльності, а з іншого – це вдосконалення діяльності в плані наукового, методичного забезпечення, використання прикладних і спеціальних дисциплін з метою підвищення якості діяльності [2, с. 10-11].

Правове регулювання усіх без винятку правовідносин в Україні ґрунтується на правових нормах, закріплених в Конституції України. У суто екологічному аспекті вона є основою для формування екологічної політики і реалізації екологічної функції держави.

Привертає увагу той факт, що вже перший розділ Основного Закону «Загальні засади» містить три статті, наповнені нормами, що регулюють екологічні правовідносини (ст. ст. 13, 14, 16) [3]. Зокрема, на конституційному рівні закріплений обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, забезпечення генофонду Українського народу (ст. 16). В даній нормі закладаються основи двох підходів до розуміння сутності екологічного інформаційного забезпечення, які виділяються в літературі, - як засобу забезпечення екологічної безпеки та відповідного напрямку державного управління щодо реалізації державою своєї національної екологічної політики [4, с. 261]. Фахівці одностайно визнали статтю 16 Основного Закону такою, що стосується самого існування нашого народу, здоров'я кожної людини, майбутніх поколінь, адже в ній закріплюється пріоритетне значення природоохоронної функції, зорієнтованої на майбутнє. Це значення посилюється ще й іншими конституційними нормами, що стали вихідними положеннями для ухвалення відповідного екологічного законодавства з найактуальніших питань природокористування. Зокрема, ряд норм Конституції визначають основи діяльності й компетенцію державних органів у екологічній сфері (Верховної Ради Ук-

раїни, Президента України, Кабінету Міністрів України), в тому числі шляхом прийняття ними відповідних нормативно-правових актів (статті 92, 106, 116 та ін.). Тут же йдеться і про повноваження Автономної Республіки Крим (ст. 138) та органів місцевого самоврядування (ст. 142) у вирішенні питань охорони довкілля та раціонального природокористування.

Екологічна безпека є важливою складовою національної безпеки, тому реалізація норми ст. 16 Конституції України є надзвичайно важливою. Існуючий погляд на охорону довкілля, як соціальний намір, а не правовий обов'язок держави, не орієнтує останню на прийняття термінових заходів по покращенню екологічних умов життя людей. «Україна, наприклад, на природоохоронні цілі виділяє менше 1% валового національного прибутку. Між тим, за існуючими оцінками, 2% валового прибутку можуть забезпечити скорочення процесу деградації зазначеного середовища, 6% – повне його припинення, а 8-10% – відновлення сприятливої для людини якості цього середовища» [5, с. 41].

Стаття 16 Основного Закону згадується у рішенні Конституційного Суду України № 7-рп/2001 від 30 травня 2001 р. (справа про відповідальність юридичних осіб), де наголошується, що Конституція України закріпила у вищезазначеній нормі принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який проявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави. Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків [6].

Однак, як слушно зазначає І.Д. Сліденко, Конституція України – типовий приклад так званої апелятивної конституції, при цьому маємо всі негативні ознаки конституції посттоталітарного типу, коли політична риторика переміщується з нормативною і вони взаємно нівелюють одна одну, а конституційні «абстракції» не завжди підкріплено дієвими юридичними гарантіями, тобто нереалізованість Конституції інституційовано самою ж Конституцією, а колізія «юридична/фактична конституція» органічно притаманна цьому акту [7, с. 15].

Під сумнів ставиться реалістичність положень, що містяться у вищезгаданому рішенні Конституційного Суду України після ознайомлення з позицією В.І. Андрейцева, який констатує, що й досі в державі не прийнято законодавчого чи підзаконного акта, у якому б містилася норма про відповідальність тих чи інших уповноважених органів держави бути відповідальними перед громадянами України за незабезпечення вимог, норм та нормативів екологічної безпеки у разі настання екологічної загрози внаслідок природної стихії чи техногенної аварії. Можна говорити про те, зазначає професор, що й досі не запроваджено принципу відповідальності (в юридичному розумінні) держави перед своїми громадянами за недотримання вимог закону та права чи порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, у системі яких чи не найістотніше місце належить праву на екологічну безпеку [8, с. 140].

Важливим засобом успішного здійснення природоохоронної функції держави є проголошення екологічних прав. Закріплення основних з них в статті 50 Конституції України підняло їх тим самим на найвищий рівень у системі прав людини і громадянина. Наявність чітких законодавчих механізмів їх захисту у випадку порушень є важливою гарантією стабільності екологічних правовідносин, ефективного використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Переходячи до третього значення екологічного інформаційного забезпечення, як засобу забезпечення права громадян на екологічну інформацію, одразу слід відмітити, що саме йому в літературі віддається перевага. Зрозуміти це можна, оскільки право на доступ до екологічної інформації є важливою складовою екологічних прав громадян, захист яких гарантується Конституцією України, Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (прийнята на Конференції міністрів «Навколишнє середовище для Європи», Орхус, червень 1998 р., ратифікована Верховною Радою України 6 липня 1999 р. [9]), та національним екологічним законодавством України. Праву на екологічну інформацію відведено частину 2 статті 50 Конституції України, де встановлено: «Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.» Однак застосування екологічної інформації в екологічній сфері є набагато ширшим. Воно також призначене створювати умови для захисту громадянами інших екологічних прав, відіграє важливу роль в організації видів діяльності, що чинять техногенний вплив на довкілля, споживають, експлуатують природні ресурси і т.д.

Як засіб забезпечення права громадян на екологічну інформацію екологічне інформаційне забезпечення спрямоване на гарантування доступу до наявних відкритих, повних і достовірних відомостей про події, явища, предмети, факти, процеси у сфері використання, відтворення природних ресурсів, природних комплексів і ландшафтів, природно-соціальних умов і процесів, екологічних систем, антропогенних комплексів, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки. Окрім цього, громадяни мають право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати її усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір; одержувати таку інформацію в установленому порядку шляхом звернення з інформаційним запитом до уповноважених на це органів державної влади і місцевого самоврядування.

Такий засіб дає змогу громадянам реалізувати своє конституційне право щодо вільного збору, зберігання, використання і поширення інформації у будь-який спосіб (ст. 34) та направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк. Отже, еколого-інформаційне забезпечення є однією з основних гарантій реалізації конституційного права громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також права на її поширення (ст. 40).

Між тим, формальне визначення демократичних та широких прав і свобод не означає одномоментної появи у людини можливості користуватися покладеними в їх основу благами безперешкодно та у повному обсязі. Тому в сучасній вітчизняній науковій юридичній думці теорія екологічних прав і свобод людини, пов'язана з ними нормотворча, правозастосовча та інша практика потребують підвищеної уваги, переосмислення та внесення невеликих корективів.

Ще одним з важливих аспектів проблематики прав людини є питання про їх обмеження. Це стосується і екологічних прав. Норма, яка міститься в ст. 64 Конституції України і передбачає можливість обмеження екологічних прав, закріплених ст. 50 Конституції, в умовах воєнного або надзвичайного стану, необґрунтована. Умови воєнного чи надзвичайного стану не можуть бути законними підставами для обмеження права на безпечне довкілля та інших, з ним пов'язаних. Тим більше, що Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» (ст.2) закріплює: «Метою введення надзвичайного стану є усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства.» [10] Отже, досягнення вказаної мети неможливе без забезпечення екологічної безпеки, тому право на безпечне довкілля взагалі не повинно підлягати будь-яким законодавчим обмеженням.

Висновки. Підводячи ризик, можна констатувати, що екологічне інформаційне забезпечення має комплексний характер, оскільки забезпечує суспільство полівидовою екологічною інформацією. Його багатофункціональність проявляється також у різних підходах до розуміння даного інституту, згруповуючи які можна виділити три основних, як засіб забезпечення екологічної безпеки, як відповідний напрямок державного управління щодо реалізації державою своєї національної екологічної політики та як засіб забезпечення права громадян на екологічну інформацію. Всі ці форми мають під собою конституційне підґрунтя у вигляді відповідних норм Основного Закону. Однак, їх практичне втілення залежить від дієвості галузевого законодавства, що деталізує конституційні норми і передбачає процес їх реалізації.

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена аналізу екологічного інформаційного забезпечення. Враховуючи комплексний характер даного інституту, розкриваються його конституційні засади по кожному з існуючих підходів до його розуміння, - як засобу забезпечення екологічної безпеки, як відповідного напрямку державного управління щодо реалізації державою своєї національної екологічної політики та як засобу забезпечення права громадян на екологічну інформацію.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, екологічна безпека, державне управління, екологічна політика, відповідальність держави, екологічні права, право на екологічну інформацію, обмеження прав.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена анализу экологического информационного обеспечения. Учитывая комплексный характер данного института, раскрываются его конституционные основы по каждому из существующих подходов к его пониманию, - как средства обеспечения экологической безопасности, как соответствующего направления государственного управления относительно реализации государством своей национальной экологической политики и как средства обеспечения права граждан на экологическую информацию.

Ключевые слова: информационное обеспечение, экологическая безопасность, государственное управление, экологическая политика, ответственность государства, экологические права, право на экологическую информацию, ограничения прав.

SUMMARY

The paper analyzes the environmental information provision. According to comprehensive analysis of this institution, its constitutional basis were revealed for each of the existing approaches to its understanding, - as a means of ensuring environmental safety, as appropriate direction for the governance of their state and national environmental policy and as a means of ensuring citizens' right to environmental information.

Keywords: information provision, environmental safety, public administration, environmental policy, responsibility of state, environmental rights, the right to environmental information, limitation of rights.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні: монографія / [Шемшученко Ю.С., Кресіна І.О., Колодюк А.В.]; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижа. – К.: Юридична думка, 2006. – 384 с.
2. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів / Лук'янчиков Є.Д. – К.; Національна академія внутрішніх справ України, 2005. – 360 с.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – Ст. 141.
4. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / [Шемшученко Ю.С., Погорілко В.Ф., Нагребельний В.П.]; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2005. – 848 с.
5. Грицкевич С.Г. Конституційні екологічні права людини й громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.02 / Грицкевич С.Г. – К., 2002. – 120 с.
6. У справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб): рішенні Конституційного Суду України від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. - № 24. – Ст. 1076.
7. Конституція і конституціоналізм в Україні: вибіркові проблеми. Збірник наукових праць членів Товариства конституційного права з нагоди десятої річниці Конституції України, Конституційного Суду України та самого Товариства / [Шевчук С.В., Федоренко В.Л., Онищук М.В.]; відп. ред. Мартиненко П.Ф., Кампо В.П. – К.: Купріянова, 2007. – 318 с.
8. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки / Андрейцев В.І. – К.: Знання-Прес, 2002. – 332с.
9. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: Закон України від 06.07.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 34. - Ст. 296.
10. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – 23. - Ст.176.

УДК 346.2:378.09

**ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
У СФЕРІ НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Дерев'янко Б.В., завідувач кафедри господарського та екологічного права, к.ю.н., доцент
Савченко М.В., аспірантка Інституту економіко-правових досліджень НАН України

У сфері надання освітніх послуг можуть діяти різні суб'єкти господарювання. І хоча згідно із законодавством вони усі є некомерційними, проте можуть різнитися за організаційно-правовою формою та формою власності. В залежності від цих факторів останнім часом вченими, практиками і політиками пропонуються напрямки вдосконалення як самої системи освіти України, так і правового статусу окремих суб'єктів господарювання, що надають освітні послуги. Однак єдиної законотворчої політики в освітній сфері на сьогодні немає. Тому законодавство постійно змінюється, проте все одно потребує нових змін і доповнень. Так само потребує досліджень господарська практика діяльності навчальних закладів, які прагнуть стабільності та ефективного захисту власних, у першу чергу, приватних інтересів. Здобутки теорії права спираються на роботи вчених-юристів, які досліджували процеси функціонування освітньої сфери, державного та адміністративного управління навчальними закладами, цивільно-правового захисту приватних інтересів учасників правовідносин в освітній сфері. Серед вчених, хто останнім часом проводив дослідження в галузях адміністративного та цивільного права, а також державного управління, можна назвати таких вчених, як В.Б. Авер'янов, Д.Н. Бахрах, В.М. Бесчастний, Т.М. Боголіб, Н.С. Волкова, О.Ф. Долженков, О.В. Дубровка, І.В. Жилінкова, С.А. Загородній, Т.П. Козарь, М.Н. Курко, Мандрик С.І., В.О. Меркулова, А.А. Мірзоян, А.О. Монаєнко, Є.А. Огаренко, О.В. Плющ, Г.О. Пономаренко, Г.П. Савош, Л.С. Соколова, В.М. Співак, В.Я. Тацій, А.А. Телестакова, В.П. Тимошук, Є.Д. Шешенін та ін.

Проте питанням господарсько-правового регулювання діяльності навчальних закладів уваги майже не приділялося. Зустрічаються окремі поодинокі роботи у науковій літературі, які потребують особливого аналізу (наприклад, [1; 2]). Однак господарсько-правовий статус суб'єктів, що надають освітні послуги і мають публічно-приватні інтереси, вимагає окремих досліджень уже зараз.

Формування правового статусу суб'єктів господарювання як в європейських країнах, так і в Україні відбувалося впродовж кількох століть. Активізувалися і прискорилися ці процеси у XX столітті. А сучасні надшвидкі зміни правового статусу суб'єктів з надання освітніх послуг проходять з кінця XX – початку XXI століття.

Тому виглядає логічним розгляд генезиса правового статусу суб'єктів господарювання, що надають освітні послуги, від давніх часів до початку XX століття (у час первинного становлення); розгляд формування правового статусу цих суб'єктів від початку до кінця XX століття (у час розвинутого імперіалізму); розгляд новітніх тенденцій у правовому статусі суб'єктів з надання освітніх послуг з кінця XX – початку XXI століття (у час глобалізації).

Отже, ціллю цієї статті є виявлення основних елементів правового статусу суб'єктів господарювання, що надають освітні послуги, від появи таких суб'єктів до їх діяльності на початку XX століття, а також визначення основних історико-правових етапів процесу формування правового статусу.

На сучасних українських землях публічні освітні заклади почали з'являтися при перших християнських церквах. Навчання здійснювалося переважно з поглибленим вивченням церковних вчень. Щось схоже на сучасні суб'єкти господарювання з надання освітніх послуг з'явилося лише при Ярославі Мудрому. У більшості своїй освітні послуги надавалися на безоплатній основі. Проте отримувачем цих послуг, найчастіше, могли бути або дуже заможні люди, або ті, хто відмовлявся від світського життя.

Розвиток освіти і науки був тісно пов'язаний із розвитком нації і держави. За часів Я. Мудрого було введено шкільну освіту для дітей «нарочистої чаді», а згодом вийшов перший збір законів В. Мономаха «Повчання дітям», засновані Острозький греко-слов'янський колегіум, братські школи [3, с. 76].

У цей же час у Західній Європі поступово почалося викладання наук, забутих з часів Давньої Греції та Давнього Риму. Так, у кінці XI – початку XII століть у Західній Європі виникли перші університети, в межах яких було розгорнуто широкомасштабне вивчення й опрацювання візантійських правових пам'яток – Дигест, Кодекса, Інституцій і Новел Юстиніана. З'явилася університетська юриспруденція [4, с. 15]. Тобто європейські суб'єкти господарювання в освітній сфері не лише надавали освітні послуги, але і сприяли розвитку правової науки та формуванню правової свідомості у суспільстві. І це стосується не лише правової освіти, адже поступово розпочинається вивчення інших суспільних наук.

Суб'єкти сфери надання освітніх послуг (найчастіше перші університети) мали високий рівень публічності, адже не тільки слугували джерелом отримання прибутків для їх власників або державних діячів, які розпоряджалися їх майном, але і формували суспільну думку, мораль, культуру. Саме вони визначали правила поведінки у суспільстві та напрями розвитку держав.

У Західній Європі система освіти будувалася на базі латинської писемності і прошарок освічених людей писав і спілкувався латинською мовою. Правилком для Західної Європи було використання латини для запису юридичних текстів. Проте в окремих країнах, наприклад в Англії, для цього могла застосовуватися місцева писемна мова. У староруському суспільстві у цей час прошарок освічених людей писав і говорив руською та церковнослов'янською мовами. Візантійсько-руські угоди свідчать, що усі основні юридичні поняття могли бути виражені руською мовою [4, с. 16]. Слід сказати, що таке становище пов'язане із мовою передачі знань від викладачів студентам. Зворотній висновок можливо зробити відносно Русі, проте не можливо для Європи, оскільки у європейських країнах мало хто (навіть із найосвіченіших людей) у побуті спілкувався латинською мовою.

Завдяки високому публічному значенню суб'єктів господарювання освітньої сфери з XII століття керівництво Римо-католицької церкви намагалося заборонити викладання в університетах римського права, яке протиставлялося праву канонічному [4, с. 19].

В українських землях у цей час відбувалося становлення власної системи суб'єктів, що надавали освітні послуги. Можна виділити основні особливості української системи освіти у післякнязівську (козацьку) епоху. По-перше, на відміну від країн Заходу в українських землях діяли в основному не вищі навчальні заклади (ВНЗ), а навчальні заклади (НЗ) середнього типу. Це були так звані братські школи, які фінансувалися за рахунок коштів Війська Запорізького та особистих пожертв окремих козаків, шляхти та міщан. Освітні послуги надавалися безоплатно. Навчалися навіть дівчата (особливо це стосувалося дітей загиблих козаків). Також до цих суб'єктів можна віднести бурси, що підпорядковувалися церкві, проте надавали і світські знання. По-друге, на відміну від тодішнього Московського царства освіта більшою мірою носила світський, а не суто теологічний характер. Вивчалися гуманітарні і точні науки, іноземні мови, правові науки. Останні передбачали вивчення звичаєвого козацького права, права міських громад, магдебурзького права.

У XVII столітті в українських землях почали з'являтися ВНЗ. У 1631 році відкрився перший ВНЗ університетського типу – Києво-Могилянська колегія. За своєю структурою цей ВНЗ нагадував західноєвропейські університети. Ректор мав необмежені права і розпоряджався всіма доходами та майном колегії, слідкував за викладачами, «вершив суд та розправу». Кошти для колегії надходили із декількох джерел: від монастирів, в якості пожертвування духовних осіб, гетьманів, заможних козаків та міщан.

Незважаючи на схожість із європейськими ВНЗ Києво-Могилянської колегії, цей ВНЗ відповідав духу свого часу і мав правовий статус, далекий від правового статусу сучасних ВНЗ. А ВНЗ, схожі із сучасними, почали з'являтися на українських землях аж у XIX столітті. 5 (17) листопада 1804 року імператором Олександром I було затверджено Статут Харківського імператорського університету, до складу якого входило відділення (факультет) моральних і політичних наук [Тацій В. Флагман юридичної освіти України / В. Тацій // Вісник державної служби України. – 2005. – № 2. – С. 41-43. с. 41].

Правовий статус тодішніх ВНЗ знайшов відображення у положеннях Статуту 1804 року, проект якого було запропоновано В.Н. Каразіним. Принциповою рисою цього Статуту була університетська автономія (незалежність його від держави), що передбачала виборність ректорів, проректорів, професорів таємним голосуванням, право університетів затверджувати присудження наукових ступенів, утворювати кафедри тощо. Згідно зі статутом університет визначався як ВНЗ, у якому «приготовляється юношество для вступлення в різні звання государственной службы» [5]. Виконавчим органом університету було Правління, яке складалося із ректора, деканів і особливого засідателя, який призначався піклувальником із кола професорів. Правління здійснювало керівництво всією господарською, адміністративною та фінансовою діяльністю університету. Фактично університети цього часу діяли як самостійні суб'єкти господарювання, суб'єкти численних майнових правовідносин.

Таким чином, університети, які діяли на початку XIX століття мали дуже схожий обсяг господарської компетенції і схожі особливості управління, фінансування та відповідальності, що і сучасні державні ВНЗ III-IV рівня акредитації.

Університети займали найвище становище в системі освіти Російської імперії у XIX столітті. Вони надавали найбільш систематичні освітні послуги, могли присвоювати наукові ступені. Проте уже з другої половини XIX століття підвищився рівень урядового контролю над ВНЗ. У зв'язку з цим у 1846 році було видане розпорядження про підпорядкування Харківського та Київського університетів генерал-губернаторам.

Водночас держава була не в змозі задовольнити потреби у дипломованих спеціалістах. Це призвело до появи неурядової (вільної) вищої школи, створеної за ініціативою буржуазної інтелігенції та частково за рахунок коштів торговельно-промислових кіл. Це була система не субсидованих державою суспільних та приватних освітніх установ. Приватні ВНЗ були першими суб'єктами, які повністю матеріально забезпечувалися за рахунок внесків засновників, пожертвувань та внесення плати за навчання студентів. Хоча плату за навчання почали брати раніше у державних університетах (з 1817 року).

Існувало дві групи недержавних ВНЗ – неурядові (або суспільні) та приватні. Перші створювалися на «ідейній основі» та переслідували виключно просвітницькі цілі, маючи при цьому статус непідприємницьких установ. Усі їхні кошти, які надходили від громадських організацій та окремих філантропів, а також як оплата студентів за навчання, спрямовувалися на виплату зарплати викладачам, розвиток навчально-допоміжної бази та удосконалення навчального процесу. Саме у цей час створення суб'єктів господарювання, які не мали на меті брати участь у комерційній діяльності, викликало у цивілістів певні сумніви у «повноцінності» такої конструкції. Тому конструкція установи, яка відрізнялася від класичних, розглядалася іноді як певна вада в усталеній конструкції юридичної особи. Так, Д.І. Мейер писав з цього приводу, що «больницы, богадельни и тому подобное одаряются правами, от чего и юридические лица этого рода называются «*ria causa, ria corpora*» (кауза в корпорации, изъян в корпорации)» [6, с. 118].

Недержавні ВНЗ другої групи – приватні – створювалися як комерційні організації, оскільки повинні були не тільки фінансово забезпечувати свою власну діяльність, але й давати прибуток «господарю» у вигляді відсотка на витрачений капітал. Недержавні ВНЗ створювалися як суб'єкти господарювання та фінансувалися різними власниками. Згідно із Законом «Про приватні ВНЗ, класи та курси Міністерства народної освіти, що не користуються правами урядових навчальних закладів» від 1 липня 1914 року «приватні навчальні заклади, класи та курси на засадах, визначених у їхніх статутах, можуть від власного імені набувати прав на майно, у т.ч. право власності і право на нерухоме майно, брати на себе зобов'язання, позиватися і відповідати у суді» [7]. На початку 1917 року було навіть прийнято «Положення про приватні заклади освіти» на основі Закону про приватні ВНЗ, яким фактично було прирівняно правовий статус недержавних та державних ВНЗ, а також чітко визначено порядок створення та функціонування перших. Недержавні ВНЗ нарівні із державними були підпорядковані Міністерству народної освіти Російської імперії. Проте часу на це не вистачило. Приватні ВНЗ, як і багато інших установ, створювалися у дозвольному порядку. Причому при вирішенні питання про відкриття ВНЗ до 1917 року відповідні державні органи перевіряли політичну благонадійність засновників та їх платоспроможність [8, с. 157]. Але після 1917 року приватні заклади освіти припинили своє існування.

У 60-70-ті роки XIX століття на території України за ініціативою царського уряду з метою пристосування державного ладу Російської імперії до проблем капіталістичного розвитку було проведено ряд реформ: у 1861 році – селянську; у 1864 році – земську; у 1870 році – міську; у 1864 році –

фінансову та судову; у 1864-1874 роках – військову. Однією з перших протягом 1860-1864 років відбулася шкільна реформа [9, с. 25].

Формування поняття освітньої установи здійснювалося на території України, як і в Російській імперії загалом, виходячи з традиційного ідеалу сильної централізованої держави, здатної забезпечити необхідний порядок. Тому саме установа виявилася ефективною формою реалізації державою своїх функцій, в тому числі й освітньої. Сказаним обумовлювалося те, що заклади освіти цього періоду створювалися у переважній більшості у формі державних установ. Вища школа знаходилася під опікою держави і слугувала державним цілям. Вона виникла і створювалася, перш за все, як школа професійна, яка переслідувала «одну виучку» в галузі тих чи інших знань, які були потрібні тодішній державі.

На відміну від університетів Західної Європи, які почали створюватися ще у Середні віки, де їх кількість поступово зростала незначними темпами, університети Росії та України почали з'являтися значно пізніше. Російська імперія як країна другого ешелону капіталізму вийшла на шлях індустріальної модернізації і розвитку науки значно пізніше, ніж країни Західної Європи [10, с. 157]. У 1892 році у країні діяло 48 ВНЗ, у 1899 – 56, а у 1917 – 65, що вказує на досить повільний розвиток вищої школи.

У 1900 році у межах Російської Імперії діяло 10 університетів. Поділ студентів університетів на корпорації (за середньовічною моделлю) зберігся лише в одному ВНЗ Російської імперії – у Гельсінгфорському університеті. У всіх інших університетах Російської імперії такий поділ був відсутнім. Державні ВНЗ в кінці XIX – на початку XX ст. за своїм юридичним статусом фактично являли собою місцеві підрозділи тих центральних державних установ (міністерств та головних управлінь, святого Синоду, власної її імператорської величності канцелярії по установам імператриці Марії Федорівни), яким вони були підвідомчі. Фінансувало їх Державне казначейство [8, с. 20].

Пореформенний період виділявся бурхливим розвитком освіти в Наддніпрянській Україні. На початку XX століття тут склалася відносно розгалужена мережа вищих і середніх спеціальних навчальних закладів. У 1914 році діяло 27 ВНЗ, у т.ч. 3 університети, в яких навчалось 35,2 тис. студентів. Початок XX століття позначився серйозними дискусіями щодо подальших шляхів розвитку освіти, пошуком більш ефективних форм організації управління освітньою галуззю, які не втратили свого значення і сьогодні.

У 90-х роках XIX століття земства розгорнули активну діяльність щодо розвитку початкової освіти. На початку XX століття ними було розпочато створення народних шкіл вищого типу, як, наприклад, двокласна школа ім. М.О. Корфа (1902) Олександрівського повіту Катеринославської губернії. Для завідування двокласними школами утворювалися два колегіальні органи – попечительська рада (обраний повітовими земськими зборами почесний наглядач та два члени – завідувач школи і голова повітової земської управи), що відповідали за ведення господарських справ, а також педагогічна рада (завідувач школи, заступник, викладачі та члени попечительської ради), яка займалася навчально-виховними справами [11, с. 37].

Як бачимо, у цей час початкові та загальні школи були навіть у селах та невеликих робітничих містечках. Так, у майбутньому місті Єнакієве Донецької області на межі XIX-XX століть діяли «Народний дім», кінематограф, клуб працівників металургійного заводу, бібліотека споживчого товариства, чотирикласова місцева і заводська школи, трикласова церковноприходська школа та двокласова школа Товариства допомоги незаможним євреям [12]. Тобто, працівники підприємств та селяни мали можливість вибору навчального закладу для своїх дітей.

Уряд, стурбований земською ініціативою, намагався відсторонити земства від впливу на роботу початкових шкіл. Більш того, намагався передати їх всі у відання міністерства. Однією з таких спроб був закон від 12 червня 1900 року про обмеження земського обкладання, який заборонив щорічне збільшення земських зборів більш ніж на 3 %. У тому ж 1900 році міністерство підготувало проект «Наказу повітовим та губернським училищним радам», яким передбачалося повне відсторонення земств і міського самоврядування від турбот про освіту [13, с. 371].

Під впливом революційних подій 1905 року порушуються питання про широку демократизацію освітньої системи. Зокрема, 27 серпня були опубліковані «Тимчасові правила про управління ВНЗ відомства Міністерства народної освіти», або, як називали його сучасники, указ про автономію університетів. «Тимчасові правила» надавали навчальним закладам певну автономію щодо попечителів округів і міністерства. Радам поверталось право обрання ректорів та їх помічників, а факультетським зборам – деканів і секретарів. Ректору ввірялося керівництво інспекцією свого закладу, що суттєво розширювало його владу [14, с. 7-8].

Взагалі за часів царювання Імператора Миколи II народна освіта досягла значного розвитку. Менш ніж за 20 років суми кредитів, асигнованих Міністерству народної освіти зросли до десяти разів. У цей час загальна освіта була безкоштовною за законом. З 1908 року вона стала обов'язковою. З того часу у межах усїєї Російської імперії відкривалося близько 10000 шкіл щорічно. Слід зазначити, що в Англії та США студенти платили за навчання у ВНЗ від 750 до 1250 доларів США на рік, а в Російській імперії – від 50 до 150 рублів (від 25 до 75 доларів США на рік). При цьому незаможні студенти часто могли звільнитися від плати за навчання.

Зі зміною уряду змінювалася й політика відносно професійних ВНЗ. Так у 1915 році нараховувалося близько 550 вищих, середніх і нижчих професійних навчальних закладів, які зосереджувалися в міністерствах народної освіти, торгівлі й промисловості, внутрішніх справ, військовому, шляхів сполучень, головному управлінні землеустрою і землеробства тощо. Кожне з них мало свою систему управління.

Початок ХХ століття позначився активним пошуком шляхів удосконалення управління системою освіти. Уряд намагався проводити традиційну політику посилення контролю над НЗ, чому досить успішно протидіяла громадськість, наполягаючи на необхідності децентралізації управління [14, с. 12].

Отже, правовий статус українських навчальних закладів формувался протягом кількох століть. За цей час до початку ХХ століття змінилися кілька історико-правових етапів процесу формування правового статусу навчальних закладів. Кожен етап відрізнявся основними елементами у правовому статусі.

Першим можна вважати етап, що тривав від появи перших НЗ при церквах і монастирях за часів князів Київської Русі до XIV–XV століття. Цей період збігся у часі з появою перших ВНЗ у Західній Європі. В українських землях НЗ формували суспільну думку, мораль, культуру, визначали правила поведінки у суспільстві та напрями розвитку держави (у т.ч. розвиток власної руської та церковнослов'янської мов). Навчальні заклади цього періоду залежали від можновладних світських та впливових церковних осіб. Уся господарська та інша діяльність НЗ залежала від думки цих осіб.

Другий етап тривав протягом початку і розквіту козацької епохи. У цей час утворювалися і діяли НЗ середнього типу – братські школи та бурси. Ці НЗ залежали від фінансування з боку суспільних об'єднань – об'єднань козаків, шляхти та міщан – братств, Війська Запорізького, окремих меценатів; проте господарювали на власний розсуд; надавали послуги з вивчення гуманітарних і точних наук.

Третій етап еволюції правового статусу українських НЗ припадає на XVII – XVIII століття. У цей час почали з'являтися ВНЗ університетського типу, що були аналогічні західноєвропейським університетам – мали визначену структуру та компетенцію управлінських органів, можливість самостійно використовувати грошові кошти і майно, вступати у господарські правовідносини.

Четвертий етап включає першу половину XIX століття. У цей час в українських землях діяли ВНЗ сучасного типу. Їх правовий статус визначався найвищою державною владою. Вони мали автономію від держави, їх органи поділялися за функціональною ознакою, діяли як самостійні суб'єкти господарювання, суб'єкти численних майнових правовідносин – мали обсяг господарської компетенції і особливості управління, фінансування та відповідальності, аналогічний сучасним державним ВНЗ III–IV рівнів акредитації.

П'ятий етап становлення правового статусу НЗ в Україні проходив у другій половині XIX століття. У цей час було підпорядковано університети генерал-губернаторам; проведено шкільну реформу 1860-1864 років; було розділено НЗ на державні і недержавні. Усі НЗ отримали можливість брати гроші за надання систематичних і потрібних освітніх послуг; отримали право присвоювати наукові ступені. Недержавні НЗ поділялися на неурядові (суспільні) та приватні. Усі НЗ субсидувалися державою. Неурядові (суспільні) НЗ створювалися у формі непідприємницьких установ; приватні НЗ створювалися як комерційні організації.

Шостий етап становлення правового статусу НЗ охоплює період від початку ХХ століття до 1917 року. У цей час кожного року утворювалися нові НЗ різного рівня. Законодавство з одного боку, спрямовувалося на послаблення ролі земств та громадських організацій в освітній сфері, а з іншого боку, – на демократизацію освітньої системи, автономізацію НЗ. Початок ХХ століття позначився серйозними дискусіями щодо подальших шляхів розвитку освіти, пошуком більш ефективних форм організації управління освітньою галуззю. Однак уже тоді загальна освіта була обов'язковою, плата за надання послуг з отримання вищої освіти була у десятки разів нижчою від європейських аналогів, якість освітніх послуг постійно зростала. Правовий статус НЗ був майже ідентичним сучасному. НЗ мали широкі повноваження і свободу здійснення господарської діяльності. Наявність некомерційних і комерційних НЗ одночасно є доцільним і цікавим для дослідження питань щодо можливості використання сьогодні. Проте після 1917 року відбулися зміни у правовому статусі НЗ, які вплинули на сучасний стан явища. Дослідження змін у правовому статусі НЗ після 1917 року до кінця ХХ століття потребує окремої уваги у найближчому майбутньому.

РЕЗЮМЕ

У статті розглянуто процеси становлення правового статусу навчальних закладів в Україні з їх появи до початку ХХ століття. Визначено основні шість етапів досліджуваних процесів і особливості правового статусу навчальних закладів на кожному з них.

Ключові слова: правовий статус, навчальний заклад, освітні послуги, суб'єкт господарювання.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены процессы становления правового статуса учебных заведений в Украине от их появления до начала ХХ века. Определены основные шесть этапов исследуемых процессов и

особенности правового статуса учебных заведений на каждом из них.

Ключевые слова: правовой статус, учебное заведение, образовательные услуги, субъект хозяйствования.

SUMMARY

In the article it is considered the processes of becoming the legal status of educational establishments in Ukraine from their appearance to beginning of XX age. Basic six stages of the probed processes and feature of legal status of educational establishments on each of them are certain.

Keywords: legal status, educational institution, educational services, business entity.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Булатов Е.В. Структура хозяйственно-правового статуса высших учебных заведений частной формы собственности / Е.В. Булатов, И.Н. Остривный // Экономика та право. — 2010. — № 1. — С. 61—66.
2. Куцурубова-Шевченко О.В. Господарсько-правові проблеми функціонування державних вищих навчальних закладів / О.В. Куцурубова-Шевченко // Экономика та право. — 2009. — № 1. — С. 80—85.
3. Монаенко А. Нормативно-правова база розкитку освіти та науки в Україні / А. Монаенко // Право України. — 2007. — № 10. — С. 76—78.
4. Томсинов В.А. Юриспруденция Древней Руси и правовая культура Византии // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. — 2009. — № 4. — С. 3—26.
5. Устав Императорского Харьковского университета // ПСЗ. Собр. I. — СПб. : Тип. II Отд-ия Его Император. Величества Канцелярии, 1830. — Т. XXVIII. — С. 589—607.
6. Мейер Д.И. Русское гражданское право : в 2 ч. / Дмитрий Иванович Мейер. — По исп. и доп. 8—му изд. 1902 г. — М. : Статут, 1997. — Ч. 2. — 455 с.
7. О частных учебных заведениях, классах и курсах Министерства народного просвещения, не пользующихся правами правительственных учебных заведений : Одобренный государственным советом и государственною думою Закон от 1 июля 1914 года № 2006 // Учитель и школа. — 1914. — № 17/18. — С. 56—71.
8. Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX начале – XX века / А.Е. Иванов. — М. : Наука, 1991. — 392 с.
9. Гусарев С.Д. Тези до історичного портрету правової системи України (період з X до XX ст.) / С.Д. Гусарев // Право і суспільство. — 2009. — № 1. — С. 22—26.
10. Высшее образование в России : Очерки истории до 1917 года / под ред. В.Г. Кинелева. — М. : НИИ Высш. образования, 1995. — 352 с.
11. Нариси історії українського шкільництва. 1905-1933 : Навч. посіб. / За ред. О.В. Сухомлинської. — К. : Заповіт, 1996. — 304 с.
12. Енакиев Федор Егорович // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://infodon.org.ua/pedia/205>.
13. Медынский Е.Н. История русской педагогики до Великой Октябрьской социалистической революции. — 2—е изд., испр. и доп. — М. : Учпедгиз, 1938. — 512 с.
14. Прокопенко Л. Система управління освітою в Україні на початку XX ст. / Л. Прокопенко // Актуальні проблеми державного управління. — 2006. — Вип. 1 (23). — С. 3—13.

УДК 343.159: 343.15

**ЮРИСДИКЦІЙНЕ ПОВНОВАЖЕННЯ СУДУ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ ЩОДО ПРИЙНЯТТЯ
НОВОГО РІШЕННЯ ТА ЗМІНИ РІШЕННЯ ПО СПРАВІ ЯК ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОГО
СУДОЧИНСТВА У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ**

Зяць Н.Я., аспірант юридичного факультету, Львівський національний університет імені Івана Франка

Проаналізовано погляди науковців щодо доцільності надання судові касаційної інстанції можливості ухвалювати нове рішення у справі. Порівняно правове регулювання та практику реалізації зазначеного повноваження судом. Розтлумачено вжиту Законодавцем термінологію з метою правильного розуміння норм чинного законодавства як скаргниками, так і представниками юридичної громадськості.

Ключові слова: суд касаційної інстанції; нове рішення у справі; не застосування закону, який підлягав застосуванню; застосування неналежного закону; зміна рішення судом; процесуальна недбалість суду.

Процесуальне законодавство гарантує особам, які беруть участь у справі, а також особам, які не беруть участі у справі, але суд вирішив питання про їхні права і обов'язки, право на касаційне

оскарження судових рішень. Серед науковців склалася думка, що касаційна перевірка рішень і ухвал судів нижчих інстанцій є гарантією здійснення права на судовий захист, покликаною забезпечувати виправлення судових помилок та формувати єдину судову практику. Повноваження Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо ухвалення нового рішення у справі або зміни рішення без передачі справи на новий розгляд є одним із тих, які прямо впливають на оскаржуване рішення та найбільш оперативно виправляють допущені судами нижчих інстанцій помилки. Представники ж процесуальної науки оцінюють його доволі неоднозначно.

Зокрема, Я.Д. Яновський [1, с. 29], А.А. Добровольський [2, с. 22] та Д.М. Чечот [3] дотримуються поглядів, що наділення суду касаційної інстанції можливістю виносити рішення по суті справи підриває авторитет суду першої інстанції, наділяє суд касаційної інстанції повноваженнями апеляційної інстанції, порушує принцип рівності сторін, а також знижує рівень правосуддя. Обгрунтовують вони це тим, що, на їх думку, касаційна інстанція, не володіє достатніми повноваженнями для дослідження і оцінки доказів. Підтримуючи наведене вище, Є.Ф. Мельник перелічує конкретні недоліки надання судові касаційної інстанції можливості виносити нові рішення у справі. Це: а) обмеження прав сторін і третіх осіб в процесі (позбавлення можливості оскарження ухвали); б) обмеження свободи оскарження (що може погіршити правове становище скаржника); в) порушення принципу демократичності судового процесу; г) форсування закінчення судочинства шляхом винесення остаточних рішень в суді касаційної інстанції (що може стати обставиною, яка негативно відбиваючись на інтересах сторін, буде закривати від громадськості дійсні причини зволікання у окремих справах і гальмувати боротьбу з винуватцями цього негативного явища) [4, с. 129].

Інших поглядів дотримуються М.А. Гурвич [5, с. 44] та К.С. Юдельсон [6, с. 36], наголошуючи на тому, що на підставі встановлених судом першої інстанції фактів суд касаційної інстанції може змінювати рішення без будь-яких обмежень аж до протилежних висновків про права та обов'язки сторін. Допустимою можливістю суду касаційної інстанції виносити нові рішення у справі вважають А.Ф. Клейман [7], Л. Лесницька [8, с. 37], К.І. Комісаров [9, с. 95] та А. Хорхорін [10, с. 38]. Причому, Л. Лесницька обгрунтовує це тим, що оскільки необхідною умовою для винесення нового рішення є вичерпність та повнота фактичної сторони справи (встановлена в змагальному процесі судом першої інстанції), – надання судові касаційної інстанції такого права не спричинить негативних наслідків для захисту прав сторін і встановлення об'єктивної істини у справі. Натомість, це дозволить усунути тяганину і прискорити процес розгляду. В тих випадках, коли фактичні обставини справи встановлені судом, який розглядав справу по суті і не має необхідності додаткового зібрання і перевірки доказів, позитивно оцінює право суду касаційної інстанції виносити рішення у справі Є.І. Філіпов. На його думку це повністю відповідає європейським стандартам, сприяючи швидкому та ефективному судовому захисту прав осіб, а також утвердженню принципу законності [11, с. 24]. Боротьбою із судовою тяганиною мотивує свою підтримку зазначеного підходу і К.І. Комісаров [9, с. 79–98].

Підсумовуючи наведене вище, робимо висновок, що радянські і вітчизняні процесуалісти вбачають як позитивні так і негативні риси в можливості суду касаційної інстанції виносити нове рішення у справі.

Проте, якщо суд касаційної інстанції під час розгляду справи дотримуватиметься меж, визначених ст. 335 ЦПК України, то на нашу думку, касаційний перегляд буде лише додатковою гарантією забезпечення скаржникові права на захист протягом розумного строку. Адже вітчизняний Законодавець надає йому право скасовувати судові рішення нижчих інстанцій, ухвалюючи нові, або змінювати їх лише у випадках, коли: а) застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини; б) не застосовано закон, який підлягає застосуванню [12].

Зазначимо також, що реалізується це повноваження за наявності двох умов, а саме: 1) обставини справи встановлені правильно і повно (з'ясовано та доведено всі обставини, які мають значення для справи і висновки суду відповідають їм); 2) порушено або неправильно застосовано закон [13, с. 700]. Тому для правильного застосування чинного законодавства необхідно насамперед з'ясувати значення термінів, які вжив Законодавець у наведеній процесуальній нормі та провести розмежування між поняттями “прийняття нового рішення” та “зміна рішення”.

Новим рішенням вважають рішення протилежне за своїм змістом тому яке оскаржене і скасовується. Ухвалюючи нове рішення, суд касаційної інстанції змінює висновок суду нижчої інстанції про права та обов'язки сторін. В ухвалі суду касаційної інстанції при цьому має бути коротко викладено всі доводи і міркування щодо правильного застосування відповідного закону.

Оскільки на законодавчому рівні немає чіткого розмежування того за яких обставин необхідно приймати нове рішення у справі, а коли лише змінювати, – звернімося до наукового розуміння цієї проблеми. Зокрема К.В. Гусаров зазначає, що коли суд встановив, що помилка в застосуванні судом першої чи апеляційної інстанції норми матеріального права призвела до неправильного вирішення справи по суті, касаційна інстанція має скасувати рішення та ухвалити нове. Тобто обставини справи встановлені повно і правильно, але при кваліфікації спірних правовідносин допущена помилка. Застосування зазначеного повноваження є доцільним, коли виправлення судової помилки потребує зміни висновків щодо задоволення чи відмови у позові. Якщо ж помилка в застосуванні норм матеріального

права вплинула лише на обсяг задоволення позовних вимог або стосувались додаткових вимог, рішення може бути змінене [14, с. 335].

Поняття “не застосування закону, який підлягав застосуванню” охоплює випадки, коли: 1) суд не лише не зазначив у рішенні необхідну норму матеріального права, але й вирішив справу всупереч нормам чинного законодавства; 2) суд при вирішенні справи застосував підзаконні акти, видані неналежними органами чи в неналежному порядку; акти, що суперечать нормативним актам вищестоящих органів або ті, які не мають юридичної сили; 3) відносини сторін регулюються декількома нормами права, а суд застосував тільки одну з них; 4) вирішення судом справи на підставі аналогії закону або аналогії права при обставинах, коли є норма, що регулює спірні правовідносини.

Поняття “застосування неналежного закону” охоплює випадки, коли суд нижчої інстанції: 1) дає неправильну юридичну кваліфікацію фактичним взаємовідносинам сторін; 2) застосовує неналежну у цьому випадку норму; 3) при застосуванні норми порушує межі дії закону в просторі і часі; 4) застосовує належний закон, але неправильно витлумачує його зміст. Причому застосування неналежної матеріальної норми слід відрізнити від процесуальної недбалості суду, що виражена відсутністю посилання на норму матеріального права у мотивувальній частині рішення. Зазначена помилка підриває авторитет і нівелює виховну роль судового рішення як акту правосуддя, утруднює перевірку законності рішення але не спричинює його скасування.

На практиці, у справах де суд нижчої інстанції застосував неналежний закон, суд касаційної інстанції замість того, щоб прийняти нове рішення у справі, повертає її на новий розгляд до суду першої інстанції. Разом з тим, в науковці наголошують, що суд касаційної інстанції повинен скасувати рішення суду і передати справу на новий розгляд лише у тому випадку, коли порушення норм процесуального права впливає на законність рішення і не має формального характеру.

Наведемо приклад з практики. У цивільній справі № 6–336св10 предметом судового розгляду була вимога позивачів про визнання недійсними договорів купівлі-продажу квартири, визнання недійсною реєстрацію зазначених договорів в бюро технічної інвентаризації, визнання права власності на спірну квартиру. Рішенням районного суду від 14.05.2010 р., залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Донецької області від 14.10.2010 р., позовні вимоги задоволені в повному обсязі. Зазначимо, що ні суд першої, ні суд апеляційної інстанції правильно не визначив характер спірних правовідносин і не застосував ту правову норму, яка підлягала застосуванню, оскільки з матеріалів справи видно, що представництво Фонду державного майна видало позивачам свідоцтво про право власності на квартиру на підставі рішення суду з підробленою печаткою, та у справі, яка фактично не розглядалася. За фактом заволодіння чужим майном шляхом обману, органами внутрішніх справ порушено кримінальну справу. А спірна квартира потім була ще тричі перепродана. Наслідком укладання угоди особою, яка не мала права на відчуження майна буде не двостороння реституція, а повернення майна з чужого незаконного володіння (віндикація). Ухвалою від 17.01.2011 року суд касаційної інстанції рішення районного та ухвалу апеляційного судів скасував і передав справу на новий розгляд до суду першої інстанції [15]. Тобто, в цьому випадку суди першої та апеляційної інстанції дали неправильну юридичну кваліфікацію фактичним взаємовідносинам сторін, а суд касаційної інстанції, зробивши правильний висновок щодо допущеної помилки, реалізував не те процесуальне повноваження, яке був зобов'язаний був застосувати у цьому випадку відповідно до ст. 341 ЦПК України, чим перевищив свої юрисдикційні повноваження.

Окрім того, у практиці Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ трапляються випадки, коли суд касаційної інстанції констатує, що судом апеляційної інстанції рішення постановлене з неправильним застосуванням норм матеріального та порушенням норм процесуального права і скасовує оспорюване рішення. Але замість того, щоб відповідно до ч. 3 ст. 338 ЦПК України передати справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції, приймає нове рішення у справі.

У справі № 6–5153св10 предметом судового розгляду було невиконання грошових зобов'язань відповідачем відповідно до договору позики грошових коштів у розмірі 220 000 доларів США. Причому своєчасність виконання зобов'язань гарантували два майнових поручителя. Позивач вимагав в примусовому порядку стягнути солідарно з боржника та його майнових поручителів майнові збитки та судові витрати. Рішенням районного суду від 14 квітня 2010 року позов задоволено частково: з відповідачів солідарно стягнуто 2 916 108,80 грн. боргу на користь позивача. Рішенням апеляційного суду від 16 листопада 2010 року рішення суду першої інстанції скасовано, в позові відмовлено. Позивач звернувся до суду касаційної інстанції. Касаційна скарга була задоволена частково. Скасовуючи рішення суду першої інстанції та постановляючи нове рішення про відмову у позові, апеляційний суд виходив із того, що договір є неукладеним, оскільки відсутні докази передання суми коштів за договором. З такими висновком апеляційного суду суд касаційної інстанції не погодився, оскільки в обґрунтування своїх заперечень Відповідач посилався на безгрошовість договору, проте належних доказів на підтвердження цього, в порядку передбаченому ст. 1051 ЦПК України, не надав. Єдиним доказом безгрошовості договору суд визнав свідчення відповідача та осіб, як перебувають з ним у родинних стосунках. Вимоги про визнання договору позики недійсним Позивач не ставив. Наведене свідчить, що судом апеляційної інстанції рішення постановлене з неправильним застосуванням норм матеріального та порушенням норм процесуального права, а тому рішення апеляційного суду підлягає скасуванню. Колегія суддів Судової

палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ 23.02.2011 р. постановила нове рішення про часткове задоволення вимог позивача. Відповідно до нього, з відповідачів солідарно стягується сума основного боргу, відсотки за користування позикою, а також судові витрати [16]. У цьому випадку суд касаційної інстанції, всупереч ч. 3 ст. 338 ЦПК України, прийняв нове рішення по справі замість того, щоб після виявлення порушень норм права передати справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Як бачимо, з огляду на неоднозначність судової практики, усім суб'єктам правозастосування важливо правильно розуміти зміст повноважень суду касаційної інстанції, розглянутих в межах цієї роботи, та дефініцій, використаних в процесуальному законодавстві. Для повнішого розкриття їх змісту, з'ясуємо також суть поняття "зміна рішення судом".

У правовій літературі зазначають, що зміна рішення можлива лише з мотивів, які ґрунтуються на матеріалах справи та перевірені судом першої інстанції [17]. В редакції змін до законодавства від 07.07.2010 р. суд касаційної інстанції має право змінити судові рішення, якщо у справі немає потреби досліджувати нові докази або встановлювати обставини, а судові рішення, яке змінюється, є помилковим тільки частково. Причому цей процесуальний захід застосовується судом касаційної інстанції, у випадках коли а) до резолютивної частини рішення вносяться зміни; б) у мотивувальній частині рішення змінюється правове обґрунтування.

При написанні мотивувальної частини касаційної ухвали Вищий спеціалізований суд повинен: 1) підтвердити повноту і правильність встановлення об'єктивної істини нижчестоящим судом при розгляді справ по суті; 2) розкрити незаконність рішення унаслідок порушення норм матеріального права (виклавши та обґрунтувавши сутність зміни) і підтвердити це тлумаченням відповідних норм; 3) точно визначити межі незаконності (що необхідно для правильного визначення обсягу впливу касаційної ухвали на рішення, що підлягає зміні). І вже керуючись наведеним вище, суд касаційної інстанції обґрунтовує допустимість зміни оскаржуваного рішення.

І наприкінці, проаналізувавши чинне законодавство та погляди науковців, зазначимо, що лише за умови правильного розуміння змісту і наслідків реалізації повноваження суду касаційної інстанції скасовувати судові рішення і ухвалювати нові або змінювати їх, можна вести мову про те, що воно насправді сприятиме швидкому та ефективному судовому захисту прав осіб, а також утвердженню принципу законності у правовій системі держави та в суспільстві загалом.

РЕЗЮМЕ

У статті автор аналізує думки вчених в доцільності давати суду касаційної інстанції можливість прийняти нове рішення з цього питання. Автор порівнює правове регулювання та практику реалізації судом даного повноваження.

Ключові слова: касаційний суд, змінити рішення суду, судові процедури.

РЕЗЮМЕ

В статье автор анализирует мнения ученых в целесообразности давать суду кассационной инстанции возможность принять новое решение по этому вопросу. Автор сравнивает правовое регулирование и практику реализации судом данного полномочия.

Ключевые слова: кассационный суд, изменить решение суда, судебные процедуры.

SUMMARY

In the article the author analyses scientists viewpoints as to the expediency to give the court of Cassation instance possibility to take a new decision on the matter the author compares the law regulation and the practice of the realization by the court the given credentials, the author explains the terminology used by the legislator to understand correctly the plaintiffs and the representatives of law community, regulation of existing legislation.

Key words: the Court of Cassation, new trial in the matter, not to apply the law; to be under the applying, have to be used (applied), to apply the improper law, to change the court decision, court procedural unconscionability.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Яновский Я.Д. Полномочия суда второй инстанции при рассмотрении гражданских дел / Я.Д. Яновский // Социалистическая законность. – 1955. – № 5.
2. Добровольская А.А. К разработке гражданского процессуального кодекса РСФСР / А.А. Добровольская // Советская юстиция. – 1957. – № 3.
3. Чечот Д.М. Некоторые вопросы вступления судебных решений в законную силу / Д.М. Чечот // Вопросы государства и права : Уч. зап. Ленинград. ун-та : серия юрид. наук. – 1958. – Вып. 10.
4. Мельник С.Ф. Касаційне оскарження судових рішень у цивільних справах / С.Ф. Мельник – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – С. 153.
5. Гурвич М.А. Право кассационной инстанции изменить судебное решение / М.А. Гурвич. – С. 44.
6. Юдельсон К.С. О полномочиях судебных органов в гражданском процессе / К.С. Юдельсон // Социалистическая законность. – 1957. – № 11. – С. 36.

7. Клейнман А.Ф. Основные вопросы кодификации советского гражданского процессуального права / А.Ф. Клейнман // Социалистическая законность и задачи советской правовой науки : Тезисы межвузовского совещания (март 1957 года). – М., 1957.
8. Лесницкая Л. Полномочия суда второй инстанции при обнаружении нарушений норм материального права / Л. Лесницкая // Советская юстиция. – 1957. – № 7. – С. 37–38
9. Комиссаров К.И. О полномочиях суда второй инстанции в новом гражданском процессуальном кодексе РСФСР / К.И. Комиссаров // Вопросы кодификации советского законодательства. – С., 1957. – С. 95
10. Хорхорин А. Расширить права кассационных инстанций / А. Хорхорин // Советская юстиция. – 1958. – № 5. – С. 38
11. Тезисы докладов на научной конференции, посвященной вопросам дальнейшего укрепления советской соц. законности. – Ростов-на-Дону, 1956.
12. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України від 08.10.2004 – 2004 – № 40 (40–42) – С. 1530, ст. 492.
13. Кравчук В.М. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України : [вид. 2-е, перероб. і доп.] / В.М. Кравчук, О.І. Угриновська. – Х.: Фактор, 2010. – 800 с.
14. Гусаров К.В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках : монографія / К.В. Гусаров. – Х. : Право, 2010. – 352 с.
15. Ухвала Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ у справі № 6-336св10 від 17.01.2011 р. : [Електронний ресурс] – режим доступу : www.reyestr.court.gov.ua.
16. Ухвала Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ у справі № 6-5153св10 від 23.02.2011 р. : [Електронний ресурс] – режим доступу : www.reyestr.court.gov.ua.
17. Комиссаров К.И. Полномочия суда второй инстанции в гражданском процессе / К.И. Комиссаров. – М.: Госюриздат, 1961. – С. 74–75

УДК 346.544.4:346.548

ЗАХИСТ СПОЖИВЧОГО РИНКУ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИМИ ЗАСОБАМИ

Зверєва О.В., кандидат юридичних наук, доцент ТОВ «Східноукраїнський юридичний союз»

Бажання України стати членом Європейського Союзу виводить питання захисту споживчого ринку на одне з перших місць в державній політиці країни. Аналіз ситуації в країнах Західної Європи показує, що не дивлячись на боротьбу виробників якісних товарів і послуг проти підробленої продукції, а також на півстолітню боротьбу споживачів за свої права рівень контрафакта на ринках цих країн складає до 20%. Збитки виробників від реалізації контрафакта обчислюються мільйонами доларів. Мільйони обдурених споживачів придбавають підроблені товари, вважаючи їх фірмовими, при цьому, широкомасштабний рух громадських організацій споживачів не в силах їх захистити. Тому вирішення проблеми захисту споживчого ринку можливо лише на державному рівні із обов'язковим застосуванням відповідних правових механізмів.

Сьогодні особливий соціально-економічний характер споживчого ринку наголошується в контексті задач побудови соціально-орієнтованої економіки, оскільки він відображає соціально-психологічні відносини продавця і покупця, а також продавця і виробника, і, кінець кінцем, є індикатором благополуччя суспільства і надійності політики держави.

Держава, регулюючи економічні відносини в країні, зобов'язана забезпечувати права і законні інтереси суспільства в цілому і інтереси кожної конкретної особи – виробника, продавця, споживача в перебігу всього циклу суспільного відтворення.

Встановлення Конституцією України [1] у ст.42 обов'язку держави захищати права споживачів і здійснювати контроль над якістю і безпекою продукції, всіх видів послуг і робіт, а також проголошення права на вільне заняття підприємницькою діяльністю, свідчить про необхідність побудови на державному рівні адекватної системи захисту усіх перелічених осіб: споживачів, виробників та продавців, тобто захисту споживчого ринку в цілому, чим обумовлюється актуальність обраної теми дослідження.

Споживчий ринок широко досліджувався в роботах учених-економістів, таких як А.М. Азарян [2], С.В.Мочерний [3], А.И.Левин, А.П.Яркин [4], А.Ф.Шишкин [5] та іншими, а також деякими ученими-юристами, такими як Мамутов В.К. [6], Кузьміна С., Левчук Л. [7]. та іншими, проте захист споживчого ринку господарсько-правовими засобами потребує додаткового дослідження.

Мета статті полягає в обґрунтування необхідності забезпечення захисту споживчого ринку господарсько-правовими засобами шляхом розробки відповідної функціонально-цільової системи.

До основних характеристик споживчого ринку відносяться наступні:

- 1) це сфера економічних відносин в яких здійснюється розподіл і перерозподіл споживаної частини суспільного продукту, його реалізація шляхом обміну грошових доходів населення на товари;
- 2) це сфера прояву відносин між виробниками і споживачами товарів, а також між вартістю і споживною вартістю товарів;
- 3) споживчий ринок виконує роль сполучної ланки між виробництвом і розподілом, з одного боку, і особистим споживанням – з іншого [8, с.45].

Іншими словами, споживчий ринок є регулятором відносин товаровиробника і споживача, стимулює виробництво конкурентоздатних товарів внаслідок чого має регулюючу дію на економіку країни в цілому.

Особливий соціально-економічний характер споживчого ринку наголошується в контексті задач побудови соціально-орієнтованої економіки, оскільки він відображає соціально-психологічні відносини продавця і покупця, а також продавця і виробника, і, кінець кінцем, є індикатором благополуччя суспільства і надійності політики держави.

Тобто від відносин, що складаються на споживчому ринку, залежить не лише добробут споживача, а у рівній мірі і добробут виробника та продавця як учасників споживчого ринку. Іншими словами, від відносин, що складаються на споживчому ринку залежить стан національної економіки та суверенітет держави. Підтвердження вказаній думці ми можемо знайти в законодавстві.

Так, ст. 20 Господарського кодексу України «Захист прав суб'єктів господарювання і споживачів» [9] передбачає забезпечення державою захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, і встановлює рівні засоби захисту порушених прав як для суб'єктів господарювання, так і для споживачів. Відмінності між вказаними особами знаходять вираз в ст. 39 Господарського кодексу України «Захист прав споживачів», що встановлює права споживачів, а також обов'язок держави із захисту їхніх інтересів. Як відомо, споживач є слабкою стороною у відносинах з господарюючими суб'єктами і вимагає підвищеного захисту з боку держави, проте якнайповніше такий захист може бути забезпечений шляхом забезпечення захисту споживчого ринку в цілому

Ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року [10] вказує загрози національним інтересам і національній безпеці України серед яких окремо виділяються загрози у економічній сфері. Не можна не погодитись, що викладені законодавцем загрози є дуже суттєвими та такими, що потребують відповідного обов'язкового вирішення. Тому з метою усунення загроз національній безпеці та суверенітету України ст. 8 вказаного закону передбачає основні напрями державної політики з питань національної безпеки та виділяє спеціальні напрямки у економічній сфері. Так, окремо виділяється забезпечення продовольчої безпеки та захист внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту – поставок продукції, яка може завдавати шкоди національним виробникам, здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу, а також забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Вбачається, що вказані напрямки спрямовані на захист вітчизняного товаровиробника, на захист споживача товарів, робіт, послуг та захист продавця як учасників споживчого ринку.

На необхідність забезпечення безпеки споживчого ринку в цілому, а не окремих його елементів вказує виділення у якості фактора загрози національній безпеці України та стабільності в суспільстві істотне скорочення внутрішнього валового продукту; ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; низькі темпи розширення внутрішнього ринку; небезпечного для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки та критичний стан з продовольчим забезпеченням населення. Однак, вбачається, що розвиток вітчизняної промисловості у деяких випадках, щодо сфери товарів народного споживання, здійснюється шляхом впровадження випуску товарів за іноземними технологіями на території нашої країни, тому актуальним стає не лише питання контролю імпортованої, а також і контролю виробленої в Україні продукції, яке перетинається з проблемою забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника та вітчизняної економіки. Така постановка питання буде охоплювати не лише належне забезпечення державного суверенітету, а також і суверенітету нації.

Про необхідність забезпечення конкурентного середовища як обов'язкової передумови розвитку ринкової економіки сперечатися не доводиться. Свідчить про це і антимонопольно-конкурентне законодавство, що розвивається у всьому цивілізованому світі. Роль антимонопольно-конкурентного законодавства у світі значно зростає, що дозволило деяким західним дослідникам називати його «економічною конституцією» або «конституцією ринкової економіки» [11, с.270].

Більш того, дослідники глобальної торгової системи (ВТО) відзначають підвищення ролі і широкі масштаби застосування конкурентної політики на сучасному етапі. Із їхньої точки зору, конкурентна політика доповнює ринкову систему і є системою засобів правового, економічного і організаційно-адміністративного характеру, направлених на формування конкурентного середовища, розвиток і захист чесної конкуренції, і боротьбу з порушеннями чинного антимонопольного законодавства [12, с.500]. Тобто, іншими словами, конкурентна політика направлена на захист

споживчого ринку. Конкурентна політика у даному випадку є однією із складових певного механізму, що у сукупності з іншими можуть забезпечити надійний захист споживчого ринку, та усіх його учасників.

Надійний захисний механізм повинен складатися із певних складових, які у сукупності створюватимуть певну систему, спрямовану на досягнення загальної кінцевої мети. Щодо захисту споживчого ринку, вважається за необхідне побудова відповідної системи, головною (кінцевою) метою якої буде належний захист вітчизняного споживчого ринку та його учасників – споживачів, виробників, продавців.

Така система повинна працювати як «захисний механізм», покликаний «забезпечити» споживчий ринок від можливих порушень прав і законних інтересів його учасників. Представляється, що такий захисний механізм може бути забезпечений за допомогою відповідної функціонально-цільової системи захисту споживчого ринку. При цьому, захист споживчого ринку буде кінцевою метою функціонально-цільової системи, норми права в якій покликані «захистити», «забезпечити» споживчий ринок від можливих порушень і захистити права та законні інтереси його учасників. Отже, необхідно вести мову про функціонально-цільову систему, метою якої виступатиме саме захист споживчого ринку.

Побудова відповідних функціонально-цільових систем може сприяти вдосконаленню виникаючих суспільних відносин, про що указувалося в літературі. Так, важливість використання програмно-цільового підходу до розробки плану соціально-економічного розвитку держави, без якого неможливий розвиток економіки країни на сучасному етапі [13] переконливо доводить Мамутов В.К. в роботі «Без загальнодержавного планування економіку країни не підняти».

Про необхідність розробки цільової програми як засобу вдосконалення господарського законодавства говорить Г.Л.Знаменський, визначаючи мету вдосконалення господарського законодавства як забезпечення ефективності функціонування цього законодавства в економіці [14, с.114]. Важливою характеристикою такої системи є узгодженість забезпечуючих її правових норм, «здатність досягати в процесі функціонування загальну мету» [14, с.136]. При цьому указує, що досягнення загальної мети вдосконалення господарського законодавства можливо через побудову ряду функціонально-цільових підсистем господарського законодавства.

Ймовірно, однією з таких функціонально-цільових систем вдосконалення господарського законодавства може бути функціонально-цільова система захисту споживчого ринку, де захист споживчого ринку буде метою, тобто кінцевим результатом, досягнення якого можливо шляхом належної правової регламентації виникаючих правовідносин.

Для ефективного захисту споживчого ринку необхідна побудова функціонально-цільової системи норм, що забезпечують захист споживчого ринку. Саме системи, що складається з норм різних галузей права, направлених на захист споживчого ринку.

Про необхідність побудови відповідної функціонально-цільової системи захисту споживчого ринку свідчить колізійність і неузгодженість чинних нормативно-правових актів в досліджуваній сфері.

Представляється, що в таку систему повинні входити правові засоби захисту споживчого ринку в сферах виробництва, торгівлі і споживання. Для успішного функціонування такої системи необхідне визначення ролі держави і уточнення органів, відповідальних за реалізацію програми в цілому та їх компетенції з тим, щоб в їх правах і обов'язках чітко виражалася спрямованість на досягнення загальної мети – захисту споживчого ринку.

Формування і розвиток функціонально-цільової системи захисту споживчого ринку необхідне з метою здійснення заходів законодавчого і нормативного регулювання, направлених на забезпечення дотримання всіма учасниками ринку економічного правопорядку і захисту їх прав і інтересів, а також інтересів держави і суспільства.

Забезпечення захисту споживчого ринку, у тому числі шляхом проведення відповідної конкурентної політики, кінець кінцем, направлено на підтримку балансу інтересів між державою, споживачем і бізнесом. В даному випадку, держава опосередкує публічний інтерес, пріоритет якого над приватним характерний для більшості економічно розвинутих країн. Так, в західній юриспруденції використовується формула: закріплення пріоритету приватних інтересів, за умови, що вони не заподіюють шкоди загальному благу [15, с.67]. Іншими словами, збалансований приватний інтерес є суть публічного інтересу [16, с.114], що ще раз обумовлює необхідність забезпечення захисту споживчого ринку в цілому, тобто публічного інтересу, який виражається як збалансований приватний інтерес всіх суб'єктів споживчого ринку.

Висновки.

Вступ України до ВТО, що забезпечує можливість вільного доступу на споживчий ринок країни різноманітних імпортованих товарів висуває як головну мету державної політики у сфері споживчого ринку підтримку конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників і розвиток конкуренції на внутрішньому ринку, а також захист прав споживачів.

На сучасному етапі слід вести мову про необхідність захисту споживчого ринку як складової економічної безпеки України, яка буде складатися із забезпечення підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, вдосконалення антимонопольної політики, забезпечення продовольчої безпеки та захисту внутрішнього ринку від недоброякісних товарів, робіт, послуг, у тому числі, захисту

внутрішнього ринку від недоброякісного імпорту – поставок продукції, яка може завдати шкоди національним виробникам, здоров'ю людей та навколишньому природному середовищу.

Формування і розвиток функціонально-цільової системи захисту споживчого ринку необхідне з метою здійснення заходів законодавчого і нормативного регулювання, направлених на забезпечення дотримання всіма учасниками ринку економічного правопорядку і захисту їх прав і інтересів, а також інтересів держави і суспільства.

РЕЗЮМЕ

В статті обґрунтовано необхідність забезпечення захисту споживчого ринку господарсько-правовими засобами шляхом розробки відповідної функціонально-цільової системи.

Ключові слова: споживчий ринок, захист споживчого ринку, система захисту, функціонально-цільова система, споживач, виробник.

РЕЗЮМЕ

В статье обоснована необходимость обеспечения защиты потребительского рынка хозяйственно-правовыми средствами путем разработки соответствующей функционально-целевой системы.

Ключевые слова: потребительский рынок, защита потребительского рынка, система защиты, функционально-целевая система, потребитель, производитель.

SUMMARY

In the article ob-rountovano necessity of providing of defence of user market by gospodarsco-pravovimi facilities by development of the proper functional-target system.

Keywords: user market, defence of user market, system of defence, functional-target system, user, producer.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 41.
2. Азарян Е.М. Потребительский рынок: становление и развитие / Е.М.Азарян; НАН Украины Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2002. – 304 с.
3. Мочерный С.В. Основы экономической теории: учебник / С.В.Мочерный, В.К.Симоненко, В.В.Секретарюк и др. – К.: Знання, 2000. – 345с.
4. Левин А.И. Экономика потребления / А.И.Левин, А.П. Яркин. – М.: Наука, 1984. – 316с.
5. Шишкин А.Ф. Экономическая теория: учебник/ А.Ф.Шишкин. – 2-е изд.: в 2 кн. – Кн. 1. – М.: Гуманит.издат.центр «ВЛАДОС». – 656с.
6. Мамутов В.К. Экономика и право / В.К. Мамутов. – К.: Юринком Интер, 2003.
7. Левчук Л.Р. Правове регулювання споживчого ринку України / Л.Р.Левчук // Економіка та держава. – 2007. – №1. – С.13–15
8. Марцин В.С. Економіка торгівлі: підручник / В.С. Марцин. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2008. – 603 с.
9. Хозяйственный кодекс Украины: Закон Украины от 16 января 2003г. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – С. 144.
10. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. //
11. Валитов С.С. Правовое регулирование конкуренции в Украине / С.С.Валитов. – Донецк. – 2009. – 270 с.
12. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ: моногр. / Кер.авт.кол. і наук.ред. Т.М.Циганкова. – Вид.2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 660 с.
13. Мамутов В.К. Без общегосударственного планирования экономику страны не поднять / В.К.Мамутов // Голос України. – № 114 (4864).
14. Знаменский Г.Л. Совершенствование хозяйственного законодательства: цель и средства: моногр. / Г.Л.Знаменский. – К.: Наукова думка, 1980. – 186с.
15. Віннік О.М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення: моногр. / О.М.Віннік. – К.: Атіка. – 2003. – 352 с.
16. Грудницька С.М. Розвиток законодавства про суб'єкти господарського права // Напрями оновлення господарського законодавства України: зб.наук.пр./ С.Н.Грудницька // НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень; ред.кол.: Мамутов В.К. (від.ред.) та ін. – Донецьк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2008. – С. 110–134.

УДК 331.5 (4)

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЗАНЯТОСТИ В ЕВРОПЕ

Калинина С.П., д.э.н., доцент, Донецкий национальный университет, профессор кафедры управления персоналом и экономики труда

Тахтарова К.А., Донецкий национальный университет, ассистент кафедры управления персоналом и экономики труда

Постановка проблемы, ее связь с важными задачами

В системе рыночных отношений важное место занимает рынок труда – один из основных факторов производства труда. На этом рынке сталкиваются интересы трудоспособных людей и работодателей, представляющих государственные, муниципальные, общественные и частные организации. Отношения, складывающиеся на рынке труда, имеют ярко выраженный социально-экономический характер, они затрагивают насущные потребности большинства населения страны. Через механизм рынка труда устанавливаются уровни занятости населения и оплаты труда. Занятость населения составляет необходимое условие для его воспроизводства, так как от нее зависят уровень жизни людей, издержки общества на подбор, подготовку, переподготовку и повышение квалификации кадров, на их трудоустройство, на материальную поддержку людей, лишившихся работы.

На рынке труда в Европейских странах произошли существенные изменения под воздействием финансово-экономического кризиса. Что послужило основой для снижения уровня занятости населения, изменения структуры численности людей, занятых в экономике.

В связи с выше изложенным, очень важным на данном этапе развития экономики европейских стран является исследования тенденций развития занятости.

Анализ последних исследований и публикаций по проблеме, выделение нерешенных ее частей.

Методологическим и прикладным вопросам исследования проблем эффективного регулирования занятости населения посвящены научные работы известных зарубежных и украинских ученых: Бандур С.И., Бленчерд О., Богиня Д.П., Брыч В.Я., Бурак П.Ю., Васильченко В.С., Волгин Н.А., Гришнова Е.А., Григорьева М.И., Ермакова Е.Е., Карпинский Б.А., Колосова Р.П., Крюгер А., Лукьянченко Н.Д., Липсиц И.В., Мартякова Е.В., Никифороенко В.Г., Петрова И.Л., Петух В.М., Хакім К. и другие.

Формирование целей статьи. Целью статьи является исследование тенденций развития занятости в Европе.

Изложение основного материала исследования

Для количественной характеристики занятости населения статистикой разработаны специальные показатели. Они подразделяются на две группы: абсолютные и относительные. Абсолютные показатели отражают экономический потенциал страны. К абсолютным показателям занятости населения относятся: численность занятых в экономике; распределение занятых по отраслям экономики, полу, возрасту, уровню образования и т. д.

По определению МОТ занятые – это лица в возрасте от 15 до 70 лет, которые выполняют оплачиваемую работу по найму на условиях полного или неполного рабочего времени; имеют работу, но временно не работают из-за болезни или отпуска; работают индивидуально или на семейном предприятии; занятые в личном подсобном сельском хозяйстве. Возрастные границы и социально-демографический состав занятого населения определяется законодательством страны. Рассмотрим количество занятого населения в странах Европы за период 1999-2010 гг. В состав данного показателя внесены группы людей, которые относятся к категории «занятые» по законодательству соответствующей страны. В таблице 1 страны, отмеченные курсивом, входят в состав Европейского союза, остальные страны не являются членами ЕС. В последующих таблицах сохраняется данный критерий. Сравнение абсолютного значения данного показателя по странам нецелесообразно, поскольку оно зависит от численности населения страны, которая значительно отличается в разных государствах.

Рассмотрим графическое представление относительного изменения численности занятого населения в 2010 г. по сравнению с 2001 г. Среднее значение данного показателя по всем рассматриваемым странам Европы за данный период увеличилось на 6%.

Рассмотрим графическое представление относительного изменения численности занятого населения в 2010 г. по сравнению с 2001 г. Среднее значение данного показателя по всем рассматриваемым странам Европы за данный период увеличилось на 6%.

Таблиця 1

Численность занятого населения, тыс. чел [1]

Страна	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000	1999
Бельгия	4488,7	4420,7	4445,9	4380,3	4264,0	4235,4	4138,9	4070,4	4069,8	4055,6	4092,7	4007,0
Болгария	3052,8	3253,6	3360,7	3252,6	3110,0	2922,6	2834,7	2834,7	2741,0	2702,8	2794,7	-
Чехия	4885,2	4934,3	5002,5	4922,0	4828,1	4764,0	4690,5	4701,1	4731,1	4684,1	4681,3	4714,2
Дания	2717,6	2776,0	2849,2	2803,8	2805,4	2752,4	2738,2	2707,4	2723,5	2737,3	2713,2	2699,7
Германия	38738,6	38796,7	38879,7	38209,5	37379,3	36653,8	35841,0	35924,9	36289,3	36572,9	36466,4	36281,4
Эстония	570,9	595,8	656,5	655,3	646,3	607,4	595,5	594,3	585,5	577,7	572,5	580,6
Ирландия	1843,7	1917,0	2101,2	2116,5	2043,7	1952,0	1864,9	1810,6	1777,0	1745,4	1692,2	1617,3
Греция	4388,6	4508,7	4559,4	4509,8	4452,3	4368,9	4313,2	4274,5	4175,8	4086,3	4088,5	4031,4
Испания	18456,5	18888,0	20257,6	20356,0	19747,7	18973,2	17970,8	17295,9	16630,3	16146,3	15505,9	14689,8
Франция	25735,8	25690,6	25919,7	25579,2	25150,0	24976,6	24799,7	24695,9	23943,6	23755,6	23331,2	22738,2
Италия	22872,3	23025,0	23404,7	23221,8	22988,2	22562,8	22404,4	22054,2	21829,3	21514,4	21079,8	20691,6
Кипр	385,1	381,3	382,9	377,9	357,3	348,0	339,5	328,6	317,2	309,6	295,7	-
Латвия	940,9	983,1	1124,5	1118,0	1087,1	1033,7	1018,0	1006,9	986,3	959,3	943,7	970,5
Литва	1343,7	1415,9	1520,0	1534,2	1499,0	1473,9	1432,6	1432,6	1401,0	1357,5	1404,0	1465,5
Люксембург	220,8	217,2	202,4	202,9	195,3	193,6	188,4	187,1	188,0	185,6	181,4	176,7
Венгрия	3761,2	3781,8	3879,4	3926,2	3930,0	3901,5	3900,4	3921,9	3870,6	3868,3	3829,1	3791,5
Мальта	164,5	161,8	160,1	156,3	151,7	148,5	147,9	147,8	147,6	146,1	143,4	-
Нидерланды	8370,2	8596,1	8592,7	8463,5	8260,9	8110,9	8105,8	8121,4	8168,0	8068,7	7870,2	7702,1
Австрия	4096,3	4077,5	4089,9	4027,8	3928,2	3824,4	3743,9	3793,4	3712,4	3746,1	3710,5	3696,2
Польша	15860,5	15868,0	15799,8	15240,5	14593,6	14115,6	13793,9	13616,8	13781,9	14206,2	14525,7	15088,9
Португалия	4978,2	5054,1	5197,8	5169,7	5159,5	5122,6	5122,8	5118,0	5137,3	5111,7	5020,7	4910,0
Румыния	9239,4	9243,5	9369,1	9333,3	9291,2	9114,6	9103,2	9154,9	9590,9	10603,0	10652,8	10648,8
Словения	966,0	980,7	996,1	985,2	961,2	949,2	943,4	897,2	909,6	916,3	900,7	882,8
Словакия	2317,5	2366,3	2433,7	2357,7	2302,3	2215,2	2167,8	2161,7	2123,3	2121,1	2101,6	2132,0
Финляндия	2447,5	2457,3	2530,9	2491,6	2443,5	2400,8	2364,6	2364,9	2372,3	2367,0	2336,3	2297,5
Швейцария	4545,8	4499,3	4593,0	4540,7	4429,4	4346,7	4290,0	4314,4	4323,9	4318,1	4240,3	4148,8
Великобритания	28941,5	28922,7	29363,9	29117,8	28931,3	28666,4	28369,4	28073,0	27808,4	27625,7	27365,7	27590,9
Исландия	165,8	166,2	177,1	175,5	167,8	159,9	154,9	155,0	150,60	159,20	-	-
Норвегия	2500,8	2499,5	2513,7	2434,2	2353,0	2282,6	2266,5	2257,6	2275,5	2265,3	2255,0	-
Швейцария	6122,2	4268,0	4228,8	4122,0	4051,4	3974,5	3959,2	3963,0	3964,9	3938,2	3878,8	3862,0
Хорватия	1541,2	1605,3	1635,5	1614,4	1586,3	1572,9	1562,7	1536,3	1527,1	1547,30	-	-
Грузия	1651,6	1679,3	1601,9	1704,3	1747,3	1744,6	1783,3	1814,5	1839,2	1877,7	1839,3	1732,6
Молдова	1285,4	1278,0	1251	1247,2	1257,3	1318,7	1316	1356,5	1505,1	1499	1514,6	1494,4
Сербия	2897,2	2936,0	2821	2655,7	2630,7	2733,4	3015,4	2940,5	2940,5	2864,2	-	-
Украина	20733,1	20861,4	20972,3	20904,7	20730,4	20680	20295,7	20163,3	20091,2	19971,5	20175	19947,8
Беларусь	4493,5	4512,3	4638	4445,3	4401,9	4349,8	4316,3	4339,3	4380,8	4417,4	4441	4442
Среднее значение	7158,9	7156,1	7264,2	7177,0	7051,7	6933,6	6830,5	6783,5	6750,3	6750,8	7171,0	7897,7

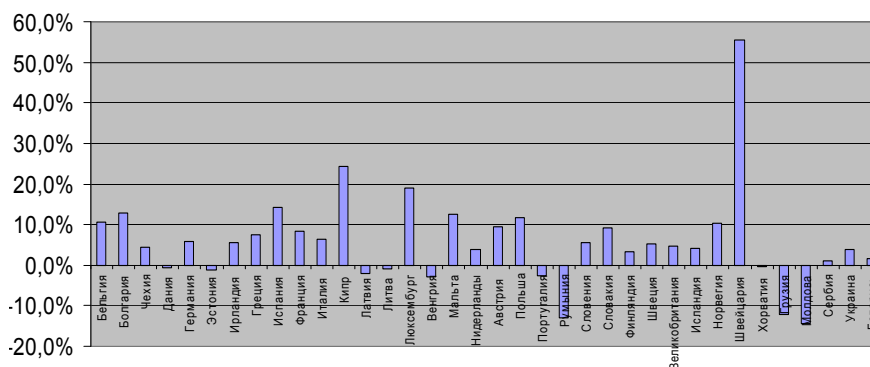

Рис. 1 Относительное изменение численности занятого населения в странах Европы, %.

Таким образом, наибольший рост данного показателя наблюдался в Швейцарии (55,5 %). Среди стран с отрицательной тенденцией динамики данного показателя максимальное значение у Молдовы (-14,2%). Численность занятого населения Украины увеличилась на 3,8 % [2].

Рассмотрим структуру занятого населения по полу. Параметры общественно-трудовой активности женщин зависят от возраста, профессиональной подготовки, ориентации на карьеру, от происходящих в жизни, демографических событий, от объема семейно-бытовой занятости и многих других факторов, влияющих на экономическую роль женщины, на ее конкурентоспособность.

Конкурентоспособность женской рабочей силы состоит из экономических, социально-психологических аспектов. Экономические аспекты включают в себя: производительность, работоспособность, качество, выгодность или привлекательность. Социально-психологические: уровень образования, квалификация, профессионализм, способность к адаптации, трудовая мобильность. Демографические аспекты: возраст, семейное положение, дети. Не менее важную роль играют также психологические факторы: сформировавшаяся модель поведения в обществе, личные приоритеты индивида и др. Данные факторы различаются в разных странах.

Различия в социальных пособиях и уровне жизни в странах Европы также оказывают значительное влияние на долю женщин в численности занятого населения, поскольку, при высоком уровне жизни женщина не вынуждена работать, а в домохозяйствах с более низким благосостоянием женщина не имеет возможности оставаться безработной.

Данные факторы послужили основой для формирования структуры занятого населения, представленной в таблице 2. По данным таблицы 2 можем сделать вывод, что количество женщин в структуре занятого населения практически во всех рассмотренных странах Европы не значительно отличается от количества мужчин, поскольку их доли приблизительно равны. Исключение составляют Мальта и Греция. В этих странах доля женщин занятых в народном хозяйстве не достигает 40 % [3].

На рис. 2 представлено графически среднее значение доли численности мужчин и женщин в рассматриваемых странах Европы по годам.

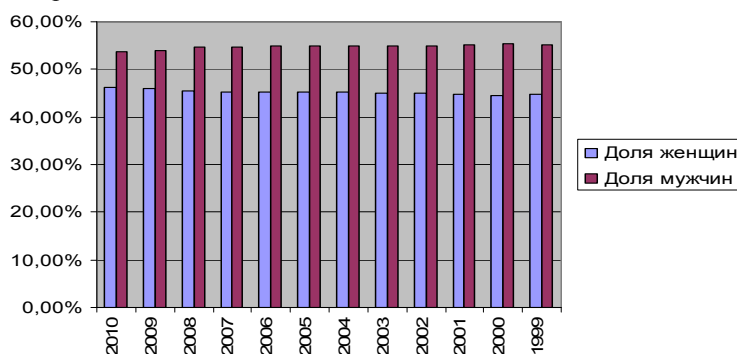

Рис. 2 Структура занятого населения по полу

Согласно рис. 2 за рассматриваемый период разница в долях численности мужчин и женщин среди занятого населения стран Европы сокращается. Это может быть обусловлено превышением численности женщин в структуре всего населения, изменением законодательства некоторых стран (права мужчины уходить в декретный отпуск, запрет увольнения матерей в определенных случаях и т.д), повышением уровня оплаты труда и т.д.

По данным журнала «Newsweek» на руководящих должностях в Великобритании находится 33% женщин, во Франции – 30%, в Швеции- 29 %, в Италии женщин-руководителей 18%. Хотя в Великобритании, Швеции и Франции структура занятого населения по полу практически одинакова.

Таблиця 2

Доля жінок в численності зайнятого населення, % [1]

Страны	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000	1999
Бельгія	45,2%	45,0%	44,7%	44,2%	43,9%	43,6%	43,1%	43,1%	42,5%	42,1%	42,2%	42,1%
Болгарія	47,3%	46,8%	46,7%	46,8%	46,9%	46,6%	47,0%	47,1%	47,5%	47,6%	46,8%	
Чехія	42,7%	42,8%	42,8%	43,0%	43,2%	43,2%	43,6%	43,5%	43,6%	43,8%	43,9%	43,9%
Данія	47,6%	47,5%	46,7%	46,7%	46,7%	46,6%	46,5%	46,2%	46,5%	46,5%	46,4%	46,1%
Германія	46,1%	46,2%	45,7%	45,7%	45,5%	45,5%	45,0%	44,9%	44,6%	44,2%	43,9%	43,6%
Естонія	51,8%	51,6%	49,6%	49,7%	50,0%	50,5%	49,8%	49,1%	49,2%	49,1%	49,2%	49,3%
Ірландія	46,5%	45,9%	43,8%	42,9%	42,3%	42,4%	42,1%	42,0%	41,7%	41,1%	40,8%	40,5%
Греція	40,1%	39,7%	39,1%	38,8%	38,7%	38,3%	38,1%	37,7%	37,4%	37,0%	37,1%	36,8%
Іспанія	44,2%	43,6%	42,1%	41,1%	40,5%	40,0%	39,2%	38,4%	37,7%	37,1%	36,7%	35,8%
Франція	47,5%	47,5%	47,2%	47,1%	46,8%	46,6%	46,3%	46,1%	45,5%	45,1%	44,9%	44,9%
Італія	40,4%	40,1%	39,9%	39,5%	39,4%	39,1%	39,2%	37,9%	37,7%	37,5%	36,8%	36,4%
Кіпр	45,3%	44,8%	44,6%	44,6%	43,9%	43,3%	43,4%	44,6%	44,0%	43,2%	41,8%	
Латвія	51,7%	51,4%	49,1%	48,8%	48,7%	48,4%	48,8%	48,7%	49,0%	49,5%	48,9%	48,0%
Літва	52,4%	52,0%	49,4%	49,3%	49,6%	49,1%	48,9%	49,5%	49,7%	50,9%	50,8%	49,8%
Люксембург	43,4%	42,9%	42,9%	44,0%	43,2%	41,8%	41,0%	40,6%	40,3%	40,0%	39,5%	39,0%
Венгрія	46,8%	45,9%	45,6%	45,4%	45,6%	45,8%	45,7%	45,8%	45,4%	45,4%	45,1%	45,1%
Мальта	34,1%	33,4%	33,2%	32,0%	30,5%	30,9%	30,1%	30,8%	30,8%	29,3%	30,2%	
Нідерланди	45,9%	45,9%	45,6%	45,3%	44,9%	44,7%	44,3%	44,1%	43,8%	43,3%	42,9%	42,8%
Австрія	46,4%	46,4%	45,7%	45,2%	45,3%	45,2%	44,9%	44,8%	44,9%	44,4%	43,7%	43,6%
Польща	45,5%	45,0%	44,8%	44,9%	44,6%	44,7%	45,2%	45,4%	45,2%	45,1%	44,9%	45,0%
Португалія	46,9%	46,8%	46,2%	46,0%	45,9%	46,0%	45,7%	45,5%	45,2%	45,0%	44,9%	44,8%
Румунія	44,7%	44,8%	45,0%	45,3%	45,6%	45,4%	45,9%	45,5%	46,1%	46,9%	46,9%	46,7%
Словенія	45,8%	45,9%	45,5%	45,2%	45,5%	45,7%	45,6%	45,4%	45,7%	45,6%	46,0%	45,9%
Словачка	44,6%	43,9%	44,0%	43,9%	43,9%	44,4%	45,1%	45,7%	45,7%	46,1%	45,9%	45,4%
Фінляндія	48,6%	48,9%	48,1%	48,2%	48,2%	48,2%	48,0%	48,1%	48,2%	47,6%	47,4%	47,5%
Швеція	47,2%	47,6%	47,3%	47,4%	47,4%	47,5%	47,9%	48,0%	48,0%	47,8%	47,6%	47,5%
Великобританія	46,5%	46,6%	46,1%	45,9%	46,0%	46,0%	45,9%	45,8%	45,9%	45,8%	45,7%	44,7%
Ісландія	47,8%	47,4%	45,6%	45,4%	45,7%	46,8%	47,1%	47,4%	49,7%	45,9%		
Норвегія	47,4%	47,6%	47,4%	47,4%	47,2%	47,2%	47,4%	47,4%	47,3%	46,9%	46,9%	
Швейцарія	47,6%	46,0%	45,9%	45,2%	45,4%	45,3%	45,1%	45,1%	45,1%	44,4%	44,0%	44,1%
Хорватія	46,2%	45,9%	44,7%	44,4%	45,3%	44,9%	44,6%	44,6%	44,8%	44,2%		
Грузія	44,6%	43,1%	46,6%	47,9%	47,3%	47,5%	48,0%	47,2%	48,1%	48,5%	48,9%	
Молдова	48,2%	47,4%	49,7%	50,2%	50,0%	52,2%	52,0%	51,2%	51,4%	50,9%	50,7%	50,5%
Сербія	42,8%	43,7%	42,9%	41,8%	40,9%	40,2%	41,7%	39,3%	39,2%	41,7%		
Україна	48,8%	48,6%	48,3%	48,5%	48,5%	48,7%	49,3%	49,4%	49,3%	49,0%	48,9%	49,7%
Білорусь	54,1%	54,7%	52,8%	52,8%	52,8%	52,9%	53,0%	53,1%	53,0%	52,8%	52,4%	52,1%
Среднє значення	46,2%	45,9%	45,4%	45,3%	45,2%	45,2%	45,1%	45,0%	45,0%	44,8%	44,6%	44,8%

Относительные показатели занятости характеризуют степень вовлечения в экономику населения и его отдельных групп. Занятость населения наиболее точно характеризуется показателем коэффициента (уровня) занятости. Рассмотрим коэффициент занятости населения трудоспособного возраста по странам Европы за 1999-2010 гг. Данный показатель представляет собой отношение численности населения, занятого в экономике к численности трудовых ресурсов трудоспособного возраста.

Таким образом, наибольший средний уровень занятости среди рассматриваемых стран Европы в Исландии (82,3%), высокое значение данного показателя также в Норвегии, Швейцарии, Белоруссии и Дании [1]. Это может быть обусловлено эффективным законодательством в сфере предпринимательства, которое стимулирует рост числа предпринимателей, занимающихся samozанятостью и обеспечивающих увеличение рабочих мест в стране. Обоснованием такого высокого уровня занятости может служить и эффективная работа профсоюзов, высокие заработные платы, социальная защищенность населения.

Наименьший уровень занятости в Болгарии (56,3%), Италии (56,7), Мальте (54,8) [1].

Относительно низкая занятость в ряде стран Южной Европы главным образом обусловлена низкой трудовой активностью женщин. Северные страны, в целом, лидируют по трудоустройству лиц в возрасте 55-64 лет. Работу имеют 70% шведов предпенсионного возраста. За ней следуют Дания, Великобритания (в обеих странах по 57%) и Германия (52%). Меньше всего лиц этой возрастной группы трудоустроено на Мальте (28%), в Польше (32%) и Венгрии (33%) [4]. Это в некоторой степени объясняет сложившуюся ситуацию в сфере занятости населения в Европе.

Рассмотрим средний уровень занятости по всем приведенным странам Европы за рассматриваемый период (рис.3) Можно увидеть, что данный показатель с 1999 г. по 2008 г. имел тенденцию к увеличению. В период 2004-2008 гг. уровень занятости резко возрос с 65,2 % до 68,1 %, достигнув своего максимального значения за рассматриваемый период. Однако в 2009 г. показатель значительно снизился, опустившись ниже значения 2006 г. Данное резкое снижение объясняется мировым финансово-экономическим кризисом. В связи с финансовым кризисом в странах начались массовые увольнения, поскольку сокращались объемы производства в ведущих отраслях стран.

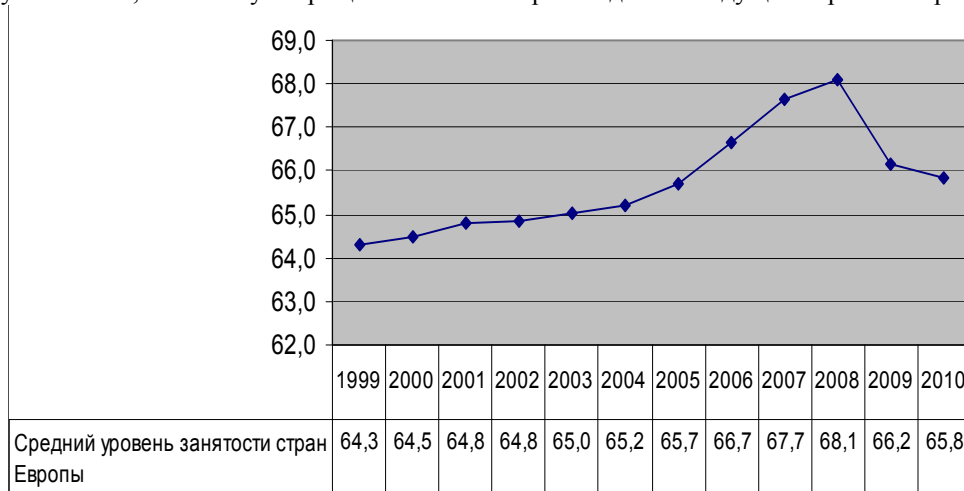

Рис. 4. Средний уровень занятости стран Европы, %

По причине финансовых проблем, которые испытывали компании вследствие развития экономического кризиса, началось массовое сокращение работников. Многие предприятия обанкротились из-за экономической нестабильности и нестабильности кредитно-денежной политики государств, в результате чего резко сократилось количество рабочих мест. Это и послужило главной причиной такого резкого сокращения среднего уровня занятости в рассматриваемых странах Европы [5].

Для построения регрессионной модели уровня занятости рассмотрим ряд факторов, не имеющих функциональной связи с результативным показателем (уровнем занятости). В регрессионную модель включены средние значения показателей рассматриваемых стран Европы по годам с 2001 по 2010.

Для анализа были выбраны следующие факторы:

- У – уровень занятости
- X1 - внутренний валовый продукт
- X2 – средний возраст, при достижении которого человек не принадлежит категории трудовых ресурсов (в результате выхода на пенсию, смертности и т.д)
- X3 – соотношение численности мужчин и женщин в структуре занятого населения.

Регрессионный анализ сделан с помощью «Пакета анализа» MS EXCEL.

Для построения регрессионной модели уровня занятости возьмем усредненные значения показателей за период 2001-2008 гг. (табл.3).

Таблица 3

Исходные данные для регрессионного анализа

	У	X1	X2	X3
2001	64,80	281786,40	59,87	1,35
2002	64,84	292810,29	60,11	1,31
2003	65,01	297496,62	60,26	1,26
2004	65,19	312311,88	60,49	1,23
2005	65,72	326871,20	60,80	1,23
2006	66,66	346161,81	61,06	1,22
2007	67,65	367356,16	60,94	1,23
2008	68,10	372602,81	61,24	1,21

Результаты регрессионного анализа по предложенным показателям приведены в таблице 4.

По Р-значению мы определяем вероятность ошибки расчета коэффициента при данном параметре. Поскольку анализ был проведен с уровнем надежности 95%, то Р-значение не должно превышать 0,05 (5% вероятности ошибки). X2 – средний возраст – необходимо исключить из модель, поскольку его Р-значение превышает пороговый уровень.

Таблица 4

Результаты регрессионного анализа по предложенным показателям

	Коэффициенты	Стандартная ошибка	t-статистика	Р-Значение
У-пересечение	51,017	56,394	0,905	0,417
X1	0,000	0,000	5,193	0,007
X2	-0,156	0,898	-0,174	0,871
X3	7,220	4,527	1,595	0,186

Повторим анализ с учетом исключения фактора X2 (табл.5)

Таблица 5

Результаты регрессионного анализа с учетом исключения фактора X2

	Коэффициенты	Стандартная ошибка	t-статистика	Р-Значение
У-пересечение	41,261	4,144	9,957	0,000174532
X1	0,0000459	0,000	13,134	0,0000457
X3	7,835	2,532	3,094	0,027042372

Р-значение всех факторов ниже 0,05, следовательно, вероятность ошибки расчета коэффициента приемлемая. Т – статистика определяет статистическую значимость факторов (не равны ли они нулю). Т табличное для нашего случая = 2,57. Поскольку Т расчетное больше Т табл. для всех параметров, можно говорить о статистической значимости всех факторов.

Проверим статистическую значимость всего уравнения:

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,992435
R-квадрат	0,984928
Нормированный R-квадрат	0,978899
Стандартная ошибка	0,190836
Наблюдения	8

Дисперсионный анализ

	df	SS	MS	F	Значимость F
Регрессия	2	11,8991	5,949551	163,3671	2,79E-05
Остаток	5	0,182091	0,036418		
Итого	7	12,08119			

Коэффициент детерминации 0,98 говорит о тесной связи результативного показателя с факторами. Статистика Фишера равна 163,36, что значительно превышает табличное значение данного показателя для рассматриваемой модели (5,78). Следовательно, модель статистически значима.

Значит, уравнение регрессии имеет вид:

$$Y = 41,261 + 0,0000459 \cdot X1 + 7,835 \cdot X3$$

По данному уравнению регрессии проведем прогноз значения показателя уровня занятости на 2009 год:

$$Y = 41,261 + 0,0000459 * 346204,6 + 7,835 * 1,186 = 66,44 \%$$

Фактическое значение уровня занятости в 2009 г составило 66,2 %. Небольшие расхождения между фактическим и прогнозным значениями объясняется недостатком округления. Следовательно, данное уравнение достаточно точно описывает тенденцию изменения занятости в Европе.

Проведем прогноз среднего уровня занятости в Европе на 2011 г. Для этого спрогнозируем значения факторов с помощью трендового прогноза. Построим графики изменений ВВП и соотношения численности мужчин и женщин в структуре занятого населения, на данных графиках проведем линии тренда, выберем наиболее подходящую линию тренда для каждого фактора. Критерием выбора будет служить максимально приближенное значение коэффициента аппроксимации тренда к 1. Затем, по уравнению тренда находим прогнозное значение показателей. Подставляем значения факторов в уравнение регрессии.

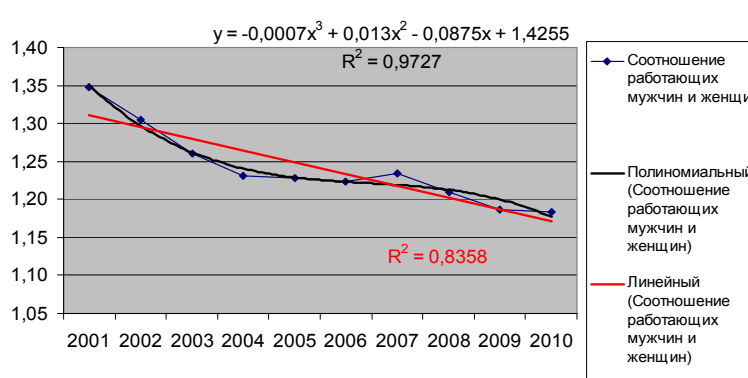

Рис. 5. Выбор линии тренда для фактора X3

Из двух наиболее подходящих трендовых линий выбираем полиномиальную (коэффициент аппроксимации ближе к 1).

По уравнению, представленному на рис.5 находим прогнозное значение рассматриваемого показателя на 2011 г:

$$Y = -0,0007 * 11^3 + 0,013 * 11^2 - 0,0875 * 11 + 1,4255 = 1,1043$$

Следовательно, значение данного показателя в 2011 г. снизится.

Из двух наиболее подходящих трендовых линий выбираем полиномиальную (коэффициент аппроксимации ближе к 1).

По уравнению, представленному на рис.6 находим прогнозное значение рассматриваемого показателя на 2011 г:

$$Y = -375,57 * 11^3 + 5216,5 * 11^2 - 7747,3 * 11 + 285972 = 332064,5 \text{ млн. евро}$$

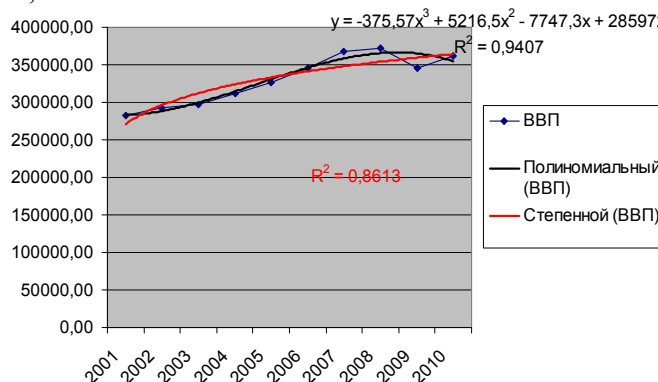

Рис. 6 Выбор линии тренда для фактора X1

Из двух наиболее подходящих трендовых линий выбираем полиномиальную (коэффициент аппроксимации ближе к 1).

По уравнению, представленному на рис.6 находим прогнозное значение рассматриваемого показателя на 2011 г:

$$Y = -375,57 * 11^3 + 5216,5 * 11^2 - 7747,3 * 11 + 285972 = 332064,5 \text{ млн. евро}$$

Средний показатель ВВП по странам Европы по прогнозу на 2011 г также снижается.

Рассчитаем прогнозное значение уровня занятости:

$$Y = 41,261 + 0,0000459 * 332064,5 + 7,835 * 1,1043 = 65,15 \%$$

Значит, по уравнению регрессии прогнозное значение среднего уровня занятости стран Европы в 2011 г будет равняться 65,15 %, что характеризует незначительное изменение рассматриваемого

показателя по сравнению с предыдущим годом (абсолютное изменение равняется 0,7 %, относительное изменение 1%).

Выводы

В результате проделанной работы можно сделать следующие выводы:

- За период 2001-2010 гг средняя численность занятого населения в странах Европы увеличилась с 6750,8 тыс. чел до 7158,9 тыс. чел.
- Во всех рассматриваемых странах доля мужчин среди занятого населения превышает долю женщин приблизительно на 10%, кроме Мальты и Греции, где этот показатель выше.
- Наивысший уровень занятости среди стран Европы в Исландии, Норвегии, Швейцарии, а наименьший показатель в Болгарии, Италии, Мальте.
- Регрессионное уравнение имеет вид:

$$Y = 41,261 + 0,0000459 * X1 + 7,835 * X3,$$

где Y – уровень занятости

X1 - внутренний валовый продукт

X3 – соотношение численности мужчин и женщин в структуре занятого населения.

- По уравнению регрессии и трендовому прогнозу значений факторов средний уровень занятости стран Европы в 2011 г будет равен 65,15%. Значит, рассматриваемый показатель имеет тенденцию к снижению.

РЕЗЮМЕ

Статтю присвячено аналізу тенденцій зайнятості населення Європи; розкрито причини негативних та позитивних процесів, які виникають на ринку праці. Також в статті було побудовано регресійну модель рівня зайнятості, за допомогою якої було визначено прогноз рівня зайнятості в європейських країнах на 2011 р.

Ключові слова: ринок праці, європейський ринок праці, зайнятість, рівень зайнятості, структура зайнятого населення.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена анализу тенденций занятости населения Европы; раскрыты причины негативных и позитивных процессов, возникающих на рынке труда. Также в статье была построена регрессионная модель уровня занятости, с помощью которой был определен прогноз уровня занятости в европейских странах на 2011 г.

Ключевые слова: рынок труда, европейский рынок труда, занятость, уровень занятости, структура занятого населения.

SUMMARY

Article is devoted to the analysis of tendencies of employment of the population of Europe; the reasons of the negative and positive processes arising on a labour market are opened. Also in article has been constructed regression model of employment rate with which help the forecast of an employment rate in the European countries for 2011 has been defined.

Keywords: labor market, European labor market, employment, an employment rate, structure of the employed population.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ:

1. Європейський комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.europa.eu>
2. Международная экономическая статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.statinfo.biz
3. Базы данных трудовых показателей Международного бюро статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.laborsta.ilo.org
4. Первый отчет Европейской Комиссии по мониторингу рынка труда. – Режим доступу: www.eu.prostir.ua
5. Демоскоп Weekly Института демографии Национального исследовательского университета "Высшая школа экономики" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.demoscope.ru

УДК 349.4

ПРАВОВІ ФОРМИ ЗАЛУЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК КОМУНАЛЬНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ У ГОСПОДАРСЬКИЙ ОБІГ

Комарова О.С., здобувачка Інституту економіко-правових досліджень НАН України

Способи або те, у яких правових формах залучаються земельні ділянки комунальної форми власності у сферу господарських відносин, на даний час викликають неабиякий інтерес як у теоретичній, так і практичній площинах. Звісно, окремого блоку правових норм, які б містили чіткий перелік правових форм залучення земельних ділянок у сферу господарювання, у земельному законодавстві України не виділено. У зв'язку з чим слід виходити із сутності тих земельно-правових відносин, на регулювання яких спрямований той або інший договірний інструмент. В той же час практичне використання окремих договірних способів залучення земельних ділянок комунальної форми власності у сферу господарювання представляється доволі утрудненим через наявність істотних недоліків їх нормативного регулювання. Вказане обумовлює необхідність розробки відповідних пропозицій щодо вдосконалення земельного законодавства України, чому і присвячується представлена робота.

В цілому питання правового регулювання комерційного обігу земельних ділянок публічної власності отримали належне висвітлення у роботах М.М. Бахуринської, І.І. Каракаша, А.М. Мірошниченка, М.В. Шульги та ін. Проте недостатньо уваги приділяється дослідженню проблематики правових способів залучення земельних ділянок комунальної форми власності у господарський обіг.

Метою роботи є виявлення окремих недоліків пов'язаних із застосуванням окремих договірних форм комерціалізації земельних ділянок комунальної форми власності та розробка пропозицій з вдосконалення чинного законодавства України.

Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні *завдання*:

проаналізовано існуючі наукові розробки та законодавство України в контексті досліджуваної тематики;

розроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у досліджуваній сфері.

Безперечно, що власники земельних ділянок, набутих із земель комунальної форми власності, наділені найбільш повними правами щодо їх використання, у тому числі у комерційних цілях. Втім таке використання має узгоджуватися із цільовим призначенням земельної ділянки в межах існуючої категорії земель та містобудівною документацією населеного пункту.

На сьогодні у земельному законодавстві України передбачений конкурентний порядок продажу земельних ділянок комунальної форми власності, окрім випадків, передбачених у ч. 2 та 3 ст. 134 Земельного кодексу України від 25.10.2001 р. (далі – ЗК України).

Продаж земельних ділянок комунальної форми власності здійснюється органами місцевого самоврядування. Безпосередньо порядок продажу земельних ділянок, що перебувають у власності територіальних громад, встановлений у ст. 128 ЗК України. Як зазначено у ч. 6 цієї статті, рішення сільської, селищної, міської ради про продаж земельної ділянки є підставою для укладання договору купівлі-продажу земельної ділянки.

Закріплені у чинному земельному законодавстві України загальні вимоги щодо процедури відчуження земельних ділянок комунальної форми власності можуть бути переважно застосовані до вітчизняних юридичних осіб як суб'єктів господарювання. Адже процедура набуття права власності на земельні ділянки іноземними юридичними особами є відмінною від загальних приписів та характеризується своєю специфікою. У ст. 129 ЗК України наголошується на тому, що продаж земельних ділянок, що перебувають у власності територіальних громад, іноземним юридичним особам здійснюється відповідними радами за погодженням з Кабінетом Міністрів України. Такі погодження надаються у формі розпорядження, про що свідчать відповідні приклади. Зокрема, Кабінет Міністрів України надав згоду Артемівській міській раді щодо продажу земельної ділянки несільськогосподарського призначення площею 15,9122 га ЗАТ "Лафарж гіпс" для будівництва заводу з виробництва гіпсокартонних листів та сухих будівельних сумішей.

В свою чергу продаж земельних ділянок, що перебувають у власності територіальних громад, іноземним юридичним особам допускається за умови реєстрації іноземною юридичною особою постійного представництва з правом ведення господарської діяльності на території України. Іноземні юридичні особи, зацікавлені у придбанні земельних ділянок, подають клопотання до сільської, селищної, міської ради і державного органу приватизації. До клопотання додається документ, що посвідчує право власності на нерухоме майно (будівлі та споруди), розташоване на цій земельній ділянці, копія свідоцтва про реєстрацію іноземною юридичною особою постійного представництва з правом ведення господарської діяльності на території України.

Слід зауважити, що набути у власність іноземні юридичні особи можуть лише земельні ділянки несільськогосподарського призначення. Таке ж право закріплено за спільними підприємствами як суб'єктами земельних правовідносин. У зв'язку з цим, у ч. 3 ст. 82 ЗК України зауважено наступне: спільні підприємства, засновані за участю іноземних юридичних і фізичних осіб, можуть набувати право власності на земельні ділянки несільськогосподарського призначення у випадках, визначених ч.ч. 1 та 2 цієї статті, та в порядку, встановленому цим Кодексом для іноземних юридичних осіб. Таке формулювання, щонайменше, викликає подив, оскільки правовий статус спільних підприємств та іноземних юридичних осіб не є тотожним. Отже, і застосовувати до них єдиний порядок набуття права власності на землю також недоцільно.

Наразі поняття іноземної юридичної особи у ЗК України не наводиться. Проте визнаючи, що така організаційно-правова форма господарювання є загальною категорією та може отримати конкретну правову індивідуалізацію у законодавстві України, є сенс звернутися до норм, які регламентують зовнішньоекономічну діяльність. Зокрема, іноземні суб'єкти господарської діяльності у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. визначаються як суб'єкти господарської діяльності, що мають постійне місцезнаходження або постійне місце проживання за межами України. Як зазначено у ч. 18 ст. 5 цього Закону іноземні суб'єкти господарської діяльності, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність на території України, мають право на відкриття своїх представництв на території України. Саме через представництва іноземні юридичні особи здійснюють господарську діяльність на території України та набувають у власність земельні ділянки комунальної форми власності. Таким чином, спостерігається певний збіг у правовому статусі іноземних суб'єктів господарської діяльності та іноземних юридичних осіб. До того ж п. 14.1.122 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. (далі – ПК України) визнає нерезидентами іноземні компанії, організації, утворені відповідно до законодавства інших держав, їх зареєстровані (акредитовані або легалізовані) відповідно до законодавства України філії, представництва та інші відокремлені підрозділи з місцезнаходженням на території України.

Таким чином, до ознак іноземної юридичної особи слід також віднести вимогу щодо її створення за законодавством іншої держави.

В свою чергу спільними визнаються підприємства, які базуються на спільному капіталі суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, на спільному управлінні та на спільному розподілі результатів та ризиків (абз. 48 ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»). При цьому спільні підприємства не потребують реєстрації їх постійних представництв, оскільки зареєстровані як такі в Україні і мають постійне місцезнаходження на території України. Виходить, що додати до клопотання про придбання земельної ділянки копію свідоцтва про реєстрацію іноземною юридичною особою постійного представництва з правом ведення господарської діяльності на території України спільне підприємство просто юридично не зможе.

У зв'язку з цим є *недоцільним зобов'язувати спільні підприємства набувати право власності на земельні ділянки комунальної форми власності у тому порядку, який встановлений ЗК України для іноземних юридичних осіб*. Представляється, що до вказаних суб'єктів господарювання має застосовуватися процедура набуття земельних ділянок громадянами та юридичними особами, закріплена у ст. 128 Земельного кодексу України. Це, в свою чергу, сприятиме активізації інвестиційної діяльності у відповідних галузях економіки України, будівництву нових та реконструкції існуючих об'єктів промисловості та соціальної інфраструктури тощо.

Нарівні з відносинами власності на землю, широкого поширення отримали відносини користування земельними ділянками. Адже не завжди суб'єктам господарювання є вигідним набувати земельну ділянку у власність задля ведення підприємницької діяльності або ж не вистачає необхідних коштів для їх придбання.

Земельне законодавство України надає можливість набуття права користування земельними ділянками комунальної форми власності на засадах оренди, суперфіцію, емфітевзису, сервітуту, постійного користування.

Історично так склалося, що на теренах України ще з часів Козацької Січі найбільш вживаним виявився інститут права оренди земельної ділянки, який використовувався і за часів існування радянської влади (період НЕПу). Проте найбільшого розмаху земельні орендні відносини набули із набуттям Україною статусу незалежної країни. І дотепер ці відносини залишаються незмінно важливими для ефективної організації господарського життя та наповнення місцевих бюджетів.

Відносини оренди земельних ділянок регламентовані ЗК України та Законом України «Про оренду землі». Звісно, у розвиток цих законів прийнято низку підзаконних нормативно-правових актів, основні положення яких буде розглянуто у цій роботі.

У чинному законодавстві України договір оренди землі визначається як договір, за яким орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства (ст. 13 Закону України «Про оренду землі»).

Особливістю процедури укладення договору оренди земельної ділянки комунальної форми власності є те, законодавством України передбачені два способи: на підставі рішення відповідного органу місцевого самоврядування – орендодавця, прийнятого у порядку, передбаченому ЗК України, або за результатами аукціону. Слід нагадати, що пріоритетним є укладення договорів оренди землі на конкурентних засадах шляхом відчуження права оренди на аукціонах як формі проведення земельних торгів. Лише у випадках, зазначених у ЗК України, набуття права оренди здійснюється без проведення аукціону.

Як зазначено у ч. 2 ст. 15 Закону України «Про оренду землі» відсутність у договорі оренди землі однієї з істотних умов, передбачених цією статтею, а також порушення вимог статей 4-6, 11, 17, 19 цього Закону є підставою для відмови в державній реєстрації договору оренди, а також для визнання договору недійсним відповідно до закону.

З приводу визнання договору оренди землі недійсним досить обґрунтованого висновку дійшли О.В. Насушная та І.С. Пономаренко. На думку дослідників, не вірно обрано прийом юридичної техніки, яким позначається юридична підстава визнання договору недійсним, а саме: відсутність у договорі оренди землі однієї з істотних умов. У зв'язку з цим, цілком справедливо відзначається те, що у правовій науці склався усталений підхід, згідно з яким за відсутності в договорі істотної умови останній признається неукладеним [1, с. 77].

У підсумку, О.В. Насушная та І.С. Пономаренко виходять з пропозицією про внесення змін до ч. 2 ст. 15 Закону України «Про оренду землі» замінивши слово "недійсним" на слово "неукладеним".

В цілому погоджуючись з такою думкою, все ж слід виходити з того, що у згаданій правовій нормі наводяться і такі вимоги, неврахування яких може призводити до визнання договору недійсним. Зокрема, серед таких підстав ч. 2 ст. 15 Закону України «Про оренду землі» називає порушення вимог статей 4-6, 11, 17, 19 цього Закону. Зазначені статті не стосуються переліку істотних умов договору, оскільки наводяться у ч. 2 ст. 15 досліджуваного Закону через слова «а також».

У разі недотримання вимог зазначених статей Закону України «Про оренду землі» договір оренди землі представляється можливим визнати недійсним. Зокрема, у разі прийняття рішення про надання земельної ділянки в оренду органом місцевого самоврядування, який не зазначений в ч. 2 ст. 4 Закону України «Про оренду землі», або ж місцевою радою із порушенням порядку надання земельної ділянки в оренду будуть наявними правові підстави для визнання договору недійсним. У певній мірі підтримку цієї точці зору можна знайти в узагальненнях судової практики господарських судів.

Так, у п. 2.24 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин» від 17.05.2011 р. наголошено на тому, що для правильного вирішення спору про визнання недійсним договору оренди суттєве значення має з'ясування правового режиму спірної земельної ділянки та дотримання сторонами порядку передачі її в оренду згідно з вимогами ст.ст. 84, 118, 123, 124 ЗК України з урахуванням необхідності у певних випадках дотримання порядку її вилучення. З огляду на це судам потрібно встановлювати наявність у відповідній ради повноважень для вирішення питання щодо затвердження проекту відведення і передачі спірної земельної ділянки в оренду, а отже й дійсність укладеного договору, що оспорується. З огляду на це, як підкреслено у п. 2.24, судам необхідно враховувати, що оскільки договір оренди укладається на виконання рішення органу місцевого самоврядування чи виконавчої влади, то без скасування таких рішень у встановленому законом порядку відсутні правові підстави для визнання відповідних договорів недійсними з підстав відсутності повноважень у відповідній місцевій ради чи органу виконавчої влади на затвердження проекту відведення та передачі спірної земельної ділянки в оренду.

Додатково на думку Вищого адміністративного суду України, розглядаючи справи щодо надання земельних ділянок в оренду, суди повинні перевіряти, чи мав суб'єкт владних повноважень законні підстави для включення земельних ділянок до переліку земельних ділянок, що призначені для надання в оренду на конкурентних засадах [2, с. 11].

Отже, з зазначеного слідує, що такого роду юридичні факти виступають підставою для визнання договору недійсним, на відміну від недотримання істотних умов як підґрунтя для визнання договору неукладеним. Представляється, що, виходячи з вищенаведеного, необхідно ч. 2 ст. 15 Закону України «Про оренду землі» викласти у наступній редакції:

«Відсутність у договорі оренди землі однієї з істотних умов, передбачених цією статтею, є підставою для відмови в державній реєстрації договору оренди, а також для визнання договору неукладеним. Недотримання вимог статей 4-6, 11, 17, 19 цього Закону є підставою для визнання договору недійсним відповідно до закону».

Договір оренди землі укладається у письмовій формі і за бажанням однієї із сторін може бути посвідчений нотаріально. З метою уніфікації договірного регулювання оренди землі, Постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2004 р. затверджено Типовий договір оренди землі.

Слід зауважити, що раніше до 11.06.2009 р. – до моменту скасування ст. 290 Господарського кодексу України – нотаріальне посвідчення договору оренди землі визнавалося обов'язковим. Можливо такі зміни і спростили процедуру легітимації договору оренди землі, проте кількість проблем збільшилася із впровадженням нарівні із державною реєстрацією самого договору ще прав, що з нього

впливають. З одного боку, у ст. 18 Закону України «Про оренду землі» наголошується на тому, що договір оренди землі набирає чинності після його державної реєстрації, а з іншого – право оренди земельної ділянки виникає з дня державної реєстрації цього права відповідно до закону, що регулює державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Звісно, це не може не призвести до казуїстики, оскільки за усіма традиціями інституту договору, момент виникнення прав та обов'язків у сторін пов'язується із моментом набрання чинності угодою. Таким моментом для договору оренди землі визнано момент його державної реєстрації.

У зв'язку з такою двостадійною системою державної реєстрації договору оренди та прав, що випливають з нього, виникає питання про визначення моменту, з яким слід пов'язувати виникнення комплексу прав та обов'язків у сторін договору. Особливо це стосується обов'язку орендаря сплачувати своєчасно орендну плату, зважаючи на те, що у будь-якому разі розрив у часі між державною реєстрацією договору та державною реєстрацією прав буде існувати.

Звернення до тексту ПК України теж не сприяє встановленню ясності у такій ситуації. Адже у п. 287.1 ст. 287 наводиться положення про те, що власники землі та землекористувачі сплачують плату за землю з дня виникнення права власності або права користування земельною ділянкою. В свою чергу платою за землю у цьому Кодексі визнаються земельний податок та орендна плата. Отже, вносити орендну плату за земельну ділянку необхідно з дня виникнення права користування, зокрема на засадах оренди. Згідно ст. 125 ЗК України таке право виникає з моменту його державної реєстрації у порядку встановленому Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Виходить сам факт державної реєстрації договору оренди землі не є підґрунтям для внесення орендної плати.

В той же час підставою для нарахування орендної плати за земельну ділянку є договір оренди такої земельної ділянки (288.1 ст. 288 ПК України). З цього слідує, що зареєстрований договір оренди землі виступає юридичною підставою лише для нарахування, але не сплати орендної плати. З цього справляється враження, що законодавець намагається встановити певну кореляцію між процедурою державної реєстрації права оренди як обтяження речового права та обов'язком виконання договірних зобов'язань зі сплати орендної плати. Такий алгоритм виконання договірних зобов'язань у певній мірі узгоджується з вимогами ст. 125 ЗК України та ч. 3 ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

У зв'язку з цим можна дійти висновку, що *орендар набуває прав та обов'язків за договором оренди землі, зокрема щодо сплати орендної плати, з моменту державної реєстрації права оренди.*

Слід зауважити, що у Законі України «Про оренду землі» міститься норма, яка ставить в обов'язок орендаря необхідність приступити до використання земельної ділянки в строки, встановлені договором оренди землі, зареєстрованим в установленому законом порядку (абз. 1 ч. 2 ст. 25). Виконання орендарем покладеного на нього обов'язку може призвести до порушення іншої вимоги згаданого Закону про те, що право оренди земельної ділянки виникає з дня державної реєстрації цього права відповідно до закону, що регулює державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (ч. 2 ст. 20). При цьому безпосередньо легальне визначення оренди землі зводиться до визнання його як заснованого на договорі строкового платного володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності (ст. 1 Закону України «Про оренду землі»).

З вищеведеного виходить, що приступити до використання земельної ділянки до моменту державної реєстрації права оренди на неї немає законних підстав. Навіть у тому випадку, якщо такий обов'язок орендаря буде прописаний у договорі оренди, покладаючись на норму абз. 1 ч. 2 ст. 25 Закону України «Про оренду землі». Істотно не прояснює ситуацію і аналіз змісту Типового договору оренди землі, форма якого затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2004 р. Ознайомлення з Типовим договором оренди землі дає підстави вважати, що виникнення прав та обов'язків у сторін пов'язується із фактом його підписання та державної реєстрації (п. 43).

Виходом із цієї ситуації має бути викладення абз. 1 ч. 2 ст. 25 Закону України «Про оренду землі» у новій редакції, а саме орендар земельної ділянки зобов'язаний:

«приступати до використання земельної ділянки в строки, встановлені договором оренди землі, зареєстрованим в установленому законом порядку, але не раніше дня державної реєстрації права оренди земельної ділянки».

Вказане дозволить синхронізувати момент початку виконання обов'язків орендарем із моментом державної реєстрації права оренди. У розвиток цієї пропозиції необхідно назвати ту сторону договору оренди землі, яка має здійснити відповідні дії щодо її реєстрації. Думається, що такий обов'язок слід покласти на уповноважений орган місцевого самоврядування-орендодавця за договором оренди земельної ділянки комунальної форми власності. Тим паче, така пропозиція узгоджується з ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», відповідно до якої обов'язковою державній реєстрації підлягають речові права та обтяження на нерухоме майно, розміщене на території України, що належить територіальним громадам в особі органів місцевого самоврядування.

У зв'язку з цим доцільною уявляється пропозиція про доповнення ч. 2 ст. 24 Закону України «Про оренду землі» абзацом про те, що орендодавець зобов'язаний:

«вжити заходів з державної реєстрації права оренди земельної ділянки у порядку, встановленому законодавством України про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Повертаючись до аналізу зобов'язань орендаря зі сплати орендної плати, слід наголосити на певній його особливості, яка обумовлюється одночасним впливом норм публічно-правового та приватноправового характеру. Даний аспект правового регулювання орендних платежів не отримав належного висвітлення у науковій літературі, хоча окремі спроби у цьому напрямі з боку деяких авторів здійснювалися [3]. Адже необхідність сплати орендної плати за користування земельною ділянкою є не тільки договірним зобов'язанням орендаря, але і вимогою податкового законодавства України.

Зокрема, у п. 14.1.147 ПК України плата за землю визначена як *загальнодержавний податок*, який справляється у формі земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності. В той час як у ст. 21 Закону України «Про оренду землі» орендна плата за землю – це *платіж*, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою. З цього визначення випливає, що земельне законодавство України не співвідносить орендну плату з податковим зобов'язанням орендаря. До того ж, як зазначено у ч. 2 ст. 21 вказаного Закону розмір орендної плати за землю встановлюється за згодою сторін у договорі оренди. Відповідно і питання його зміни мають вирішуватися сторонами договору оренди землі.

Так мало б виглядати, якщо виходити з природи орендної плати як договірною платежу, втім накладення на нього податкової специфіки має наслідком певні винятки з цього правила. Зокрема, у п. 13 Типового договору оренди землі міститься положення про те, що розмір орендної плати переглядається у разі зміни розмірів земельного податку. В свою чергу ПК України передбачає, що розмір орендної плати встановлюється у договорі оренди, але річна сума платежу не може бути меншою:

для земель сільськогосподарського призначення – розміру земельного податку, що встановлюється розділом «Плата за землю»;

для інших категорій земель – трикратного розміру земельного податку, що встановлюється цим розділом (п. 288.5.1 Кодексу).

При цьому податкове законодавство встановлює граничний розмір орендної плати, розмір якої не може перевищувати:

а) для земельних ділянок, наданих для розміщення, будівництва, обслуговування та експлуатації об'єктів енергетики, які виробляють електричну енергію з відновлюваних джерел енергії, включаючи технологічну інфраструктуру таких об'єктів (виробничі приміщення, бази, розподільчі пункти (пристрої), електричні підстанції, електричні мережі), – 3 відсотки нормативної грошової оцінки;

б) для інших земельних ділянок, наданих в оренду, – 12 відсотків нормативної грошової оцінки (п. 288.5.2 ПК України).

В той же час у разі визначення орендаря на конкурентних засадах розмір орендної плати може бути більшим вищенаведеного граничного розміру.

Можливість зміни розміру орендної плати як істотної умови договору оренди землі допускається лише під час поновлення договору оренди землі (ч. 4 ст. 33 Закону України «Про оренду землі»).

З вищенаведеного аналізу виходить, що розмір орендної плати не просто пов'язаний із будь-якою зміною розміру земельного податку для відповідної категорії земель, а лише з такою, коли річна орендна плата є меншою за розмір річного податку на землю (у відповідній кратності). Адже не виключаються випадки, коли набуте за результатами аукціону право оренди земельної ділянки передбачатиме встановлення дуже високого розміру орендної плати (12% та більше від нормативної оцінки землі) і перегляд розміру земельного податку аж ніяк не створить передумов для зменшення надходжень за договором оренди. У цьому випадку підстав для перегляду розміру орендної плати не існує.

У зв'язку з цим, доцільним уявляється викласти абз. 3 п. 13 Типового договору оренди землі, у наступній редакції:

«у разі якщо річна сума орендної плати є меншою від встановленої Податковим кодексом України мінімальної кратності розміру земельного податку для відповідної категорії земель».

Не можна не відзначити того, що судова практика господарських судів свідчить про зворотній принцип, який взято за основу для перегляду розміру орендної плати. Зокрема, у виданні «Юридична практика» було наведено окремі узагальнення щодо розгляду окремих категорій справ, серед яких і земельні спори. З приводу досліджуваного питання було зазначено те, що законодавча зміна граничного розміру орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності є підставою для перегляду розміру орендної плати, встановленого умовами договору (постанова від 06.12.2010 р. № 2-1/10068-2008, від 27.12.2010 р. № 27/15-10) [4, с. 21]. Проте навряд чи саме так можна тлумачити чинне податкове та земельне законодавство, що регламентує питання орендної плати. Адже нормативно встановлюється не розмір орендної плати, а річний розмір земельного податку, від зміни кратності якого у встановленому законом порядку залежить вирішення питання збільшення орендних платежів. Це не тотожні поняття і в цьому дає можливість пересвідчитися наведений вище розгляд порядку встановлення розміру орендної плати.

Не можна погодитися і з тим, що в Постанові Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин» від 17.05.2011 р. орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності прирівнюється за своїм правовим режимом до регульованої ціни, у зв'язку з чим формулюється висновок про те, що законодавча зміна граничного розміру цієї плати є підставою для перегляду розміру орендної плати, встановленої умовами договору (п. 2.19). Як видно, не враховано того, що орендна плата за чинним законодавством України є загальнодержавним податком – платою за землю, і не визначається ані в ПК України, ані в Законі України «Про оренду землі» як регульована ціна. Тим паче, оренда землі не передбачає вироблення продукції, виконання робіт або надання послуг, на які мали б встановлюватися державні регульовані ціни.

У зв'язку з цим, лише можна висловити сподівання, що найближчим часом буде переглянуто результати узагальнення судової практики із наданням правовому регулюванню земельних орендних відносин належної оцінки.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження розроблено пропозиції щодо вдосконалення правого регулювання відносин з купівлі-продажу та оренди земельних ділянок комунальної форми власності, які мають сприяти зменшенню рівня колізійності земельного законодавства України та забезпечити одноманітність практики правозастосування у розглянутій сфері. Розроблені у цій роботі теоретико-прикладні положення можуть скласти підґрунтя для поглиблення досліджень договірної регулювання господарського використання земельних ділянок як комунальної, так і державної форми власності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Насушная О.В. Вопрос о соотношении гражданского и земельного законодательства при регулировании аренды земельного участка / О.В. Насушная, И.С. Пономаренко // Экономика та право. – 2009. – № 2. – С. 74–78.
2. Теньков С.О. Підвідомчість і розмежування компетенції судів у земельних спорах / С.О. Теньков // Вісник господарського судочинства. – 2010. – № 6. – С. 10–13.
3. Лега В. Обов'язок по платі за землю та неврегульованість земельного законодавства / В. Лега // Юридичний журнал. – 2007. – № 5. – 107–109.
4. Судебные решения // Юридическая практика. – 2011. – 5 апр. (№ 14). – С. 21.

УДК 342.01

ПОНЯТТЯ ТА СУТЬ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Курта О. О., здобувач ад'юнктури Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, викладач кафедри правових та соціальних дисциплін Горлівського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом

Актуальність обраного нами напряму наукового дослідження зумовлена передусім тим, що належне розуміння сутності поняття «джерело права» неможливе без з'ясування сутності такого поняття, як «правова доктрина». Доводиться констатувати, що в сучасній правовій науці не лише не сформувався єдиного підходу стосовно розуміння значення, природи та місця правової доктрини у правовій системі (нижче будуть розглянуті основні тенденції у цій сфері наукового пізнання), а і відбулося нівелювання значення останньої. Показовими в останньому сенсі вбачаються сентенції відомого теоретика права — компаративіста Рене Давіда, котрий наголошує, що «в течение длительного времени доктрина была основным источником права в романо-германской правовой семье; именно в университетах были главным образом выработаны в период XIII–XIX веков основные принципы права. И лишь относительно недавно с победой идей демократии и кодификации первенство доктрины было заменено первенством закона...» [1, с. 105–106]. Така «демократична» тенденція видається нам вельми спірною, позаяк реалізація останньої на практиці необґрунтовано применшує роль і значення правової доктрини (юридичної науки) в сучасних умовах: закон не виникає на «пустому місці», а є, на наше глибоке переконання, логічним продуктом насамперед наявних доктринальних розробок, зміст останніх, зрозуміло, у поєднанні з виникаючими на тому чи іншому етапі потребами практики, зрештою, обумовлює перегляд або розробку і прийняття нових нормативних актів у демократичному суспільстві. Додамо, що, коли вже і посиляться на «демократичні» засади нормотворення (як те робить вище у своїх міркуваннях Р. Давід), то більш прийнятними і природними у цьому аспекті вбачаються саме доктринальні витoki нормотворчої, в тому числі нормопроектувальної, роботи, адже саме і лише попередня і поточна доктринальна розробка проблематики предмета правового регулювання і численних

суміжних питань, про які йдеться в тому чи іншому нормативному акті, дозволяє «почути», «врахувати» і, зрештою, «матеріалізувати» інтегровану (синтезовану) думку значно більшого кола фахівців (теоретиків, практиків тощо), аніж здійснення нормопроектувальної діяльності за «закритим принципом» — лише обмеженим колом фахівців, що працюють у стінах парламенту чи іншого органу, що розробляє і приймає нормативні акти. На наш погляд, нормотворча діяльність в Україні переважно здійснюється саме на таких — «демократичних», себто доктринальних засадах (пригадаймо наразі численні «круглі столи», «громадські слухання», «асамблеї» тощо, що відбуваються в тому числі і у стінах такого законодавчого органу, як Верховна Рада України).

Теоретичному дослідженню онтолого-правових і термінологічних характеристик «правової доктрини» приділяли увагу в різні періоди численні дослідники. Серед іншого, це наукові розробки фахівців з історії, філософії, етики, культурології, політології — М. М. Алексєєва, В. А. Бочиніна, Л. М. Гумільова, М. Я. Данилевського, М. Ейзенштадта, І. О. Ільїна, П. Козловські, П. Рікера, В. С. Соловійова, О. Шпенглера. Вагомий внесок зроблено і розробками вчених-компаративістів Г. Дж. Бермана, Р. Давіда, В. К. Забігайла, О. О. Зозулі, Ж. Карбоньє, Х. Кетца, М. М. Марченка, В. С. Нерсєсянца, Х. Осакве, Ю. О. Тихомирова, К. Цвайгерта та інших. Особливе значення в означеній царині мають також розробки вітчизняних і зарубіжних правників: С. С. Алексєєва, В. К. Бабаєва, Ж.-Л. Бержеля, М. С. Кельмана, М. І. Козюбри, В. В. Копейчикова, О. В. Лаврінєнка, Р. З. Лівшиця, Н. Нєновські, М. П. Орзіха, Ю. М. Оборотова, П. М. Рабінєвича, О. Ф. Скакун, Є. О. Харитєнова, М. В. Цвіка, І. Л. Чєстєнова, В. Є. Чиркіна, В. Г. Швєкова та інших [2–28]. Віддаючи належне наявним науковим розробкам і отриманим вказаними дослідниками, поза сумнівом, вагомим результатам, а також узявши останні в якості теоретико-методологічної основи, вважаємо за необхідне наголосити, що в силу наявної багатогранності проблематики сучасної теорії права загалом та, відповідно, теорії правової доктрини зокрема, наявні доктринальні напрацювання, запропоновані різними авторами підходи — потребують узагальнення, систематизації і інколи певного уточнення. І це явище, на наше переконання, є об'єктивним, оскільки зумовлене постійним і різновекторним розвитком правової доктрини як складного інтегрованого феномену, особливо в сучасних умовах наростаючої глобалізації [16, с. 50–51].

Крім того, загальне ознайомлення зі змістом наявних навчальних і наукових видань дає підстави для висновку, що у сучасному правознавстві терміном «правова доктрина» визначається складна, багатоаспектна категорія, яка, не дивлячись на широке і повсякчасне вживання, не отримала однозначного розуміння. Системний аналіз вживання означеного поняття дозволяє казати про існування в цій сфері певної «функціональної схеми», яка передбачає наявність і реалізацію тісного детермінуючого за характером кореляційного зв'язку, як-от: конкретна сфера, проблематика, де використовується термін «правова доктрина», обумовлює відповідний — специфічний зміст, сенс, особливості розуміння сутності означеної теоретичної категорії. Показовими тут є, зокрема, сучасні розробки у сфері науки трудового права та права соціального забезпечення України, що здійснюються фахівцями Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідорєнка, зокрема — доцентом О. В. Лаврінєнком [17–28]. Зрозуміло, що в оперуванні категорією «правова доктрина» присутня галузева специфіка (напрямок, предмет правового регулювання тощо), природно це доповнюється і суб'єктивними, і об'єктивними чинниками, обставинами тощо. Утім, вживання поняття «правова доктрина» на рівні загальної теорії права, у загальному — енциклопедичному сенсі не вирізняється необхідною однозначністю. Приміром, у літературі можна зустріти тлумачення цього поняття як сукупності ідей, поглядів, теорій, що містять уявлення про «необхідне для даного суспільства право» [29, с. 2101] і, водночас, як «думок авторитетних учених з питань права» [30, с. 411]. В останньому випадку очевидним є те, що межі розуміння сутності категорії «правова доктрина» є значно ширшими, а зміст — емпіричним. Ці обставини об'єктивно зумовлюють необхідність звернення до фундаментального в гносеологічному аспекті поняття «доктрина». Це поняття є загальнонауковим, а відтак, щоб визначити його сутність і значення в царині юриспруденції, необхідно спочатку з'ясувати його зміст як наукового поняття загалом, себто максимально абстраговано.

З огляду на вказані вище обставини і означені чинники, автором даної наукової публікації було поставлено завдання — дослідити, використовуючи переважно методи аналізу і синтезу, типологічний і порівняльно-правовий методи наукового пізнання, наявні сучасні підходи щодо дефінування загального поняття «доктрина» та поняття «правова доктрина», а також тлумачення їх сутнісних характеристик, ознак та характеру співвідношення. Цьому і присвячено дану статтю.

Ключове для розуміння сутності терміна «правова доктрина» слово-складова останнього — «доктрина» є полісемічним, а тому вживається у літературі варіативно. Так, філологічне коріння слова «доктрина» пов'язується із латинським словом «doctrina» — вчення, основне положення, постулат, яке своєю чергою походить від дієслова «docere» — читати. У слов'ян слово «дока» інтерпретується як знавець, тямуща людина, а свого часу особа, яка мала семінарську освіту, іменувалася, від латинського «doctus», «doctor», вченим. У словниковій, енциклопедичній літературі «доктрина» інтерпретується переважно як наукова чи філософська теорія, політична система, керівний теоретичний або політичний принцип [31, с. 270]. У Тлумачному словнику Ожегова «доктрина» визначається як вчення, наукова концепція [32, с. 172], а в Тлумачному словнику Ушакова про правову доктрину ідеться як про вчення,

наукове, філософське або політичне твердження, положення [33, с. 751]. Додамо, що доволі широко «доктрина» визначається у Великій радянській енциклопедії, де наголошується, що остання являє собою «учение, научную или философскую теорию, руководящий теоретический или политический принцип (например, военная доктрина) или нормативную формулу» [34, с. 591]. Проаналізувавши наведені герменевтичні підходи можна зазначити, що підходи до інтерпретації сутності, визначення поняття «доктрина» безпосередньо залежать насамперед від ступеня застосованого в тому чи іншому випадку змістовного узагальнення, смислового абстрагування. Саме тому поняття «доктрина» можна кваліфікувати як полісемічне і розглядати принаймні у трьох основних смислових інтерпретаціях, значеннях, як-от: по-перше, «доктрина» — це певна філософська система поглядів на ту або іншу сферу суспільного буття, спосіб розуміння і трактування певних соціальних явищ — складників людського буття; по-друге, «доктрина» може характеризуватися як керівні засади, витоки теоретичного, політичного, правового чи іншого характеру (природи) та, зрештою, по-третє, доктрина може кваліфікуватися як основна, центральна, домінуюча у окремій визначеній системі цінностей ідея, задум, ціннісний «скелет», певна «система координат», що є рівнозначним, синонімічним за сутністю такому поняттю, як «концепція».

Означене вище розмаїття, полісемічність вихідних змістовних характеристик «доктрини», як загальнонаукової категорії, цілком закономірно створює передумови для різних варіантів її використання в терміносистемі юридичної науки і правозастосовній практиці. Показовими у цьому аспекті є, зокрема, неоднозначні міркування авторитетного французького компаративіста Р. Давіда, який зазначає, що «...в течение длительного времени доктрина была основным источником права в романо-германской правовой семье: именно в университетах были главным образом выработаны в период XIII-XIX веков основные принципы права» [1, с. 105]. Натомість, розмірковуючи про джерела права в англосаксонській системі права, Р. Давід відходить від попереднього — надто широкого розуміння «доктрини», коли під джерелом права розглядається загалом юридична наука, — позаяк висноує, що наразі під «доктриною» розуміються лише «конкретні наукові праці авторитетних англійських юристів» [1, с. 267]. Надто — цей же дослідник проблематики порівняльного правознавства обґрунтовує необхідність виокремлення ще і поняття «юридична доктрина» у власному розумінні цього слова, як «спеціальних праць у сфері права з його конкретних проблем» [1, с. 190]. На наш погляд, сутність використаного вказаним дослідником в одній і тій же науковій праці поняття «доктрина» та похідних від нього категорій є різною, повністю не співпадає.

Категорія «доктрина» широко застосовується в різних галузях юридичної науки, причому в юриспруденції вона застосовується не лише в вузькому (спеціально-правовому) сенсі, а і в широкому — загальнонауковому розумінні (наприклад, «марксистсько-ленінська» чи, скажімо, «радянська» доктрина права, «ліберально-демократична», «природно-правова» чи «нормативістська» доктрина). Водночас слід наголосити, що найбільшу вживаність термін «доктрина» має в структурі учення про джерела права, що було переконливо доведено, зокрема, російським дослідником О. О. Зозулею у його сучасному дисертаційному дослідженні «Доктрина в современном праве» [8, с. 14–27]. Цей дослідник, здійснивши контент-аналіз наявних розробок, зрештою, дійшов важливого, як на нас, висновку, що доцільно виокремити п'ять «основных содержательных значений термина «доктрина» в понятийном аппарате государственно-правовой теории и практики. Доктрина рассматривается как: определенные правила и ориентиры при разрешении каких-либо государственно-правовых и юридических проблем различного уровня обобщения; доктринальные тексты наиболее известных юристов или их мнения по конкретным проблемам права, включая его толкование; официальные документы, имеющие концептуальное значение для формирования и функционирования системы обеспечения национальной безопасности в целом или ее отдельных видов; политико-правовые учения, системы научно-философских взглядов на сущность и различные формы бытия государства и права; научно-теоретическая составляющая национальной системы права как система господствующих (признанных юридическим сообществом) юридико-познавательных форм трактовок права» [8, с. 27–28], а також уточнює, що наразі «речь идет не только о различных взаимосвязанных смысловых аспектах и характеристиках единого в целом понятия. Соответствующие аспекты охватывают существенно различные для юриспруденции явления, подводимые под общий термин» [8, с. 28]. Означене наразі російським дослідником О. О. Зозулею, на наш погляд, незаперечно свідчить про необхідність застосування під час з'ясування загального розуміння сутності поняття «доктрина» передусім системного підходу, адже в даному випадку вагоме значення має з'ясування зв'язку означеного поняття з окремими сферами юридичної науки, в яких воно використовується, а також дослідження інтерпретаційних варіацій залежно від позиції автора підходу і характеру тлумачення та з'ясування сутності поняття «юридична доктрина» обов'язково у взаємозв'язку з суміжними і похідними категоріями. Тут слід погодитися з О. О. Зозулею, який наголошує, що така «разноуровневая многозначность понятия «юридическая доктрина» не позволяет говорить о возможности одного определения, охватывающего основные подходы к пониманию юридической доктрины, но при этом конкретизирующего ее сущностные характеристики. Отсюда выдвигается проблема унификации применяемых терминов. В связи со сказанным следует заметить, что в данном случае успех не может быть достигнут строгим ограничением области применения терминов. ...Из

требуваний системності юридическої термінології втекає необхідність установлення определених зв'язей между различными аспектами поняття, их ув'язанности друг с другом» [8, с. 33]. Справді, саме таким методологічним підходом слід керуватися у цьому випадку. З урахуванням означеного, слід визнати вдалим позицію іншого сучасного правника — А. Белкіна, котрий виводить уніфіковане — загальне — поняття юридичної доктрини, коли зазначає таке: «...можно определить доктрину в качестве современного источника права как персонально–доктринальное суждение, которое не выводится непосредственно из признанных юридических норм, но учитывается при разрешении конкретных юридических дел в силу авторитетности лица, выносящего суждение... Такие суждения, признанные юридической наукой и практикой, могут в дальнейшем получить статус юридических норм, войти в национальное законодательство» [35, с. 141].

Приймаючи до уваги викладене та керуючись методологічним підходом, за яким доцільно вдатися не до обмеження сфери використання поняття «юридична доктрина», а вести мову про поліаспектне використання означеного поняття, можна виокремити декілька основних аспектів (напрямів, сфер) використання означеного терміну. По-перше, у загальноправовому аспекті під «правовою (юридичною) доктриною» слід розуміти юридичну науку в цілому або домінуючі у межах останньої правові концепції і теорії, котрі не чинять безпосередній вплив на регулювання певних груп правовідносин; по-друге, в спеціально–юридичному розумінні «доктрина» є доктринальними текстами визнаних, авторитетних фахівців у царині права, що містять конкретні правила поведінки, і тому по суті є джерелом норм права та, зрештою, по-третє, в державно–правовому аспекті доктрина — це в тій або іншій формі офіційно визнаний державою документ концептуального (програмного) характеру.

Активне використання багатозначних термінів в праві є доволі поширеним явищем. Проте, і тут слід солідаризуватися з сентенціями, зокрема, правника Н. Власенка про те, що використання означених термінів вимагає обачності, дотримання певних вимог. Звичайно, в більшості випадків необережне застосування багатозначних термінів не порушує логіки викладу — цього не дозволяє зробити контекст в цілому, але в той же час за таких умов як би «розмивається» сенс, сутність правового явища [36, с. 76]. З огляду на наявність означених нами вище трьох основних сфер вживання терміну «юридична доктрина» та необхідність чіткого розмежування змісту відповідних інтерпретацій поняття «юридична доктрина», було б вкрай доцільно вживати у кожному такому випадку не загальне (родове), а більш вузьке (видове) поняття, відповідно: у першому випадку (коли ідеться про загальноправовий аспект і під «правовою доктриною» розуміється юридична наука в цілому або домінуючі у межах останньої правові концепції і теорії, котрі не чинять безпосередній вплив на регулювання певних груп правовідносин) — «юридична (правова) доктрина», у другому (де ідеться про спеціально–юридичне розуміння «доктрини» і остання розкладається як доктринальні тексти визнаних, авторитетних фахівців у царині права, що містять конкретні правила поведінки, що є джерелом норм права) — «нормативна юридична доктрина» та третьому (коли ідеться про державно–правовий аспект розуміння сутності доктрини, себто в тій або іншій формі офіційно визнаний державою документ концептуального (програмного) характеру) — «доктринальний правовий акт», який визначає доктрину державно–правового характеру.

При цьому, що не менш важливо встановити і характер наявного кореляційного зв'язку між означеними спеціальними видовими термінами. Насамперед тут слід виходити з того, що «юридична (правова) доктрина» та «нормативна юридична доктрина» співвідносяться між собою як «ціле» та його «частина». Зміст такого поняття, як «доктринальний правовий акт», на наш погляд, частково накладається (співпадає) зі змістом поняття «нормативна юридична доктрина». Разом із тим, запровадження у юридичному лексиконі і вживання таких спеціальних видових понять, як «юридична (правова) доктрина», «нормативна юридична доктрина» та «доктринальний правовий акт» аж ніяк не заперечує обґрунтованості наявності і використання в юриспруденції загального поняття «правова доктрина», як складної, багатоаспектної категорії. Ця категорія має доволі широке вживання і характеризується, на наш погляд, такими основними вирізняючими ознаками, як: фундаментальність, системність і казуальна змістовна варіативність. Тісний логічний взаємозв'язок і смислова єдність (синтез) названих сутнісних властивостей (ознак, рис) «доктрини» і створюють передумови саме для багатозначного, поліаспектного використання цього терміну в юриспруденції загалом та галузевих юридичних науках [18–28] зокрема.

Розвиток українського законодавства на сучасному етапі державотворення задля його належної ефективності і дієвості на практиці має здійснюватися поступово, виважено і планомірно, чому «неабиякою мірою повинна сприяти сучасна наукова концепція законодавства, що являє собою аналіз сучасного стану законодавства в цілому і його галузей і чинників, які впливають на законотворчість і дію законів. Урегулювання конкретних відносин нормою права повинно бути результатом вивчення об'єктивних і суб'єктивних, економічних, соціальних та інших чинників, їх оцінки, на основі чого відповідний орган ухвалює правотворче рішення. Тому сьогодні роль наукових організацій у процесі нормотворчості повинна зростати, хоча результати наукових досліджень, наукового пізнання сутності явищ суспільного життя на сучасному етапі використовуються ще далеко не повністю» [37, с. 23]. Сутність, роль і значення «правової доктрини» як ключового поняття в такій «науковій концепції

законодавства» є багатограними [38, с. 67] і незаперечними, а тому останні потребують своєї подальшої поглибленої розробки і дослідження.

РЕЗЮМЕ

У статті досліджено наявні сучасні підходи щодо дефінування загального поняття «доктрина» та поняття «правова доктрина», а також тлумачення їх сутнісних характеристик, ознак та характеру співвідношення. Обґрунтовано відповідні висновки теоретичного характеру, а також запропоновано шляхи удосконалення термінологічного апарату.

Ключові слова: законодавство, правова доктрина, термін, право, юридична галузь.

РЕЗЮМЕ

В статье исследованы существующие современные подходы относительно дефинирования общего понятия «доктрина» и понятия «правовая доктрина», а также толкование их сущностных характеристик, признаков и характера соотношения. Обоснованы соответствующие выводы теоретического характера, а также предложены пути усовершенствования терминологического аппарата.

Ключевые слова: законодательство, правовая доктрина, термин, право, юридическая отрасль.

SUMMARY

In article existing modern approaches concerning definition of the general concept «doctrine» and concepts «legal doctrine», and also interpretation of their intrinsic characteristics, signs and character of a parity are investigated. Corresponding conclusions of theoretical character are proved, and also ways of improvement of a terms framework are offered.

Keywords: legislation, legal doctrine, term, law, legal industry.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре–Спиноза. — М. : Международные отношения, 2003. — 400 с.
2. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия: некоторые тенденции мирового правового развития : монография / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 2000. — 256 с.
3. Алексеев С. С. Право: опыт комплексного исследования : монография / С. С. Алексеев. — М. : Статут, 1999. — 712 с.
4. Байтин М. И. О формировании российской юридической доктрины нового столетия / М. И. Байтин // Российская юридическая доктрина в XXI веке: проблемы и пути решения : научно–практическая конференция (г. Саратов, 3–4 октября 2001 г.) / отв. ред. А. И. Демидов. — Саратов : СГАП, 2001. — С. 6–8.
5. Бочинин В. А. Правовая реальность в контексте цивилизации и культуры: методология причинного анализа : монография / В. А. Бочинин, В. П. Сальников. — СПб. : Санкт–Петербургский университет МВД России, 2005. — 224 с.
6. Бошно С. В. Доктринальные и другие нетрадиционные формы права / С. В. Бошно // Журнал российского права. — 2003. — № 1. — С 82–91.
7. Демидов А. И. Принципы юридической доктрины России / А. И. Демидов // Российская юридическая доктрина в XXI веке: проблемы и пути решения : научно–практическая конференция (г. Саратов, 3–4 октября 2001 г.) / отв. ред. А. И. Демидов. — Саратов : СГАП, 2001. — С. 8–9.
8. Зозуля А. А. Доктрина в современном праве : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01. / А. А. Зозуля. — СПб. : РГБ, 2006. — 232 с.
9. История политических и правовых учений / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. — М. : НОРМА, 2002. — 736 с.
10. Матузов Н. И. Идеи диктатуры закона в контексте российской юридической доктрины / Н. И. Матузов // Российская юридическая доктрина в XXI веке: проблемы и пути решения : научно–практическая конференция (г. Саратов, 3–4 октября 2001 г.) / отв. ред. А. И. Демидов. — Саратов : СГАП, 2001. — С. 12–14.
11. Нешатаева Т. Н. К вопросу об источниках права — судебном прецеденте и доктрине / Т. Н. Нешатаева // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. — 2000. № 5. — С. 106–111.
12. Поленина С. В. Качество закона и эффективность законодательства : монография / С. В. Поленина. — М. : ИГПАН, 1993. — 145 с.
13. Пузиков Р. В. Юридическая доктрина в сфере правового регулирования (Проблемы теории и практики) : автореф. дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Р. В. Пузиков. — Тамбов, 2003. — 26 с.
14. Сальников В. П. Государственная идеология и язык закона : монография. — СПб. : СПбУ МВД РФ; Фонд «Университет», 2001. — 208 с.
15. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права / К. Цвайгерт, Х. Кетц : в 2 т. — Т. 1. Основы. — М. : Международные отношения, 2000. — 480 с.
16. Наумов А. В. Сближение правовых систем как итог развития уголовного права XX в. и его перспективы в XXI в. / А. В. Наумов // Государство и право. — 1998. — № 6. — С. 50–58.

17. Лаврінченко О. В. Наукова доктрина й правова система України: від наявних парадоксів до майбутніх парадигм / О. В. Лаврінченко // Наукові дослідження — теорія та експеримент '2007 : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Полтава, 14–16 травня 2007 р.). — Полтава : ІнтерГрафіка, 2007. — Т. 5. — С. 122–126.
18. Лаврінченко О. В. Використання природно-правової доктрини в дослідженні основних засад правового регулювання соціально-трудових відносин: питання теорії та методології / О. В. Лаврінченко // Розвиток наукових досліджень '2007 : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Полтава, 26–28 листопада 2007 р.). — Полтава : ІнтерГрафіка, 2007. — Т. 3. — С. 184–188.
19. Лаврінченко О. В. Доктринальне тлумачення змісту принципів правової організації оплати праці: критичний аналіз сучасної наукової доктрини / О. В. Лаврінченко, В. Л. Вайнштейн // Evropska veda XXI století — 2008 : materiály IV Mezinárodní vedecko-praktická konference, (Praha, 16–31 kvetna 2008 roku). — Praha : Education and Science, 2008. — Díl 7. — S. 67–70.
20. Лаврінченко О. В. Проблеми тлумачення змісту галузевих принципів трудового права: аналіз наукової доктрини / О. В. Лаврінченко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2008. — № 2. — С. 201–220.
21. Лаврінченко О. В. Ідеї моральності й морально-оціночні поняття в законодавстві України: теоретичний аналіз сучасної доктрини / О. В. Лаврінченко // Veda: teorie a praxe — 2008 : materiály IV Mezinárodní vedecko-praktická konference, (Praha, 16–31 srpna 2008 roku). — Praha : Education and Science, 2008. — Díl 8. — S. 77–80.
22. Лаврінченко О. В. Природно-правова доктрина і юридичний позитивізм як типи сучасного праворозуміння: онтологічні та теоретико-методологічні характеристики / О. В. Лаврінченко // Nauka i inowacja — 2008 : materiály IV Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, (Przemysl, 07–15 pazdziernika 2008 r.). — Przemysl : Nauka i studia, 2008. — Тум 8. — S. 16–20.
23. Лаврінченко О. В. Доктринальне тлумачення законності як принципу службово-трудової діяльності працівників ОВС України: теоретико-методологічні аспекти / О. В. Лаврінченко // Perspektywiczne opracowania nauki i techniki — 2008 : materiály IV Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, (Przemysl, 07–15 listopada 2008 roku). — Przemysl : Nauka i studia, 2008. — Vol. 9. — S. 70–76.
24. Лаврінченко О. В. Застосування класифікаційного підходу в дослідженні галузевих принципів «права соціального захисту»: теоретико-методологічний аналіз сучасної наукової доктрини / О. В. Лаврінченко // Економіка. Фінанси. Право. — 2009. — № 6. — С. 33–36.
25. Лаврінченко О. В. Проблеми доктринальної систематизації підстав диференціації правового регулювання трудових відносин: термінологічний аспект / О. В. Лаврінченко // Вісник Донецького національного університету. — 2009. — Вип. 1. — Т. 2. — С. 498–507.
26. Лаврінченко О. В. Прояв «принципу проліферації теорій» у сучасній доктрині трудового права: аксіологічні та філософсько-правові аспекти / О. В. Лаврінченко // Образование и наука на 21 век — 2009 : материалы за V Международна научна практична конференция, (София, 17–27 октомври 2009 г.). — София : Бял ГРАД-БГ, 2009. — Том 5. — С. 27–32.
27. Лаврінченко О. В. Доктрина принципів трудового права України: необхідність перегляду теоретичних основ / О. В. Лаврінченко // Наукові дослідження — теорія та експеримент 2010 : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Полтава, 17–19 травня 2010 р.). — Полтава : ІнтерГрафіка, 2010. — Т. 3. — С. 64–68.
28. Лаврінченко О. В. Проблемы доктринальной интерпретации сущности отраслевого метода и взаимосвязи его черт с принципами трудового права / О. В. Лаврінченко // Погляд върху световната наука — 2010 : материалы за VI Международна научна практична конференция, (София, 17–25 декември 2010 г.). — София : Бял ГРАД-БГ, 2010. — Том 15. — С. 37–39.
29. Российская юридическая энциклопедия / гл. ред. А. Я. Сухарев. — М. : Наука, 1999. — 1586 с.
30. Юридическая энциклопедия / отв. ред. Б. Н. Топорнин. — М. : Юрист, 2001. — 1272 с.
31. Большой толковый словарь русского языка / гл. ред. С. А. Кузнецов. — СПб. : Наука, 2000. — 1088 с.
32. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — М. : Рус. яз., 1999. — 1468 с.
33. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. — Т. 1. — М. : Наука, 1994. — 1548 с.
34. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. — Т. 8. — М. : БСЭ, 1972. — 896 с.
35. Белкин А. Источники права / А. Белкин // Право и жизнь. — 2001. — № 39. — С. 133–144.
36. Власенко П. А. Проблемы точности выражения формы права (лингво-логический анализ) : дис. ... доктора юрид. наук [в форме научного доклада] : 12.00.01 / П. А. Власенко. — Екатеринбург, 1997. — 70 с.
37. Тесленко М. Умови ефективності правової охорони конституції / М. Тесленко // Право України. — 2005. — № 6. — С. 21–24.

38. Орзих М. Глобализация доктрины и стандартов прав и свобод человека / М. Орзих // Юридический вестник. — 2002. — № 4. — С. 67–68.

УДК 351.86 (477:571.6)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕГОСУДАРСТВЕННОГО ПЛАНИРОВАНИЯ С УЧЕТОМ ОПЫТА КНР

Кучер О. С., аспирантка Института экономико–правовых исследований НАН Украины

Почти два десятилетия реформ проводимых в Китайской Народной Республике (КНР) привели к качественным сдвигам в развитии китайского общества и возникновению беспрецедентных случаев государственного, экономического и политического успеха. Значение КНР в мировой экономике и политике растет, и сегодня одна из приоритетных задач Украины в этом аспекте должна заключаться в выборе соответствующих форм взаимодействия отвечающих украинским интересам и изучения опыта успешных реформ с целью собственного развития. На данном этапе содержательная часть украинско – китайских отношений пока ограничивается декларациями, совместными соглашениями о сотрудничестве, которые зачастую не воплощаются в жизнь и, соответственно, не способствуют развитию нашей страны.

Как показывают отдельные исследования Ляшенко С.В., Марущака В.П., Устименко В.А., Джабраилова Р.А., Салицкого А., Ян Цзечи одним из главных факторов успешности проводимых в КНР реформ является планирование хозяйственной деятельности на всех уровнях. На современном этапе применение планирования является особенно актуальным в связи с общемировым кризисом и проявлением пробелов именно в государственном управлении экономикой. В тоже время в Украине планированию было уделено мало внимания и оно не получило необходимого отображение на законодательном уровне, что подтверждает актуальность данного исследования .

Целью статьи является разработка предложений по совершенствованию правового регулирования общегосударственного планирования хозяйственной деятельности с учетом опыта КНР.

Опыт развитых стран показывает, что для экономик любого типа государственное регулирование рынка не только желательно и благоприятно, но и жизненно необходимо. Рынок медленно реагирует на потребность в коренных преобразованиях народного хозяйства, требующих больших затрат и не дающих быстрой выгоды. Рыночные регуляторы неспособны предотвратить кризисные спады в производстве товаров. Рыночное регулирование действует не столь эффективно, а иногда этот эффект равен нулю или даже имеет отрицательное значение в таких сферах и областях, как экология, здравоохранение, образование, фундаментальная наука [1, с. 144].

Накопленный и успешно апробированный опыт КНР свидетельствует, о том, что в современных условиях такая форма государственного регулирования экономики, как планирование, не только имеет благоприятные последствия, но и является необходимостью. Реально существующие и плодотворно развивающиеся экономики мира, это, как правило, смешанные экономические системы, рационально сочетающие в себе рыночное саморегулирование и государственное воздействие на хозяйственные процессы. Потенциальные возможности государственного регулирования экономики достаточно велики. Сочетая экономические, организационные, правовые и иные методы, государство прямо или косвенно способно стимулировать или ограничивать развитие отдельных отраслей, производств, предприятий, решать стоящие перед ним экономические и социальные задачи. Подобный эффективный инструментарий уже давно апробирован не только в КНР, такое регулирование имеет многоуровневый характер, где макроэкономическое воздействие, функциональное управление и стратегические хозяйственные вопросы отнесены к прерогативе центра, а конкретные проблемы развития экономики на микроуровне с учетом территориальных интересов и особенностей – к компетенции регионов.

Планирование является одной из составляющих сферы управления. Оно – одно из неперменных направлений (частей, видов) государственного регулирования современной экономики, обеспечения ее эффективности и социальной направленности, составная часть управления прогрессивным развитием общества, элемент организации и осуществления хозяйственной деятельности на макро-, мезо- и микроуровнях [2, с. 57]. В теории и практике государственного регулирования форма долгосрочного планирования получила различные названия: макроэкономическое, рамочное и индикативное планирование, глобальное регулирование и др. Эта форма нацелена на обеспечение модернизации экономики и ее прогресс, предполагает использование в соответствии с избранными государством в каждый период приоритетами структурной политики и политики роста взаимосвязанных среднесрочных и долгосрочных прогнозов и программ для всей экономики, а также отдельных отраслей и регионов.

В основе рамочного планирования лежит среднесрочное (на 4 — 5 лет) и долгосрочное прогнозирование экономического развития. Среднесрочные прогнозы, как правило, разрабатываются, ежегодно корректируются и продлеваются на год. Значение этих прогнозов состоит в том, что они служат отправным пунктом для расчета ожидаемых доходов и расходов госбюджета в прогнозируемый период. Как правило, правительство поручает разработку подобных прогнозов одновременно нескольким авторитетным научно – исследовательским институтам. Из нескольких прогнозов выбирается один или производится какой-то симбиоз из них. В результате формируется целевой прогноз, служащий основой среднесрочного планирования.

Достижению макроэкономических целей, которые преследует правительство, служат также отраслевые и региональные программы, содержание которых определяется приоритетами государственной структурной политики. Отраслевые и региональные программы нацелены на смягчение кризиса, стабилизацию или экономическую экспансию тех или иных отраслей или слаборазвитых, депрессивных регионов или новых, зарождающихся.

В качестве элемента организации и осуществления хозяйственной деятельности отношения планирования являются предметом хозяйственно – правового регулирования. Отношения планирования – это отношения, складывающиеся в процессе разработки, утверждения, доведения до исполнителей и исполнения планов социально – экономического развития. Эти отношения регулируются правом. Планирование обеспечивается правом и выступает в правовой форме [2, с. 57].

Касательно правового обеспечения планирования в Украине, то Конституция содержит только норму о полномочиях Верховной Рады утверждать государственные программы развития. Так, в соответствии со ст. 85 Конституции Украины, Верховная Рада Украины утверждает общегосударственные программы экономического, научно – технического, социального, национально – культурного развития, охраны окружающей среды [3]. Как отметили Устименко В.А. и Джабраилов Р.А., в Украине планирование не получило отображения в конституционно – правовых нормах, как правовой материи высшей юридической силы, которая определяет одинаковые для всех отраслей законодательства основы их формирования и развития [4, с. 40].

В настоящее время ч. 1 ст. 11 ХК Украины определяет планирование как одно из средств государственного регулирования, где осуществление государством экономической стратегии и тактики в сфере хозяйствования направляется на создание экономических, организационных и правовых условий, при которых субъекты хозяйствования учитывают в своей деятельности показатели прогнозных и программных документов экономического и социального развития. [5]. Тем не менее, ведущие ученые указывают, что недостатком такого формулирования является отсутствие определенности того, как именно субъекты хозяйствования учтут в своей деятельности показатели такого рода. И как учесть то, что выступает рекомендацией, ведь и в правовой доктрине, и в законодательстве руководствуются тем, что Украина взяла «курс» на отход от директивного планирования к индикативному. А рекомендация – это не обязанность, за неисполнение или ненадлежащее исполнение которой можно установить ответственность [4, с. 41].

Также, необходимо обратить внимание на то, что положения о прогнозировании и программировании хозяйственной деятельности в ст. 11 ХК Украины существенно отличаются от положений, которые предлагались в проекте Хозяйственного кодекса Украины, вынесенного на рассмотрение Верховной Радой Украины в марте 1996 г., в котором регламентации планирования были посвящены отдельная глава первого раздела этого проекта и ряд статей других его разделов. После рассмотрения проекта ряд статей было утеряно, как и сама глава, которая должна была содержать семь статей и иметь название «Общехозяйственные программы (планы), балансы материальных и финансовых ресурсов». Проект Хозяйственного кодекса Украины можно считать первой попыткой создать основу правового обеспечения планирования в новых экономических условиях. Причиной сведения главы проекта к одной статье в ХК Украины, считается принятие Закона Украины «О государственном прогнозировании и разработке программ экономического и социального развития Украины». Однако данный Закон не отвечает на ряд вопросов относительно планирования, а именно не конкретизированы вопросы ответственности как государственных органов, так и субъектов, которые разрабатывают программы развития и субъектов, которые эти программы взяли на выполнение, что мешает его эффективному осуществлению [6, с. 153 - 154].

Выше изложенное свидетельствует о низком уровне внимания к роли планирования со стороны государственных органов и о недостаточном его правовом регулировании. Хотя планирование имеет огромный потенциал, ведь благодаря планированию государство способно стимулировать развитие экономики страны на близкую и дальнюю перспективу.

В этом аспекте представляет интерес опыт правового обеспечения планирования хозяйственной деятельности в КНР. В Конституции КНР несколько раз упоминается о полномочиях разных государственных институтов относительно планирования социально – экономического развития страны. Так, в ст. 62 посвященной функциям и полномочиям Всекитайского Собрания Народных Представителей (ВНСП) говорится о том, что ВСНП проверяет и утверждает планы социально – экономического развития страны и докладывает об их исполнении. Если же возникает ситуация, когда сессия ВНСП не

проводиться, то согласно ст. 67 Конституции КНР Постоянный Комитет ВСНП рассматривает, утверждает и частично корректирует планы социально – экономического развития страны, если в этом возникает необходимость в ходе их исполнения [8]. Кроме того, ст. 89 Конституции КНР закрепляет, одним из полномочий Государственного Совета составлять и осуществлять планы социально – экономического развития страны. Согласно ст. 99 Конституции КНР местные собрания народных представителей разных уровней также должны рассматривать и принимать планы социально – экономического развития, проверять и утверждать отчеты об их исполнении [8]. Конституционное обеспечение планирования хозяйственной деятельности является одним из преимуществ быстрого и стабильного развития государства, которое было учтено руководством страны и воплощено в жизнь.

В КНР развитый и четко сформулированный механизм планирования социально – экономического развития, кроме конституционного обеспечения планирования находит свое отражение и в законодательных актах. Мы предлагаем рассмотреть, Закон КНР «О промышленном предприятии общенародной собственности» разработанный на основании Конституции КНР, в целях обеспечения укрепления и развития экономики общенародной собственности, четкого установления прав и обязанностей промышленного предприятия, гарантий его законных прав и интересов. Ст. 3 Закона КНР определяет, что основные задачи предприятия заключаются в развитии товарного производства на основе государственных планов и потребностей рынка. Согласно ст. 22 и ст. 23 Закона КНР предприятие имеет право самостоятельно, руководствуясь государственным планом, осуществлять производство продукции, пользующейся общественным спросом, или оказывать общественно - необходимые услуги. Предприятие имеет право требовать корректировки директивного плана, не обеспеченного необходимыми плановыми поставками материальных ресурсов, или реализацией продукции [9]. Вопросы относительно исполнения установленных планов также урегулированы, согласно ст. 35 Закона КНР предприятие обязано полностью выполнять директивный план. В соответствии со ст. 55 Закона КНР народное правительство либо компетентное правительственное ведомство согласно постановлению Государственного совета в едином порядке определяет предприятию директивный план, обеспечивает плановые поставки материальных ресурсов, необходимых для выполнения директивного плана, проверяет и утверждает разрабатываемые предприятием планы капитального строительства, значительной технической реконструкции и прочие планы [9].

Доклад, сделанный Генеральным секретарем Ху Цзиньтао на 17-м съезде КПК, также интересен, тем, что он основан на обобщении опыта развития и анализе реальной ситуации в стране. Была выдвинута научная концепция развития страны, самое главное в ней, ее ядро – «человек превыше всего», основное требование – всестороннее, гармоничное и продолжительное развитие, коренной метод – осуществление единого и всестороннего планирования [10]. Этот доклад предполагает дальнейшее продвижение реформ и модернизации, выполнение грандиозных задач формирования среднего класса в обществе, ставит четкие требования относительно всестороннего продвижения государственного строительства. Высокие темпы развития страны являются результатом соединения основных положений науки с практикой государственного строительства Китая, развитие экономики при сочетании рыночных механизмов и государственного планирования.

Традиция планирования в КНР – это не только способ государственного хозяйствования, но и национальная исторически закрепившаяся форма экономической деятельности. Она помогла избежать очень многих болезней, характерных для других стран. Планирование, прогнозирование и расчет – всего этого остро не хватает в современном мире. Поэтому концепцию научного развития, лежащую в основе нынешнего курса государства, можно рассматривать не как лозунг, а как требование эпохи. Сильное государство и развитый рынок могут спокойно сосуществовать, сильные национальные корпорации целенаправленно «выращивают и достраивают» в стране [11], поскольку сильное государство не может существовать без сильной экономики. Одним из показательных примеров такой политики государства является город Шэньчжэнь.

В конце 1970-х Шэньчжэнь был одной из небольших очень бедных рыбацких деревень в южной части КНР. Судьба ее кардинальным образом изменилась, когда при Дэн Сяопине на ее территории решили опробовать новые экономические реформы. Сегодня Шэньчжэнь – это специальная экономическая зона, которая создавалась именно под развитие hi – tech. И хотя город уже давно превратился в многонациональный мегаполис с миллиардными инвестициями, правительство по-прежнему активно придерживается курса, взятого еще тридцать лет назад. В июне 2007 года, когда стартовала местная программа поддержки высоких технологий, в Шэньчжэне было зарегистрировано 35,808 заявок на регистрацию патента (это почти 40% от общего числа заявок в стране). На окраине города располагаются штаб – квартиры крупнейших китайских компаний Huawei, ZTE и TP-Link – производителей телекоммуникационного оборудования [12, с. 26].

Разрабатываемые в КНР общегосударственные планы социально – экономического развития формально — не законы, а государственные программы, ориентирующие и мобилизующие отдельные звенья экономической структуры на выполнение этих программ в общенациональных интересах. С помощью планирования правительство осуществляет регулирование и контроль народнохозяйственных показателей и их динамики экономическими методами и рычагами, обеспечивает с помощью правовых и

административных средств здоровую конкуренцию и противодействует монополизму, поддерживает развитие экономики в заданных рамках. Процесс разработки таких планов носит довольно длительный характер. В нем, так или иначе, участвуют все правительственные учреждения, имеющие отношение к экономике, привлекаются также многие научно – исследовательские организации, значительный круг наиболее опытных специалистов и экспертов.

В 2010 году 18 октября на завершившемся в Пекине пленуме ЦК КПК 17-го созыва был рассмотрен и принят 12-й пятилетний план (на 2011 – 2015 гг.) указавший направление общего планирования социально – экономического развития страны на ближайшие 5 лет. Китайские экономисты считают, что эти предложения имеют решающее значение для государства, которому предстоит справиться с вызовами реализации будущей пятилетки, чтобы осуществить всестороннее достижение зажиточного общества. Составление плана было нацелено на определение целей и направления перспективного развития народного хозяйства Китая. С 1953 года, когда в КНР началось осуществление первой пятилетки, страна уже реализовала на практике 11 пятилетних планов. По итогам пленума было распространено коммюнике, в котором полностью изложен путь развития китайской экономики на ближайшие пять лет, подчеркнуто, что главным образом, внимание будет сосредоточено на проблемах ускорения преобразования модели экономического развития, углубления реформ и открытости, гарантии и улучшения уровня жизни, содействия продолжительному, стабильному и быстрому развитию экономики [13].

На недавнем заседании правительства было ясно отмечено, что в настоящее время и в определенный период в будущем наступит ключевой период для углубления реформ и открытости, ускорения преобразования модели экономического развития страны. Это вновь было подтверждено при принятии плана социально-экономического развития страны в 2011 – 2015 гг.. Урегулирование экономической структуры, научно – технический прогресс и инновация, продолжительное развитие, реформа и открытость являются необходимыми факторами для ускорения преобразования модели экономического развития. До 2020 года, когда китайское правительство планирует достичь цели по созданию совершенного механизма социалистической рыночной экономики, осталось еще одно десятилетие. Следующая пятилетка станет важным стратегическим этапом для развития, а также ключевым периодом в ходе всестороннего строительства зажиточного общества и выполнения задач по всеохватному и долговременному реформированию. Действуя согласно этому плану, КНР использует новые возможности во благо развитию [13].

Необходимо также отметить, что 12-й пятилетний план социально – экономического развития КНР предоставит шансы не только самой стране, но и Азиатско - Тихоокеанскому региону и всему миру. Об этом заявил 1 декабря 2010 года министр иностранных дел КНР Ян Цзечи, отметив, что данный план послужит содействию развитию китайского рынка, увеличению инвестиций, всемерному развитию регенеративной и зеленой экономики, а также улучшению мирового экономического порядка. По его словам, в предстоящие пять лет китайская экономика будет развиваться на основе сбалансированного продвижения инвестиций, торговли и потребления. Страна будет стремиться к развитию сельского хозяйства, промышленности и индустрии услуг, продолжая активно привлекать иностранные инвестиции и создавать справедливые условия для конкуренции. Кроме того, КНР надеется на активизацию сотрудничества с разными странами мира в развитии регенеративной и зеленой экономики, а также рассчитывает на реформирование мирового экономического порядка для его более справедливого и рационального развития [14].

Проведенный выше анализ позволяет сделать следующие выводы. Эффективная экономическая политика обеспечивается взаимосвязанностью всех методов государственного воздействия на народное хозяйство. Планирование характеризует социально – экономические процессы и определяет регулирующую роль государства на соответствующие периоды. При этом его содержание должно выходить за рамки чистых прогнозов как предположений о состоянии и характере последующего развития страны, поскольку в нем должны содержаться предложения об объемах государственных инвестиций, о реализации государственных программ, об амортизационной политике и некоторые другие элементы государственного воздействия на экономику.

Стабилизация экономики, в том числе через изучение опыта КНР, выгодна странам, которые стремятся к рациональному хозяйствованию. Китайская экономическая модель включает в себя важный элемент: в ней заложен мощный потенциал противостояния экономическому хаосу, стремление привести в порядок плохо организованное пространство, в котором очень крупные движения спекулятивного капитала обрушивают экономику целых стран путем взлетов и падений биржевых индексов и цен. Все это не согласуется с китайским миропониманием и не соответствует представлениям о должном ведении дел современного китайского хозяйственника. У него есть привычка планировать, он заинтересован в макроэкономической стабильности и в стабильности внешних условий.

В КНР именно государство на основе различных форм собственности осуществляет плановое хозяйство с помощью всесторонне сбалансированных планов и вспомогательной роли рыночного регулирования, оно гарантирует пропорциональное, гармоничное развитие всего народного хозяйства страны.

Непоследовательность в экономической политике Украины является результатом отсутствия целостно сформулированной системы государственного планирования социально - экономического развития в т.ч. и хозяйственной деятельности. Для усовершенствования правового обеспечения планирования ХК Украины может быть дополнен отдельной главой, которая будет посвящена регулированию планирования хозяйственной деятельности.

С учетом принципов организации планирования в КНР в Законе Украины «О государственном прогнозировании и разработке программ экономического и социального развития Украины» целесообразно четко выделить государственные органы, и субъекты разрабатывающие программы экономического и социального развития, а также субъекты, которые эти программы взяли на выполнение. Кроме того, должен быть усовершенствован механизм планирования для того чтобы статьи Закона Украины имели реальную силу и выполнялись. Усовершенствование возможно путем формирования четкой системы планирования, которая будет включать в себя долгосрочные и среднесрочные прогнозы. Система планирования должна иметь многоуровневый характер, по такому принципу работает система планирования в КНР, где стратегические хозяйственные вопросы должны будут решаться государством, а конкретные проблемы развития экономики регионов с учетом их территориальной специфики должны быть отнесены к компетенции местных властей. В процессе разработки таких планов должны участвовать все правительственные учреждения, имеющие отношение к экономике, а также должны привлекаться научно – исследовательские организации, опытные специалисты и эксперты.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена комплексному исследованию и разработке предложений по совершенствованию правового регулирования общегосударственного планирования хозяйственной деятельности с учетом опыта КНР. Эффективная стратегия государственного управления экономикой должна опираться на развитие экономики при сочетании рыночных механизмов и государственного планирования. Планирование характеризует социально-экономические процессы и определяет регулируемую роль государства на соответствующие периоды.

Ключевые слова: государственное управление, хозяйственная деятельность, правовое регулирование, планирование.

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена комплексному дослідженню та розробці пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання загальнодержавного планування господарської діяльності з урахуванням досвіду КНР. Ефективна стратегія державного управління економікою повинна спиратися на розвиток економіки при поєднанні ринкових механізмів і державного планування. Планування характеризує соціально-економічні процеси та визначає регулюючу роль держави на відповідні періоди.

Ключові слова: державне управління, господарська діяльність, правове регулювання, планування.

SUMMARY

The article is devoted to complex research and develop proposals to improve legal regulation of national economic activity planning based on the experience of PRC. An effective strategy to state economic management should be based on economic development with a combination of market mechanisms and state planning. Planning characterizes the socio-economic processes and determine the regulatory role of the state for the appropriate periods.

Keywords: public administration, economical activity, legal regulation, planning.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ:

1. Ляшенко С. В. Цели, принципы и основания государственной регулятивной деятельности // Экономика и право. – 2002. – № 1. – С. 143 – 150.
2. Марущак В. П. Хозяйственный кодекс и правовое обеспечение планирования // Экономика и право. – 2003. – № 3. – С. 56 – 66.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Устименко В. А., Джабраїлов Р. А. Правові проблеми планування господарської діяльності в Україні // Юридичний журнал. – 2010. – № 4. – С. 40 – 45.
5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
6. Медовкіна Л. Правові засади планування господарської діяльності в Україні та інших країнах // Правничий часопис Донецького університету. – 2007. – № 2. – С. 153 – 156.
7. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23 березня 2000 р. № 1602 – III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 16. – Ст. 657.

8. Конституция Китайской Народной Республики от 4 декабря 1982 г. // Бизнес в Китае. Информационно – аналитический портал. – Режим доступа к сайту: <http://www.asia-business.ru/yurid/?p=37> (дата последнего посещения 14.08.2009).
9. О промышленном предприятии общенародной собственности: Закон Китайской Народной Республики от 13 апреля 1988 г. // Канцелярия Советника по торгово - экономическим вопросам Посольства КНР в Украине. – 2006. – 25 мая. – Режим доступа к сайту: <http://ua2.mofcom.gov.cn/aarticle/chinalaw/investment/200605/20060502287158.html> (дата последнего посещения 25.01.2011).
10. Смело двигаться вперед под великим знаменем социализма с китайской спецификой // Жэньминь жибао. – 2007. – 22 октября. – Режим доступа к сайту: <http://russian.people.com.cn/31521/6283130.html> (дата последнего посещения 15.06.2010).
11. Салицкий А. Китайский социализм: альтернатива или синтез? // Russian.China.org.cn. Информационно – аналитический Интернет – сайт. – 2009. – 29 октября. – Режим доступа к сайту: http://russian.china.org.cn/readers/2009-10/29/content_18786889_2.htm (дата последнего посещения 21.11.2009).
12. Рябова С. Чадо реформ великого Дэна // Украинский деловой журнал «Эксперт». – 2010. – 1 – 7 ноября. – С. 26 – 28.
13. Предложения ЦК КПК по разработке 12-го пятилетнего плана национального социально – экономического развития имеют решающее значение для будущего развития Китая // Международное радио Китая. – 2010. – 19 ноября. – Режим доступа к сайту: <http://russian.cri.cn/841/2010/10/19/1s356689.htm> (дата последнего посещения 14.12.2010).
14. Ян Цзечи. 12-й пятилетний план социально – экономического развития Китая предоставит миру еще больше шансов // Газета «Жэньминь жибао». – 2010. – 2 декабря. – Режим доступа к сайту: <http://russian1.peopledaily.com.cn/31518/7218233.html> (дата последнего посещения 14.12.2010).

УДК 349.2 (477)

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ВЧЕННЯ ПРО ПРИНЦИПИ ТРУДОВОГО ПРАВА: ПАРАДОКСИ, ПРОБЛЕМИ

Лаврінєнко О.В., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідорєнка, полковник міліції, здобувач докторантури Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого

Актуальність напряму даного дослідження обумовлена насамперед тим, що будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, але і методологічний зміст, оскільки спричиняє критичний [1, с. 16–17] перегляд прийнятого досі понятійного апарату, чинників, передумов і підходів до інтерпретації матеріалу, що вивчається. Саме тому до важливих принципів загальнонаукової методології відноситься історичний принцип [2, с. 31–32]. Сучасне науково–теоретичне мислення «прагне проникнути в сутність явищ і процесів, що вивчаються. Це можливо за умови цілісного підходу до об'єкта вивчення, розгляду його у виникненні та розвитку, тобто застосування історичного підходу до його вивчення... У цьому зв'язку особливого значення набувають вивчення історичного досвіду, аналіз та оцінювання історичних подій, фактів, попередніх теорій у контексті їх виникнення, становлення та розвитку» [3, с. 15–16]. Іншими словами, застосування історичного підходу дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій, у тому числі у праві, у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей. Застосування історичного підходу передбачає активне застосовується в його межах, зокрема, порівняльно–історичного методу як сукупності пізнавальних засобів, процедур, що «дозволяють виявити схожість і відмінність між явищами, котрі вивчаються, визначити їхню генетичну спорідненість (зв'язок за походженням), загальне і специфічне в їхньому розвитку» [3, с. 15–16], а також термінологічного принципу, що «передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та обсягу понять, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їхнього місця в понятійному апараті теорії, на базі якої базується дослідження» [3, с. 59]. З огляду на зазначене, цілком закономірним феноменом є те, що «...поиск концепции развития трудового права в условиях многообразия форм собственности экономики все чаще обращает внимание исследователей на изучение отечественной истории законодательства о труде и особенностей нормативной систематизации, становление трудового права как науки... В этом

смысле не только наука права, но и законодательные, правоприменительные органы заинтересованы в более полном знании и обобщении опыта государственно–правового регулирования отношений в сфере труда дореволюционного и советского периода» [4, с. 85]. «Знание прошлого, — справедливо наголошує С.Ф. Платонов, — помогает понять настоящее и объясняет задачи будущего. А народ, знакомый со своей историей, живет сознательно, чуток к окружающей его действительности» [5, с. 40]. Разом із тим історичному підходу властиві певні ілюзії, помилки, котрі засновані, серед іншого, на некритичній ідеалізації того чи іншого етапу, підходу, авторської концепції історичного розвитку [6, с. 16], а тому вкрай необхідним є таке поєднання логічного і історичного, завдяки якому «стає можливим у теоретико–логічному втримати та відобразити смисл історико–генетичного» [7, с. 176–177]. Теорія повинна не просто відображати об'єктивну реальність такою, якою вона є наразі, але і виявляти її тенденції, головні напрями її закономірного розвитку, показати дійсність у єдності таких її необхідних моментів, як минуле, сьогодення і майбутнє. Тому теорія не може бути чимсь незмінним, раз назавжди даним, застиглим, а повинна постійно змінюватися, розширюватися, заглиблюватися, уточнюватися і т.ін.

Історично проблемні теоретико–прикладні питання щодо структури системи, сутності та механізму реалізації як загалом принципів права, так і трудо–правових принципів завжди і небезпідставно привертала пильну увагу науковців. Ще за радянських часів вийшла у світ низка фундаментальних праць таких учених, як М.Г. Александрова, Г.І. Гуляєва, Я.А. Карасьова, С.О. Лукашевої, Р.З. Лівшиця, В.І. Нікітінського, В.І. Прокопенка і О.В. Смірнова. Серед сучасних праць — це, зокрема, монографічні дослідження теоретиків права А.М. Колодія і С.П. Погребняка, а також розробки представників науки трудового права Ю.В. Баранюка, В.С. Венедіктова, Т.З. Гарасиміва, І.К. Дмитрієвої, В.В. Жернакова, М.І. Іншина, В.А. Комарова, О.Я. Лаврів, А.М. Лушнікова, М.В. Лушнікової, П.Д. Пилипенка, С.В. Попова, П.Д. Проскурякова, В.І. Щербини, В.Н. Скобелкіна, О.В. Старчук і О.М. Ярошенка. Певна увага приділялась означеним проблемам і автором даного дослідження [8, с. 174–258; 9, с. 23–90; 10–14]. З огляду на наявну значну кількість наукових розробок проблематика принципів може кваліфікуватися як перманентна і гостро актуальна. Наявні доктринальні розробки природно потребують узагальнення, систематизації, а дослідження безпосередньо історії становлення і розвитку доктрини принципів трудового права представляє собою окремий інтерес, позаяк учення про такі принципи не завжди виявляється досконалим: колишні — радянського періоду (деякі доктринальні підходи у цій царині розглядалися навіть як «извращения в теоретической работе» [15, с. 82]), як і сучасні і новітні, тенденції його розвитку є відверто дискусійними, спірними, а авторські підходи почасти — неспроможними, заперечними, парадоксальними. Як наслідок, дотепер відкритим, у т.ч. на законодавчому рівні, залишається як питання про сутність, ознаки, особливості форм практичної реалізації, так власне і самий перелік галузевих принципів трудового права.

Правові принципи — не лише правова, а і філософська, соціологічна категорія. Кожна галузь права має свої принципи, які визначають для цієї галузі найсуттєвіше, найбільш характерне...» [16, с. 48]. Керуючись наведеними загальнотеоретичними, філософсько–методологічними постулатами і обравши в якості предмета свого дослідження учення про принципи трудового права, автор цієї наукової розробки наразі поставив завдання — *проаналізувати крізь призму означеного вище історичного підходу основні етапи генезису доктрини принципів трудового права, виявити в її структурі дискусійні і неспроможні концептуальні підходи та здійснити на підставі цього певні теоретичні узагальнення і висловити власні, у т.ч. критичні, судження з цього приводу*. Розкриваючи глибинний механізм розвитку теоретичного знання, відомий фізик–теоретик академік П.Л. Капіца наголошував, що найбільш «потужні поштовхи в розвитку теорії» ми спостерігаємо тоді, коли вдається знайти саме «несподівані факти, які суперечать сталим поглядам». Якщо такі протиріччя вдається довести до більшого ступеня гостроти, то теорія повинна («вимушена») змінитися й, отже, розвинутися. Таким чином, конгеніально висновує П.Л. Капіца, «...основним двигуном розвитку науки є відшукання цих протиріч» [17, с. 18]. А згодом, відшукавши означені протиріччя (у їхній специфічній для кожного випадку формі), теоретичне дослідження повинне дати ідеальну форму майбутнього предмета (процесу), той образ майбутнього, що буде досягатися в ході практичної реалізації теорії, накидати загальні контури цього майбутнього, намітити і обґрунтувати основні напрями і форми руху до нього, шляхи і засоби його об'єктивації.

Слід зазначити, що становлення і розвиток учення про принципи трудового права відбувалися ще із середини XVIII ст. Хронологічно першим принципом трудового права можна визнати свободу трудового договору, адже його було сформульовано ще в другій половині XVIII ст., коли трудові відносини регулювалися цивільно–правовим договором особистого найму. Це означало просте поширення на особистий найм засад цивільного правової автономії волі, майнової самостійності і юридичної рівності сторін. «Изначально, — пишуть М.В. Лушнікова і А.М. Лушніков, — прогрессивный, противостоящий феодальной бессрочной зависимости, этот принцип постепенно воплотился в работодательский произвол, доминирование воли более экономически сильной стороны» [18, с. 412]. Тому принцип свободи трудового договору в сучасному його розумінні, з урахуванням законодавчих обмежень, був сформульований батьками–засновниками науки трудового права, насамперед, німцями Ф. Лотмаром, В. Ендеманном і росіянином Л.С. Талем [19, с. 125]. Утім, самостійне теоретико–правове осмислення феномена галузевих принципів не могло бути повноцінне

здійснене без належної галузевої структуризації трудового права, що відбулася вже в радянський період. Першість у цьому плані, як і у формуванні всієї догматики радянського трудового права, належала І.С. Войтинському, який виклав принципи радянського трудового права, іменовані ним також «основними рисами» радянського трудового права [20, с. 62–120]. Його пріоритет у цій якості був загальноновизнаним і на той момент — 30-ті рр. ХХ ст. [21, с. 71–82], і в радянський період розвитку науки трудового права [22, с. 47] і сьогодні [18, с. 412]. Досліджуючи принципи, І.С. Войтинський виділив чотири «основних ознаки», себто принципи, радянського трудового права: єдність радянського трудового права, стабільність трудових відносин, закономірність умов трудового договору та визначеність умов найму [20, с. 62–120]. І.С. Войтинський обґрунтував також концептуальний підхід, який мав перспективний характер у контексті подальшого розвитку трудового права: принципи трудового права не зводилися до основних прав і обов'язків сторін трудового договору, оскільки принципи і норми права розмежовувалися дослідником. Принципи розглядалися як первинні за змістом, але вторинні за формою відносно правових норм. Означена первинність визначалася тим, що норми приймаються на основі принципів і повинні їм відповідати; вторинність, на думку розробника концепції — І.С. Войтинського, пояснювалася тим, що принципи повинні прямо закріплюватися в нормах права («норми–принципи») або виводитися зі змісту відповідних норм. Дослідник, з огляду на таку дилему, зауважував, що тут немає «порочного кола», тому що механізм їх взаємодії на рівні галузі «запускався» загальноправовими і міжгалузевими принципами, закріпленими в нормативному акті більшої юридичної чинності, починаючи з Конституції. Проте згодом І.С. Войтинський дещо скорегував своє бачення цих питань, уперше висловивши судження про основні трудові права і обов'язки громадян як про принципи радянського трудового права. Одночасно він поставив і знак рівності між такими категоріями, як «основні права і обов'язки» громадян і «принципи соціалістичної організації праці» [15, с. 82].

Останню концепцію надалі активно розвивав інший відомий радянський учений — М.Г. Александров [23, с. 10–11; 24, с. 53–61; 25, с. 6–22] і тому в галузевій науці трудового права остання називається ще і як «концепція професора М.Г. Александрова» [18, с. 414]. Утім, останній автор до «основних» відносив уже дещо інші, аніж І.С. Войтинський, принципи трудового права, як-от: право на працю, на оплату праці, на матеріальне забезпечення в старості, також у випадку хвороби і втрати працездатності, право на умови праці, сприятливі для його високої продуктивності і безпечні для здоров'я, обов'язок дотримувати дисципліну праці, і характеризував їх виключно через категорії «права» та «обов'язки». Існуючий на той час незаперечний науковий авторитет М.Г. Александрова спричинив те, що обґрунтована ним концепція стала харизматичною, позаяк надалі основні трудові права і обов'язки розглядалися абсолютною більшістю вітчизняних учених–трудоваків, у тому числі Я.А. Карасьовим і Г.І. Гуляєвим [26, с. 3–4], В.С. Андрєєвим [27, с. 28–41], А.Д. Зайкіним [28, с. 59–60], А.Є. Пашерстніком [29, с. 21; 30, с. 92–103], В.І. Прокопенком [31] саме як «основні» принципи трудового права, себто галузеві правові принципи. Концепція ототожнення принципів трудового права та змісту певних, як правило — основних (статутних) суб'єктивних прав і обов'язків учасників трудових відносин підтримується і сучасними дослідниками. Показовою в цьому сенсі є, зокрема, позиція російських дослідників В.С. Бердичевського, Д.Р. Аكوпова і Г.В. Сулейманової [32, с. 32–43]. Утім, ще за радянської доби були вчені, які не погоджувалися з означеним концептуальним підходом, та зауважували, що принципи трудового права не можуть зводитися лише до характеристики змісту основних прав і обов'язків працівників, а «принципи правового регулювання праці» не можуть ототожнюватися з «принципами трудового права» [33, с. 60; 34, с. 46–50].

Тривалий період часу у вітчизняній науці панувала доктрина злиття прав і обов'язків. Зокрема в трудовому праві це виявилось у концепції єдності права на працю і обов'язку працювати, яка передбачала їхній тісний взаємозв'язок і взаємодоповнення [35, с. 67]. Поєднання права на працю і обов'язку працювати виражає притаманний соціалізму «органічний зв'язок суспільних та особистих інтересів. Специфіка цього зв'язку полягає в тому, що виконання громадянами обов'язку працювати є одночасно здійсненням права на працю, яке їм належить», — свого часу зазначав А.С. Пашков і Б.Ф. Хрустальов [36, с. 8]. На наш погляд, більш переконливою є тут позиція сучасного правника В. Андрієва, котрий зазначає, що «вочевидь, концепція злиття трудових прав і обов'язків була «ідеологічним витвором» тогочасного адміністративно–командного режиму. Наразі не слід і доводити її шкідливість для повноцінної реалізації свободи громадян чи працівників на здійснення або нездійснення свого природного права на працю. Поєднувалися дві непокєднувані речі — загальність праці і свобода праці» — підсумовує автор [35, с. 67]. Не менш слушним є і висновок С.А. Іванова та Р.З. Лівшиця, котрі ще у 80-х рр. минулого сторіччя небезпідставно зауважували, що «загальність праці» та «свобода праці» тісно пов'язані: праця — це природний прояв сутності людини, її нормальний стан. Спираючись на природу людини, соціалізм робить працю загальною, зобов'язує працювати кожного працездатного громадянина. Кожний працездатний громадянин зобов'язаний працювати. У цьому полягає загальність праці. Але конкретну форму застосування праці, рід занять та місце роботи він обирає самостійно з урахуванням своїх інтересів і вподобань. Отже, загальність праці проявляється в суспільстві через свободу праці [37, с. 88]. Трудо–правовий принцип свободи праці і дотепер не втратив своєї актуальності, адже численними дослідниками включається до переліку галузевих принципів сучасного трудового права [16, с. 63; 38, с.

248–249; 39, с. 34]. Віддаючи належне висновкам дослідників, безперечно, вагомі ролі і значенню принципу свободи праці у царині правового забезпечення виникнення і реалізації трудових відносин у сфері найманої праці, на наш погляд, означений принцип по-перше мав як за радянських часів і, тим більше, сьогодні має значну частку декларативності і фіктивності, позаяк примус до праці іманентно властивий відносинам найманої праці, а, по-друге, означений принцип не виступає за своєю сутністю, змістом, сферою реалізації і, відповідно, статусом галузевим («основним») принципом трудового права [40]. Крім того, наголосимо, що означена доктрина злиття прав і обов'язків синтезувала діаметрально протилежні речі, як-от «права» як міру дозволеної поведінки та «обов'язки» як міру належної поведінки. Це по суті те саме, що і поєднання воедино двох «полюсів» — диспозитивного та імперативного методів правового регулювання... Додамо, що така доктрина не стикається і з ученням про елементний склад (правосуб'єктність), структуру правового статусу. Наявність у трудовому праві означеної контраверсійної концепції сама по собі повністю заперечувала одночасно існуювшу концепцію ототожнення принципів трудового права зі змістом суб'єктивних прав і обов'язків учасників трудових відносин, позаяк феномен «злиття прав і обов'язків» закономірно передбачає редукцію (зміну під час такого «злиття», скорочення через інтеграцію, синтез означених його (феномену) складників) змісту і обсягу відповідних галузевих принципів. Зрештою, це дає підстави для парадоксального за суттю висновку: не принципи визначають сутність норм трудового законодавства та прав і обов'язків, що ними встановлюються, а навпаки — суб'єктивні права і обов'язки та відповідні норми як джерела останніх виступають детермінантами сутності принципів трудового права!?. Це — нонсенс, адже принципи аксіоматично виступають відносно «трудових прав і обов'язків», «норм законодавства» тощо первинними і тому визначальними чинниками, є їх детермінантами.

Спірними і почасти суперечливим убачається також підхід сучасних російських дослідників В.С. Бердичевського, Д.Р. Акопова і Г.В. Сулейманової, котрі стверджують, що «принцип соблюдения и защиты трудовых прав работников... включает все формы защиты работников» [32, с. 32–42] і є саме галузевим принципом трудового права. Гадаємо, що наразі статус галузевого принципу трудового права по суті «привласнено» такому трудо-правовому інституту, як інститут захисту соціально-трудових прав працівника [41, с. 127–129]. Крім цього, означений вказаними дослідниками «принцип соблюдения и защиты трудовых прав работников» має ще і суперечливу назву, а відтак — контраверсійну сутність. Якщо принциповим вважається «дотримання» прав, то їх «захист», що відбувається лише за умови порушення останніх (себто «недотримання» першої складової цього принципу) не може бути одночасно складовою цього принципу та ще і через такий сполучник, як «і». Логічно означені «складники» у наведених вказаними авторами назві зазначеного галузевого принципу трудового права представляються несумісними. Понад те, ці російські вчені припускаються у своїх міркуваннях [32, с. 42–43] численних як термінологічних (редакційних) неточностей: зокрема важко чітко зрозуміти характер співвідношення таких характеристик галузевих принципів трудового права, як «основні», «основоположні», «галузеві», а також безпідставно ототожнюють окремі конституційні і законодавчі права-обов'язки з галузевими («основними») принципами трудового права. Убачаємо і порушення авторами даного підходу усталеної класифікації принципів, адже в багатьох випадках можна спостерігати штучне звуження сфери реалізації (дії) конституційних «прав-принципів», котрі мають загальноправове або міжгалузеве значення, до сфери реалізації виключно трудових відносин у сфері найманої праці. Не можна погодитися наразі і з фактичним запереченням первинності, засадничого характеру галузевих принципів трудового права стосовно системи трудових прав-обов'язків його суб'єктів, передбачених відповідними нормами трудового законодавства.

Водночас висловлені В.С. Бердичевським, Д.Р. Акоповим і Г.В. Сулеймановою контраргументи стосовно, започаткованої за радянської доктрини права, концепції злиття прав і обов'язків, є слушними, адже, якщо права та обов'язки, що мають різні стимули їхньої реалізації, є правовими засобами безпосереднього впливу на поведінку суб'єктів права, то принципи трудового права є засадами, що визначають власне зміст конкретних прав і обов'язків учасників правовідносин, та, які не потребують застосування чи існування тих чи інших стимулів їхньої реалізації. Закріплення відповідних прав і обов'язків у нормах законодавства, серед іншого і трудового, слід уважати лише окремими формами об'єктивації правових (галузевих) принципів. Безпідставно підкреслює В.Т. Томін у цьому аспекті, що галузеві принципи з'являються ще до того, як їх сформулює законодавець [42, с. 193–195]. «Сама по собі ідея, — суголосно наголошує А.О. Замченко, — яка б вона видатна не була, поза правом не може мати імперативного зобов'язального характеру з відповідними санкціями. Тому ідеї юридичного значення і повинні мати правову форму. Але не кожна правова норма є принципом, а лише та, яка є найбільш узагальнюючою, у плані регулювання складних суспільних відносин. Образно можна сказати, що принципи виступають немовби «згустками законів». Таким чином, підкреслюється саме нормативний характер принципів, тобто вони, щоб стати правовими, мають бути закріплені в нормах права... або через викладення деякого їх змісту...» [43, с. 203; 44, с. 205]. Тут слід погодитися із сентенціями О.В. Смірнова, який зазначав свого часу, що «права и принципы — это не одно и то же: принципы как категория идеальная не сводятся к правам и обязанностям лишь одного субъекта — работника. Принципы отрасли должны отражать формы взаимодействия прав и обязанностей работника и работодателя, их

представителей, а не только работника» [45, с. 25]. Схожість позиції можна виявити і в міркуваннях інших сучасних правників: наприклад, І.К. Дмитрієва зазначає, що «основные принципы трудового права с точки зрения содержания выражают права и свободы в области труда и тем самым непосредственно обуславливают основные права и свободы работника и, соответственно, работодателя и других субъектов трудового права» [46, с. 13; 47, с. 187–188, 327–328]. Примітним є і підхід, який обстоюють А.Ю. Бабаскін, Ю.В. Баранюк, С.В. Дріжчана та Н.М. Хуторян [48, с. 85] у тій частині, де ці автори під час характеристики співвідношення принципів трудового права та статутних прав і обов'язків наголос роблять, по-перше, — не тільки на зв'язку лише з основними правами і обов'язками, а ще і гарантіями таких прав, а, по-друге, — на їхньому власне лише «зв'язку», а не повній тотожності означених категорій.

Викладене дає підстави для певних висновків і теоретичних узагальнень. У сучасних умовах право повинно стати нормативним вираженням загальнолюдських цінностей, принципів справедливості та людяності, засобом забезпечення прав і свобод громадянина і людини. Належна реалізація механізму правового регулювання, зрештою, забезпечення прав людини в сучасному суспільстві тісно пов'язані з такою філософсько-правовою категорією як «принципи», яка походить від латинського слова «*principium*», що означає основні найголовніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості, а тому обґрунтованим є підхід, за яким «принципи права» характеризуються крізь призму «первісного», «головного», «сутнісного» тощо. Для розуміння «принципів права» вирішальним вбачається підхід, за яким людину розглядають як первинний (природний) критерій щодо права. У такому зв'язку право поділяють на природне і позитивне. Принципи загальносоціального (природного) права із часом оформлюються і осмислюються юридичною практикою, а потім — наукою і стають принципами правосвідомості. Останні і є підґрунтям для виникнення принципів самого права, юридичних принципів. Виведення правових принципів безпосередньо з відповідних нормативних, передусім — конституційних, положень чи норм самого галузевого законодавства було традиційним і цілком природним явищем за умов панування нормативістської теорії — напряму доктрини юридичного позитивізму. Натепер означений методологічний підхід не можна вважати обґрунтованим, адже правові принципи є такими засадами, підвалинами, на яких ґрунтується галузь права.

Правове явище не може існувати без певної першооснови, яка визначає його сутність, засоби, форми і напрями реалізації: принципи трудового права доцільно співвідносити із нормами законодавства, що передбачають права і обов'язки суб'єктів, як філософські категорії «сутності» та «явища». «Сутність» є чимось загальним, натомість «явище» — одиничним, таким, що виражає якийсь момент вияву (об'єктивації) сутності; якщо «сутність» є чимось глибоким і внутрішнім, то «явище» — зовнішнім. В силу означеного правові принципи не обов'язково повинні мати свою законодавчу об'єктивацію, але це не заперечує того, що такі принципи можуть бути «розчиненими» у змісті норм відповідного законодавства, себто виражені в ньому завуальовано, або безпосередньо закріплені в нормативно-правових актах. Утім, останнє не є обов'язковою передумовою набуття тими чи іншими положеннями статусу правових принципів. Започаткована в 50-х рр. минулого сторіччя М.Г. Александровим і тривалий час домінувала в галузевій доктрині концепція ототожнення принципів трудового права та змісту певних трудових прав і обов'язків учасників трудових відносин, попри її історичну харизматичність і численну кількість апологетів, вбачається неспроможною, хибною і, більше того — такою, що не стикуються логічно з радянською доктриною злиття прав і обов'язків. Якщо права та обов'язки, які мають різні стимули їхньої реалізації, є правовими засобами безпосереднього впливу на поведінку суб'єктів права, то принципи трудового права є засадами, що визначають власне зміст конкретних прав і обов'язків учасників правовідносин, та, які не потребують застосування чи існування тих чи інших стимулів їхньої реалізації. Закріплення відповідних прав і обов'язків у нормах трудового законодавства слід уважати лише окремими формами об'єктивації правових (галузевих) принципів, лише ідеальним варіантом їхньої нормативно-правової структуризації.

РЕЗЮМЕ

У статті проаналізовано основні етапи, процеси становлення і розвитку учення про принципи трудового права. Окрема увага приділена дослідженню ролі і значенню концепції ототожнення принципів та певних суб'єктивних прав і обов'язків учасників трудових відносин.

Ключові слова: учення про принципи, історія, становлення і розвиток, принципи трудового права, природно-правова доктрина, правові принципи.

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы основные этапы, процессы становления и развития учения о принципах трудового права. Отдельное внимание уделено исследованию роли и значения концепции отождествления принципов и определенных субъективных прав и обязанностей участников трудовых отношений.

Ключевые слова: учение о принципах, история, становление и развитие, принципы трудового права, естественно-правовая доктрина, правовые принципы.

SUMMARY

In article the basic stages, processes of formation and doctrine development about principles of the labour law are analysed. The separate attention is given research of a role and value of the concept of an identification of principles and the certain subjective rights and duties of participants of labour relations.

Keywords: doctrine about principles, history, formation and development, principles of the labour law, natural–legal doctrine, legal principles.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Лаврінченко О.В. Засоби подолання монополізму й догматизму в сучасній юридичній науці (філософсько–правові аспекти) / О.В. Лаврінченко, С.Г. Кузьменко // Господарсько–правове, цивільно–правове та фінансово–правове забезпечення розвитку сучасної економіки України: мат–ли Всеукр. наук.–практ. конф., (м. Донецьк, 27 листопада 2009 р.). — Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. — С. 15–17.
2. Лаврінченко О.В. Роль та значення термінологічного й історичного принципів у дослідженні структури й змісту механізму правового регулювання трудових відносин працівників ОВС України (теоретичні аспекти) / О.В. Лаврінченко // Господарсько–правове, цивільно–правове та фінансово–правове забезпечення розвитку сучасної економіки України: мат–ли Всеукр. наук.–практ. конф., (м. Донецьк, 14 листопада 2008 р.). — Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2008. — С. 33–41.
3. Шейко В.М. Організація та методика науково–дослідницької роботи / В.М. Шейко, Н.М. Кушнаренко. — К.: Знання, 2006. — 268 с.
4. Соболев С.А. Метод трудового права и методология права: вопросы теории, истории / С.А. Соболев // Российский ежегодник трудового права. — 2005. — № 1. — С. 85–99.
5. Платонов С.Ф. Сочинения: в 2 т. / С.Ф. Платонов. — СПб.: Наука, 1993. — Т. 1. — 672 с.
6. Беляневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): моногр. / О.А. Беляневич. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 592 с.
7. Нерсисянц В.С. Логическое и историческое в познании государства и права / В.С. Нерсисянц // Методологические проблемы советской юридической науки. — М.: Наука, 1980. — С. 174–225.
8. Лаврінченко О.В. Актуальні питання теорії трудового права в контексті сучасного розвитку правової системи України: моногр. / О.В. Лаврінченко. — Донецьк: Вебер, 2007. — 428 с.
9. Лаврінченко О.В. Правовая природа и порядок возникновения служебно–трудовых отношений работников органов внутренних дел Украины: моногр. / О.В. Лаврінченко. — Донецьк: Норд–Пресс — ДЮІ ЛГУВД, 2007. — 262 с.
10. Лаврінченко О.В. Місце принципу єдності й диференціації правового регулювання соціально–трудових відносин в структурі загальної системи права, його роль в процесах систематизації галузевих принципів та проблемні аспекти характеристики його співвідношення з методом трудового права [Електронний ресурс] / О.В. Лаврінченко // Форум права. — 2010. — № 2. — С. 231–248. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2010-2/10lovmt.pdf>.
11. Лаврінченко О.В. Принцип єдності й диференціації правового регулювання соціально–трудових відносин у системі галузевих принципів трудового права України: моногр. / О.В. Лаврінченко. — Донецьк: Ноулідж — ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. — 358 с.
12. Лаврінченко О.В. Проблемы и особенности реализации принципов и норм трудового права в законодательстве о службе в органах внутренних дел Украины: моногр. / О.В. Лаврінченко. — Донецьк: Ноулідж — ДЮІ ЛГУВД ім. Э.А. Дидоренко, 2010. — 474 с.
13. Лаврінченко О.В. Система принципов, предмет и метод трудового права, их роль и соотношение в процессах отраслеобразования (проблемы теории) / О.В. Лаврінченко // Проблемы правознавства та правоохоронної діяльності. — 2010. — № 3. — С. 170–182.
14. Лаврінченко О.В. Проблемы терминизации средств, уровни и сферы реализации принципа единства и дифференциации правового регулирования трудовых отношений [Електронний ресурс] / О.В. Лаврінченко // Форум права. — 2010. — № 4. — С. 559–565. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10lovrt.pdf>.
15. Войтинский И.С. Против извращений в теоретической работе по советскому трудовому праву / И.С. Войтинский // Проблемы социалистического права. — 1937. — № 1. — С. 80–86.
16. Грузінова Л.П. Трудове право України / Л.П. Грузінова, В.Г. Короткін: у 4 ч. — К.: МАУП, 2003. — Ч. 1. — 128 с.
17. Капица П.Л. Эксперимент. Теория. Практика. / П.Л. Капица. — М.: Наука, 1987. — 312 с.
18. Лушнікова М.В. Очерки теории трудового права / М.В. Лушнікова, А.М. Лушніков. — СПб.: Изд–во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. — 940 с.
19. Таль Л.С. Очерки промышленного рабочего права / Л.С. Таль. — М.: Московское научное издательство, 1918. — 225 с.
20. Войтинский И.С. Трудовое право СССР / И.С. Войтинский. — М.–Л., 1925. — 178 с.
21. Хлебников Д.Н. К догматике советского трудового права / Д.Н. Хлебников // Вопросы труда. — 1925. — № 11. — С. 71–82.

22. Смирнов О.В. Основные принципы советского трудового права: моногр. / О.В. Смирнов. — М.: Юрид. лит., 1977. — 178 с.
23. Александров Н.Г. Принципы советского трудового права — принципы подлинной свободы труда / Н.Г. Александров. — М.: Госюриздат, 1949. — 138 с.
24. Александров Н.Г. Социалистический принцип всеобщности труда / Н.Г. Александров // Социалистический труд. — 1961. — № 11 — С. 53–61.
25. Александров Н.Г. Социалистические принципы Основ законодательства СССР и союзных республик о труде. — М.: Юрид. лит., 1970. — 154 с.
26. Карасев Я.А. Основные принципы советского трудового права: моногр. / Я.А. Карасев, Г.И. Гуляев. — М.: Госюриздат, 1957. — 162 с.
27. Советское трудовое право / под ред. В.С. Андреева. — М.: Юрид. лит., 1971. — 226 с.
28. Российское трудовое право / под ред. А.Д. Зайкина. — М.: Юрид. лит., 1997. — 241 с.
29. Пашерстник А.Е. Право на труд. Очерки по советскому праву / А.Е. Пашерстник. — М.: ИГПАН СССР, 1951. — 276 с.
30. Пашерстник А.Е. О сфере действия и принципах советского трудового права / А.Е. Пашерстник // Советское государство и право. — 1957. — № 10. — С. 92–103.
31. Прокопенко В.И. Основные принципы трудового права: моногр. / В.И. Прокопенко. — К.: Наукова думка, 1969. — 174 с.
32. Бердычевский В.С. Трудовое право / В.С. Бердычевский, Д.Р. Акопов, Г.В. Сулейманова; отв. ред. В.С. Бердычевский. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. — 512 с.
33. Бугров Л.Ю. Проблемы свободы труда в трудовом праве России: моногр. / Л.Ю. Бугров. — Пермь: Пермский гос. ун-т, 1992. — 259 с.
34. Сыроватская Л.А. Трудовое право / Л.А. Сыроватская. — М.: Белые альвы, 1998. — 368 с.
35. Андрійв В. Природний характер трудових прав працівників / В. Андрійв // Право України. — 2007. — № 4. — С. 67–70.
36. Пашков А.С. Обязанность трудиться по советскому праву: моногр. / А.С. Пашков, Б.Ф. Хрусталева. — М.: Юрид. лит., 1970. — 258 с.
37. Иванов С.А. Личность в советском трудовом праве: моногр. / С.А. Иванов, Р.З. Лившиц. — М.: Изд-во МГУ, 1982. — 265 с.
38. Курс российского трудового права: в 3 т. / под ред. Е.Б. Хохлова. — СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1996. — Т. 1: Общая часть. — 573 с.
39. Жернаков В. Свобода праці як принцип сучасного трудового права / В. Жернаков // Право України. — 1999. — № 3. — С. 33–36, 55.
40. Лавріненко О.В. Принцип свободи праці: його сутність та місце в системі галузевих принципів трудового права / О.В. Лавріненко // Розвиток наукових досліджень '2008: матеріали ІУ Міжн. наук.–практ. конф., (м. Полтава, 24–26 листопада 2008 р.). — Полтава: ІнтерГрафіка, 2008. — Т. 3. — С. 92–97.
41. Лавріненко О.В. Підвищення ефективності правового регулювання службово-трудова відносин працівників ОВС як напрям вирішення проблеми захисту трудових прав людини і громадянина в Україні / О.В. Лавріненко // Форми соціально-правового захисту працівників у службово-трудова відносинах: мат-ли наук.–практ. конф., (м. Суми, 2–4 червня 2005 р.). — Х.: УАФТП, 2005. — С. 127–130.
42. Томин В.Т. О понятии принципа советского уголовного процесса / В.Т. Томин // Труды Высшей школы МООП РСФСР. — Вып. 12. — 1965. — С. 193–195.
43. Замченко А.О. Сутність та значення принципів нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю / А.О. Замченко // Південноукраїнський правничий часопис. — 2007. — № 4. — С. 202–205.
44. Замченко А.О. Принципи нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю України / А.О. Замченко // Соціально-захисна діяльність держави в умовах ринкових відносин: мат-ли наук.–практ. конф., (м. Чернігів, 31 травня — 2 червня 2007 р.). — Чернігів: УАФТП, ЧДПІСТтаП, 2007. — С. 203–207.
45. Трудовое право / под ред. О.В. Смирнова. — М.: Норма-Инфра-М, 1996. — 482 с.
46. Дмитриева И.К. Основные принципы трудового права: автореф. дис. на соискание науч. степени доктора юрид. наук: 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / И.К. Дмитриева. — М., 2004. — 36 с.
47. Дмитриева И.К. Принципы российского трудового права: моногр. / И.К. Дмитриева. — М.: Норма-М, 2004. — 428 с.
48. Трудове право України / А.Ю. Бабаскін, Ю.В. Баранюк, С.В. Дріжчана [та ін.]; за заг. ред. Н.М. Хуторян. — К.: А.С.К., 2004. — 608 с.

УДК 340.154

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕКРУТСЬКОЇ ПОВИННОСТІ «МАЛОРОСІЙСЬКОГО КОЗАЦТВА» ЗА ЗВОДОМ ЗАКОНІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Міц М.М., здобувач, старший лаборант кафедри правових дисциплін Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка

Історія українського козацтва належить до тих епізодів вітчизняної минувшини, що відігравали важливу роль у становленні та розвитку української держави та права. Питання виникнення та еволюції козацтва як стану, їх побуту, традицій, історії військових подвигів завжди перебували в полі зору дослідників. Традиційна прив'язка козаків до бурхливого періоду функціонування Запорозької Січі та Гетьманщини, на довгі роки обумовила відсутність наукової зацікавленості подальшою трансформацією стану. Однак, з плином часу, та й не без зусиль Російської імперії, до складу якої потрапили українські землі, з лиця землі було стерто Запорозьку Січ, поступово згасала козацька держава Гетьманщина, а українські козаки з другої половини XVIII ст. стрімко втрачали свої віками усталені права та привілеї, отримуючи натомість численні обов'язки у вигляді податків і повинностей, що фіксувалися царськими указами на законодавчому рівні. Означені процеси залишилися поза увагою науковців, і на сьогоднішній день соціальна історія стану та правовий статус козаків кінця XVIII – XIX ст. залишається практично не вивченим, що зумовлює необхідність постановки та розгляду даної проблеми в контексті розвитку та поглиблення знань історико-юридичної науки.

Звичайно, не можна говорити про абсолютну відсутність досліджень з даної проблематики. Вагомий внесок у вивчення історії козацтва даного періоду з елементами розгляду питань правового статусу останніх було зроблено ще М. Стороженком [1], Д. Багалієм [2], А. Шафонським [3], І. Теличенком [4], О. Лазаревським [5], О. Русовим [6] та ін. Серед сучасних досліджень проблемами соціальної історії, в контексті яких було зроблено екскурси з історії козацтва, займалися Т. Лазанська [7], Б. Миронов [8], В. Шандра [9]. Окремої уваги заслуговують історичні студії О. Бачинської [10 – 12], праці якої присвячені історії козацтва «після козацького» періоду. Науковці звертають увагу на окремі сюжети з життя козаків першої половини XIX ст. (Є. Петренко [13], А. Бойко [14], П. Пиріг [15] та ін.), які опосередковано стосуються правового статусу останніх, проте детальної характеристики сукупності прав та обов'язків козацького стану вже як представників селянського населення Російської імперії досі зроблено не було.

Метою даної статті є дослідження окремого сюжету правового статусу українського козацтва першої половини XIX ст. – інституту рекрутства. Завдання роботи полягають у актуалізації необхідності дослідження загальної картини правового статусу козацького стану українського населення періоду XIX ст.; характеристиці правового регулювання та еволюції рекрутської повинності козацтва на основі Зводу законів Російської імперії як основного чинного нормативно-правового акту того часу; визначенні значення рекрутської повинності у житті козацтва та з'ясуванні її впливу на подальшу трансформацію малоросійських козаків як суспільного стану.

Нормативним підґрунтям для дослідження правового статусу козацтва є Звід законів Російської імперії – кодифікація у 15 томах і 8 книгах чинних на час його видання законодавчих актів, розміщених у тематичному порядку, що врегульовувала всі види суспільних відносин на основі станового поділу і зберігала свою силу аж до початку XX ст. Загалом Звід законів Російської імперії вперше був виданий 1833 року. В подальшому світ побачило ще два дещо змінені та доповнені перевидання 1836 та 1842 років. Аналіз положень Зводу дає змогу відтворювати картину юридичного побуту населення імперії, характеризувати тенденції розвитку державно-правових явищ у XIX ст.

Правовому регулюванню рекрутської повинності жителів імперії присвячений Устав рекрутський – друга частина Уставу про повинності рекрутську та земські, яка була включена до Уставу про повинності. Юридичні норми видань даного зводу за 1833 [16] і 1836 [17] роки є повністю ідентичними по змісту. А у видання 1842 [18] вже були внесені якісно нові положення.

Одразу варто зазначити, що під поняттям «козаки» Звід законів називає тих військовослужбовців, які офіційно перебували на службі у імператора, і проживали у спеціально створених військових поселеннях у віддалених куточках імперії (Астраханська, Архангельська губернії тощо). Нашадки козацтва на території України за юридичною термінологією Зводу законів мали назву «малоросійські козаки», оскільки їх коріння сягало часів Гетьманщини, згодом трансформованої у Малоросію, оскільки до середини XIX ст. були Чернігівська і Полтавська губернії. Малоросійські козаки були частиною сільського населення імперії, входили до розряду державних поселенців, а значить належали до оподатковуваних станів імперії. Всі соціальні стани, які підлягали оподаткуванню, були обтяжені рекрутською повинністю – щорічною поставкою солдатів на службу до імперської армії з метою

поповнення армії і флоту людьми, або – в надзвичайних ситуаціях для належної обороноздатності країни [17 – С. 1]. Регулювання функціонування даного інституту знайшло досить чітке визначення у законодавстві.

До 1842 року, коли в силу вступив новий змінений і доповнений Устав про повинності [18], малоросійські козаки при відбуванні рекрутської повинності керувалися загальними правилами, встановленими для всіх обивателів Російської імперії [16; 17]. Проте, варто зазначити, що в даний період царський уряд не завжди обтяжував козацтво виконанням даного обов'язку в силу їхніх військових заслуг перед імперією і досить активно використовував прописане статтею 10 Уставу рекрутського [17 – С. 7] право звільнення останніх від поставки солдат в якості надання привілеїв в даному випадку – за швидку мобілізацію козацьких формувань у ряді загальнодержавних військових кампаній, маневруючи таким чином правовим статусом козаків в залежності від внутрішньої політики та інтересів держави. Тим не менше, фактично, козаки залишалися зобов'язані поставкою рекрутів і керувалися при цьому наступними, закріпленими законодавством правилами.

Процедура поставки рекрутів була побудована таким чином, що кожний стан був поділений на дільниці по 1000 ревільських душ чоловічої статі у кожній, які у період з 1 листопада по 31 грудня (винятки становили надзвичайні набори) повинні були відповідно до існуючих правил обрати, оформити, забезпечити та надати рекрута для проходження військової служби. Розподіл рекрутської повинності між соціальними станами населення відбувався на основі чітко визначених законом правил [17 – С. 8 – 19], що визначали порядок утворення рекрутських дільниць у кожному стані, порядок визначення кількості рекрутів для поставки при кожному наборі і порядок утворення сімейних рекрутських черг. Утворення рекрутських дільниць належало до юрисдикції Казенної палати, по господарському її відділу, штат якої і займався складанням списків осіб, що підлягали рекрутській повинності, по кожному повіту. У поселеннях казенних селян формування дільниць починалося з якогось одного кінця губернії і поступово просувалося по всій її території. Якщо у волості залишався «надлишок» людей (менше 1000), то в такому випадку їх приєднували до людей з іншої волості. Точно так було і з повітами. Але, якщо така проблема виникала в губернії – тоді з таких людей утворювали неповну дільницю, відповідно і поставка рекрутів для них регулювалася іншими правилами, зокрема – надавалося право відбування даної повинності в грошовій формі, або в натуральній, але кількість рекрутів постачалася залежно від кількості населення пропорційно тому числу, скільки в повних дільницях припадало осіб на одного рекрута з 1000 його жителів. Кожна дільниця мала свій порядковий номер. Безпосереднім управлінням справами дільниці займався рекрутський староста, якого обирали з-поміж представників даної дільниці одразу після здійснення набору на термін – до наступної поставки. Підпорядковувався рекрутський староста повітовій управі, а за відсутності останньої – Казенній палаті.

Визначення кількості поставки рекрутів з кожної дільниці після оголошення набору визначалося Маніфестом про набір, а контролювалося Імператорським департаментом Головного штабу Його Імператорської Величності, у губерніях – Казенними палатами, а безпосередньо на дільницях казенних поселення – повітовими управами і сільськими старшинами. Складанням списків осіб, що підлягали рекрутству, у кожній губернії займалася Казенна палата. До таких осіб належали всі чоловіки, які підлягали оподаткуванню і були зареєстровані під час проведення останньої ревізії у спеціальній обліковій рекрутській книзі, веденням якої займалися службовці Казенної палати. До книги після ревізії могли вносити зміни пов'язані з «убылью и прибылью» людей відповідної дільниці. Після оголошення набору такі корективи суворо заборонялися законом. Якщо набір і ревізія співпадали у часі, тоді використовувалися матеріали попереднього перепису населення, а осіб, зарахованих в рекрути, вже не вносили в новостворені списки.

Записували людей так званими сімейними рекрутськими чергами [17 – С. 37 – 40]. Це значить, що в набір одна родина не могла постачати більше одного рекрута, що мало неабияке значення для домашнього господарства, економічного достатку і податкової платоспроможності решти її членів. В принципі, політика формування сімейних рекрутських черг теж ґрунтувалася на даних засадах. Так, порядковий номер у черзі кожного сімейства залежав від кількості у ньому осіб, що підлягали рекрутству. Тобто, до першої черги при рекрутських наборах входили родини, у яких була найбільша кількість душ чоловічої статі, придатних до служби у війську (в основному – більше 20 чол.), до другої – понад 10 і т.д. Так звані «одиначники» не підлягали рекрутським наборам, але якщо їх було у дільниці надто багато, то в такому випадку держава могла призвати їх до армії, але процедура відбору проходила на основі жеребкування.

При відборі рекрутів діяло також наступне правило: якщо велика родина надала одного рекрута, то наступного, згідно чергових списків, давала родина у два рази менша за кількістю військовозобов'язаних осіб від першої, а наступного – родина у два рази менша від попередньої (другої). Звільнялися від черги ті родини, які склалися тільки із сина і батька (не враховуючи жінок), і ті, у яких був лише один робітник (18 – 60 років), а решта осіб були малолітніми. Порядок черги міг змінюватися залежно від демографічних змін у родинах. У випадку, коли кількість душ у родинах була однаковою, рекрута брали з тієї сім'ї, де було більше робітників, а якщо і останніх було порівну – використовували метод жеребкування. При розподілі повинності всередині родини керувалися наступними принципами: якщо в

сім'ї були холості й одружені чоловіки, то в першу чергу до армії забирали холостяків, із останніх – старших, але лише за тієї умови, що ніхто з молодших братів не виявляв бажання добровільно присвятити своє життя військовій справі. Якщо всі чоловіки у родині вже були одруженими, до служби повинні були йти бездітні, а коли всі сини вже мали дітей – то доля дітей залежала від волі батьків, по добровільному вияву, або – по жеребу.

Для того, щоб родина відбула свою чергу, але не постачала рекрута, так би мовити, з власних резервів, можна було найняти людину [17 – С. 77 – 81], яка б добровільно, за певну платню, пішла в армію замість чергового рекрута, або придбати квитанцію, яка надавала право не служити в армії. Населенню заборонялося переходити до інших станів, якщо вони не відбули рекрутської повинності згідно своєї черги. У випадку, коли рекрут зникав, або ставав «тимчасово хворим», на службу брали наступного у черзі.

Законодавець окреслює і ряд вимог до особи майбутнього військовослужбовця. Так, населенню заборонялося надавати до армії чоловіків непригодних до проходження військової служби через стан здоров'я, каліцтво, або – за умови приналежності до іншого суспільного стану. Заборонялося також приймати в рекрути людей, які перебували під слідством, або були обвинуваченими кримінальним судом. Вікові пороги для рекрутів становили 18 – 35 років, хоча стосовно даного правила у законі обумовлені певні винятки: так, до армії можна було вступати в межах рекрутських наборів холостякам по своїй добрій волі з 17 років; якщо при наборі черговий рекрут переховувався і був знайдений після 35 років, то з нього обов'язок військової служби теж не знімався; якщо людина перебувала один рік під слідством за нанесення собі тілесних ушкоджень, то верхня межа призову також опускалася на один рік. Остання категорія зниженого вікового цензу – малолітні юнаки для флоту. Майбутній солдат повинен був пройти медогляд, при чому у Зводі Законів окреслено перелік хвороб, за наявності яких людину до армії не брали [17 – С. 324 – 329; 342 – 341].

Окрім поставки самого рекрута, на стани покладался обов'язок матеріального спорядження та доставки його до війська. На населення було покладено обов'язок сплати коштів до державної казни на воєнну форму (одяг і взуття), на провіант, на жалування та на гербовий папір, на якому проводилося юридичне оформлення військовослужбовця [17 – С. 52 – 60]. Розмір цих коштів визначався щоразу при кожному новому наборі.

У Зводі Законів передбачалася юридична відповідальність за порушення норм відбування рекрутської повинності [17 – С. 116 – 121]. До від-повідальності могли бути притягнені рекрутські дільниці; відповідальні члени Рекрутських Присутствій; особи, які відповідали за утримання рекрутів у місцях наборів та їх транспортування; особи, які ухилялися від виконання повинності; самі рекрути за скоєння протиправних дій вже під час перебування на службі.

Отже, на законодавчому рівні, згідно уставів 1833 та 1836 років було досить чітко врегульовано порядок відбування рекрутської повинності оподатковуваним населенням Російської імперії. Малоросійські козаки в той період, коли вони не звільнялися від рекрутських поставок імператором за військові заслуги перед державою, повністю підпорядковувалися загальним правилам військової повинності на рівні з тим станом, до якого вони юридично належали – державними селянами. Означені процеси, скоріше за все, були пов'язані з політикою асиміляції козацтва як окремого соціального стану серед непривілейованих верств населення з метою остаточного викреслення його із соціальної стратифікації держави як осередка вільнодумства і сепаратизму, що могло в будь-який момент спричинити загрозу інтересам імперії.

Але втримати даний політичний курс російським можновладцям вдалося недовго: розуміючи необхідність опори імперії на збройні сили швидкої мобілізації, якими у будь-який момент готові були виступити «малоросійські» козаки, починається введення системи заходів – в першу чергу, на юридичному рівні, по збереженню останніх як окремої суспільної верстви населення, хоча і в межах стану казенних поселенців. Одним з її проявів стало введення до Зводу уставів про повинності 1842 року видання, а саме до Рекрутського устава окремої глави, присвяченої вступові до військової служби малоросійських козаків. Глава VI Зводу уставів про повинності Рекрутського устава [18 – С. 136 – 137] офіційно встановлювала особливості проходження військової служби малоросійськими козаками. За нею передбачено (ст. 667 – 670) [18 – С. 136], що козаки Чернігівської та Полтавської губерній, замість звичайної рекрутської повинності, повинні один раз на 2 роки з 15 січня і до 15 лютого з кожної 1000 душ населення козацьких верств поставити на військову службу по 8 чоловік. Подальша доля даних осіб регулювалася вже не рекрутськими, а спеціально створеними Присутствами для прийому малоросійських козаків на службу, які запроваджувалися згідно розпорядження цивільного начальника Присутствій (Предводителя дворянства), відповідно до правил загального Рекрутського устава у кожному місті, де є окружне управління цих козаків (за відсутності такого управління – начальником призначали повітового суддю) [18 – С. 137]. Відізнати майбутнього козака-військовослужбовця від інших нижчих військових чинів (саме до них їх і зараховували) можна було навіть візуально (не говорячи вже про юридичний аспект). Рекрутським уставом було закріплено (ст. 673) [18 – С. 137], що особам, приналежним до козацьких верств населення заборонялося при традиційному постризі вибривати лоб і потилицю. У всіх юридичних актах Присутствій, козацтво також не втрачало своєї станової

приналежності і продовжувало зберігати статус «малоросійського козака», що вимагалось законодавством (ст. 674 Зводу уставів про повинності) [18 – С. 137]. Матеріальне забезпечення цих козаків покладалось на їх же козацький стан (ст. 675) [18 – С. 137]. Сам порядок військової служби і правила повернення козака після її закінчення до цивільного стану закріплено у Зводі Військових постанов.

Як бачимо, правовий статус козаків згідно Зводу Законів 1842 року у питанні виконання рекрутської повинності набув особливої регламентації, що мало неабияке значення у підтриманні життєдіяльності козаків як окремої суспільної верстви.

Підводячи підсумки, слід відзначити, що рекрутська повинність малоросійського козацтва – це лише окремих, невеликий, але досить вагомий аспект вивчення правового статусу стану. Інститут рекрутства набув досить чіткого нормативно-правового регулювання у Зводі законів Російської імперії 1833 – 1836 рр., а згодом, в рамках зміни політичного курсу щодо козацтва як окремого стану, набув особливого окремого для останніх регламентування у законодавстві 1842 р. Загалом же, питання поставки козаками рекрутів було одним із найбільш принципових, оскільки, по своїй суті, воно стало чи не найбільшим ударом по колишньому привілейованому становищу останніх. Будучи прошарком військовим, козацтво прагнуло до військової служби не як до принизливого зобов'язання, а як до основного традиційного роду своєї діяльності, про що свідчать повсякчасні потуги останніх до участі у військових кампаніях імперії. На прикладі функціонування інституту рекрутської повинності простежуються основні тенденції еволюції правового статусу козацького стану кінця XVIII – XIX ст., що спонукає до продовження досліджень інших аспектів правового статусу козацтва для відновлення повної картини історико-юридичного побуту стану доби «післякозацького періоду».

РЕЗЮМЕ

Зважаючи на необхідність вивчення еволюції правового статусу українського козацтва у першій половині XIX ст., у статті на основі Зводу законів Російської імперії зроблено характеристику правового регулювання виконання рекрутської повинності малоросійськими козаками у даний період. Шляхом порівняння норм Зводу за 1833, 1836 та 1842 років у статті показано трансформацію правового статусу малоросійського козацтва у питанні поставки рекрутів.

Ключові слова: малоросійське козацтва, Звід законів Російської імперії, правовий статус, рекрутська повинність, військова служба.

РЕЗЮМЕ

Принимая во внимание необходимость изучения эволюции правового статуса украинского казачества в первой половине XIX ст. в статье на основе Свода законов Российской империи сделана характеристика правовой регуляции выполнения рекрутской повинности малорусскими казаками в данный период. Путем сравнения норм Свода за 1833 1836 и 1842 годов в статье показана трансформация правового статуса малороссийского казачества в вопросе поставки рекрутов.

Ключевые слова: малороссийское казачество, Свод законов Российской империи, правовой статус, рекрутская повинность, военная служба.

SUMMARY

Having regard to the necessity of study of evolution of legal status of the Ukrainian cossacks for the first half of XIX of century in the article on the basis of Statute-book of the Russian empire description of the legal adjusting of implementation of the duty of rekrutstvo is done cossacks of Malorussia by in this period. By comparison of norms of Statute-book after 1833 1836 and 1842 in the article transformation of legal status of the cossacks of Malorussia is shown in the question of supplying with rekrutiv.

Keywords: cossacks of Malorussia, Statute-book of the Russian empire, legal status, of the duty of rekrutstvo, military service.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Н.С. К истории малороссийских казаков в конце XVIII и в начале XIX века // Киевская старина. – 1897. – №№ 4; 6; 10 – 12.
2. Багалея Д. Займанщина в левобережной Украине XVII и XVIII ст. // Киевская старина. – 1883. – № 12. – С. 560 – 592.
3. Шафонський А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и статистическим писанием Малой России, из частей коей оно наместничество составлено. – К., 1851. – 697 с.
4. Теличенко И.В. Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху екатерининской комиссии // Киевская старина. – 1890. – №№ 8 – 12; 1891. - №№ 1 – 9.
5. Лазаревский А. Из истории сел и селян Левобережной Украины // Киевская старина. – 1891. – №№ 1; 11.
6. Русов А.А. Описание Черниговской губернии. – 1898. – Т. 1 – 2.

7. Лазанская Т.И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостнической системы. – К.: Наукова думка, 1989. – 112 с.
8. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX вв.): генезис личности, демократии, семьи, гражданского общества и правового государства. – СПб., 2000. – Т. 1 – 2.
9. Шандра В.С. Малоросійське генерал-губернаторство 1802 – 1856. – К.: [Державний комітет архівів України], 2001. – 356 с.
10. Бачинська О. Історія українського козацтва XV – XX ст.: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету – Одеса: Астропринт, 2007. – 104 с.
11. Бачинська О. Політика Російської імперії щодо задунайського козацтва: стратегія, тактика, заходи // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип. 4. – К.: Інститут історії НАН України, 2004. – С. 320 – 328
12. Бачинська О. Українське населення Придунайських земель XVIII – початок XX ст. (заселення й економічне засвоєння). – Одеса: Астропринт, 2002. – 328 с.
13. 13. Петренко Є. Українське козацтво і Кубань // Київська старовина. – 1993. – №1. – С. 114 – 119.
14. Бойко А. Переселенці з Чернігівщини на півдні України в останній чверті XVIII століття // Сіверянський літопис. – 1999. – № 5 (29). – С. 167 – 168
15. Пиріг П. Торгівля спиртними напоями на Чернігівщині у другій половині XVII століття // Сіверянський літопис. – 1999. – № 3 (27). – С. 160 – 163
16. Свод Законов Российской империи Государем Императором Николаем Павловичем составленный. Уставы о повинностях рекрутской и земских. – СПб.: Типография второго Отделения Собственной Его Императорского величества канцелярии. – 1833. – 328 с.
17. Свод Законов Российской империи Государем Императором Николаем Павловичем составленный. Уставы о повинностях рекрутской и земских. – СПб.: Типография второго Отделения Собственной Его Императорского величества канцелярии. – 1836. – 350 с.
18. Свод Законов Российской империи Государем Императором Николаем Павловичем составленный. Уставы о повинностях рекрутской и земских. – СПб.: Типография второго Отделения Собственной Его Императорского величества канцелярии. – 1842. – 404 с.

УДК 328.184:34(477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЛОБІЗМУ В УКРАЇНІ: ПРОЕКТ ПРОФЕСІЙНОГО (ЕТИЧНОГО) КОДЕКСУ ЛОБІСТА

Одінцова О.О., кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових та загальнонаукових дисциплін Донецького національного університету економіки та торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Для розвитку і створення правового й антикорупційного механізмів лобістської діяльності необхідна сучасна і комплексна система чи правова основа, що дозволяти б, спираючись на вже накопичений міжнародний досвід, підвищити правову культуру, професійний рівень і відповідальність посадових осіб, державних службовців, лобістів, а також забезпечити становлення антикорупційного інституту лобізму.

Безумовно, всі ці проблеми повинен вирішити, насамперед закон про лобістську діяльність. Доки лобістську діяльність не буде поставлено за допомогою закону під державний та суспільний контроль, залишається загроза єднання її з корупцією [1, с.113]. Однак закон не зможе вирішити всіх проблем, пов'язаних з лобізмом, і насамперед таких, як регулювання взаємин між лобістами й посадовими особами, від яких залежать певні рішення і дії, а також проблеми „проштовхування” рішень, оплати виконавцям їхніх послуг і багато чого іншого.

Таким чином, доречно вести мову не тільки про закон, але й про правила, стандарти, етичні і правові норми лобістської діяльності, що повинні бути націлені на визначення однакових вимог до порядку здійснення лобістської діяльності, відомчої реєстрації, одержання зведень і їхнього оформлення, порядок підготовки лобістів, оцінки їхньої кваліфікації й інші вимоги.

Проблема правового регулювання лобістської діяльності представлена вченими: М. Зяблюком, М. Анохіним, Т. Аравіною, К. Вяткіним, С. Зотовим, Л. Іллічевою, В. Лепьохіним, А. Любимовим, А. Мальком, І. Богдановською, В. Нестеровичем та іншими вченими.

Метою досліджуваної проблеми є обґрунтування необхідності формування цивілізованих форм лобізму. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні завдання: показати

необхідність етичних норм і стандартів в сфері лобістської діяльності та запропонувати професійний (етичний) кодекс лобіста в Україні.

Стандарти, етичні норми і правила вже діють у деяких країнах у різних галузях і сферах. Так, наприклад, Новий уряд, як іменує себе Європейська комісія, що є виконавчим органом Європейського союзу, почала свою діяльність з боротьби з корупцією. На першому засіданні восени 1999 р. під керівництвом нового голови, що був прем'єр-міністром італійського уряду Романо Проді європейські комісари вирішили розробити і прийняти Кодекс честі. У ньому вони мають намір проголосити моральні принципи, якими слід керуватися будівельникам „нової Європи”.

Кодекс честі покликаний поставити крапку на нечистоплотній історії попереднього „європейського уряду”, що очолював представник Люксембургу [2, с. 7].

Проблема етики й моралі в системі керування в цілому для України є новою, оскільки з радянських часів залишилася звичка до будь-якої ситуації застосовувати шаблоно-трафаретний підхід. Як відомо, „Мораль виступає як специфічний тип регуляції поведінки людей. Вона пронизує усі різноманітні прояви людської свідомості та поведінки – у труді, побуті, політиці, науці, особистих, внутрішньогрупових та міжгрупових відносинах ” [3, с. 89]. Етика, у свою чергу, виступає, „як теорія моралі та має нормативну частину, що прямо змикається з мораллю” [3, с. 90].

Виходячи з того, що „етика є необхідним інструментом успішного й ефективного управління на всіх рівнях влади” сьогодні з'явилася гостра необхідність у створенні різних правил поведінки, етичних стандартів для багатьох учасників управлінської системи [4, с. 166]. Відсутність же подібних норм чи їхня невідповідність рівню моральної культури породжують уседозволеність, знижують рівень демократизації.

Правила поведінки, етичні кодекси визначають тип людських взаємин і можуть стати оптимальним варіантом при виконанні професійних обов'язків будь-яким особам (держслужбовцем, лобістом, чиновником). Моральні й етичні норми, які „стали для суб'єкта певними власними імперативами, починають сильніше обмежувати його волю, ніж юридичні закони ” [5, с. 64].

У цілому, мета етичних кодексів – дати основні напрямки поведінки особи, що виконує свої професійні обов'язки. Етичний кодекс поведінки лобіста – документ, що встановлює характер внутрішнього регламенту та має систему добровільного самообмеження учасників лобістської діяльності на користь суспільства. Головне для лобіста – „бути гранично чесним, лобіювати на правомірній і моральній основі” [6, с. 104].

Тобто основна мета етичного кодексу лобіста полягає в тому, щоб поставити діяльність лобістів у рамки основних моральних критеріїв і принципів громадського життя і щоб у суспільстві затверджувалася віра у його об'єктивність, принциповість, справедливість, вірність закону.

Проект

ПРОФЕСІЙНИЙ (ЕТИЧНИЙ) КОДЕКС ЛОБІСТА В УКРАЇНІ

Пояснювальна записка

Дійсний Кодекс є першою спробою переконати політиків, представників бізнес-структур та влади, а також окремі об'єднання громадян у тому, що професійна саморегуляція охороняє законні інтереси суспільства не менш надійно і дієво, ніж погроза юридично-санкціонованого покарання, і в той же час стимулює гармонійний розвиток відносин у сфері політики й економіки.

Практика функціонування в Україні ринкової економіки, створення демократичних владних органів і політичних структур за останні роки показала низький рівень етики як у відносинах між економічними і політичними структурами, так і між органами влади.

Суспільство вимагає введення в практику цивілізованих форм і нових для нашого суспільства механізмів взаємодій між представниками економічних, політичних та владних структур, які вже довгий час успішно застосовуються у світовому громадському житті.

У сфері лобістської діяльності, створення подібного кодексу є однією із перших спроб підняти загальний рівень правової і політичної культури в Україні, що сьогодні залишаються на недостатньо високому рівні.

Етичні норми, що регулюють різні сторони суспільного життя, впливають на загальну свідомість суспільства і на індивідуальну думку окремих громадян тощо.

Основою для розробки Кодексу послужило діюче національне законодавство, загальноприйняті в українському суспільстві норми поведінки і системи цінностей, міжнародні і національні кодекси, норми права, звичаї і традиції.

Кодекс покликаний сприяти твердженню і підтримці високих етичних стандартів у всіх взаєминах між учасниками економічного і суспільно-політичного життя, спрямованих на прийняття законів, норм, правил, інших рішень органів законодавчої і виконавчої влади.

Особи й організації, що займаються лобістською діяльністю, визнають свою відповідальність перед тими, чий інтереси вони представляють, і суспільством у цілому, визнають необхідність

забезпечити справедливий баланс інтересів усіх суб'єктів лобістських правовідносин (підприємців, політиків, державних чиновників, окремих груп населення тощо).

Кодекс, поєднує в собі, як досвід і кращі традиції вітчизняних суспільних діячів минулого, так і сучасне мислення, яке базується на проголошених в українському оновленому суспільстві принципів дотримання основних громадських прав, рівноправності усіх форм власності, свободи вибору форм, і методів досягнення цілей та здійснення інтересів у рамках українського законодавства.

Кодекс – це інструмент саморегуляції і самодисципліни, призначений для встановлення цивілізованих відносин між лобістськими структурами та органами влади.

Кодекс установлює норми етики як частину системи саморегуляції і самодисципліни у сфері економічного і суспільно-політичного життя і, таким чином, доповнює існуючі юридичні норми і правила.

Цей Кодекс буде сприяти гармонізації норм практики лобізму та буде сприяти оптимізації прийняття і виконання рішень органами державної влади і керування всіх рівнів.

1. Норми поведження лобіста

1.1. Лобісти за всіх обставин повинні зберігати честь і достоїнство, властиві їхній діяльності.

1.2. Будь-яка дія лобіста повинна бути юридично обґрунтованою, благопристойною, чесною, соціально сприятливою, доцільною, логічно бездоганною.

1.3. Будь-яка робота чи послуга у сфері лобістської діяльності зобов'язана вироблятися із почуттям відповідальності перед суспільством, задовольняти принципам сумлінної конкуренції і високим технічним та іншим стандартам і нормам.

1.4. Будь-які дії лобіста повинні здійснюватися на основі моральних критеріїв і принципів громадського життя.

1.5. Ніякі дії лобіста не повинні підривати суспільної довіри до лобістської діяльності чи заохочувати вчинки, що суперечать інтересам суспільства. Завжди та всюди лобіст винен поводити себе таким чином, щоб у суспільстві стверджувалася віра в його об'єктивність, принциповість, справедливість, вірність закону.

1.6. Усі винагороди за лобістську діяльність повинні бути розподілені таким чином, щоб уникнути необґрунтованих підозр, чи інших причин для обґрунтованої скарги.

1.7. Виконання прийнятих на себе лобістом зобов'язань повинне бути швидким і ефективним, поза залежністю від форми і розміру винагороди. Добросовісне виконання лобістом професійних зобов'язань повинно мати для нього пріоритетне значення.

1.8. Не допускається прийняття лобістом на себе взаємовиключних і суперечливих зобов'язань, у тому числі від тієї самої особи.

1.9. Будь-який фактор, що дозволяє вплинути на інтереси осіб, які представляються лобістом, повинен бути повідомлений ним таким чином, щоб можна було прийняти його до уваги для ухвалення рішення.

1.10. Особа, чий інтереси представляє лобіст, повинні бути цілком упевнені в тому, що особиста конфіденційна чи корпоративна інформація, що надходить у розпорядження лобіста, не може бути використана без їхньої згоди чи їм на шкоду.

1.11. Інформація, надана лобістом клієнту про дії на його користь, повинна бути викладена й оформлена таким чином, щоб можна було визначити її якість і вірогідність.

1.12. Лобіст не повинний представляти клієнтам неправдиву інформацію про свій досвід, кваліфікацію, майстерності та про доступи до осіб, ресурсів, якими фактично не володіє.

1.13. Лобіст повинен ясно вказати клієнту, яка частина робіт чи послуг буде виконуватися іншими особами, і назвати їх.

1.14. Право власності на законопроекти, нормативні акти й іншу документацію, розроблену лобістом за замовленням клієнта й оплачену ним, належить клієнту.

2. Основні принципи поведження лобіста

2.1. Чесність

Лобістська діяльність повинна здійснюватися таким чином, щоб не зловжити довірою клієнта, інших осіб, не використовувати у своїх інтересах його можливу недосвідченість чи недолік знань.

2.2. Благопристойність

Ніякі дії лобіста не повинні містити твердження, зображення, що суперечать прийнятим у суспільстві моральним нормам, що ображають чи принижують у будь-якій формі особистість фізичної чи юридичної особи.

2.3. Правдивість

Дії лобіста не повинні містити тверджень чи зображень, що прямо чи побічно шляхом недомовок чи двозначності, а також перебільшеннями могли б увести клієнта в оману стосовно:

2.3.1. Змісту, методу підготовки, наслідків виконання, інших істотних характеристик закону, правила чи іншого документа, що розроблюється чи посувається на замовлення клієнта.

2.3.2. Умов платежу й інших форм винагороди.

2.3.3. Авторських та інших прав, наявних чи виникаючих у зв'язку з виконанням доручення клієнта.

2.3.4. Офіційного визнання чи схвалення, нагородження медалями, преміями, дипломами, видачі сертифікатів і ліцензій.

2.3.5. Розміру прибутку, що направляється на благодійні цілі.

2.3.6. Інших властивостей і обставин, що виникають у зв'язку з виконанням доручення клієнта.

2.4. Відкритість

Лобісти повинні виявляти максимально можливу відкритість у всіх своїх діях, обмежуючи інформацію лише в тих випадках, якщо інформація може завдати шкоди клієнтам чи громадськості.

2.5. Підзвітність

Особи, що займаються лобістською діяльністю, підзвітні суспільству за свої дії і зобов'язані не перешкоджати будь-якій перевірці, пов'язаній з їхньою діяльністю.

3. Захист прав інших осіб

3.1. Документ, що випускається лобістом, не повинний містити в собі у будь-якому вигляді інформацію про приватне життя яких-небудь людей без їхнього попереднього дозволу.

3.2. Будь-які дії лобіста не повинні містити в собі твердження, що підтримує дискримінацію за ознакою раси, релігії, статі, політичних переконань.

4. Інформація

4.1. Інформація повинна бути достовірною і не повинна містити сумнівних чи застарілих доказів і свідчень.

4.2. Неприпустимо спотворювати цитати й фактичні дані, а статистичну інформацію використовувати так, щоб із неї випливала неправдива інформація, яка не відповідає дійсності.

4.4. Неприпустимо спотворювати наукові та юридичні терміни, а також використовувати необгрунтовано наукову термінологію, щоб додавати твердженням видимість наукової обгрунтованості, що у дійсності є відсутньою.

4.5. Інформація про рішення і проекти, що можуть бути потенційно небезпечними для життя і здоров'я людей, повинна містити зведення про небезпечні властивості.

5. Застосування кодексу

5.1. Цей самодисциплінуючий Кодекс повинний застосовуватися в масштабі України тими органами, особами, підприємствами й організаціями, що здійснюють лобістську діяльність чи контролюють її.

5.2. Відповідальність за дотриманням правил, викладених у даному Кодексі, лежить на фізичних і юридичних особах, що добровільно приймуть на себе зобов'язання про його дотримання.

Отже, етичний Кодекс лобіста – це інструмент саморегуляції і самодисципліни призначений для встановлення цивілізованих відносин між лобістськими структурами та органами влади. Професійна саморегуляція охороняє законні інтереси суспільства не менш надійно і дієво, ніж інші юридично-санкціоновані покарання.

Таким чином, прийняття етичного кодексу створить умови для зміцнення ділової репутації, підвищення ефективності діяльності лобістських структур. Оскільки на високоморальні етичні норми лобіст повинен спиратися постійно у своїй професійній діяльності, тому доцільно назвати цей документ – професійним кодексом лобіста.

РЕЗЮМЕ

У статті розглядається доцільність застосування етичних норм і стандартів у процесі регулювання лобістської діяльності в Україні. Рекомендується застосування професійного (етичного) кодексу лобіста

Ключові слова: лобістська діяльність, правове регулювання лобізму, державна влада, професійний кодекс лобіста.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается целесообразность применения этических норм и стандартов в процессе регулирования лоббистской деятельности в Украине. Предлагается применение профессионального (этического) кодекса лоббиста в Украине

Ключевые слова: лоббистская деятельность, правовое регулирование лоббизма, государственная власть, профессиональный кодекс лоббиста.

SUMMARY

In article the expediency of application Ethics, ethical norms and standards in the course of regulation of lobbyist activity in Ukraine is considered. Application of the professional (ethical) code of the lobbyist in Ukraine Is offered.

Keywords: lobbyist activity, legal regulation of lobbyism, the government, lobbyism legalization, professional code of the lobbyist.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Одінцова О. Цивілізований лобізм як форма боротьби з корупцією // Право України. – 2006. – № 6. – С. 110-113. – ISSN 0132-1331.
2. Паклин Н. Кодекс чести комиссаров // Рос. газ. – 1999. – № 9 (230). – С. 7.
3. Семенова Р. У. Соотношение политики и морали в русле дискуссионного поля современной политической науки // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 18, Социол. и политология. – 2005. – № 3. – С.87-99. – ISSN 1029-3736.
4. Розробка державної політики. Аналітичні записки / [уклад.: О. І. Кілієвич, В. Є. Романов]. - К. : К.І.С., 2002. - 320 с. – ISBN 966-8039-13-0.
5. Овсянкіна Л. Моральні цінності як складова діяльності суб'єктів ринку // Гуманітарні науки і сучасність : зб. наук. пр. / Київ. держ. торг.-екон. ун-т. – К., 1999. – С. 64-73.
6. Коростей В. Проблеми національного лобювання законодавства // Право України. – 2006. – № 6. – С. 102-106. – ISSN 0132-1331.

УДК 37.014.61: 303.442

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ

Пархоменко М.М., здобувач ІЕПД НАН України

Проблема якості та безпеки продукції завжди вважалася складною через свою багатогранність, міжгалузевий, науково-технічний, правовий, економічний і соціальний характер. В її вирішенні зацікавлені всі без виключення державні органи і структури, кожний товаровиробник і споживач. Широке коло прав і обов'язків в справі забезпечення якості і безпеки продукції покладено на органи державного управління якістю продукції. Виробництво якісних та безпечних продуктів харчування є однією з гарантій реалізації конституційного права громадян на безпечне для здоров'я та життя довкілля. За повідомленням посадових осіб Держстандарту України більшість продуктів харчування, що надходять в Україну із-за кордону, є неякісними і небезпечними для здоров'я людини. Так, зокрема, закордонні лікери - це фальсифіковані вироби з низькоякісного спирту, який шкідливий для організму, а "снікери", "марси", "баунті" тощо, які зберігаються роками, оскільки містять у собі хімічні консерванти, можуть привести до захворювань шлунково-кишкового тракту, алергії, навіть до ракових захворювань [1].

Отже, актуальність дослідження органів державного управління якістю продукції не викликає сумніву тому, що проблемою сьогодення є забезпечення якості та безпеки продуктів харчування, а саме на ці органи покладені обов'язки щодо забезпечення якості та безпеки продуктів харчування. Перелік цих органів містяться в нормативних актах різних галузей законодавства, що потребує їх аналізу та вивчення.

Теоретично-правові питання системи органів державного управління якістю продукції досліджували сучасні вчені, зокрема, В. К. Мамутов [2], В.Ф.Опришко [3], В.М.Огризков [4], В.С.Белих [5], О.В.Зверева [6] та ін.

Метою даної статті є аналіз структури органів державного управління якістю продукції, а також з'ясування недоліків структури органів державної влади, які забезпечують якість продукції.

Для забезпечення якості продукції та захисту прав споживачів держава створює цілу ланку органів державного управління якістю продукції. Головним є специфіка діяльності кожної ланки. У науковій літературі зазначалося, що при виконанні своїх функцій органами держави виявляються факти дублювання обов'язків [6, с. 29]. Однак таке дублювання не є вадою так, як це обумовлено реальною необхідністю. Один і той же товар може залежно від об'єктивних обставин перевірятися декілька разів. Наприклад, виробник товару здійснює поточний або вихідний контроль якості, необхідний для забезпечення випуску якісних виробів, визначення їх придатності для реалізації, відповідної ціни тощо. Одночасно його якість можуть перевіряти представники Державного комітету по стандартизації, метрології та сертифікації України, інші контрольно-наглядові органи, споживачі. Ці органи входять в систему органів державної влади і мають спільні для цих органів ознаки.

Характерними ознаками діяльності державних органів щодо забезпечення якості продукції є: здійснення державного управління від імені держави; їх діяльність має владний, авторитарний характер; відбувається в чітко визначених напрямках, на основі чинного законодавства України; має управлінський характер; їх посадові особи зобов'язані виконувати нормативно-правові акти, прийняті органами законодавчої влади.

В процесі своєї діяльності вони розробляють і приймають власні нормативні акти, обов'язкові до виконання, проводять певну організаційну роботу. Ці органи повинні належним чином виконувати свої функції, діяти в межах своєї компетенції, займати відведене їм місце в системі державних органів.

Система державних органів управління якістю продукції передбачає обумовленість її складових частин, і визначеність їх функцій щодо видів продукції та стадій її виробництва і реалізації. Саме поняття «система державних органів управління якістю продукції» передбачає формування цих органів за певними, спільними для відповідної групи складовими елементами ознаками, або критеріями [7, с.27]. К зв'язку із змінами, що у теперішній час відбуваються в країні в сфері органів влади, та відсутністю чіткого врегулювання, вбачається за необхідне розглянути систему органів державної влади у сфері забезпечення якості, що діяла до недавнього часу в Україні.

Перш за все, державні органи управління якістю розрізняються за територіальним масштабом діяльності:

1) на загальнодержавному рівні діють вищі державні органи загальної компетенції (Кабінет Міністрів України); центральні органи державного управління міжгалузевої (наприклад, Державний комітет по стандартизації, метрології та сертифікації України) та галузевої компетенції (відповідні міністерства та відомства);

2) на місцевому рівні: Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації; територіальні органи Державного комітету стандартизації, метрології та сертифікації України (державні центри стандартизації, метрології та сертифікації); органи та установи державного санітарного нагляду України, суди тощо;

3) на локальному рівні: адміністрації підприємств, заснованих на різних формах власності, та їх структурні підрозділи.

По-друге, за обсягом компетенції та обов'язками якими вони:

1) органи, компетенція яких не обмежується забезпеченням якості продукції;

2) органи, компетенція яких збігається зі сферою забезпечення якості продукції. До цієї групи належать державні органи, що створюються саме з метою забезпечення якості продукції [7, с. 28].

До першої групи органів, діяльність яких поширюється і на якість продукції, належать Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації.

Згідно зі ст. 113 Конституції України Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Аналіз його повноважень, закріплених у ст. 116 Основного Закону України [8], свідчить про те, що деякі з них прямо або побічно стосуються питань якості продукції. Зокрема, важливо зазначити, що він має забезпечувати управління економікою України, розробку та здійснення загальнодержавних програм економічного і науково-технічного розвитку, спрямування і координацію роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, в тому числі щодо отримання належної якості продукції, товарів і послуг.

У процесі своєї діяльності Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання. Так, постановами від 25 травня 1992 р. він схвалив Концепцію державних систем стандартизації, метрології та сертифікації, затвердив Програму основних робіт по реалізації Концепції створення державних систем стандартизації, метрології та сертифікації. Ним же прийняті декрети «Про стандартизацію і сертифікацію» від 10 травня 1993 р. [9], «Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення» від 8 квітня 1993 р. [10] та ряд інших актів.

Згідно зі ст. 136 Конституції України Рада міністрів Автономної Республіки Крим с Урядом Автономної Республіки Крим і в межах своїх повноважень також здійснює державне управління на вказаній території, в тому числі щодо якості продукції.

Місцеві державні адміністрації належать до органів виконавчої влади загальної компетенції, що здійснюють державне управління в межах адміністративно-територіальних одиниць. Так, відповідно до ст. 118 Основного Закону України виконавчу владу в областях і районах, містах Києві і Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації, які забезпечують на відповідній території виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади, зокрема щодо якості продукції, а також виконання державних і регіональних програм, які можуть вирішувати і питання державного управління якістю продукції.

Певне місце в системі органів державного управління якістю продукції належить міжгалузевим органам управління. Звичайно, вони відрізняються від інших державних органів та один від одного за правовим статусом, у тому числі компетенцією, характером її реалізації та іншими ознаками. [6, с. 28] Проте в них є спільна риса, яка дозволяє об'єднати їх в одну групу. Перш за все, це створення їх саме для виконання конкретної спеціальної функції, що, з одного боку, звужує їх правовий статус як органу державного управління, а з іншого — розширює його. Адже дана функція здійснюється на міжгалузевому, міжвідомчому рівні.

Органи міжгалузевої компетенції приймають рішення та вживають заходи, обов'язкові для виконання галузевими органами державного управління, органами управління в сфері недержавного та громадського управління. Іншими словами, вони наділені повноваженнями надвідомчого

(міжгалузевого) характеру, виконують не тільки свої специфічні функції, а й функції координаційного характеру. Це дає їм можливість не лише організувати належним чином роботу підлеглих їм органів та структурних одиниць, а й координувати діяльність інших органів у різних галузях, їм безпосередньо не підпорядкованих, з метою проведення єдиної державної політики щодо управління якістю продукції.

До цієї групи органів, насамперед, слід віднести Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації України (Держстандарт України), що є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економіки України. Цей Комітет відповідно до п. 1 Положення про нього вносить пропозиції щодо формування державної політики у сфері стандартизації, метрології, сертифікації, захисту прав споживачів, забезпечує її реалізацію, здійснює управління в цих сферах діяльності, а також міжгалузеву координацію та функціональне регулювання з питань, що належать до його відання. Для виконання покладених на нього завдань Держстандарт України, як і будь-який інший державний орган, наділяється певними повноваженнями, в першу чергу, правового характеру. Держстандарту України має право на проведення заходів організаційного характеру, що є обов'язковими не тільки для його структурних підрозділів, а й для інших як державних, так і недержавних органів, що ще раз свідчить про їх міжгалузеве значення.

Також Держстандарт України має право на здійснення контролюючих функцій, а саме: давати господарюючим суб'єктам обов'язкові до виконання приписи про припинення порушень прав споживачів; розглядати відповідно до законодавства України справи про адміністративні правопорушення; обстежувати згідно із законами України будь-які виробничі, складські, торговельні та інші приміщення господарюючих суб'єктів сфери торгівлі, громадського харчування та послуг; здійснювати в установленому порядку відбір у зазначених суб'єктах сфери торгівлі, громадського харчування та послуг зразки товарів, сировини, матеріалів, напівфабрикатів, комплектуючих виробів для перевірки їх якості на місці або проведення незалежної експертизи у лабораторіях та інших установах; припиняти відвантаження і реалізацію товарів, що не відповідають вимогам нормативних документів, до усунення господарюючими суб'єктами виявлених недоліків; забороняти цим суб'єктам реалізацію товарів(робіт, послуг), на які немає документів, що засвідчують їх відповідність вимогам нормативних документів, чи на які в актах законодавства або нормативних документах встановлено обов'язкові вимоги щодо забезпечення безпеки життя, здоров'я, майна споживачів і охорони навколишнього природного середовища, якщо ці товари (роботи, послуги) не мають сертифіката відповідності, чи завезених на територію України без документів, які підтверджують їх належну якість; опломбовувати в порядку, передбаченому законодавством, у сфері торгівлі, громадського харчування і послуг виробничі, складські, торговельні та інші приміщення, а також несправні й такі, що не мають відповідного клейма чи з порушеннями термінами повірки, вимірвальні прилади, за допомогою яких здійснюється обслуговування споживачів; вилучати в установленому порядку неякісні товари, документи, інші предмети, що свідчать про порушення прав споживачів; видавати згідно із законодавством України дозволи на тимчасове відхилення від вимог відповідних стандартів щодо якості продукції; забороняти рекламу, яка порушує вимоги вітчизняного законодавства про рекламу, вимагати публічного спростування, а також вимагати від рекламодавців публікації відомостей, що коригують (уточнюють, доповнюють) рекламу; подавати до суду позови про захист прав споживачів; передавати матеріали перевірок на дії осіб, що містять ознаки злочину, органам дізнання чи попереднього слідства; накладати стягнення відповідно до законодавства України тощо.

З приводу викладеного вбачається за необхідне звернути увагу на наступне. Згідно Указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» № 1245/2010 (1245/2010) від 28.12.2010 [11] в Україні створюється Державна служба технічного регулювання України, якій передбачається надати у компетенцію питання щодо забезпечення якості продукції у сфері виробництва (питання стандартизації та сертифікації), що само по собі є позитивним, так як у літературі неодноразово відмічалось про конфлікт інтересів у Держспоживстандарті, так як йому підпорядковані сфери виробництва, торгівлі та послуг [12, с. 32]. Однак представляється необхідним залишити за Державною службою технічного регулювання України контролюючі функції у сфері виробництва, адже для проведення перевірки дотримання вимог нормативно-технічної документації у сфері виробництва вимагає наявність спеціальних знань та кваліфікації якими наділені працівники Держспоживстандарту України.

До функцій Держстандарту України відносяться також координаційні заходи, які тією чи іншою мірою повинні впливати на роботу механізму забезпечення якості товарів, продукції та послуг, а значить, сприяти реалізації права споживача на одержання товарів, продукції та послуг належної якості. У зв'язку з ухваленням 15 грудня 1999 р. Президентом України Указу «Про зміни в структурі центральних органів виконавчої влади» розширилася було розширено компетенцію в даній області Державного комітету стандартизації, метрології і сертифікації [13]. Так, крім раніше зазначених функцій було покладено обов'язок забезпечувати проведення в життя політики відносно захисту прав споживачів (замість ліквідованого Державного комітету у справах захисту прав споживачів). Він став Державним

комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політика, що з часом виразилося у згаданому конфлікті інтересів.

Широке коло прав і обов'язків в справі забезпечення якості і безпеки продукції покладено на державну санітарно-епідеміологічну службу, яка в своїй діяльності керується Законом України «Про забезпечення санітарного і епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994р.[14].

Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади, що здійснює контроль і нагляд за дотриманням санітарного законодавства, стандартів, критеріїв і вимог, направлених на забезпечення благополуччя населення в даній області, є Міністерство охорони здоров'я. Разом з тим названа служба включає профільні установи Міністерства охорони здоров'я, відповідні частини і підрозділи Міністерства оборони і Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, Державного комітету у справах охорони державного кордону.

Очолює службу Головний державний санітарний лікар України - перший заступник Міністра охорони здоров'я. В даній області голова служби:

а) бере участь в атестації методик вимірювання змісту забруднювачів і інших речовин хімічного, біологічного і іншого походження;

б) визначає порядок проведення державної санітарно-гігієнічної експертизи, а в деяких випадках проводить її;

в) визначає порядок внесення продукції в Державний реєстр безпечних продуктів, сировини, матеріалів;

г) здійснює контроль до нагляд за якістю і безпекою продукції на всіх стадіях її обробки, використання і знищення.

До складу Міністерства аграрної політики України входять Державна служба по карантину рослин і Департамент ветеринарної медицини, що наділені певними повноваженнями в даній сфері.

Державна служба по карантину рослин створена на основі Закону України «Про карантин рослин» від 30 червня 1993 р. [15]. Формування служби обумовлено необхідністю проведення системи заходів щодо захисту рослин від карантинних об'єктів, тобто від шкідників, збудників захворювань рослин. Центральним органом служби є Головна державна інспекція по карантину рослин. До компетенції служби в справі забезпечення якості і безпеки продукції згідно Закону віднесені: видача через свої підрозділи карантинних дозволів для що імпортується до України продукції рослинного походження та державний контроль за дотриманням законодавства про карантин рослин.

Нині згідно Указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» № 1245/2010 від 28.12.2010р. Міністерство аграрної політики України реорганізовано в Міністерство аграрної політики та продовольства України та створено Державну інспекцію сільськогосподарства України. В це міністерство також входять Державна служба по карантину рослин і Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України, що наділені певними повноваженнями в даній сфері.

Департамент ветеринарної медицини створений на основі Закону України «Про ветеринарну медицину» [16]. Нині це Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України. Названий орган покликаний здійснювати державну політику в області ветеринарної медицини, охорони території України від занесення карантинних захворювань тварин, контролювати експорт і імпорт тварин, продуктів та сировини рослинного і тваринного походження, а також виробництво продуктів. В даній сфері Департамент видає через свої підрозділи ветеринарні дозволи для харчових продуктів і продовольчої сировини тваринного походження, визначає порядок проведення державної ветеринарно-санітарної експертизи продовольчої сировини, а в деяких випадках проводить її, визначає порядок внесення сировини в державний реєстр безпечної продукції, здійснює ветеринарно-санітарний контроль.

Викладене дозволяє зробити наступні висновки.

Система державних органів, покликаних забезпечувати якість продукції є досить розгалуженою. Існує досить велика кількість державних органів у повноваженнях яких забезпечення якості продукції займає не завжди однакове місце, однак лише всі вони у сукупності можуть забезпечити належну якість та безпеку продукції, що виробляється та реалізується на території нашої країни.

Представляється необхідним залишити за Державною службою технічного регулювання України контрольно-наглядову функцію у сфері виробництва, адже для проведення перевірки дотримання вимог нормативно-технічної документації у сфері виробництва вимагає наявність спеціальних знань та кваліфікації якими наділені працівники Держспоживстандарту України.

РЕЗЮМЕ

В статті розглядається система органів державного управління якістю продукції, що діяли в країні до теперішніх реформ. На підставі проведеного аналізу формулюються пропозиції щодо реформування згаданих органів.

Ключові слова: технічне регулювання, якість продукції, забезпечення якості продукції, управління якістю продукції, державні органи.

РЕЗЮМЕ

В статті розглядається система органів державного управління якістю продукції, діяльність яких в країні до теперешніх реформ. На основі проведеного аналізу формуються пропозиції щодо реформування досліджуваних органів.

Ключевые слова: технічне регулювання, якість продукції, забезпечення якості продукції, управління якістю продукції, державні органи.

SUMMARY

In the article the system of organs of state administration of quality of products is considered, that operated in a country to nowadays reforms. On the basis of the conducted analysis the suggestions in relation to reformation of the mentioned organs are formulated.

Keywords: technical adjusting, quality of products, providing of quality of products, quality management of products, state organs.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Споживач інфо №1 (1) лютий 2009 // <http://spojivach.info/materials/foods-page/374.html?fontstyle=f-larger>
2. Мамутов В.К. Экономика и право: сб. науч. тр. К.: Юринком Интер. – 2003. – 207с.
3. Опрышко В.Ф. Качество продукции: управление и право. К. – 1982. – 231с.
4. Огрызков В.М. Основы правового регулирования качества продукции. – М. – 1976. – 213с.
5. Белых В.С. Гражданско-правовое обеспечение качества продукции, работ и услуг: сб. науч. тр. / Отв.ред., сост. к.ю.н. О.А.Герасимов. Екатеринбург: Бизнес, менеджмент и право, 2007. – 300с.
6. Зверева Е.В. О правовых средствах обеспечения качества товаров, работ и услуг в сфере хозяйствования // Экономика и право. – 1 (8). – 2004. – С. 28 – 31.
7. Кагал Т.О. На порядку денному – вдосконалення системи та правового статусу органів державного управління якістю продукції //Правове регулювання економіки: зб. наук. пр. Вип 2.-К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2001.- С. 26-35.
8. Конституція України: Основний закон. – «Одісей». – 2010. – 112с.
9. О стандартизации и сертификации: Декрет КМ Украины от 10.05.1993 г. // СПП.- 1993.- №8.- 152с;
10. О государственном надзоре за соблюдением стандартов, норм и правил и ответственности за их нарушение: Декрет КМ Украины от 08.04.1993г. // СПП.- 1993.- №7.- ст.123;
11. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указу Президента України № 1245/2010 (1245/2010) від 28.12.2010 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua>
12. Політика адаптації національного законодавства у сфері технічного регулювання та споживчої політики до європейських вимог К.: Держспоживстандарт України, 2006. – 95с.
13. Про зміни в структурі центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 15 грудня 1999 року N1573/99// <http://zakon1.rada.gov.ua>
14. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення Закон України від 24 лютого 1994 р. // ВВР.- 1994.-N 27.-218с.
15. Про карантин рослин: Закон України від 30 червня 1993 р. // ВВР.- 1993.-N 34.-352 -с.
16. Про внесення змін до Закону України «Про ветеринарну медицину»: Закон України від 5 грудня 1996 р. // ВВР.- 1997.-N 7.-56 с.

УДК 346.1

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОЄДНАННЯ ВИДІВ ДЕПОЗИТАРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

Полухович В.І., старший науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, кандидат юридичних наук

З різних точок зору питання правового регулювання професійної діяльності на фондовому ринку висвітлювались в роботах Вінник О. М., Головка А.Т., Кологойди О.В., Кузнецової Н.С., Мамутова В.К., Петруня Ю. Є., Посполітака В.В., Рябченко О.П. та ін. Проте і на сьогодні залишаються ряд невирішених питань правового регулювання окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку України, в тому числі і випадків поєднання видів професійної діяльності. Дана стаття спрямована на поглиблення розвитку результатів наукових досліджень вищевказаних вчених та надання авторського бачення та пропозицій щодо предмету дослідження.

Мета наукової статті – дослідження передбачених чинним законодавством випадків поєднання видів депозитарної діяльності та вироблення та ґрунтування пропозицій по удосконаленню існуючих правових норм в цій сфері.

Депозитарна діяльність як професійна діяльність на фондовому ринку включає наступні види діяльності, що підлягають ліцензуванню НКЦПФР:

- депозитарну діяльність депозитарію цінних паперів;
- депозитарну діяльність зберігача цінних паперів;
- розрахунково-клірингову діяльність;
- діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних паперів.

Розглянемо випадки поєднання діяльності **депозитарію** з іншими видами депозитарної діяльності.

Відповідно до п. 6 розділу I Порядку та умов видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку, переформулювання ліцензії, видачі дублікату та копії ліцензії[1], затвердженим рішенням ДКЦПФР від 26.05.2006 № 345 (далі – Порядку та умов видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку) депозитарна діяльність депозитарію цінних паперів може поєднуватись з розрахунково-кліринговою діяльністю та діяльністю з ведення реєстру власників іменних цінних паперів або з діяльністю з ведення власного реєстру власників іменних цінних паперів. У разі поєднання професійної діяльності на фондовому ринку - депозитарної діяльності депозитарію з депозитарною діяльністю з ведення реєстру власників іменних цінних паперів, депозитарій зобов'язаний провадити діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних паперів в організаційно та функціонально відокремленому структурному підрозділі, а фахівці депозитарію, не мають права поєднувати свою діяльність у тих підрозділах, що здійснюють інші види професійної діяльності на фондовому ринку - депозитарної діяльності.

Водночас, відповідно до п. 3 розділу 1 Ліцензійних умов провадження професійної діяльності на фондовому ринку - депозитарної діяльності[2], затверджених рішенням ДКЦПФР від 26.05.2006 № 349 професійний учасник фондового ринку (ліцензіат) згідно з отриманою ліцензією на здійснення окремого виду професійної діяльності на фондовому ринку - депозитарної діяльності має право провадити такі види діяльності:

- депозитарна діяльність депозитарію цінних паперів;
- депозитарна діяльність зберігача цінних паперів;
- розрахунково-клірингова діяльність.

Таким чином отримання ліцензії з депозитарної діяльності передбачає автоматичну наявність права здійснювати депозитарну діяльність зберігача цінних паперів та розрахунково-клірингову діяльність. Але це, на нашу думку, не відповідає нормам чинного законодавства. В п. 1 глави 4 розділу III Порядку та умов видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку визначено, що «ліцензію на провадження професійної діяльності на фондовому ринку - депозитарної діяльності, а саме розрахунково-клірингової діяльності може отримати тільки депозитарій, який має ліцензію на провадження професійної діяльності на фондовому ринку - депозитарної діяльності, а саме депозитарної діяльності депозитарію цінних паперів».

Також частиною 2 ст. 16 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»[3] передбачено, що поєднання професійної діяльності на фондовому ринку з іншими видами професійної діяльності, за винятком банківської, не допускається, крім випадків, передбачених законом. Водночас Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні»[4] (далі - Закон України «Про Національну депозитарну систему») передбачає можливе поєднання діяльності депозитарію цінних паперів з розрахунково-кліринговою діяльністю та діяльністю з ведення реєстрів власників цінних паперів лише за умови отримання окремих ліцензій (частина 21 ст. 1, частина 5 п. 1 ст. 2, п. 1 ст. 8 Закону) від ДКЦПФР.

Таким чином, можемо засвідчити, що на рівні підзаконного акту здійснено регулювання правовідносин з ліцензування діяльності депозитарію цінних паперів у спосіб, що протирічить нормам законів України. Вважаємо необхідним визначити, що отримання ліцензії на здійснення депозитарної діяльності депозитарію цінних паперів є лише умовою для подальшого отримання ліцензії на розрахунково-клірингової діяльності. До того ж в Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок», Законі України «Про Національну депозитарну систему» інших законах України відсутні положення щодо поєднання діяльності депозитарію цінних паперів та діяльності зберігача. На нашу думку, виконання депозитарієм функцій зберігача не відповідає суті дворівневої національної депозитарної системи, адже учасники відносин на фондовому ринку мають доступ до депозитарію верхнього рівня лише через відкриття рахунку в цінних паперах у зберігача. Депозитарій забезпечує ведення рахунків зберігачів, а не власників цінних паперів. Тому допущене на підзаконному рівні поєднання діяльності депозитарію цінних паперів та діяльності зберігача повинно бути скасовано.

Також зазначимо, що нормативно закріплена на рівні Закону України «Про Національну депозитарну систему» можливість поєднання депозитарної діяльності та діяльності з ведення реєстрів власників цінних паперів, на нашу думку, не відповідає змісту та правовим засадам діяльності депозитарію цінних

паперів. Як було зазначено вище, по-перше, однією із основних засад діяльності депозитарію є робота не з власниками, а виключно із професійними учасниками - зберігачами цінних паперів, а, по-друге, основною технологічною складовою його діяльності є формування централізованої системи зберігання та обліку, фіксації переміщення цінних паперів у бездокументарній формі на противагу діяльності реєстраторів, що виконують обліково-реєстраційні функції обмеженого числа власників цінних паперів. Тому, на нашу думку, поєднання діяльності депозитарію цінних паперів з діяльністю з ведення реєстрів власників цінних паперів не кореспондує базовим нормам-принципам, що визначають структуру Національної депозитарної системи, змісту діяльності депозитаріїв цінних паперів, а також напрямом розвитку депозитарної системи України. Вважаємо, що зайве поєднання видів професійної діяльності на фондовому ринку зашкоджує розвитку його інфраструктури, призводить до розмивання меж між видами професійної діяльності, негативно впливає на рівень професіоналізму та спеціалізації.

В зв'язку із зазначеним пропонуємо вилучити з тексту п. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну депозитарну систему» слова про можливість одержання депозитаріями ліцензій здійснення діяльності реєстратора, а в Порядку та умовах видачі ліцензій виключити слова про можливість поєднання депозитарної діяльності депозитарію цінних паперів «з діяльністю з ведення реєстру власників іменних цінних паперів або з діяльністю з ведення власного реєстру власників іменних цінних паперів». Відзначимо, що запропоноване нами виключення слів щодо поєднання «діяльності з ведення власного реєстру власників іменних цінних паперів» обумовлено не бажанням позбавити депозитарій можливості здійснення цієї діяльності, а тим, що на нашу думку, ведення власного реєстру юридично не є поєднанням видів діяльності на фондовому ринку, адже по-перше, право на її здійснення отримують юридичні особи не за умов наявності статусу професійного учасника фондового ринку, а емітенти, що відповідають вимогам щодо кількості власників, кадрового та матеріального забезпечення такої діяльності, по-друге, така діяльність не є видом професійної діяльності на фондовому ринку, а тому на нашу думку повинна здійснюватись не на підставі ліцензії, а можливо лише на підставі погодження Комісією або взагалі лише за умови повідомлення останньої емітентом. Тому вважаємо, що положення щодо дозволу чи заборони поєднання діяльності з ведення власного реєстру власників іменних цінних паперів з будь-якою іншою професійною діяльністю на фондовому ринку повинні бути вилучені за ознакою відсутності юридичного факту поєднання професійної діяльності. Щодо здійснення депозитарієм діяльності з ведення власного реєстру власників іменних цінних паперів, то на нього повинні поширюватись (і поширюються) загальні норми щодо здійснення такої діяльності в якості емітента. Так, відповідного до чинного і понині Положення про діяльність з обліку прав власності на іменні цінні папери та депозитарну діяльність, затвердженого Указом Президента України від 25 травня 1994 р. № 247 [5] емітент зобов'язаний доручити ведення реєстру реєстратору шляхом укладення відповідного договору, якщо кількість власників іменних цінних паперів емітента перевищує 500 (п.2 Положення).

Особливістю правового статусу **зберігача** в українському законодавстві на відміну від інших професійних учасників фондового ринку є те, що для ліцензіата цей вид діяльності не є основним та не може бути виключним видом діяльності. Право на отримання ліцензії зберігача мають особи, що вже отримали ліцензії на інші види професійної діяльності та банки. Так, згідно з частиною 17 ст. 1 Закону України «Про Національну депозитарну систему» зберігач - банк, торговець цінними паперами або реєстратор, який має ліцензію на зберігання та обслуговування обігу цінних паперів і операцій емітента з цінними паперами на рахунках у цінних паперах як щодо тих цінних паперів, що належать йому, так і тих, які він зберігає згідно з договором про відкриття рахунку в цінних паперах. Тому відповідно до п. 10 розділу I Порядку та умов видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку передбачено випадки припинення дії ліцензії зберігача, що зумовлені припиненням дії ліцензій на здійснення учасниками інших видів професійної діяльності на фондовому ринку: діяльності з торгівлі цінними паперами, діяльності з ведення реєстру власників іменних цінних паперів. Це правило не поширюється на банки, які мають ліцензію на здійснення депозитарної діяльності зберігача цінних паперів та поєднували цю діяльність з вказаними видами професійної діяльності. Проте не визначено порядку дій щодо ліцензії зберігача при припиненні дії ліцензії банку на здійснення банківської діяльності. Вважаємо, що особливості правового статусу зберігача в частині щодо похідного характеру його діяльності та обов'язкового поєднання її з іншими визначеними видами професійної та банківської діяльності вимагають доповнення п. 10 розділу I Порядку та умов видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку нормою, що передбачає припинення дії ліцензії зберігача у разі закінчення строку, анулюванні за відповідною санкцією ліцензії банку на здійснення банківської діяльності.

Також вважаємо необхідним внесення змін до п. 6 розділу I Порядку та умов видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку, а саме виключення частини 2, де визначено наступне: «депозитарна діяльність зберігача цінних паперів може поєднуватись з діяльністю з ведення реєстру власників іменних цінних паперів або з діяльністю з ведення власного реєстру власників іменних цінних паперів». Пропозиція виключення цієї норми зумовлено тим, що згідно визначених нами особливостей правового статусу зберігача саме його діяльність є вторинною при

можливому поєднанні, тобто, наприклад, діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних паперів може поєднуватись з діяльністю зберігача, а не навпаки, про що і йдеться в частині 4 п. 6 розділу I вказаного Порядку. Щодо можливого поєднання депозитарної діяльності зберігача цінних паперів з діяльністю з ведення власного реєстру власників іменних цінних паперів, то аналогічно з наведеною нами аргументацією в частині щодо випадків поєднання депозитарної діяльності депозитарію зазначимо, що в даному випадку, на наш погляд, відсутні юридичні ознаки поєднання професійної діяльності на фондовому ринку, а ведення власного реєстру власників іменних цінних паперів може здійснюватись зберігачем в якості емітента у випадках визначених законодавством, або із залученням реєстратора.

Щодо існуючого стану правового регулювання поєднання професійної діяльності **реєстраторів** цінних паперів з іншими видами депозитарної діяльності вважаємо необхідним зробити декілька зауважень та пропозицій.

В частині 6 п. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну депозитарну систему» визначено, що «ведення реєстрів власників іменних цінних паперів є виключною діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності і не може поєднуватися з іншими видами діяльності, крім депозитарної». Водночас, в п. 4 статті 26 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» зазначено, що діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів є виключним видом діяльності, що може поєднуватися з діяльністю зберігача цінних паперів і торговця цінними паперами, а також з діяльністю компаній з управління активами у випадках, передбачених законом. Можливість поєднання діяльності з ведення реєстру власників іменних цінних паперів з діяльністю з торгівлі цінними паперами передбачена і на підзаконному рівні – в пунктах 6 та 10 розділу I Порядку та умов видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку. Вважаємо, що існуючі протиріччя в правовому регулюванні поєднання діяльності реєстраторів з іншими видами професійної діяльності на фондовому ринку повинні бути усунені. Базовою засадою при вирішенні цього питання повинен бути принцип розподілу видів професійної діяльності, а саме відокремлення діяльності інфраструктурних учасників від діяльності інвестиційних посередників. На наш погляд, це зумовлено загальними підходами до регулювання будь-якої діяльності і які полягають в тому, що гравці – активні учасники ринку і тому безпосередньо зацікавлені особи та особи, які забезпечують правила гри, їх однакове застосування до всіх гравців, не повинні співпадати в одній особі і їх інтереси не повинні перетинатись чи співпадати. Це є однією з гарантій неупередженості та однакового ставлення до непрофесійних учасників фондового ринку – емітентів та інвесторів, захисту їх прав та інтересів. Тому пропонуємо виключити норми в статті 26 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», пунктах 6 та 10 розділу I Порядку та умов видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку щодо можливості поєднання діяльності з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів з діяльністю з торгівлі цінними паперами, а також з діяльністю компаній з управління активами.

Наведена аргументація обумовлює нашу пропозицію щодо передбаченої законодавством можливості поєднання діяльності з торгівлі цінними паперами з діяльністю зберігача. Вважаємо, що таке поєднання також не відповідає принципу відокремлення діяльності інвестиційних посередників від діяльності інфраструктурних учасників, а тому, на нашу думку, доцільним є внесення змін до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», Закону України «Про Національну депозитарну систему», Порядку та умов видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку, інших нормативних актів, які б унеможливили здійснення торговцями цінних паперів діяльності зберігача, отримання відповідних ліцензій.

В зв'язку з зазначеним доцільним є закріплення в ст. 1 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» визначення відповідного терміну в наступній редакції:

«Поєднання окремих видів (підвидів) професійної діяльності – здійснення професійним учасником більше одного виду (підвиду) професійної діяльності на фондовому ринку у випадках прямо передбачених цим Законом та за умови отримання окремої ліцензії на кожен вид (підвид) професійної діяльності».

Щодо окремих випадків поєднання, то їх вичерпний перелік повинен бути визначений в Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок», а в якості базового принципу повинна бути закріплена норма, що забороняє здійснення поєднання в будь-який спосіб депозитарної діяльності (її підвидів), діяльності з організації торгівлі на фондовому ринку з однієї сторони з діяльністю з торгівлі цінними паперами (її підвидами), діяльності з управління активами з іншої.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що запропоновані новації повинні слугувати розвитку інфраструктури фондового ринку, чіткому розподілу функцій, зростанню професіоналізму його учасників, оптимізації та прозорості процесів, що проходять на ньому, а загалом розвитку відносин на фондовому ринку України та його наближенню до передових світових зразків. Правове регулювання поєднання видів професійної діяльності повинно мати на меті забезпечення рівних прав учасників фондового ринку, гарантування дотримання законних прав власників цінних паперів – інвесторів, а головне - запобігати монополізму та недобросовісній конкуренції у в цій сфері економічної діяльності суспільства.

РЕЗЮМЕ

В статті розглядаються питання правового регулювання поєднання видів професійної діяльності на фондовому ринку України, зокрема депозитарної діяльності. Вироблено пропозиції по оптимізації існуючого порядку поєднання професійних видів в сфері депозитарної діяльності.

Ключові слова: депозитарна діяльність, депозитарій, зберігач, реєстратор, поєднання видів професійної діяльності.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы правового регулирования совмещения видов профессиональной деятельности на фондовом рынке Украины, в частности депозитарной деятельности. Подготовлены предложения по оптимизации существующего порядка совмещения профессиональных видов в сфере депозитарной деятельности.

Ключевые слова: депозитарная деятельность, депозитарий, хранитель, регистратор, совмещение видов профессиональной деятельности.

SUMMARY

The article considers questions of legal regulation of overlapping of kinds of professional work in the share market of Ukraine, in particular depository activity. Offers on optimization of the existing order of overlapping of professional kinds in sphere depository activity are prepared.

Key words: depository activity, depository, the keeper, the registrar, overlapping of kinds of professional work.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення ДКЦПФР «Про затвердження Порядку та умов видачі ліцензії на провадження окремих видів професійної діяльності на фондовому ринку, переоформлення ліцензії, видачі дублікату та копії ліцензії» від 26.05.2006 № 345 / Офіційний сайт «Законодавство України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0890-06>
2. Рішення ДКЦПФР «Про затвердження Ліцензійних умов провадження професійної діяльності на фондовому ринку - депозитарної діяльності» від 26.05.2006 № 349 / Офіційний сайт «Законодавство України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0975-06>
3. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» / Офіційний сайт «Законодавство України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3480-15>
4. Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» / Офіційний сайт «Законодавство України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=710%2F97-%E2%F0>
5. Указ Президента України «Про облік прав власності на іменні цінні папери та депозитарну діяльність» від 25 травня 1994 р. № 247 / Офіційний сайт «Законодавство України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=247%2F94>

УДК

СТРАТЕГІЧНІ НАПРАВЛЕННЯ СПІВПРАЦІ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ ТА СУСПІЛЬСТВА У РАМКАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНСТРУМЕНТУ ПАРТНЕРСТВА ТА СУСІДСТВА

Разбейко Н.В., здобувач Інституту економіко-правових досліджень НАН України, м.Донецьк

Правовими підставами співпраці з сусідніми країнами на міжрегіональному рівні є різноманіття нормативних актів [1-15], а також Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними або владами Ради Європи, підписана в Мадриді 21 травня 1980 р., та Додатковий протокол до неї (Страсбург, 9 листопада 1995р.). Окрім них, правове підґрунтя для транскордонного співробітництва створює Декларація про транскордонне співробітництво в Європі, ухвалена 6 листопада 1989 р. Комітетом Міністрів з нагоди 40-ї річниці Ради Європи.

Відповідно до ст.5 Закону України „Про транскордонне співробітництво” транскордонне співробітництво може здійснюватися: 1) в межах створеного єврорегіону; 2) шляхом укладення угод про транскордонне співробітництво в окремих сферах; 3) шляхом встановлення та розвитку взаємовигідних контактів між суб'єктами транскордонного співробітництва. **Суб'єкти транскордонного співробітництва** - територіальні громади, їх представницькі органи, місцеві органи виконавчої влади України, що взаємодіють з територіальними громадами та відповідними органами влади інших держав у межах своєї компетенції, встановленої чинним законодавством та угодами про транскордонне співробітництво (ст. 1 Закону України „Про транскордонне співробітництво”). Отже, **під суб'єктом транскордонним співробітництва слід розуміти не певну територію, яка охоплює**

прикордонні регіони двох або кількох держав, що мають спільний кордон, а **органи** територіальних громад, місцеві органи виконавчої влади України, що взаємодіють з територіальними громадами та відповідними органами влади інших держав. В законі взагалі не вказується, що суб'єкти транскордонного співробітництва якимось пов'язані спільним кордоном.

На користь такої думки виступає і Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владами, яка визначає транскордонне співробітництво як "...будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або владами, що знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних Сторін, а також на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей".

Отже, взагалі не коректно застосовувати поняття „транскордонний регіон”, маючи на увазі прикордонний регіон України (як адміністративно-територіальну одиницю, розташовану безпосередньо вздовж державного кордону), який пов'язаний угодою про транскордонне співробітництво з таким же прикордонним регіоном іншої держави. Терміну „транскордонний регіон” взагалі не може існувати, оскільки суб'єктами транскордонним співробітництва є саме територіальні громади, їх представницькі органи, місцеві органи виконавчої влади України та інших держав, а не які-небудь території. Це підтверджує практика, розгляду якої присвячено дане дослідження.

Окремі питання транскордонного співробітництва досліджено в роботах О.М.Вінник, Ю.В.Макогона, С.С.Алексєєва, В.І.Арнольда, О.А.Беляневич, І.В.Дойнікова, Р.Ієринга, О.Ф.Скаун, К.Д.Ушинського, Дж.Ходжсона, Ю.С.Шемшученка, В.С.Щербини, та ін. Проте, фінансуванню стратегічних напрямлень співпраці місцевої влади та суспільства у рамках Європейського інструменту партнерства та сусідства уваги приділено недостатньо, особливо розгляду практичних прикладних аспектів отримання фінансування від ООН та ЄС.

На Україні в основному транскордонне співробітництво розвивається як шляхом встановлення та розвитку *взаємовигідних контактів (програм), так і шляхом укладення угод про транскордонне співробітництво в окремих сферах* між суб'єктами транскордонного співробітництва та отримання під ці програми коштів ЄС. Отже, на даний момент фінансування стратегічних напрямлень співпраці місцевої влади та суспільства на Україні є одним із основних проблемних питань, що підкреслює *актуальність досліджень* позитивного досвіду в даному напрямку. Розглядається можливість фінансування Європейським союзом. Для цього важливо розуміти: на які цілі надаються кошти ЄС (стратегічні напрямлення фінансування) та під які програми. Саме на прояснення таких питань фінансування ЄС направлено дане дослідження. **Метою дослідження** є узагальнення практики щодо стратегічних напрямків транскордонного співробітництва та надання пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цьому напрямку.

Європейський Союз є одним з основних суб'єктів надання допомоги Україні. За даними Головного управління зовнішньоекономічної діяльності Європейської інтеграції Одеської обласної Державної адміністрації протягом 1991- 2006 років Європейське Співтовариство надало Україні допомогу у розмірі 2,4 млрд. євро. Разом із коштами політичної ініціативи ЄС “Східне партнерство” упродовж 2007–2013 рр. загальна допомога Євросоюзу країнам-сусідам перевищить 12 млрд. євро. Починаючи з 2007 року, фінансування України для реалізації Європейської політики сусідства надається в рамках нового інструменту фінансування - **Інструменту європейського сусідства і партнерства (ІЕСП)**. Прикладом фінансування є проект **«Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»**, який започатковано у вересні 2007 року. Ініціатива фінансується Європейською Комісією в рамках програми технічної допомоги ЄС та спів-фінансується і впроваджується **Програмою розвитку ООН** в Україні, за підтримки Уряду України. Бюджет проекту складає €13 330 000 євро, в тому числі 12 млн. євро – внесок Європейської Комісії (90%), 1 330 000 євро – внесок Програми розвитку ООН. Орієнтовна кількість коштів на фінансування проектів громад кожної області - \$400.000. **Місце реалізації проекту:** територія України (24 області та Автономна Республіка Крим). Громадами-учасницями проекту можуть бути села, селища та малі міста з населенням до 10 тис. осіб.

Проект профінансований ООН та Європейською Комісією у РОЗМІРІ 50 % за таких умов:

– загальний внесок громади та внесок за рахунок коштів **державного та місцевого бюджетів** повинен становити не менше, **ніж 50%** від суми кошторису проекту громадської ініціативи (**самоврядна організація громади** забезпечує власний внесок у виконання проекту в грошовій або натуральній формі (наприклад, виконання робіт) в обсязі, що становить не менше, **ніж 5%** від кошторису проекту) (рис. 1);

– місцеві органи влади та місцевого самоврядування зобов'язуються співфінансувати затверджені проекти громадських ініціатив за рахунок бюджетних коштів чи шляхом надання відповідного внеску в натуральній формі (обладнання, експертиза, технічна документація тощо);

– самоврядна організація громади та громада в цілому бере на себе зобов'язання сплачувати за послуги, що надаватиме об'єкт інфраструктури, якого стосується проект громадської ініціативи;

- самоврядна організація громади спільно з відповідними органами державної влади забезпечує потрібні умови для подальшого технічного обслуговування, експлуатації та самофінансування об'єкта інфраструктури, якого стосується проект громадської ініціативи;
- тематика громадської ініціативи повинна відповідати п'ятьом пріоритетним сферам, які визначає проект.

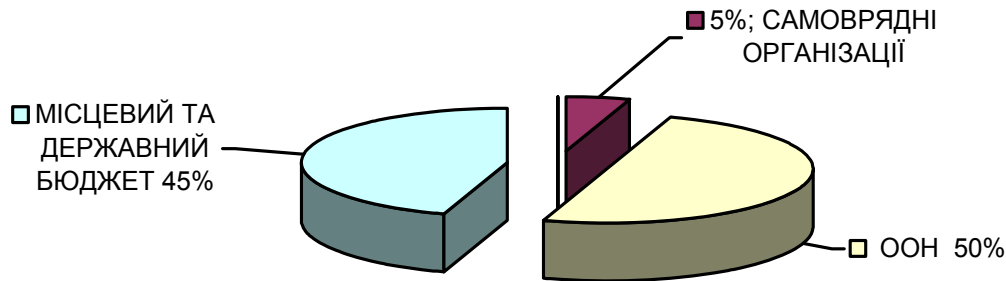

Рис. 1 Фінансування проекту

До цільової групи входить щонайменше 1000 самоврядних організацій, відповідні органи місцевого самоврядування (на рівні громади, району, області) та місцеві органи виконавчої влади (обласні та районні державні адміністрації), які втілюватимуть громадські ініціативи, у таких **пріоритетних сферах**: 1) охорона здоров'я (підтримка мережі фельдшерсько-акушерських пунктів ФАП); 2) енергетика (енергозберігаючі заходи, збільшення використання відновних джерел енергії, тощо); 3) навколишнє середовище (утилізація відходів, знешкодження запасів пестицидів тощо); 4) комунальне водопостачання; 5) комунальний транспорт (подолання ізольованості в сільській місцевості).

Таким чином, налагоджено механізми спів-фінансування між громадою, центральною та місцевою владою, донорською спільною та приватним сектором. Відбір 200 пілотних районів (вісім у кожній області) та громад-учасниць проекту (в середньому 5 у кожному цільовому районі, усього 1000) відбувається у співпраці з обласними та районними державними адміністраціями та радами на основі чітких критеріїв, таких як соціально-економічний стан, рівень зацікавленості та підтримки щодо впровадження проекту, зобов'язання щодо подальшого спів-фінансування ініціатив громад-учасниць проекту. Проекти транскордонного співробітництва розробляються суб'єктами і учасниками такого співробітництва та подаються в установленому порядку на розгляд конкурсних комісій.

В березні 2011 року завершається 1 етап проекту і відповідно з квітня 2011 року починається 2 етап, тобто заново будуть обиратися райони області для участі в проекті. В Одеській області реалізується 45 мікропроектів за різними тематиками - ремонт шкіл, дитячих садків, ФАПов (закупка обладнання), водозабезпечення, енергозбереження (заміна, окін, дверей, дахів багатоквартирних будинків); в Донецькій області вже реалізовано – 51 проект за напрямками: Охорона здоров'я – 9, Енергозберігаючі заходи – 29, Водопостачання – 9, Охорона навколишнього середовища -1, Шкільний автобус – 3 (всього 7 385999 грн.)

На місцевому рівні проект співпрацює з громадами-учасницями (самоврядні організації громад, активісти та безпосередні мешканці громад) та місцевими органами влади (сільські, селищні, міські голови та ради, районні ради, районні державні адміністрації). На обласному рівні будуть установлені партнерські стосунки з обласними державними адміністраціями та обласними радами. На національному рівні проект співпрацюватимуть з усіма зацікавленими центральними органами виконавчої влади (міністерства економіки, регіонального розвитку та будівництва, з питань житлово-комунального господарства, транспорту та зв'язку, охорони здоров'я, соціальної політики, охорони навколишнього середовища, аграрної політики) та іншими зацікавленими сторонами. Головним координатором проекту з української сторони є Віце-прем'єр-міністр з питань регіональної політики, містобудування та житлово-комунального господарства.

У рамках Європейського інструменту партнерства та сусідства існують такі програм: **1. Програма «Румунія-Україна-Республіка Молдова»** 2007-2013рр.: Бюджет – 126 718 000 євро.; **2. Програма «Чорне море»** 2007-2013рр.: Бюджет програми становить 17 306 000 євро; **3. Програма «Південно-східна Європа»** 2007-2013рр.: Бюджет програми складає 206 692 000 євро.

Таким чином, громадам надано допомогу у самоорганізації, розбудові їх потенціалу та впровадженні невеликих за обсягом громадських ініціатив (міні-проектів) у наступних пріоритетних сферах: охорона здоров'я (підтримка мережі фельдшерсько-акушерських пунктів); навколишнє природне середовище (утилізація відходів, знешкодження запасів пестицидів тощо); енергозбереження (енергозберігаючі заходи, збільшення використання відновних джерел енергії тощо); водопостачання; місцевий транспорт (подолання ізольованості у сільській місцевості).

ВИСНОВКИ:

1. Під суб'єктом транскордонним співробітництва слід розуміти не певну територію, яка характеризується наявністю схожих природно-географічних умов і охоплює прикордонні регіони двох або кількох держав, що мають спільний кордон, а органи територіальних громад, місцеві органи виконавчої влади України, що взаємодіють з територіальними громадами та відповідними органами влади інших держав. В Законі України „Про транскордонне співробітництво” взагалі не вказується, що суб'єкти транскордонного співробітництва якимось пов'язані спільним кордоном. Тому не коректно застосовувати поняття „транскордонний регіон”, маючи на увазі прикордонний регіон України (як адміністративно-територіальну одиницю, розташовану безпосередньо вздовж державного кордону), який пов'язаний угодою про транскордонне співробітництво з таким же прикордонним регіоном іншої держави. Терміну „транскордонний регіон” взагалі не може існувати, оскільки суб'єктами транскордонним співробітництва є саме територіальні громади, їх представницькі органи, місцеві органи виконавчої влади України та інших держав, а не які-небудь території.

2. На Україні в основному транскордонне співробітництво розвивається як шляхом встановлення та розвитку *взаємовигідних контактів (програм), так і шляхом укладення угод про транскордонне співробітництво в окремих сферах* між суб'єктами транскордонного співробітництва та отримання під ці програми коштів ЄС (наприклад, угоди про партнерство між **стороною 1 - Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй**, в особі Координатора програм ООН, Постійного представника ПРООН в Україні та **стороною 2 - Районною Радою** в особі Голови районної ради та **стороною 3 Районною Державною Адміністрацією області** в особі Голови районної державної адміністрації). Координатор програм ООН, Постійний представник ПРООН в Україні *діє у відповідності з Угодою між представництвом ООН та Урядом України від 1992 року; Угодою про спів-фінансування між Європейським Союзом та Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй від 4 Вересня 2007 (далі ПРООН); Угодою про Партнерство між ПРООН та Обласною Державною Адміністрацією. Співпраця місцевої влади та суспільства у рамках Європейського інструменту партнерства та сусідства* допоможе об'єднати громади, місцеву/ регіональну владу, приватний сектор та громадські організації, щоб усі мали змогу постійно спілкуватися та демонструвати напрям розвитку, корегувати плани громад та приймати рішення щодо вирішення місцевих проблем в межах співпраці приватно-державного сектору. Також, громади можуть об'єднуватися в організації громад на засадах раціонального врядування. Потенціал організацій громад будується таким чином, щоб вони мали змогу приймати спільні рішення разом з місцевою владою, мобілізувати ресурси, впроваджувати пріоритетні проекти та постійно отримувати результат. Потенціал інших партнерів приватного та державного секторів також змінюється завдяки методу спільних зусиль. Для досягнення цієї мети використовуються різні методики навчання.

3. Ініціатива буде фінансуватися Європейською Комісією в рамках програми технічної допомоги ЄС та співфінансуватися Програмою розвитку ООН в Україні (у загальному розмірі 50%), якщо *вона орієнтована на соціальну мобілізацію громад*. Загальний внесок громади та внесок за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів повинен становити не менше, ніж 50% від суми кошторису проекту громадської ініціативи (самоврядна організація громади забезпечує власний внесок у виконання проекту в грошовій або натуральній формі (наприклад, виконання робіт) в обсязі, що становить не менше, ніж 5% від кошторису проекту). Проекти громад затверджуються до фінансування комітетом з оцінки проектів Центрального офісу Проекту. Партнери (районна рада, районна адміністрація та ПРООН) погоджуються укладати партнерські угоди з організаціями громад (ОГ) для впровадження проектів спрямованих на розвиток громад на районній території. Партнери погоджуються залучати треті сторони (підрядників) до впровадження спільних проектів базуючись на конкурсних умовах (тендерах). ПРООН залучає ресурси міжнародної спільноти до впровадження спільних проектів спрямованих на вирішення соціально-економічних та екологічних проблем в громадах за умов, що відповідний внесок буде зроблено районною адміністрацією та селищними/міськими радами. З наміром забезпечити районну адміністрацію напрацюваннями Обласного Підрозділу Впровадження/Ресурсного Центру Громад, державний службовець, призначений районною державною адміністрацією, щоденно працює з працівниками, призначеними ПРООН.

4. Пріоритетні сфери, під які надається фінансування проектом Програми розвитку ООН та Європейської Комісії **«Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»**: 1) охорона здоров'я (підтримка мережі фельдшерсько-акушерських пунктів ФАП); 2) енергетика (енергозберігаючі заходи, збільшення використання відновних джерел енергії, тощо); 3) навколишнє середовище (утилізація відходів, знешкодження запасів пестицидів тощо); 4) комунальне водопостачання; 5) комунальний транспорт (подолання ізоляваності в сільській місцевості). Однією з особливостей **наступної фази** буде окрема стаття бюджету проекту на фінансування проектів з енергозбереження та енергоефективності, а також використання відновлюваних джерел енергії. Для таких інноваційних проектів фінансування з боку Проекту може сягати більше 10000 доларів США. До пріоритетів, які вже підтримуються у першій фазі, додається також підтримка малого бізнесу (невеликого виробництва, кооперативів тощо). **Друга фаза Проекту стала можлива, зокрема, завдяки підтримці, сприянню та попиту з боку місцевих**

партнерів. Отже, дуже важливо, щоб про проект було повідомлено якнайбільше наукових, бізнесових сфер суспільства. При проведенні тендерів слід виключити з нього тих, хто безпосередньо розробляє проектну документацію. «Чорний список» підрядників дозволить знизити ризик обрати недоброякісного підрядника. Під час передачі об'єкту на баланс варто брати до уваги нефінансовий внесок громади. Пропонується поєднати громадський аудит та проведення спільного оцінювання, а також удосконалити методику підрахунку бенефіціарів.

5. Головними управліннями зовнішньоекономічної діяльності та європейської інтеграції облдержадміністрацій всіх областей може вестися робота зі сприяння та практичної допомоги всім аплікантам з питань проектів міжнародної допомоги. Стратегічними напрямками крім вказаних пріоритетних сфер можуть бути: укріплення інтеграції прикордонних регіонів у сфері розвитку інфраструктури сільського та зеленого туризму; співробітництво у сфері управління водними ресурсами; комплексне використання земель; розвиток інноваційної діяльності та підприємництва; охорона та поліпшення стану навколишнього середовища; підвищення рівня доступності комунікацій; налагодження транснаціонального співробітництва для забезпечення сталого розвитку регіонів.

6. Таким чином, *транскордонне співробітництво є одним із спеціальних режимів господарювання*. Проте, окрема стаття в Господарському кодексі з цього приводу відсутня. Більш того, в статті 418 ГК вказано, що запровадження спеціальних режимів господарювання, не передбачених цим Кодексом, якими встановлюється обмеження прав суб'єктів господарювання, не допускається. Це можна трактувати таким чином, що транскордонне співробітництво, оскільки воно не вказане в ГК, не є окремим спеціальним режимом господарювання, що протирічить всім положенням Закону України „Про транскордонне співробітництво”. Тому доречно доповнити ГК статтю 417-1 такого змісту: «В межах повноважень суб'єктів транскордонного співробітництва України може здійснюватися транскордонне співробітництво в економічній, соціальній, науково-технічній, культурно-освітній, екологічній та інших сферах, а також у питаннях надання взаємної допомоги у надзвичайних ситуаціях. Правовий режим господарської діяльності транскордонного співробітництва визначається на основі Закону України „Про транскордонне співробітництво”; міжнародних договорів України, що регулюють відносини у цій сфері, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; угод про транскордонне співробітництво та інших нормативно-правових актів».

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена висвітленню шляхів розвитку взаємовигідних контактів між суб'єктами транскордонного співробітництва: стратегічним напрямком співпраці місцевої влади та суспільства (охороні здоров'я; енергетиці; навколишньому середовищу; комунальному водопостачанню; комунальному транспорту та інш.); отриманню фінансування у рамках Європейського інструменту партнерства та сусідства.

Ключові слова: місцева влада, транскордонне співробітництво, партнерство.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена путям развития взаимовыгодных контактов между субъектами трансграничного сотрудничества: стратегическим направлениям сотрудничества местной власти и общества (здравоохранении; энергетике окружающей среде; коммунальному водоснабжению; коммунальному транспорту и др.); получению финансирования в рамках Европейского инструмента партнерства и соседства.

Ключевые слова: местная власть, трансграничное сотрудничество, партнерство.

SUMMARY

The paper shows the ways of developing mutually beneficial contacts between subjects of transborder cooperation, namely: strategic directions in cooperation between local authorities and society (health care; environmental power engineering; communal water supply, etc.); financing within the European instrument of partnership and neighbourhood.

Keywords: local authorities, transboundary cooperation, partnership.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. «Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу», затверджена Указом Президента України від 11.06.1998р.// Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
2. Національна програма інтеграції України до Європейського Союзу// Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
3. Віденська конвенція ООН про право міжнародних договорів// Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_118
4. Віденська декларація ООН по правам людини від 25.06.1993// Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
5. Міжнародна конвенція Ради Митного Співробітництва про спрощення та гармонізацію митних процедур від 18.05.1973// Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

6. Міжнародна конвенція ООН про узгодження умов проведення контролю вантажів на кордонах від 21.10.1982р.// Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
7. Митна конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП 1975 року) // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
8. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.07.1997р.// Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
9. Рішення Ради глав держав СНД про Правила визначення країни походження товарів від 24.09.1993р.// Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
10. Угода про створення зони вільної торгівлі від 15.05.1994р. зі змінами// Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
11. Рішення Ради глав урядів СНД про Правила визначення країни походження товарів від 30.11.2000р.// Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
12. Закон України „Про транскордонне співробітництво” від 24 червня 2004 року № 1861-IV// Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
13. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними або владами Ради Європи від 21 травня 1980 р. // Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_106
14. 14 Декларация про транскордонне співробітництво в Європі від 6 листопада 1989 р. // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
15. 15. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки” від 01.12.2010 № 1088 // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1088-2010-%EF>

УДК 347.77:[338.45:615.2]

ЗАЩИТА ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

Романюк Е.И., канд. юр. наук, доцент кафедры правовых и общенаучных дисциплин Донецкого национального университета экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского

Дубина А.Ю., международная экономика Донецкого национального университета экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского

Вступление. Фармацевтическая отрасль является одной из самых популярных в плане попыток владельцев патентов защитить свои права. Причем, именно существование действенного механизма защиты является одним из оснований развертывания прикладных научных исследований по разработке новых лекарственных средств. Лекарственные средства - это очень специфические объекты прав интеллектуальной собственности. От потребления лекарств никто из нас не застрахован, поэтому от лекарств зависит жизнь всего населения. Сложно быть уверенным в том, что мы не потребляем фальсифицированные и некачественные лекарства. Выход один, с одной стороны, обеспечить адекватную защиту прав изобретателей и прочих субъектов права интеллектуальной собственности, с другой стороны обеспечить строгий контроль над качеством всех лекарственных средств, находящихся в обращении на территории страны.

Системы защиты прав интеллектуальной собственности существенно отличаются в странах мира, вместе с тем, в последнее время заметна тенденция к гармонизации этих норм, приведение их к единым мировым стандартам. Соответственно, необходимо проследить, что представляют собой эти стандарты и какое место в этом процессе занимает Украина.

Постановка задачи. С целью оценки особенностей защиты прав интеллектуальной собственности в фармацевтической отрасли предлагается рассмотреть законодательные аспекты, касающиеся фармацевтической отрасли Украины, а также проанализировать требования к регулированию вопросов интеллектуальной собственности, выдвигаемые ВТО в рамках Соглашения о торговых аспектах прав интеллектуальной собственности (ТРИПС).

Регулятивная база украинской фармацевтики представляет собой сложный комплекс законов и постановлений, часть которых унаследована от старой советской системы, а часть внедрена после обретения Украиной независимости. Многие из последних нормативных актов были разработаны по политическим соображениям, а именно с целью присоединиться к ЕС и гармонизации нормативных актов в этой сфере с правилами ВТО.

Статья 418 Гражданского Кодекса Украины «Понятие права интеллектуальной собственности» отмечает, что право интеллектуальной собственности является правом лица на результат

интеллектуальной деятельности или на другой объект права интеллектуальной собственности, определенный этим Кодексом и другими законами. Основным результатом такой деятельности в фармацевтической отрасли является лекарственное средство (ЛС). Согласно статье 2 Закона Украины "О лекарственных средствах" 1996 г. (последние изменения внесены законами Украины в 2009 и 2010 гг.) "лекарственные средства - вещества или их смеси естественного, синтетического или биотехнологического происхождения, применяемые для предупреждения беременности, профилактики, диагностики и лечения заболеваний людей или изменения состояния и функций организма". Лекарственные средства могут создаваться предприятиями, учреждениями, организациями и гражданами [1].

В фармацевтической отрасли выделяются следующие объекты интеллектуальной собственности, подлежащих охране:

1) Объекты авторского права:

- отчеты о проведении научно-исследовательских / опытно-конструкторских работ по разработке новых химических веществ, ЛС;
- отчеты о доклиническом и клиническом изучении ЛС;
- разработка аналитически нормативной документации (АНД) - материалов относительно методов анализа качества лекарственного средства, другая документация (фармакопейные статьи), которая дает возможность контролировать его качество;
- проекты инструкций по медицинскому применению.

2) Изобретения:

- вещество (соединение), вспомогательное вещество – соединение;
- фармацевтический состав лекарственного средства (фармацевтическая композиция);
- способ получения вещества, нового биологически активного соединения, группы новых соединений, фармацевтической композиции;
- способ использования (лечения) уже известных веществ;
- использование известного лекарственного препарата по новому назначению.

3) Полезные модели:

- оборудование, устройство фармацевтических заводов.

4) Промышленные образцы:

- форма таблеток;
- вид упаковки.

5) Коммерческие обозначения:

- торговое название лечебного препарата;
- фирменное наименование предприятия – производителя;
- логотип.

Патентное законодательство Украины содержит следующие положения, являющиеся основными для фармацевтической отрасли:

а) срок действия патента составляет 20 лет от даты подачи заявки в Государственную службу интеллектуальной собственности, но его можно увеличить на период, необходимый для получения регистрационного удостоверения на медицинское применение ЛС, максимум на 5 лет;

б) запатентованное изобретение и способ считаются использованными, если использован каждый независимый признак формулы изобретения, или признак, эквивалентный ему;

в) нарушением исключительного права патентообладателя является незаконное изготовление, сбыт, применение, предложение, продажа и иное введение в хозяйственный оборот, применение способа, охраняемого патентом без получения лицензий или введение в хозяйственный оборот продукта, изготовленного запатентованным способом, поскольку действие патента на способ распространяется и на сам продукт, изготовленный этим способом [1].

Законом Украины «Об охране прав на изобретения и полезные модели» предусматриваются следующие случаи ограничения прав владельца патента, т.е. нарушением прав, которые предоставляются патентом не являются:

- разовое изготовление лекарства по рецепту врача, который обосновывается необходимостью спасения жизни пациента в конкретном случае;
- использование запатентованных лекарств с научной целью в порядке эксперимента;
- использование ЛС при стихийных бедствиях, катастрофах, чрезвычайных ситуациях и т.д.
- использование запатентованных лекарств в личных целях, не связанных с получением выгоды.

Неотъемлемым условием вступления Украины в ВТО стало подписание Соглашения о торговых аспектах прав интеллектуальной собственности ТРИПС (TRIPS - Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights), которое устанавливает необходимые стандарты в сфере интеллектуальной собственности и обязывает страны-участницы ВТО обеспечить полную патентную охрану (как производственных процессов, так и самих продуктов) на срок не менее 20 лет, особенно в отношении фармацевтической продукции [2].

Теперь, в связи с присоединением Украины к ВТО, наши западные партнеры по этой организации уделяют еще большее внимание к выполнению нашей страной требований ТРИПС. Более того, выполнение Украиной взятых на себя обязательств в этой части является предметом пристального наблюдения: так, торговым представителем США (United States Trade Representative - USTR) Украины внесена в приоритетный список стран, нуждающихся в мониторинге. Каждый новый кандидат в ВТО при заключении двусторонних соглашений со странами - членами этой организации, особенно с США, сталкивается с все более жесткими требованиями, которые переходят и в последующие договоры с другими кандидатами. Таким образом, требования к новым членам постоянно повышаются.

Заключая соглашения с развивающимися странами, в которых законодательная защита прав интеллектуальной собственности традиционно не особо жесткая, развитые страны настаивают, в частности, на принятии собственной интерпретации Соглашения ТРИПС, несмотря на то, что «базовый» документ не содержит конкретных формулировок по видам нарушений прав и мер против нарушителей, и ограничивается более общими: «защита от ненадлежащего коммерческого использования».

Так, например, предложенные США правила TRIPS-plus, содержат более жесткие требования по ЛС, и кроме защиты эксклюзивности данных ЛС, требуют продления срока действия патентов, а также определяют связь патентной охраны фармацевтической продукции с предоставлением разрешения на ее маркетинг (patent / regulatory linkage) [2].

Следует отметить, что компенсация короткого эффективного срока действия патента (исключительное право на коммерческое использование инновации) стало возможным в США с 1984 г., Японии - с 1988 г., в странах ЕС - с 1993 г. В некоторых Европейских странах действие дополнительного защитного сертификата (Supplement Protection Certificate - SPC) не может длиться более 5 лет, при этом эффективный (с момента выдачи разрешения на маркетинг в ЕС) срок патентной защиты не должен превышать 15 лет [2].

В целом Соглашение ТРИПС требует от собственников и субъектов международной торговли полного и эффективного применения изложенных в ней стандартов по охране прав ИС и принятия нужных мер по обеспечению надлежащего уровня охраны этих прав. В Соглашении указано также, что правительства стран-членов ВТО должны гарантировать, чтобы эти требования были обеспечены мерами ответственности, а наказания за правонарушения были адекватными. При этом все необходимые процедуры должны иметь справедливый характер, основываться на принципах равноправия, не быть излишне сложными, дорогими, не приводить к задержкам, а сроки их выполнения - реальными. В Соглашении достаточно подробно изложено, как следует организовывать эффективную реализацию прав, включая правила сбора доказательств, принятие временных мер, вынесения судебных постановлений о применении мер, введение штрафных санкций и других мер судебной защиты. Правительства заинтересованных стран должны предусматривать создание эффективных таможенных механизмов по предотвращению импорта контрафактных товаров.

Соглашение ТРИПС предусматривает переходный период, в течение которого страны должны привести свои национальные законодательства и практику в соответствие с положениями этого соглашения. Как только это соглашение начинает применяться в том, или ином государстве-участнике, владельцу патента предоставляются определенные средства для защиты запатентованных ЛС от копирования. Если той или иной стране не удастся привести свое законодательство в соответствие с соглашением ТРИПС, ей может быть предъявлена претензия в рамках системы ВТО по урегулированию споров и, если после принятия решения не в ее пользу, она не откажется от соответствующей практики, против нее могут быть введены торговые санкции [3].

Выводы. Мировая судебная практика свидетельствует, что количество дел в области интеллектуальной собственности в фармацевтической отрасли непрерывно растет, в том числе и в Украине. Этот факт должен ускорить принятие законодательных решений по скорейшему решению проблем и заполнению пробелов в нашем законодательстве в частности. Общее законодательство Украины в сфере интеллектуальной собственности достаточно развито, и, в целом, соответствует мировым стандартам, но оно недостаточно для обеспечения надлежащей защиты всем видам объектов права интеллектуальной собственности фармацевтической отрасли. Возникает много вопросов относительно конкретизации тех или иных определений, установлению границ патентной защиты, соотношению прав владельцев патентов на изобретения и прав человека на охрану здоровья. Отдельного исследования заслуживают проблемы приближения украинского законодательства к европейским и мировым стандартам в данной сфере.

Важно обеспечить защиту прав владельцев патентов и изобретателей, зарекомендовать себя на мировом фармацевтическом рынке, как страна с большими возможностями и научным потенциалом в этой области, достичь наивысшего уровня контроля за производством продукции, предупреждать и наказывать производителей контрафактной продукции и таким образом защитить свой имидж и национальных производителей. И, как следствие, найти правильный баланс между соблюдением прав интеллектуальной собственности и обеспечением населения высококачественными, доступными, эффективными лекарствами.

РЕЗЮМЕ

Рассмотрены особенности защиты прав интеллектуальной собственности в фармацевтической отрасли Украины. Исследована проблема гармонизации украинского законодательства в сфере интеллектуальной собственности на примере требований ВТО, в частности Соглашения о торговых аспектах прав интеллектуальной собственности (ТРИПС).

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, фармацевтическая отрасль, Соглашение о торговых аспектах прав интеллектуальной собственности.

РЕЗЮМЕ

Розглянуті особливості захисту прав інтелектуальної власності в фармацевтичній галузі України. Досліджено проблему гармонізації українського законодавства в сфері інтелектуальної власності на прикладі вимог СОТ, зокрема Угоди о торговельних аспектах прав інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, фармацевтична галузь, Угода о торговельних аспектах прав інтелектуальної власності.

SUMMARY

Peculiarities of the intellectual property protection in the pharmaceutical industry of Ukraine are considered. The problem of the Ukrainian legislation in the intellectual property sphere on the example of the WTO requirements, particularly Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, is observed.

Keywords: intellectual property, pharmaceutical industry, Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ:

1. Закон Украины «О лекарственных средствах» от 04.04.1996 № 123/96-ВР. Ведомости ВРУ. – 1996. - № 22. – ст. 86.
2. Кириченко І. Проблемні питання правового регулювання фармацевтичної галузі у зв'язку зі вступом України до СОТ/ І. Кириченко // Юридичний журнал. – 2008. - № 5.
3. Украина — ЕС. Защита прав интеллектуальной собственности в фармации. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.apteka.ua/article/4932>.

УДК 342.9

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У КРАЇНАХ КАВКАЗУ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ НА ПРИКЛАДАХ ВІРМЕНІЇ, КАЗАХСТАНУ, КИРГИЗСТАНУ, ТАДЖИКИСТАНУ, ТУРКМЕНИСТАНУ ТА УЗБЕКІСТАНУ)

Руциньська Т.П., головний юрисконсульт відділу нормопроєктування ДОГО «Центр законодавчих ініціатив»

Громадські організації у всьому світі відіграють величезну роль, виконуючи функції з вирішення найважливіших питань економічної, соціальної, культурної, наукової і т.п. сфер суспільного життя. Для повноцінного здійснення своїх статутних завдань громадські організації потребують постійної наявності певних коштів та майна, одним з джерел надходження яких є здійснення громадськими організаціями господарської діяльності. *Метою цієї статті є* аналіз досвіду законодавчого врегулювання господарсько-правового статусу громадських організацій у країнах Кавказу та Центральної Азії, зокрема Вірменії, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану, задля вдосконалення вітчизняного законодавства з цих питань.

Дослідженню проблем законодавчого врегулювання господарсько-правового статусу громадських організацій приділяється не достатньо уваги як у вітчизняній, так і у зарубіжній літературі. Наукові праці, присвячені дослідженню питань діяльності громадських організацій, здебільшого стосуються аналізу законодавчих положень законів про об'єднання громадян та про некомерційні організації з питань політичного характеру та обмежень прав цих організацій як суб'єктів конституційного права. Стаття спрямована на аналіз саме господарсько-правового аспекту діяльності громадських організацій у аналізованих країнах.

Відмінною рисою законодавства, що регулює господарсько-правовий статус громадських організацій у аналізованих країнах Кавказу та Центральної Азії є відсутність в цих країнах як такого Господарського кодексу. Тому визначити особливості господарсько-правового статусу громадських організацій у цих країнах можна лише шляхом аналізу цивільного законодавства та деяких спеціальних законів, що регулюють правовий статус цих організацій.

Громадські об'єднання у країнах Кавказу та Центральної Азії, зокрема у Вірменії, Казахстані, Киргизстані, Таджикистані, Туркменістані та Узбекистані, належать до числа юридичних осіб, стосовно яких їхні засновники не мають зобов'язальних (ч. 4 ст. 50 ЦК Вірменії [1]) або майнових (ч. 1 ст. 83 ЦК Киргиз стану [2]; ч. 3 ст. 48 ЦК Таджикистану [3]) прав та до некомерційних юридичних осіб (ч. 4 ст. 51 ЦК Вірменії, ч. 1 ст. 85 ЦК Киргизстану; ст. 50 ЦК Таджикистану; §3 Розділу 4 ЦК Узбекистану [4]).

Законодавча база зазначених країн стосовно питань господарсько-правового статусу громадських організацій досить схожа. Так, в певній мірі ці питання регулюються відповідними цивільними кодексами, законами про некомерційні юридичні особи, які існують у законодавстві Киргизстану, Казахстану, Узбекистану. Окремими законами не регулюються питання створення та діяльності некомерційних юридичних осіб у законодавствах Таджикистану та Туркменістану. У Вірменії діє лише закон про державні некомерційні організації, що не можуть бути віднесені до "третього сектору", до якого прийнято відносити саме недержавні неприбуткові організації. У всіх аналізованих законодавствах, крім законодавства Киргизстану, діють спеціальні закони про громадські об'єднання, а у Вірменії замість загального закону "Про громадські об'єднання" діє закон "Про громадські організації".

Громадськими об'єднаннями визнаються добровільні об'єднання громадян, що об'єдналися у встановленому законом порядку на основі спільності їхніх інтересів для задоволення духовних або інших нематеріальних потреб (ст. 122 ЦК Вірменії; Закон Вірменії "Про громадські організації" від 22.10.1996 р. [5]; ст. 129 ЦК Таджикистану; ст. 74 ЦК Узбекистану).

Більш загальне визначення громадських об'єднань вміщує законодавство Казахстану. У ЦК цієї країни громадськими об'єднаннями визнаються політичні партії, професійні спілки й інші об'єднання громадян, створені на добровільній основі для досягнення ними загальних цілей, що не суперечать законодавству [6], а у законі "Про громадські об'єднання" останні визначаються як організації, створені в результаті добровільного об'єднання громадян з метою досягнення ними загальних цілей, що не суперечать законодавству республіки Казахстан. [7] Дещо схоже з наведеним закріплює визначення громадських об'єднань ст. 1 спеціального закону Туркменістану, який визначає останні як добровільне, самокероване, некомерційне формування, створене з ініціативи громадян, що об'єдналися на основі спільності інтересів для реалізації загальних цілей, визначених у статуті громадського об'єднання. [8]

Окреме визначення громадської організації також вміщують не всі законодавства. Так, такі визначення надаються у законі республіки Вірменія "Про громадські організації" (при цьому визначення, наведене у зазначеному законі, співпадає з визначенням громадських об'єднань, наведеним у більшості країн); у законі "Про громадські об'єднання" республіки Таджикистан, де громадською організацією визнається заснована, як правило, на основі членства громадська організація для спільної діяльності громадян із захисту спільних інтересів і досягненню статутних цілей [9]; у ст. 7 Закону Туркменістану "Про громадські об'єднання", де останньою визнається засноване на членстві громадське об'єднання, створене на основі спільної діяльності для захисту спільних інтересів і досягнення статутних цілей громадян, що об'єдналися. [10]

Засновниками громадської організації за законодавством Вірменії можуть бути особи, що досягли 18 років, або громадська організація; за законодавством Узбекистану засновниками, учасниками (членами) громадської організації можуть бути фізичні особи, що досягли вісімнадцяти років, а також юридичної особи. Досить детально питання щодо засновників, учасників та членів громадської організації регулює законодавство Таджикистану. Зокрема там зазначається, що засновники громадської організації автоматично стають її членами, здобуваючи відповідні права й обов'язки.

Членом громадської організації за законодавством Вірменії відповідно до статуту може стати особа, що досягла 10 років. Членами громадської організації у Таджикистані є фізичні особи, чия зацікавленість у спільному рішенні завдань даної організації відповідно до норм її статуту оформляється індивідуальними заявами або відповідними документами. Це дозволяє враховувати кількість членів такої організації. Членами (учасниками) громадських організацій в Узбекистані є його громадяни, та можуть бути (якщо це передбачено у статуті) іноземці та особи без громадянства. У діяльності громадських організацій в цій країні можуть брати участь колективні члени: трудові колективи підприємств, установ, організацій, об'єднання громадян.

Законодавство Таджикистану регулює також статус учасників громадської організації, якими визнаються фізичні особи, що підтримують цілі даної організації або її конкретні акції, приймають участь у її діяльності без обов'язкового оформлення умов своєї участі, якщо інше не передбачено статутом.

Громадська організація в Вірменії створюється за рішенням установчого з'їзду (конференції) або зборів, скликаних з ініціативи його засновників (не менш трьох фізичних осіб або двох громадських організацій); така ж кількість засновників передбачена і у Таджикистані, при цьому засновниками можуть бути як фізичні, так і юридичні особи-громадські об'єднання; у Киргизстані ініціаторами створення громадської організації повинно бути не менш трьох дієздатних фізичних осіб. Тут як засновниками, так і членами організацій можуть бути юридичні й фізичні особи. В Казахстані громадська організація створюється з ініціативи групи громадян Республіки Казахстан не менш десяти чоловік. Кількість засновників громадської організації у Туркменістані дорівнює п'яти громадянам. У

законодавстві Узбекистану вимог щодо обов'язкової кількості засновників не вміщується. Дозволяється бути засновниками також юридичним особам - громадським об'єднанням.

Громадські організації за аналізованими законодавствами на установчому з'їзді (конференції) або зборах приймають свій статут, обирають керівні органи й органи, що здійснюють контроль. Вищим органом громадської організації за законодавством Вірменії, Таджикистану, Туркменістану є з'їзд (конференція) або загальні збори, що мають право остаточного рішення будь-якого питання з управління й діяльності громадської організації. До перелічених законодавство Казахстану додає ще й засновника. В Киргизстані таким органом визнаються загальні збори, що складаються із всіх його членів.

Громадська організація за законодавствами аналізованих країн має своє найменування, яке, як правило повинно вмішувати вказівку на організаційно-правову форму (громадська організація). Найменування (аббревіатура найменування) і емблема громадської організації повинні відрізнятися від найменування (аббревіатури найменування) інших юридичних осіб, включаючи тих, які ліквідовані або припинили свою діяльність. У Казахстані окремо обумовлюється також, що не допускається використання у найменуванні назв, що суперечать вимогам законодавства або нормам громадської моралі, власних імен осіб, якщо вони не співпадають з іменем учасників або якщо учасники не отримали дозвіл цих осіб (їх спадкоємців) на використання власного імені. Місцем знаходження громадської організації визнається місце перебування її постійно діючого органа. У законодавстві Киргизстану додатково додається, що юридична адреса організації може визначатись за місцем проживання фізичної особи керівника виконавчого органа управління.

Установчим документом громадської організації за законодавствами, що аналізуються, є її статут. Найбільший перелік відомостей, які повинні бути зазначені у статуті громадської організації, вміщує законодавство Вірменії. Відповідно до нього у статуті повинно бути зазначено:

- 1) найменування (аббревіатуру найменування), опис емблеми (якщо вона передбачається);
- 2) місце знаходження;
- 3) цілі й завдання;
- 4) порядок вступу в члени й виходу зі членства;
- 5) права й обов'язки членів;
- 6) організаційну структуру, порядок створення відокремлених підрозділів;
- 7) територію діяльності;
- 8) порядок і строки скликання, компетенція вищого органу й порядок прийняття рішень;
- 9) компетенція, порядок обрання, строк повноважень і порядок прийняття рішень керівного органу (органів) і органу (органів), що здійснює контроль;
- 10) порядок здійснення громадською організацією контролю за діяльністю керівного органу;
- 11) джерела формування власності й порядок користування нею;
- 12) граничний розмір (у відсотках) частки організаційних витрат у загальних річних витратах;
- 13) порядок внесення змін у статут;
- 14) порядок ліквідації й використання в цьому випадку майна.

У законодавстві Киргизстану, Казахстану, Таджикистану та Туркменістану за змістом відомості ті ж самі, лише формулювання дещо коротші та чіткіші.

Крім перелічених вище законодавство Узбекистану додатково передбачає наявність у статуті громадської організації також відомостей контрольно-ревізійних органів або обов'язковість залучення аудиторів.

Громадські організації у всіх аналізованих країнах Кавказу та Центральної Азії підлягають реєстрації. Державна реєстрація громадської організації у Вірменії, Узбекистані, Таджикистані, Туркменістані, Казахстані здійснюється органами юстиції. У Киргизстані реєстрація не відрізняється від реєстрації будь-яких інших юридичних осіб, тобто реєстрація здійснюється у загальному порядку, відповідно до Закону "Про державну реєстрацію юридичних осіб".

З метою державної реєстрації громадська організація звертається у встановлений строк до органів юстиції з певним набором документів, які у законодавствах аналізованих країн здебільшого збігається. Розбіжності стосуються: 1) або кількості примірників (у Вірменії необхідно надати чотири примірники статуту, підписаних керівною посадовою особою; у Таджикистані – два примірники; обов'язково на державній мові і за бажанням громадської організації може бути надано ще два примірники мовою міжнародного спілкування; у Туркменістані та Узбекистані – по два примірники); 2) або форми певних документів (так, у Вірменії, наприклад, вимагається подання копії протоколу установчого з'їзду (конференції або зборів), тоді як у Таджикистані – витяг з такого протоколу).

Строк для прийняття рішення про реєстрацію громадської організації або про відмову у проведенні такої реєстрації різний. Так, у Вірменії він складає 30 днів, у Таджикистані та Туркменістані – один місяць; в Узбекистані – два місяці для розгляду та ще три дні для видачі свідоцтва про державну реєстрацію. З моменту державної реєстрації громадські організації набувають у аналізованих країнах статус юридичної особи.

Для здійснення передбачених статутом цілей і завдань громадські організації наділяються правами, стосовно яких у аналізованих законодавствах немає єдності. Так, право вільно поширювати

інформацію про свою діяльність; брати участь у розробці рішень державних органів; засновувати засоби масової інформації й здійснювати видавничу діяльність; представляти й захищати свої права, законні інтереси своїх членів й учасників, а також інших громадян у державних органах, організаціях, громадських об'єднаннях і судах; виступати з ініціативами з різних питань громадського життя, вносити пропозиції в державні органи закріплюють лише законодавства Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану.

Право проводити збори, мітинги, демонстрації й інші масові заходи закріплюють лише законодавства Таджикистану та Туркменістану.

Правом відкривати філії та представництва громадські організації наділяються лише у Казахстані та Узбекистані.

Законодавство Таджикистану надає громадським організаціям право одержувати від державних органів відомості, необхідні для реалізації статутних завдань; брати участь у республіканських і міжнародних конкурсах з метою одержання соціальних замовлень, грантів, стипендій й інших, не заборонених законодавством Республіки Таджикистан, переваг для реалізації статутної діяльності; укладати з фізичними і юридичними особами угоди про науково-технічне, економічне, фінансове й виробниче співробітництво, про надання послуг і виконання робіт, спрямованих на реалізацію статутних цілей і завдань; здійснювати науково-дослідні й проектно-конструкторські розробки, проводити громадську експертизу соціально значимих проектів, програм і брати участь у роботі змішаних комісій по їхньому розгляді за умови, що ці види діяльності передбачені в статуті.

Законодавство Казахстану наділяє свої громадські організації правами відкривати рахунки у банках у встановленому законодавством порядку; мати печатку, штампи та бланки з повним найменуванням організації на державній та російській мові, а також емблему (символіку), зареєстровану у встановленому порядку; набувати та здійснювати майнові та особисті немайнові права; створювати інші юридичні особи, якщо інше не передбачено законодавчими актами; вступати в асоціації та спілки, а також приймати участь в їх діяльності; використовувати кошти на здійснення передбачених статутом цілей; бути позивачем та відповідачем у суді.

Законодавство Узбекистану надає громадським організаціям право засновувати свою символіку та проводити збори, конференції з питань своєї діяльності.

Майже всі проаналізовані законодавства, зокрема законодавства Таджикистану, Казахстану, Туркменістану, Узбекистану, закріплюють за громадськими організаціями право мати у власності будинки, будови, спорудження, житловий фонд, транспорт, устаткування, інвентар, майно культурно-просвітнього й оздоровчого призначення, кошти, акції, цінні папери й інше майно, необхідне для матеріального забезпечення її статутної діяльності.

Окремо слід зупинитись на праві здійснення господарської діяльності, яке визнається всіма проаналізованими законодавствами. Щоправда механізм здійснення такої діяльності громадськими організаціями у різних країнах різний. Так, законодавство Вірменії закріплює, що здійснення підприємницької діяльності громадськими організаціями можливе лише за допомогою створених нею підприємств. Тоді як законодавство Киргизстану та Узбекистану таких обмежень не встановлюють, закріплюючи право на здійснення господарської, в т.ч. виробничої, діяльності без розподілу отриманого прибутку між засновниками, членами, посадовими особами, іншими співробітниками й членами органів управління. Законодавство Таджикистану дозволяє громадським організаціям здійснювати виробничу й господарську діяльність у *тому числі* за допомогою створюваних для цього комерційних організацій, тобто можливе її здійснення і без створення таких структур. У законі "Про громадські організації" Казахстану окремо це право не обумовлюється, щоправда закріплюється право створювати інші юридичні особи. Проте у ст. 33 закону "Про некомерційні організації" право на заняття підприємницькою діяльністю встановлюється.

Всі законодавства закріплюють імперативне положення про можливість здійснення такої діяльності лише в тих випадках, коли це служить досягненню цілей, заради яких вони створювались, і відповідно цим цілям.

Підсумовуючи аналіз прав, якими наділяються громадські організації у аналізованих країнах Кавказу та Центральної Азії, слід зауважити, що якщо у Таджикистані, Казахстані та Узбекистані перелік цих прав є невичерпним, то в Туркменістані, як вірно зазначається в джерелах, стаття 21 відповідного закону встановлює докладний список прав громадських об'єднань і останнім забороняється здійснювати будь-які права, якщо вони не зазначені в даній статті або іншому законі. [11]

Серед обов'язків громадської організації проаналізовані законодавства закріплюють такі:

- публікувати річний звіт про використання свого майна. Цей обов'язок закріплює лише законодавства Вірменії та Узбекистану. При цьому в Узбекистані йдеться ще й про забезпечення доступу до цих звітів;

- щорічно інформувати органи юстиції про продовження своєї діяльності. Цей обов'язок закріплюють законодавства Вірменії, Таджикистану, Туркменістану;

- направляти в органи юстиції паспортні дані новообраних членів свого керівного органа (органів) (закріплює лише законодавство Вірменії);

- на вимогу органу юстиції надавати йому копії рішень її вищого органу, а громадські організації, що користуються державними пільгами, - також керівного органу (органів) і посадової особи (осіб). В тому чи іншому формулюванні цей обов'язок закріплюють законодавства Вірменії, Таджикистану та Туркменістану;

- дозволяти представникові органу юстиції бути присутнім на засіданнях свого вищого органу. Цей обов'язок закріплюють законодавств Узбекистану, Вірменії, Таджикистану та Туркменістану. До цього ж в останній країні громадські організації зобов'язані завчасно інформувати органи юстиції про проведення будь-яких своїх заходів;

- інформувати органи юстиції про створення відокремленого підрозділу (закріплює лише законодавство Вірменії);

- вести облік своїх членів (закріплює лише законодавство Вірменії);

- дотримуватись законодавства країни, міжнародно-правових актів, норм, передбачених їх статутом. Цей обов'язок закріплюють майже всі держави, зокрема Таджикистан, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан;

Обов'язки забезпечити своїм членам можливість ознайомитися з документами й рішеннями, що зачіпають їхні права й інтереси та інформування своїх членів про надходження й витрату коштів закріплює лише законодавство Таджикистану;

- інформувати орган, що реєструє, про зміни місцезнаходження постійно діючого керівного органу й даних про керівників в обсязі відомостей, що включають у єдиний державний реєстр (закріплюють законодавства Туркменістану та Таджикистану);

- сприяти представникам органу, що реєструє, в ознайомленні з діяльністю громадської організації у зв'язку з досягненням статутних цілей і дотриманням законодавства (закріплюють законодавства Таджикистану та Туркменістану);

- сплачувати податки та інші обов'язкові платежі в бюджет (Казахстан і Узбекистан);

- нести відповідальність за своїми зобов'язанням усім належним їм майном та нести відповідальність у відповідності з законодавством (Казахстан);

- представляти річні й кварталні звіти про свою діяльність в обсязі відомостей, що представляють у податкові органи (Туркменістан та Узбекистан);

- вести бухгалтерський облік, вести і надавати статистичну звітність (Туркменістан, Узбекистан).

Всі проаналізовані законодавства передбачають можливість припинення діяльності громадських організацій як за рішенням засновників (ліквідація у добровільному порядку), так і за рішенням суду (примусова ліквідація). При цьому всіма законодавствами визнається, що у разі ліквідації громадської організації її майно спрямовується на цілі, визначені в її статуті. В законодавстві Таджикистану більш детально регулюються ці питання. Зокрема, закріплюється, що якщо в статуті питання про порядок розпорядження майном ліквідованої громадської організації не вирішений, таке рішення приймається на з'їзді, конференції або загальних зборах одночасно з рішенням про ліквідацію громадської організації, а в спірних випадках - рішенням суду. Рішення про використання майна, що залишилося, направляється в орган, що реєструє. У законодавстві Казахстану додатково встановлюється, що у випадку, коли некомерційна організація користувалася податковими й іншими пільгами й існувала на внески членів й (або) засновників, доходи від своєї діяльності, пожертвування громадськості, одержувала гранти від держави або недержавних організацій, майно, що залишилося при ліквідації після розрахунків із кредиторами, не може бути перерозподілене між членами, засновниками, посадовими особами або найманими робітниками організації, а повинне бути використане відповідно до статуту організації на її статутні цілі. Якщо статутом організації такий порядок не передбачений, за рішенням органа, що прийняв рішення про ліквідацію, майно, що залишилося, може бути передано інші некомерційній організації, що переслідує ті ж або близькі цілі, що й ліквідована організація.

Отже, підсумовуючи можна зазначити, що за умови відсутності у законодавствах, що аналізувались, Господарського кодексу, господарсько-правовий статус громадських організацій визначається нормами відповідних цивільних кодексів та спеціальних законів, що регламентують особливості правового статусу та діяльності громадських об'єднань. Лише одна країна (Вірменія) вміщує окремий закон "Про громадські організації". Всіма аналізованими законодавствами громадські організації відносяться до числа некомерційних юридичних осіб, які наділяються для виконання своїх статутних завдань правом на здійснення господарської діяльності або безпосередньо (Киргизстан, Узбекистан); або за допомогою створюваних цими організаціями структур (Вірменія); або як в першій, так і в другій формі (Таджикистан, Казахстан).

РЕЗЮМЕ

У статті проаналізований господарсько-правовий статус громадських організацій деяких країн Кавказу та Центральної Азії. Дана відповідь на питання, в якому випадку вони можуть виступати суб'єктами господарського права, а також які саме основні права та обов'язки мають останні.

Ключові слова: громадські організації, господарські відносини, господарська діяльність, суб'єкти господарського права

РЕЗЮМЕ

В статье проанализирован хозяйственно-правовой статус общественных организаций некоторых стран Кавказа и Центральной Азии. Дан ответ на вопрос, в каком случае они могут выступать субъектами хозяйственного права, а также какие именно основные права и обязанности имеют последние.

Ключевые слова: общественные организации, хозяйственные отношения, хозяйственная деятельность, субъекты хозяйственного права.

SUMMARY

The article analyzes the economic and legal status of public organizations in some countries of the Caucasus and Central Asia. There is the response to a question in which case they may act as entities of business (economic) law, and what the basic rights and duties the last ones have.

Keywords: public organizations, economic relations, business (economic) activity, entities of business (economic) law.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Гражданский Кодекс Республики Армения // <http://www.cac-civillaw.org/gesetz/gesetz.ru.html>.
2. Гражданский кодекс Киргизской республики от 08.05.1996 г. №15 // www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?regnom=51&page=4.
3. Гражданский кодекс республики Таджикистан // <http://www.eurasianhome.org/xml/t/print.xml?lang=ru&nic=databases&pid=39>.
4. Гражданский кодекс республики Узбекистан // <http://www.eurasianhome.org/xml/t/print.xml?lang=ru&nic=databases&pid=39>.
5. Об общественных организациях: Закон республики Армения от 22.10.1996 г. ЗР-82 // http://infogrant.ru/fulldoc_sr.dws?dui=4465.
6. Гражданский кодекс Казахстана // http://base.zakon.kz/doc/lawyer/?doc_id=1006061.
7. Об общественных объединениях: Закон Республики Казахстан от 31.05.1996 г. № 3-1 // <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=00060&ogl=all>.
8. Об общественных объединениях: Закон Туркменистана от 21.10.2003 г // http://www.turkmenistan.gov.tm/_ru/laws/?laws=23.
9. Об общественных объединениях: Закон республики Таджикистан от 12.05.2007 г. № 258 // <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14362>.
10. Об общественных объединениях: Закон Туркменистана от 21.10.2003 г // http://www.turkmenistan.gov.tm/_ru/laws/?laws=23.
11. Краткий комментарий к новому закону об общественных объединениях республики Туркменистан // www.icnl.org/car/laws/TM_PA_Law_Comments_ICNL_11_14_2003_ru.doc -.

УДК 349.41

ПРО КОНЦЕПЦІЮ РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Сидор В.Д., кандидат юридичних наук, доцент кафедри економічної теорії Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Постановка проблеми. Недоліки земельного законодавства обумовлені відсутністю орієнтирів і пріоритетів щодо заміни адміністративних методів управління на дієві ринкові закони. Безсистемність, внутрішні суперечності, відсутність чіткої політики в галузі правотворчості не сприяє удосконаленню вітчизняного земельного законодавства. Все це вимагає проведення комплексних наукових досліджень, спрямованих не лише на вивчення складних процесів в галузі земельних відносин, але й на розробку теоретичних підходів подальшого удосконалення земельного законодавства України і рекомендацій щодо його оптимізації. На сьогодні немає достатнього наукового обґрунтування процесам формування земельного законодавства. Вітчизняна наука земельного права йде позаду практики, намагаючись уже із запізненням врегулювати земельні відносини. Законотворча робота проводиться без належного теоретичного підґрунтя. Багато недоліків сучасного земельного законодавства України викликано відсутністю ясної і чіткої, підкріпленою науковими рекомендаціями, загальної для всіх органів державної влади Концепції розвитку земельного законодавства.

Аналіз останніх наукових досліджень. В науці земельного права України проблеми удосконалення земельного законодавства досліджувалися такими вченими-правознавцями як В.І. Андрейцев, Г.І. Балюк, Ю.О. Вовк, В.К. Гуревський, А.П. Гетьман, І.І. Каракаш, П.Ф. Кулинич, А.М. Мірошніченко, В.Л. Мунтян, В.В. Носік, О.М. Пашенко, О.О. Погрібний, В.І. Семчик, Н.І. Титова,

Ю.С.Шемшученко, М.В. Шульга, В.З. Янчук та ін. Проте необхідність розробки Концепції розвитку земельного законодавства як комплексна проблема ще не була предметом спеціальних досліджень в Україні.

Завданням даної публікації є обґрунтування необхідності розробки і прийняття Концепції розвитку земельного законодавства України як наукового обґрунтованого акту, що містить вказівку на основні напрямки розвитку земельного законодавства і підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до викладення основного матеріалу, хочемо зазначити, що законодавство – це обличчя суспільства, показник рівня його культури, цивілізованості, інтелектуального заряду. Від того, яким чином воно буде впорядковане і приведене у певну чітку систему, залежить ефективність його реалізації всіма суб'єктами суспільних відносин. Законодавство як інструмент соціального розвитку у нашому суспільстві повинно виконувати свої функції так, щоб не обмежуватися лише «однобічною» – приписуючою або забороняючою дією. Право у нашому суспільстві повинно стати засобом законодавчого закріплення таких юридичних норм, у межах яких стимулюватимуться самостійні, відносно вільні акти закон слухняної поведінки [1, С. 7].

Не можна не погодитись із твердженням Ю.С. Шемшученка, що за останні 20 років відбулися концептуальні зміни у характері української системи права: по-перше, вона перестала бути частиною загальносоюзної системи права і розвивається нині на власній нормативній онові; по-друге, ця система базується на демократичній за своєю суттю Конституції України, яка є політико-правовою основою державного і суспільного устрою; по-третє, провідну роль в даній системі почав відігравати закон [2, С. 8].

Як підкреслює Я.М. Шевченко, з самого початку процесу становлення нового законодавства України, особливо в сфері ринкових відносин, законодавство України несло в собі зерна суттєвих суперечностей, відсутності єдиного стрижневого напрямку, що не могло не позначитись на системі формування дозволів і заборон [3, С. 34].

Внаслідок безсистемного нормотворення для сучасної правової бази України характерні наступні негативні риси: множинність нормативно-правових актів, особливо актів Кабінету Міністрів України та окремих міністерств і відомств, що робить правову базу практично всеосяжною і вкрай негативно позначається на процесі правозастосування; неналежний рівень нормативного регулювання ряду важливих сфер суспільних відносин; переважання нормативних актів відомчого характеру, звуження кола суспільних відносин, які становлять предмет законодавчого регулювання; значна кількість прогалин, неузгодженостей, протиріч [4, С. 128].

Динамічний розвиток земельного законодавства не може відбуватися без його внутрішнього упорядкування. Базою цілеспрямованого розвитку та вдосконалення земельного законодавства є передбачені теорією і перевірені практикою відповідні принципи, ігнорування яких негативно позначається на характері та змісті правового регулювання земельних відносин. Систему принципів у даній сфері становлять: принцип верховенства права, який означає, що основою законотворення мають бути загальноновизнані принципи справедливості, гуманізму, пріоритету особи, громадянина, громадянського суспільства перед державою, забезпечення вільного користування властивими людині від природи правами і свободами, їх захист від посягань; принцип верховенства Конституції, що означає найвищу юридичну силу Основного закону, відповідність кожного законодавчого акта її принципам і нормам; принцип верховенства закону, який означає, що закон, який відповідає Конституції, є безпосереднім юридичним джерелом усіх нормативно-правових актів органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; принцип демократизму, що полягає у створенні юридичних механізмів забезпечення повноти влади народу, забезпечення гласності законодавчого процесу; принцип соціальної доцільності, який означає, що законодавча діяльність має базуватися на об'єктивних потребах суспільного життя, пріоритеті загальнолюдських цінностей, відображати політичні, економічні та соціальні інтереси народу і разом з тим враховувати готовність суспільної правосвідомості сприйняти перетворення; принцип наукової обґрунтованості, який вимагає, щоб кожен законопроект був науково обґрунтованим, базувався на досягненнях теоретичної правової думки, наукових концепціях, соціологічних узагальненнях практики суспільного життя; принцип системності та узгодженості, що означає певну послідовність у законотворчості, взаємозв'язок і взаємодію законодавчих актів, обов'язкову узгодженість кожного нового законодавчого акту з конституційними нормами; принцип пріоритетності загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права стосовно національного законодавства, що означає узгодження його із принципами та нормами міжнародного права, нормами європейських конвенцій, а також міжнародних договорів, що ратифіковані Україною та не суперечать її Конституції [5, С 38-39].

Передбачення місця законів та інших нормативно-правових актів у загальній системі вже на стадії їх створення і прийняття логічно зумовлює наступне впорядковане та узгоджене їх функціонування з метою ефективного регулювання суспільних відносин [6, С. 5]. Однією з причин конкретних вад законодавства визнається недостатнє законодавче врегулювання процесу прийняття законів, зокрема, відсутність законів «Про закони і законодавчу діяльність», «Про нормативно-правові акти» [7, С. 509],

«Про правотворчість», що дозволить поставити в межу закону, легалізувати всю правотворчу діяльність, впорядкувати її [8, С. 53].

На думку Ю.О. Тихомирова, розвиток законодавства повинен відбуватися з науково обгрунтованою концепцією. В процесі розвитку законодавства слід вирішувати дві основні проблеми: суворіше пов'язувати його з реформами, що проводяться, і забезпечувати цілісність та чітку структуру, мобільність і сталість законодавства. Якщо «прив'язувати» закони лише до поточних завдань, то це призведе до правового хаосу. Необхідно знайти оптимальне співвідношення балансу стабільності і динамічності законодавства. Правова свідомість населення вже не встигає за стрімким процесом зміни законодавства. [9, С. 10].

Дослідження умов, факторів і способів досягнення стабільності законодавства є актуальним завдяки наявній тенденції росту числа законів та підзаконних нормативно-правових актів з одночасним зниженням їхньої якості, неузгодженості, суперечливості та як наслідок – обмежений час дії, численні зміни й доповнення, що призводить до неефективності закону, підриває принцип його верховенства. До найсуттєвіших ознак, що характеризують стабільність закону, можна віднести: 1) властивості, що відображають стабільність закону як явище, тобто його сутність (верховенство закону, нормативність та офіційність, юстиціабельність – захищеність закону, що має бути забезпечена заходами державного примусу); 2) властивості, що відображають рівень досконалості закону: соціально-наукові (соціальна зумовленість, наукова обгрунтованість, моральність, ресурсозабезпеченість); юридично-наукові властивості (законність, фундаментальність, що означає ступінь правової регламентації і виражає врегульованість найважливіших суспільних відносин, системність закону, що виражає його внутрішню та зовнішню узгодженість, техніко-юридична забезпеченість, висока ясність, доступність, пряма дія); 3) властивості, що відображають результати реалізації закону й забезпечують його стабільність (реальність, тобто фактичне втілення в життя, тривалість дії, динамічність). Оцінити ступінь стабільності закону можна за допомогою таких показників: міра відображення конституційних принципів, відповідність принципам і нормам міжнародного права, ступінь правової регламентації основних суспільних відносин, адекватність відображення цінностей та потреб, відповідність вирішуваним завданням соціально-економічного та політичного розвитку, рівень якості закону, відсутність суперечностей з іншими законами, наявність прямої дії закону, ефективність дії закону тощо [10, С. 12-15].

Подальший розвиток земельного законодавства, на думку М.В. Шульги, зорієнтований на інституційний напрям, який має здійснюватися з урахуванням динаміки нормотворчого процесу. Інституційний принцип побудови земельного законодавства висувається на перший план, і мабуть, це надовго залишиться головним у законотворчому процесі. Формування принципово нової системи земельного законодавства, яка за своїм обсягом та повнотою не матиме прецедентів у вітчизняній історії, породжуватиме нові проблеми, пов'язані з неузгодженістю галузевих нормативних актів як з актами інших галузей законодавства, так і між собою [11, С. 66].

Погоджуємось з А.М. Колодієм, що встановлюючи загальні засади розвитку законодавства України, необхідно проаналізувати стан сучасного земельного законодавства і законодавчої діяльності; узагальнити передовий вітчизняний і міжнародний досвід з цього питання; передбачити тактику і методику удосконалення чинного і формування майбутнього земельного законодавства; відпрацювати на системній основі головні принципи розвитку земельного законодавства; звернути належну увагу на форми, засоби і прийоми законотворчості, загальні шляхи її вдосконалення [12, С. 62]. Це передбачає планування з наступних питань: визначення пріоритетних напрямків вдосконалення системи земельного законодавства; прогнозування найбільш значущих заходів по оновленню окремих інститутів земельного законодавства; проведення масштабних робіт щодо систематизації законодавчих актів тощо.

Необхідність розробки і прийняття Концепції розвитку земельного законодавства України пов'язана із становленням якісно нової системи земельного права в Україні після проголошення її незалежності. Кількісні показники не узгоджуються з належною якістю нового законодавства України. Це є однією з головних причин його недостатньої ефективності. До конкретних якісних недоліків земельного законодавства Ю.С. Шемшученко відносить: безсистемний його розвиток; внутрішню суперечливість у регулюванні суспільних відносин; правову неврегульованість багатьох суспільних відносин; диспропорцію у співвідношенні між законами і підзаконними актами на користь останніх; недостатню наукову обгрунтованість законодавчих актів, їх декларативність і безадресність; відсутність у актах механізмів їх реалізації тощо [13, С. 42].

Концепція розвитку земельного законодавства повинна передбачити розробку законодавчих актів на таких напрямках регулювання земельних відносин: 1) встановлення порядку використання земель окремих категорій земельного фонду, зокрема: а) наповнення конкретними правовими нормами статусу щодо пріоритетності земель сільськогосподарського призначення; про землі сільськогосподарських підприємств, установ і організацій; про землі садівницьких товариств та для індивідуального садівництва; б) про порядок використання земель житлової та громадської забудови (індивідуальне житлове будівництво, багатоквартирні житлові будинки, житлово-будівельні та гаражно-будівельні кооперативи); в) порядок використання земель оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення; земель промисловості, енергетики, зв'язку; 2) визначення правових засад щодо обмежень

прав на землю, зокрема правового режиму земель в охоронних зонах, в зонах санітарної охорони, в санітарно-захисних зонах, в зонах особливого режиму використання земель; 3) набуття права на землю, зокрема продаж земельних ділянок на конкурентних засадах, а саме: а) удосконалення порядку продажу земельних ділянок державної та комунальної власності громадянам, юридичним особам, іноземним державам, іноземним юридичним особам; б) особливості обороту земель сільськогосподарського призначення; 4) правові норми щодо припинення прав на землю вимагають удосконалення порядку та прощення процедур надання і вилучення земельних ділянок та пов'язаного з ними погодження питань місця розташування об'єкта; встановлення більш жорсткої системи вилучення особливо цінних земель та зміни їх цільового призначення.

Потребують розвитку окремі положення щодо охорони земельного фонду. Це – рекультивация порушених земель, режим і порядок використання техногенно забруднених земель, порядок консервації земель. Ці питання повинні бути урегульовані відповідними законодавчими актами.

Законодавчо неврегульовано залишилась проблема управління в галузі використання та охорони земель. До цього часу не визначено порядок встановлення та зміни меж адміністративно-територіальних утворень (сіл, селищ, міст, районів), не затверджено форму державного акта на вказані межі та порядок його видачі. Не прийнято Закон про зонування земель, а тому ці роботи ще не розпочалися [14, С. 22].

Не можна не зупинитись на питаннях структури органів управління земельними ресурсами. Як відомо, центральний орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів неодноразово реорганізовувався, змінював частину своїх функцій та органи, які спрямовували та координували його діяльність. Реорганізація суттєво знизила імідж цього органу, його самостійність і роль у державі. Тривалий час не вирішується питання спрямування і координації його роботи безпосередньо Кабінетом Міністрів України. В умовах, що склалися, законодавче врегулювання діяльності земельної служби України стало досить нагальним, а тому РНБО в січні 2008 р. прийняла рішення про необхідність прийняття відповідного закону.

Необхідно остаточно визначитись із питаннями законодавчого регулювання ринку земель. Перш за все це стосується порядку функціонування земельних конкурсів і аукціонів. Це питання безпосередньо впливає з норм ст. 137 Земельного кодексу України про необхідність прийняття закону про порядок проведення земельних торгів. Дуже важливо при цьому вивести з-під дії аукціонів продаж земельних ділянок державної та комунальної власності у власність громадян для ведення фермерського господарства, особистого селянського господарства, садівництва, будівництва та обслуговування жилого будинку та господарських будівель і споруд, гаражного будівництва, продаж права оренди земельних ділянок для вказаних потреб, а також для городництва, сінокосіння, випасання худоби тощо.

Потрібно врегулювати низку інших питань обороту земель сільськогосподарського призначення, зокрема, резервного фонду, запасу, зайнятих виробничими будівлями і спорудами, передчасного спекулятивного переходу права на землю, зміни цільового призначення [14, С. 23].

В процесі вдосконалення законодавства щодо обмеження права власності на землю Д.В. Бусуйок вважає доцільним застосовувати такі обмеження прав на землю, які регулюють набуття земельних ділянок у власність (обмеження правоздатності суб'єктів прав на землю набувати у власність земельні ділянки; обмеження підстав набуття права власності на землю іноземними громадянами та особами без громадянства; повне вилучення певних категорій земельних ділянок з цивільного обігу, обмеження оборотоздатності земельних ділянок). Водночас застосування такого виду обмежень прав на землю, як встановлення для власників земельних ділянок обмежень щодо здійснення розпорядження ними, слід істотно звужити [15, С. 137].

Основні зусилля щодо розвитку земельного законодавства України слід, на думку П. Ф. Кулинич, сконцентрувати на розробці та прийнятті законів України, які або прямо впливають із тексту Земельного кодексу України, або необхідні для деталізації ряду його положень. Необхідно завершити затвердження Загальнодержавної програми прийняття та охорони земель, яка має визначити стан та перспективи розвитку земельного фонду країни, встановити орієнтири для законодавчої діяльності Верховної Ради України, правотворчої діяльності Кабінету Міністрів України, міністерств і відомств у сфері регулювання земельних відносин, а також стати критерієм ефективності діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування по управління використанням та охороною земель [16, С. 237].

На концептуальному рівні Ю.С. Шемшученко пропонує також закріпити організаційний механізм забезпечення розвитку законодавства. Він має складатися з різних блоків (планування законодавчої діяльності, її інформаційне забезпечення, координація та юридична техніка), об'єднаних загальною метою, спрямованою на організацію законодавчого процесу у відповідності з науково обґрунтованими принципами [13, С. 44].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що спонтанність розвитку земельного законодавства України значною мірою зумовлена відсутністю належного обґрунтування планів цієї діяльності. Доцільним вважається проводити цю діяльність на основі державної програми законодавчих робіт. Визначальним чинником, який обумовлює якість і зміст законодавства, є забезпечення наукової основи законотворення, організації підготовки законопроектів та координації

зусиль усіх гілок влади на всіх етапах законодавчого процесу. Тут багато що залежить від правильного застосування визначених наукою і практикою як методології та методів дослідження земельного законодавства, так і практики його застосування, а саме: методології вивчення та оцінки ефективності чинного земельного законодавства, прогнозування його розвитку з огляду на соціальну доцільність з'ясування та обґрунтування його необхідних змін і доповнень. Суперечності в земельному законодавстві породжуються такими застарілістю нормативно-правових актів і нерівномірністю розвитку земельних відносин. До диспропорції правового регулювання земельних відносин призводять суперечності між земельними відносинами та нормами, що їх регулюють. До порушення узгодженості системи земельного законодавства призводять суперечності між самими правовими нормами та інститутами земельного права.

З метою формуванню якісно нової системи земельного законодавства, визначення динаміки і пріоритетів у галузі нормотворчості, підвищення ефективності правового регулювання земельних відносин необхідно розробити і прийняти Концепцію розвитку земельного законодавства України. В Концепції слід визначити актуальні проблеми вдосконалення земельного законодавства, основні засади і шляхи його вдосконалення, а також встановити порядок реалізації Концепції, відповідно до якого передбачити розробку проекту нового Земельного кодексу України та проекти інших нормативно-правових актів, необхідних для вдосконалення системи земельного законодавства. Необхідно також здійснити прогнозування найбільш важливих заходів щодо оновлення окремих інститутів земельного законодавства і проведення масштабних робіт щодо систематизації законодавчих актів тощо.

РЕЗЮМЕ

В публікації обґрунтовується необхідність розробки і прийняття Концепції розвитку земельного законодавства України з метою формуванню якісно нової системи земельного законодавства і підвищення ефективності правового регулювання земельних відносин. Доводиться доцільність закріплення в Концепції актуальних проблем розвитку земельного законодавства, оновлення окремих його інститутів та визначення основних засад і шляхів вдосконалення земельного законодавства України.

Ключові слова: земельне законодавство, правове регулювання земельних відносин, концепція розвитку земельного законодавства, удосконалення земельного законодавства.

РЕЗЮМЕ

В публикации обосновывается необходимость разработки и принятия Концепции развития земельного законодательства Украины с целью формированию качественно новой системы земельного законодательства и повышение эффективности правового регулирования земельных отношений. Доказывается целесообразность закрепления в Концепции актуальных проблем развития земельного законодательства, обновления отдельных его институтов и определение основных принципов и путей совершенствования земельного законодательства Украины.

Ключевые слова: земельное законодательство, правовое регулирование земельных отношений, концепция развития земельного законодательства, усовершенствования земельного законодательства.

SUMMARY

In a publication the necessity of development and acceptance of Conception of development of the land legislation of Ukraine is grounded with a purpose of forming high-quality new system of the land legislation and increasing of efficiency of the legal adjusting of the land relations. Expedience of fixing in Conception of issues of the day of development of the land legislation, update of its separate institutes and determination of basic principles and ways of improvement of the land legislation of Ukraine are proved.

Keywords: land legislation, legal adjusting of the land relations, conception of development of the land legislation, improvement of the land legislation.

СПИСОК ЖЕРЕЛ:

1. Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення. / [В.Ф.Сіренко, Н.М.Пархоменко, С.В.Бобровник та ін.]; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, Київ. ун-т права. — К., 2003. — 216 с.
2. Шемшученко Ю.С. Гармонізація законодавства України з міжнародним і європейським правом // Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем : Матеріали міжнар. наук. конф., 17-20 жовт. 2000 р. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2000. — С. 8-9.
3. Шевченко Я. М. Фактори і шляхи розвитку системи законодавства в Україні / Я. М. Шевченко // Закон і підприємець : Проблеми систематизації законодавства України про підприємництво: [Зб. доп.] / [Наук. ред. Селіванов В.М.] — К.: [Ін-т приват. права і підприємництва АПРН України], 1998. — С. 32-35.
4. Кулик О. Г. Методичні та організаційні засади систематизації законодавства України // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., жовт. 1999 р. / Ін-т законодавства Верхов. Ради України; [Редкол.: В.Ф.Опришко (голова) та ін.]. — К., 1999. — С. 127-130.

5. Конституційні основи розвитку законодавства України : Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисципліни. / Опришко В.Ф., Онопчук І.Ю.; Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2003. — 130 с.
6. Ткаченко О. М. Від системної правотворчості до систематизації національного законодавства // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., жовт. 1999 р. / Ін-т законодавства Верхов. Ради України; [Редкол.: В.Ф.Опришко (голова) та ін.]. — К., 1999. — С. 3-13.
7. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права : Навчальний посібник. — К.: Атіка, 2005. — 592 с.
8. Гришук В. К. Методологічні проблеми правової реформи / В. К. Гришук // Концепція розвитку законодавства України : Матеріали наук.-практ. конф., трав. 1996 р., Київ. / Ін-т законодавства Верхов. Ради України; [Редкол.: Опришко В.Ф. (голова) та ін.]. — С. 52-54.
9. Концепции развития российского законодательства. [Хабриева Т.Я., Тихомиров Ю.А., Орловский Ю.П.] / Под ред. Ю. А. Тихомирова. — М.: Городец, 2004. — 848 с.
10. Концепция стабильности закона. [Варламова Н.В., Гаврилов О.А., Исаков В.Б., Казимирчук В.П. и др.] / Отв. редактор Д. П. Казимирчук. — М.: Проспект, 2000. — 176 с.
11. Шульга М. В. Сучасні проблеми регулювання земельних відносин / М. В. Шульга // Земельні відносини і просторовий розвиток в Україні : Матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 13-14 квіт. 2006 р.): У 2 ч. / НАН України. Рада по вивченню продуктив. сил України та ін. — Ч. 1: Земельні відносини в контексті просторового розвитку : [Редкол.: Данилишин Б.М. (відп. ред.) та ін.]. — К., 2006. — С. 65-67.
12. Колодій А. М. Концепція розвитку законодавства України в умовах формування нової структури права / А. М. Колодій // Концепція розвитку законодавства України: Матеріали наук.-практ. конф., трав. 1996 р., Київ. / Ін-т законодавства Верхов. Ради України; [Редкол.: Опришко В.Ф. (голова) та ін.]. — К., 1996. — С. 61-63.
13. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади Концепції розвитку законодавства України / Ю. С. Шемшученко // Концепція розвитку законодавства України : Матеріали наук.-практ. конф., трав. 1996 р., Київ. / Ін-т законодавства Верхов. Ради України; [Редкол.: Опришко В.Ф. (голова) та ін.]. — К., 1996. — С. 42-44.
14. Новаковський Л. Я. Шляхи удосконалення законодавчого забезпечення розвитку земельних відносин в Україні / Л. Я. Новаковський // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 21-23.
15. Бусуйок Д. В. Обмеження прав на землю за законодавством України: Монографія. / Д. В. Бусуйок. — К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. — 144 с.
16. Кулинич П. Ф. Земельно-правова політика України в ХХІ столітті: проблеми та шляхи удосконалення / П. Ф. Кулинич // Правова політика Української держави [текст] : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Том 1. / 19-20 лютого 2010 р. — Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2010. — С. 235-238.

УДК 332.37

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІЛСНОГО ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВОГО КОМПЛЕКСУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Сидорченко Т.Ф., докторант Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України, кандидат економічних наук

Земля завжди була, є і буде обмеженим ресурсом. Дбаючи про успішне майбутнє країни і її сталий розвиток, слід розумно та ощадливо розпоряджатися національним багатством, забезпечувати його раціональне використання й охорону.

У поняття "земельні ресурси", крім землі, включають покриті рослинністю й водою території, поклади корисних копалин, функціонально пов'язані із землею об'єкти нерухомості (будинки, споруди, нафтові й газові свердловини, стаціонарне гірничодобувне устаткування). Земельні ресурси (і насамперед земля) володіють трьома основними властивостями, що визначають їхню виняткову цінність, найголовнішу роль для існування й виробничо-господарської діяльності людей. Властивість життєзабезпечення - бути частиною екологічного середовища, місцем життя, розміщення житла, комунального, культурно-побутового обслуговування й відпочинку людей. Властивість фактора виробництва - бути необхідною умовою виробничо-господарської діяльності в сільському господарстві, обробній промисловості, видобувній промисловості, будівництві, транспорті. Нарешті, властивість цивільного обороту - як взаємодії суб'єктів власності (органів державної і регіональної влади, юридичних і фізичних осіб) з питань стану, використання й зміни належності об'єктів власності (земельних ділянок,

---

© Сидорченко Т.Ф., 2011

інших природних об'єктів і пов'язаної з ними нерухомості) у рамках законодавчо встановлених норм і правил. Ця взаємодія в правовій, адміністративній, економічній, соціальній та інформаційній областях являє собою земельно-майнові відносини.

Земельні ресурси є основним чинником організації продуктивних сил у державі, виражаючи їх "територіальну належність". Раціональне використання землі - функція самозбереження держави, тому що земля є основним чинником, матеріальною основою його існування. Обмеженість і невідновність цього ресурсу викликає об'єктивну необхідність створення твердих правил землекористування в будь-якому суспільстві.

Фактор просторово-територіальної обмеженості земельних ресурсів, як економічного базису, і відсутності можливостей штучного відтворення природно-екологічної родючості ґрунтів, дозволяє ідентифікувати земельно-майнові блага як ринково-інституціональний об'єкт соціально-економічних, суспільно-політичних, природогосподарських, законодавчо-правових, організаційно-управлінських, культурно-історичних, ментальних і інших відносин, що функціонують у системі сучасного землекористування.

Проблемам формування земельно-майнового комплексу присвячено роботи таких науковців як С.П. Войтенко, С.М. Волков, Д.С. Добряк, Й.М. Дорош, Л.Я. Новаковський, М.Г. Ступень, А.М. Третяк, А.Д. Юрченко, С.І. Сай та деяких інших.

Метою даної статті є дослідження системи земельних відносин у сучасних умовах, а також розробка пропозицій щодо теоретичних передумов формування цілісного земельно-майнового комплексу на регіональному рівні.

Основними принципами системи земельних відносин у сучасних умовах є рівноправність форм власності на землю; платність землеволодіння й землекористування; цільове використання земель різних категорій; державне регулювання; облік, контроль і моніторинг земель; врахування регіональних особливостей землекористування [1].

Як показує світовий досвід, від стану земельно-майнових відносин багато в чому залежить рівень і стабільність соціально-економічного розвитку країн незалежно від їхнього суспільно-політичного устрою. Земельно-майнові відносини своєрідні, потребують детальної правової регламентації й постійного державного регулювання. Органи влади різних рівнів не впливають прямо на роботу ринку землі й іншої нерухомості, який, як правило, сприяє зосередженню земельних ресурсів у найбільш ефективних власників і залученню інвестицій у галузі природно-ресурсного сектору економіки. Земельний ринок, що виступає в якості невід'ємної складової частини ринку нерухомості в цілому, являє собою відносно автономну об'єктно-специфіковану економічну структуру, що забезпечує взаємодію суб'єктів соціально-економічних і політичних інтересів, реалізацію ряду функцій інституту власності на земельно-ресурсні блага, механізму розподілу й перерозподілу земель із урахуванням диференціації їх за цільовим призначенням, за структурою й імперативам кадастру й даним моніторингу земель і нерухомості, а також здійснення сукупності природогосподарських заходів і заходів по збереженню середовища.

Перехід до ринкової економіки з широким розгортанням приватизації земель, розширенням прав органів місцевого самоврядування в сфері регулювання земельних відносин, скороченням державного фінансування розвитку населених пунктів, зумовив необхідність зміни структури земельних відносин та методів їх реформування. У ході земельної реформи в Україні більшість населених пунктів фактично змінила свої межі, а юридично їх не закріпила. Проте розвиток населених пунктів без юридичного оформлення меж в умовах існування державної, комунальної власності на землю спричиняє багато соціальних, економічних і екологічних проблем. Ці проблеми викликані: наявністю в межах населених пунктів постійного ринку; концентрацією різних галузей виробництва; регулярністю обмінних зв'язків з навколишніми населеними пунктами; формуванням власності територіальних громад; оподаткуванням землекористування тощо.

Аналіз даних росту населення і територій населених пунктів показує, що стрімка урбанізація життя населення як об'єктивний процес розселення і потужний розвиток продуктивних сил суспільства в період науково-технічної революції потребує все більших територій (земельних і природних ресурсів), які неможливо задовольняти без втрат для екологічної рівноваги в природі. Необхідне науково обґрунтоване регулювання й нормування потрібних територій у процесі розселення і комплексного формування урбанізованих систем як середовища проживання людей (соціальної, економічної і культурної діяльності) в єдності з природою, щоби застерегти можливі незворотні наслідки незбалансованого процесу включення все нових земельних ресурсів у сферу урбанізованого впливу.

Земля в населених пунктах розглядається не як засіб (ресурс) виробництва, що властиво сільськогосподарському виробництву, а як просторовий базис забезпечення життєдіяльності враховуючи простір, що знаходиться під нею і над нею. Земельна власність у населених пунктах тісно пов'язана з інтересами територіальної громади, держави, інших землевласників, які повинні ув'язуватися з відповідними напрямками соціально-економічного розвитку міста, що зумовлює багатофункціональність у використанні кожного конкретного об'єкта земельної власності, а також можливість їх використання різними суб'єктами у різний спосіб протягом періодів, які можуть як збігатися, так і не збігатися. З огляду на вище зазначене, у населених пунктах земельна власність завжди тісно пов'язана з потребою в розміщенні певного виду

діяльності в певному місці. Це спричиняється тим, що необхідність найбільш ефективного та найкращого використання земельної ділянки досить часто перевищує особисті можливості власника. З одного боку, практично завжди він використовує збудовані містом чи іншими власниками об'єкти інфраструктури, розміщені за межами його земельної власності, а з іншого боку, діяльність конкретного власника також має вплив на використання землі інших власників міста. Тобто при використанні землі в населених пунктах завжди відбувається поєднання інтересів земельної власності, як приватної, так і комунальної та державної.

Гостра проблема для великих міст – полягає в тому, що пустують території промислових комплексів. У цей же час у рамках вирішення завдання ефективного вкладення інвестицій у використання міських земель сформувався комплекс проблем, що зачіпає інтереси інвесторів, міської влади й промисловців. Пов'язаний він з використанням територій промислових зон в ув'язуванні з ефективною промисловою політикою репрофілювання й перебазування ряду підприємств із престижних районів великих міст.

На сьогоднішній день у багатьох містах створилась досить складна ситуація. Більшість старих підприємств функціонують в обмежених масштабах, нерідко це - екологічно небезпечні виробництва, але вони володіють значними територіями, у тому числі в історичних центрах міст. «Зайві» площі здаються адміністраціями заводів в оренду, у результаті чого спостерігається значне недоодрержання податків у бюджет. У той же час інвестори звертають увагу на дефіцит інженерно підготовлених земельних ділянок під забудову, і з інтересом придивляються до надлишків виробничих площ. При цьому виникає ризик так званого "недружного поглинання" старих заводів, що фактично є формою боротьби за переділ землі [2, 3].

Таким чином, наявність землі у власності підприємств (або в довгостроковій оренді) ще не є гарантією їх самостійності й комерційної незалежності, з одного боку, і ефективного використання міської землі - з іншого. Налагодження земельного обороту, оцінка земельних ресурсів, оптимізація земельних платежів повинні впливати на підприємства й сприяти інтенсифікації виробництва, порятунку від зайвої землі, кращому використанню цього обмеженого ресурсу.

Основними напрямками формування земельних відносин у населених пунктах є: 1) узгодженість між приватними, громадськими та державними інтересами; 2) відкритість дій з управління використання земель та їх розподілом; 3) гарантія прав на земельну ділянку; 4) достовірність обмежень прав щодо використання земельних ділянок; 5) стабільність типів використання землі; 6) можливість визначення найдоцільнішого використання землі власником або користувачем земельної ділянки.

Таким чином, нові земельні відносини в населених пунктах повинні ґрунтуватись на визнанні за суспільством, в особі державних або місцевих органів влади, права контролювати землевласників щодо характеру використання належних їм земельних ділянок, можливих змін цього використання та гарантуванні землевласникам прав, встановлених законами.

Землепорядкування в населених пунктах має базуватись на наукових основах використання земель і науково-методичних засадах землепорядкового проектування. Тому заходи з організації землекористування й охорони земель необхідно розробляти за принципом від загального до часткового, з вирішенням проблем науковообґрунтованого передбачення (прогнозування), організації й упорядкування території об'єкта на даний час (короткострокового проектування) і оперативного проектування - правильного і швидкого виконання тих чи інших задач поліпшення використання окремої ділянки або їх сукупності.

Головною рисою розвитку територій населених пунктів є акцентування уваги на стратегіях ендегенного розвитку, що передбачає використання потенціалу місцевих людських, інституційних і фізичних ресурсів, щоб створити для жителів нові можливості працевлаштування та стимулювати нові види економічної діяльності. Органи місцевого самоврядування, спираючись на місцеві ресурси, повинні розглянути всі можливості й скерувати потрібні ресурси на розвиток територій населених пунктів. Базою для розвитку територій населених пунктів (простору) є розбудова нових соціо-економічних інституцій, адже місцеві інституції повинні відігравати вирішальну роль як у визначенні проблем просторового розвитку, так і у зміні взаємозв'язків всередині самої інституційної структури. Розбудова нових зв'язків між інституціями - це і є новий зміст економічного розвитку.

Багатогранність призначення земель населених пунктів вимагає і належного правового режиму регулювання земельних відносин в період їх реформування та введення різних форм власності на землю. Активний процес реформування земель населених пунктів, особливо міст, пов'язаний з приватизацією землі, справлянням плати за землю, зумовив потребу у глибокому вивченні землепорядниками закономірностей розвитку населених пунктів, містобудівних обмежень, планування та будівництва об'єктів. Під час приватизації земель головне завдання полягає в тому, щоб було досягнуто забезпечення їх раціонального використання, захист прав власників, урахування державних і суспільних інтересів.

Основними економічними засадами створення нової високоефективної системи управління використання земельного фонду є: забезпечення права на землю для здійснення земельної політики і відповідних аграрних перетворень з метою досягнення високих економічних показників виробництва; визначення правового статусу земель у населених пунктах з метою їх найбільш ефективного використання у сільськогосподарському виробництві; офіційно визначена структура права на землю і власність інвесторів, які вкладають кошти у раціоналізацію використання земель та їх охорони, стабілізацію землекористування і

землеволодіння; створення сприятливих економічних умов для підвищення продуктивності та економічної ефективності використання земель.

Найкращим чином розв'язати ці проблеми можна за допомогою земельно-майнового комплексу. Управління земельно-майновими ресурсами в регіонах доцільно розглядати як сукупність економіко-правових дій суб'єктів їх присвоєння, спрямованих на збереження й збільшення природогосподарських якостей земельно-майнових благ, а також як цілеспрямований регулюючий вплив на режим функціонування об'єктів нерухомості й взаємодія з іншими суб'єктами в інтересах населення регіону. Сутність категорії "земельно-майновий комплекс" означає сукупність земельно-майнових благ у різноманітні форм їх присвоєння й господарського використання, специфікованих у силу унікальності комбінації властивостей землі як господарського ресурсу, просторово-економічної основи розвитку суспільства, а також як імперативної умови організації його продуктивних сил і основного фактора створення різноманітних продуктів і послуг. Земельно-майновий комплекс країни являє собою найважливішу об'єктно-ресурсну підсистему національного господарства, що характеризується в цей час інституціональними перетвореннями, обумовленими глибокою зміною принципів основ організації, функціонування й розвитку вітчизняної економіки в цілому й системи земельно-майнових відносин, зокрема.

Для соціально-економічного розвитку регіону необхідний такий механізм залучення інвестиційних ресурсів, який, не створюючи яких-небудь додаткових ризиків для їхніх бюджетів, у той же час надає надійні гарантії інвесторам. У якості такого механізму останнім часом усе частіше стала розглядатися земельна іпотека (або іпотека єдиного об'єкта нерухомості). Вона містить у собі величезний потенціал економічних і соціальних ефектів:

- а) властива іпотеці збалансованість інтересів усіх суб'єктів відносин гарантує стабільний розвиток земельно-майнового ринку;
- б) правова гнучкість іпотечної схеми обумовлює більш ефективне використання фінансових коштів для розвитку земельно-майнового комплексу;
- в) застава дозволяє залучати інвестиції;
- г) застава, не будучи відчуженням майна, дає можливість українським землекористувачам залишати матеріальні складові національного багатства в себе в країні при залученні позикових засобів західних інвесторів.

Важливим аспектом є розгляд іпотеки як інвестиційного регулятора земельно-майнових відносин, що припускає її вплив на форми й обсяги залучення землі й іншої нерухомості в ринковий оборот і дозволяє перерозподіляти капітали й нерухомість із метою підвищення ефективності їх використання.

Розглянемо докладніше основні ефекти, що виникають і зростають в міру цивілізованого розвитку земельного обороту землі, на основі створення повноцінної правової бази. Для регіону в цілому можливе одержання наступних економічних ефектів:

- раціональне використання ресурсів;
- розвиток ринку, що дозволяє концентрувати капітал на території, здійснювати його перелив у дохідні галузі, нарощувати доходи;
- структурні зрушення в економіці за рахунок перерозподілу землі на користь ефективно працюючих підприємств з урахуванням довгострокових інтересів розвитку регіону;
- створення привабливого інвестиційного іміджу регіону;
- активізація підприємницької діяльності й інвестицій;
- удосконалювання оподаткування за рахунок адекватної ринкової оцінки земельних ділянок і нерухомості в цілому;
- поповнення бюджету регіону.

Позитивні результати активізації земельно-майнових відносин для підприємств також вимальовуються досить чітко. Насамперед - це розвиток підприємницької активності за рахунок одержання ділянок, більш вигідних за місцем розташування та забезпеченістю інфраструктурою (при захисті прав власності), а також одержання повноти прав на єдиний об'єкт нерухомості й використання землі в якості повноцінного матеріального ринкового активу. Крім того, підвищується капіталізація підприємств, з'являється можливість одержання коштів від випуску й реалізації додаткових акцій, створюються умови для залучення інвестицій шляхом застави земельної ділянки й іншої нерухомості. Можливі й такі ефекти, як одержання доходу від продажу надлишків землі або від здачі в оренду; захист від непередбаченого підвищення орендної плати й сваволі влади при укладанні договору оренди; задоволення особистих амбіцій і ін.

Для населення забезпечуються: стабільність і безпека життя; її висока якість; вирішення екологічних проблем за рахунок виносу підприємств, що забруднюють навколишнє середовище, у безпечні зони; фінансування соціальних програм за рахунок додаткових доходів бюджету.

Процес ринково-інституціональних перетворень системи земельно-майнових відносин визначив різноманіття форм сучасного землекористування, а саме постійного (безстрокового) користування земельними ділянками, довічно наслідуюваного володіння земельними ділянками, оренди земельних ділянок, обмеженого користування чужими земельними ділянками (сервітутами), безоплатного

термінового користування земельними ділянками, а також формування економічного механізму господарського освоєння, ринкового обороту земельно-майнових благ і введення інституту платності землекористування, який може бути реалізований за допомогою таких ринково- інституціональних інструментів як земельний податок; орендна плата й нормативна ціна землі.

У зв'язку з цим система земельних відносин в Україні повинна відповідати наступним основним критеріям:

- 1) економічно ефективне й екологічно безпечне використання сільськогосподарських угідь як найціннішого загальнонаціонального надбання країни;
- 2) права захищеність усіх форм земельної власності й землекористування, які діють на основі земельного законодавства й відповідають нормативним актам;
- 3) широке використання економічних регуляторів для перерозподілу земельних ресурсів, підвищення ефективності їх використання, екологічного захисту земель;
- 4) державний контроль по відношенню до всіх власників земельних ділянок, землевласників і землекористувачів, застосування санкцій або заохочення за критеріями економічно ефективного й екологічно безпечного використання землі в сільській місцевості.

Механізм регулювання земельних відносин повинен охоплювати правила поведінки із землею, на землі й по відношенню до землі. При цьому одна група відносин пов'язана з необхідністю розподілу вже створеної раніше власності, і відносини між суб'єктами зводяться до розподілу функцій, прав, обов'язків кожного суб'єкта, виділенню частини об'єкта, що йому належить. Інша група відносин відображає взаємини власників із приводу спільного виробництва й розподілу знову створеного об'єкта власності.

У цих умовах стає очевидною необхідність упорядкування земельно-майнових відносин на території регіону, що в остаточному підсумку є головним "інструментом" підвищення ефективності використання земельних ресурсів. Ядром такого впорядкування є розробка й підготовка до впровадження типових положень по регулюванню земельних відносин у регіоні з урахуванням взаємодії й розподілу повноважень між державними органами влади й органами місцевого самоврядування.

Враховуючи, що регулювання територіальних відносин на всіх рівнях управління сприяє підвищенню ефективності використання земельного фонду територій, стає очевидним, що всі зазначені процедури вимагають усунення протиріч у законодавчих і нормативних актах.

Необхідно привести всі документи «працюючі» на ефективний розвиток територій, у єдину систему, що базується на аналізі проблем і умов використання земельних ресурсів кожного регіону. Виходячи з отриманих результатів, повинна бути сформована система управління земельними ресурсами, орієнтована на можливості кожного регіону з реалізації територіальних завдань. Це можливості організаційні, економічні, технічні. Для цього є всі необхідні передумови. Зокрема, у місцевих органів влади є можливість визначати ступінь готовності регіону до використання земельних ресурсів на своїй території (залежно від структури використання земель, загального рівня соціально-економічного розвитку) і формувати порядок взаємин по наданню й використанню земельних ділянок. У цьому випадку вдається досягти максимальної віддачі від використання земельних ресурсів регіону.

Принципи, на основі яких повинен розвиватися земельно-майновий комплекс, включають: еволюційний характер змін у земельних відносинах; дотримання інтересів усіх суб'єктів земельно-майнових відносин; несуперечливий розв'язок соціальних і економічних проблем.

Умови формування ефективних земельно-майнових відносин:

- ринок землі й нерухомості повинен пропонувати на цивілізованій основі покупцям: ділянки для жилової й виробничої забудови, для інженерної й соціальної інфраструктури, сільськогосподарські й лісові угіддя;
- усі верстви населення повинні мати доступ до земельних ресурсів, використання яких можливе при одержанні виключних прав власності, оренди, безстрокового користування і т.д.;
- ціни на землю й нерухомість формуються на ринковій основі, а ріст цін контролюється антимонопольним комітетом;
- суспільство прагне мінімізувати соціальні й екологічні ризики при всіх формах землекористування;
- земельна політика перебуває у взаємній відповідності з вимогами розвитку регіону, а застосування Земельного, Житлового кодексів, Кодексу про надра тісно взаємопов'язане на всій території;
- ринок землі й нерухомості стає прозорим, правила землекористування й розпорядження земельними ділянками зрозумілі для всіх зацікавлених сторін.

Земельно-майнові відносини можуть стати потужним фактором впливу на економічний ріст і соціальні перетворення. Разом з тим можливим є і негатив, який з'являється у випадку неефективного використання земельно-майнового комплексу, слабкого залучення земельних ресурсів у господарський оборот. Результат - серйозні соціальні потрясіння, криза довіри з боку населення, інвесторів, нагромадження економічних ризиків.

Дослідження й узагальнення практики землекористування й землеволодіння, що сформувалась до теперішнього часу в регіонах, показує, що розвиток земельно-майнових відносин відбувається з тенденціями, ідентичними розвитку системи відносин національного земельного ринку України, у

цілому, а їх подальше вдосконалювання багато в чому обумовлене своєчасним завершенням формування діючої інституціонально-правової бази, зокрема, законів, що регулюють процеси іпотеки й застави земель сільськогосподарського призначення, а також процедурою вдосконалювання нині діючих законодавчих актів про кадастр, землевпорядження й моніторингу земель.

Створюючи в Україні соціально орієнтовану ринкову економіку зазначимо, що ринок повинен обов'язково сполучатися з активною роллю держави в економіці, і тільки держава, доповнюючи ринок, може забезпечити загальнонаціональний інтерес, стати інструментом досягнення загального добробуту.

Масове надання землі в приватну власність і розмежування державної власності на землю повинне супроводжуватися створенням ефективних механізмів, що забезпечують захист прав власників, ефективну систему обліку й реєстрації прав, а також уведення економічно обґрунтованої системи оподаткування нерухомості.

РЕЗЮМЕ

Розглянуто систему земельних відносин у сучасних умовах, а також розроблено пропозиції щодо теоретичних передумов формування цілісного земельно-майнового комплексу на регіональному рівні.

Ключові слова: земля, земельна ділянка, земельно-майновий комплекс, земельно-майнові відносини.

РЕЗЮМЕ

Рассмотрена система земельных отношений в современных условиях, а также разработаны предложения относительно теоретических предпосылок формирования целесного земельно-имущественного комплекса на региональном уровне.

Ключевые слова: земля, земельный участок, земельно-имущественный комплекс, земельно-имущественные отношения.

SUMMARY

The system of the landed relations is considered in modern terms, and also suggestions are developed in relation to theoretical pre-conditions of forming integral earth-property to the complex at regional level.

Key words: land, plot of land, earth-property complex, earth-property relations.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Комов Н.В., Аратский Д.Б. Методология управления земельными ресурсами на региональном уровне. — Н. Новгород, 2000.-[Електрон.ресурс].- Режим доступу: <http://www.m-economy.ru>
2. И.Новицкий Роль земельно-имущественного комплекса в формировании потенциала развития крупных городов. - [Електрон.ресурс].- Режим доступу: <http://www.ane.ru>
3. Сай С. И. Методы и модели управления земельно-имущественным комплексом крупного города / С. И. Сай. – М. : Фонд развития отечественного книгоиздания им. И. Д. Сытина, Пагс, 2001. – 192 с.- [Електрон.ресурс].- Режим доступу: <http://www.dpr.ru>

УДК 342/9

ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В ГОРОДАХ УКРАИНЫ

Тарасевич Е.В., старший научный сотрудник ИЭПИ НАН Украины, кандидат экономических наук
Нестеров Г.Г., соискатель ИЭПИ НАН Украины

Сотрудничество органов местного самоуправления и субъектов хозяйствования в городах Украины на сегодняшний день является перспективным направлением развития государственного и коммунального секторов экономики, так как обеспечить рост производственных фондов государственной и коммунальной форм собственности только за счет средств государственного и местного бюджетов на сегодня невозможно в силу целого ряда причин кризисного характера. Сегодня особенно остро стоит вопрос привлечения инвестиционных средств и частного капитала, необходимости заинтересовать субъектов хозяйствования в целесообразности вложения своих денежных средств в имущественные объекты, принадлежащие государству или территориальной громаде города. Таким образом, актуализируется необходимость создания экономико-правовых основ организации системы отношений местного самоуправления и субъектов хозяйствования в городах Украины на базе комплексной системы льгот и гарантий для частного инвестора.

Партнерские отношения между органами местного самоуправления и частными структурами исследовались в научных трудах В.Н. Василенко, В.Д. Волкова, С.В. Богачева, В.А. Устименко, Б.И. Адамова, В.К. Мамутова, И.В. Заблочкой, И.П. Булеева, А.А. Лукьянченко, А.М. Близнака и др. В то же время вопрос определения перспектив экономико-правового обеспечения сотрудничества органов

местного самоуправления и субъектов хозяйствования требует дальнейшей научной разработки с целью обоснования новых современных моделей такого партнерства с учетом мирового опыта.

Так, академик В.К. Мамутов предлагает вносить дополнения в существующие законы и кодексы, вносить в них правки, сосредоточивать в них все, что действительно должно регулироваться законом, а все, что не имеет первостепенного значения, передать в компетенцию Президента, Кабинета Министров, региональных представительных органов [1, с. 9].

Украинские ученые В.Н. Василенко, В.А. Устименко, С.В. Богачев, И.П. Булеев считают, что активному внедрению принципов государственно-частного партнерства в экономику Украины создают препоны нерешенные вопросы законодательного урегулирования такого партнерства. Они уверены, что это партнерство может и должно стать одним из вариантов рыночного антикризисного метода, и доказывают, что существующее законодательство не охватывает всего круга возможностей правовой регламентации соглашений между государственными органами и субъектами хозяйствования.

Автор научных исследований в этой области И.П. Булеев пишет, что «в настоящее время необходимо проводить опережающие теоретические поиски форм сотрудничества бизнеса и власти частно-государственного партнерства [2, с.29].

В связи с этим целью данного исследования является обоснование необходимости дальнейшего сотрудничества органов местного самоуправления и субъектов хозяйствования в городах Украины, а также необходимости разработки современных экономико-правовых основ такого сотрудничества с учетом международного опыта, с целью внесения дополнений в Закон Украины «О государственно-частном партнерстве в Украине» [3].

По своей экономической природе государственно-частное партнерство является результатом развития традиционных механизмов взаимодействия между государством и бизнесом с целью разработки, планирования, финансирования, строительства и эксплуатации объектов инфраструктуры, которое характеризуется как долгосрочное сотрудничество с целью привлечения дополнительных источников финансирования.

В экономически развитых странах формой осуществления такого партнерства являются соответствующие договора, такие как договора аренды государственного и коммунального имущества, договора на выполнение работ и представление общественных и социальных услуг, контракты на управление государственным и коммунальным имуществом, договора на поставку продукции для государственных резервов и государственных фондов, контракты технической помощи, концессионные соглашения, договора лизинга, договора проектного финансирования. Также в мировой практике выделяются такие формы партнерства, как контракты между органами управления всех уровней и субъектами хозяйствования по типу «строительство-управление-передача» и «строительство-управление-владение», совместные предприятия на основе государственной и частной форм собственности, а также промышленно-финансовые группы, созданные по решению государственных органов власти или Правительства с целью реализации государственных программ развития приоритетных направлений развития государства.

Интерес представляет опыт Великобритании, где на сегодняшний день приоритетным направлением сотрудничества являются партнерские соглашения в области общественного транспорта, информационных технологий, научно-исследовательских работ, защиты окружающей среды, градостроения, городской транспортной инфраструктуры.

Во Франции широко применяются контракт-планы и целевые контракт планы, в основном, в области транспорта и энергетики.

В США распространены концессионные соглашения и контракты типа «строительство-управление-передача», «строительство-управление-владение», а также создание государственными органами промышленно-финансовых групп.

Например, в 2008 году Конгресс США утвердил решение передать частным фирмам часть финансовых активов государственной корпорации, созданной правительством США с целью строительства и дальнейшей эксплуатации мощного гидроэнергетического комплекса. Смысл этого решения заключался в том, чтобы на базе привлеченного частного капитала, заинтересованного в наращивании энергетического потенциала данного региона, обеспечить комплексное и эффективное использование имеющихся водных ресурсов без дополнительных дотаций из федерального бюджета. При этом экономические условия, на которых привлекались частные корпорации, предусматривали тарифы на электроэнергию ниже, чем в среднем по региону. Подобная практика может найти свое применение и в Украине.

Государственно-частное партнерство обеспечивает более высокие технико-экономические показатели эффективности деятельности, чем в случае осуществления такой деятельности государственным партнером без привлечения частного партнера; долгосрочность отношений (от 5 до 50 лет); передачу частному партнеру части экономических рисков; внесение частным партнером инвестиций в объекты партнерства из своих частных источников.

Субъекты хозяйствования, решая свои производственно-финансовые задачи, в процессе своей деятельности затрагивают социальные вопросы, вопросы взаимоотношений с территориальными

громадами и органами местного самоуправления. Зарботная плата, являясь важнейшим фактором мотивации труда и стимулирования эффективности производства, одновременно выполняет ряд социальных функций; влияет на благосостояние трудовых ресурсов города и государства, является исходной базой для начисления подоходного налога, составляющего основу местного бюджета, стимулирует рост качества и квалификации трудовых ресурсов. Партнерство государства и бизнеса поддерживает социальные инвестиции, инновации, вложение капитала в развитие и повышение качества рабочей силы, поскольку это непосредственно влияет на эффективность производства.

Например, в экономически развитых странах мира по мере роста заработной платы наблюдается рост производительности труда. например, за последние 5 лет в США темп роста оплаты труда составил 159,6%, темп роста производительности труда – 180,4%, коэффициент соотношения темпа роста производительности труда к темпу роста заработной платы – 1,13.

В Швеции: темп роста заработной платы – 152,2%, темп роста производительности труда – 201,5% коэффициент соотношения темпа роста производительности труда к темпу роста заработной платы – 1,32.

Во Франции: темп роста оплаты труда – 139,4%, темп роста производительности труда – 158,9% коэффициент соотношения темпа роста производительности труда к темпу роста заработной платы – 1,14.

В Канаде: темп роста оплаты труда – 130,7%, темп роста производительности труда – 134,5% коэффициент соотношения темпа роста производительности труда к темпу роста заработной платы – 1,03.

В Японии: темп роста оплаты труда – 123,8%, темп роста производительности труда – 154,0% коэффициент соотношения темпа роста производительности труда к темпу роста заработной платы – 1,24.

В настоящее время в Украине не соблюдается принцип опережения темпа роста производительности труда относительно темпа роста заработной платы. Это вызвано низким уровнем заработной платы по сравнению с экономически развитыми странами, забвением нормирования затрат труда и слабым использованием системы мотивации эффективности труда [2].

В этих условиях сдерживание роста реальной заработной платы и увязка ее с темпами роста производительности труда может компенсироваться более быстрым ростом социальных инвестиций, которые также могут быть увязаны с темпом роста производительности труда.

Так Российские ученые считают необходимым выйти за рамки концепции «экономического человека», согласно которой главным мотивом хозяйственной деятельности человека является своекорыстный интерес, и изменить на этой основе отношение к социальной, культурной и политической сферам как к сугубо внешним по отношению к экономической системе. Такую позицию изложил вице-президент Российской академии наук А.Д. Некипелов в своем докладе на «Российском экономическом конкурсе» в 2009 году [5].

Социальная поддержка трудовых ресурсов, работающих в хозяйствующих субъектах города, включает в себя: регулирование вопросов труда, занятости и производственных отношений, системы мотивации, стимулирования и оплаты труда, безопасности и охраны труда; качество условий труда и жизни работников и их семей; оздоровление и спорт, физкультура, отдых, решение жилищных вопросов, корпоративное социальное обеспечение и страхование.

Социальные инвестиции частного капитала создают предпосылки формирования партнерских отношений между бизнесом, властью и наемными работниками. Это межотраслевые и отраслевые партнерские отношения, коллективные договоры на предприятиях, кодексы корпоративной культуры и социальной ответственности.

Одной из форм сотрудничества бизнеса и власти является заключение меморандумов, договоров между представителями бизнеса и государственных структур национального, регионального и местного уровней. Например, в мае 2007 года между Донецкой областной государственной администрацией, Донецким областным советом и благотворительным фондом «Развитие Украины» подписан меморандум «Украина без туберкулеза». На реализацию этого меморандума частным капиталом выделено 100 млн грн. На реализацию программ «По преодолению туберкулеза в Донецкой области на 2007-2015 гг.» частным капиталом выделено 50 млн грн. на региональном уровне и 50 млн грн. на национальном уровне.

В настоящее время в Украине реализуется договор концессии на строительство и эксплуатацию новой платной автомобильной дороги Львов-Краков в рамках международного транспортного коридора Берлин-Дрезден-Краков-Львов-Киев. Такие концессионные договоры создают дополнительные рабочие места и способствуют росту занятости населения, оптимизируют структуру занятости, реализуют программу мобильности трудовых ресурсов, поднимают социальный уровень населения [4].

Не существует единого международного стандарта по указанным вопросам. Это определяется уровнем развития и структурой экономики страны, корпоративной культурой и культурой бизнеса, ответственностью всех субъектов рыночных отношений.

Модель партнерства встраивается в стратегию социально-экономического развития города, и тогда собственники вынуждены ориентироваться не только на максимизацию прибыли своего бизнеса, но и на решение определенных социально-экономических задач города. Частные компании, участвующие в реализации городских программ, получают от органов самоуправления преференции налогового, административного или организационного характера, отчего выигрывают не только бизнес и власть, но и население города.

Интересы субъектов хозяйствования в области сотрудничества с органами местного самоуправления заключаются в сохранении и росте репутации, имиджа; расширении местных рынков сбыта посредством удовлетворения потребностей местных организаций и населения; получении преференций, привлечении квалифицированного персонала и использовании местных ресурсов. Данные вопросы должны найти свое экономико-правовое обеспечение.

В июле 2010 года в Украине принят Закон «О государственно-частном партнерстве в Украине», в котором государственно-частное партнерство определяется как система отношений, которые складываются между государством и (или) территориальной громадой с одной стороны, и субъектом хозяйствования, который действует на основании частной формы собственности, с другой стороны, для взаимовыгодного сотрудничества на долгосрочной основе с целью реализации общественно значимых проектов, достижения социального и экономического эффекта [3].

Однако необходима конкретизация организационно-правовых форм оформления партнерских отношений и составления договоров концессии, аренды государственного и коммунального имущества, договоров на управление государственным и коммунальным имуществом и других партнерских договоров.

Выводы.

Развитие сотрудничества органов местного самоуправления и субъектов хозяйствования в городах Украины является перспективным направлением социально-экономического развития как городов, так и государства в целом.

Обеспечение роста производственных фондов государственной и коммунальной форм собственности только за счет средств государственного и местного бюджетов невозможно, поэтому необходимо привлечение инвестиционных средств и частного капитала.

В городах Украины необходимо создать комплексную систему льгот и гарантий для частного инвестора.

С учетом роста заинтересованности субъекта хозяйствования в целесообразности вложение своих финансовых средств в имущественные объекты, принадлежащие государству или территориальной громаде города, необходимо разработать систему мотивации с учетом преференций налогового характера.

С целью конкретизации правовых форм оформления партнерских отношений органов местного самоуправления и субъектов хозяйствования необходимо внести дополнения в Закон Украины «О государственно-частном партнерстве в Украине» на основе использования международного опыта.

РЕЗЮМЕ

У статті обґрунтовано необхідність подальшого співробітництва органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання в містах України, а також необхідність подальших наукових досліджень в даній галузі економіки та права з метою внесення доповнень до Закону України «Про державно-приватне партнерство в Україні» з урахуванням міжнародного досвіду.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, концесія.

РЕЗЮМЕ

В статті обґрунтована необхідність подальшого співробітництва органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання в містах України, а також необхідність подальших наукових досліджень в даній області економіки та права з метою внесення доповнень до Закону України «О государственно-частном партнерстве в Украине» с учетом международного опыта.

Ключевые слова: органы местного самоуправления, субъекты хозяйствования, концессия.

SUMMARY

In the article the need for continued cooperation of local governments and entities in the cities of Ukraine, as well as the need for further research in the field of economics and law with a view to making amendments to the Law of Ukraine "On public-private partnership in Ukraine" with the international experience.

Keywords: local government, economic entities, a concession.

СПИСОК СТОЧНИКОВ:

1. Мамутов В.К. Полнее использовать технико-юридические средства совершенствования законодательства /В.К. Мамутов //Економіка та право. – 2008. - № 1(20). – С. 26-29.
2. Булеев И.П. К вопросу о регулировании отношений бизнеса и власти на уровне государства. региона, местного управления /И.П. Булев // Економіка та право. – 2010. - № 3(28). – С. 26-29.

3. Про державно-приватне партнерство: Закон України // Офіційний вісник України. – 2010. - № 58. – Ст.. 1988. – С. 17.
4. Про концесії: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 41. – Ст.. 372.
5. Российский экономический конгресс. -2009 // Проблемы теории практики управления – 2010. - № 2. – Ст.122-126.
6. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 9. – Ст.79.
7. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 18. – Ст.7144.

УДК 346.9

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ФОРМІ ЗАСТОСУВАННЯ ОПЕРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКИХ САНКЦІЙ

Татькова З.Ф., доцент кафедри господарського права ЕПФ ДонНУ

Оперативно-господарські санкції являють собою швидкий додатковий захід впливу на недобросовісну сторону господарського договору і від того настільки чітко в законодавстві будуть визначені положення щодо видів, підстав та порядку застосування таких санкцій залежить безпосередньо забезпечення належного господарського правопорядку у цих договірних відносинах.

В науковій літературі питання застосування оперативно-господарських санкцій піднімалися й раніше окремими авторами [1,2,3], однак основна їх частина залишається без вирішення, незважаючи на те, що увага на необхідність вдосконалення законодавства, що містить положення про оперативно-господарські санкції зверталась неодноразово. Про недосконалість такого законодавства свідчить і судова практика, згідно з якою поверхневе визначення у ньому положень про оперативно-господарські санкції призводить подекуди до змішування їх з штрафними та іншими санкціями. Так, наприклад, тільки на стадії розгляду касаційної скарги Вищий господарський суд України дійшов висновку, що у справі взагалі відсутнє застосування оперативно-господарської санкції в розумінні ст. 237 ГК України, тобто суди першої та апеляційної інстанції розглядали та приймали відповідні рішення щодо позовної вимоги про скасування оперативно-господарської санкції, яка фактично не була застосована до позивача [4].

Після прийняття ГК України загальні положення щодо таких санкцій отримали своє законодавче закріплення, оскільки було визначено поняття таких санкцій, їх види, підстави та порядок застосування. Разом з тим залишаються без вирішення деякі питання стосовно оперативно-господарських санкцій, які мають суттєве значення для їх застосування .

Для розкриття потенціалу таких санкцій важливо, перш за все, з'ясувати та узагальнити ознаки оперативно-господарських санкцій, розуміння яких суб'єктами господарювання, на думку окремих авторів, дозволить розширити сферу їх використання [5].

Аналізуючи оперативні санкції, можливо виділити дві основні групи таких ознак: такі, що характеризують оперативні санкції з матеріальної сторони (сутнісні ознаки), й такі, що характеризують порядок їх застосування (процесуальні ознаки).

Зокрема, група сутнісних (матеріально-правових) ознак включає юридичний метод впливу на порушника зобов'язання, організаційний характер, майновий зміст, застосування в межах цивільно-правових зобов'язальних регулятивних правовідносин.

Тобто, за своїм змістом санкції в договорі є заходами організаційного характеру, несприятливими для порушника зобов'язання, спрямованими на досягнення належного виконання договору; в результаті їх застосування не змінюється зміст первинного зобов'язання. До групи процесуальних ознак належать самостійність застосування, відсутність необхідності виявляти вину правопорушника, оперативність та простота застосування, негайна результативність, відсутність претензійно-позовного характеру [6]. Така позиція заслуговує на увагу, хоча і потребує уточнення.

Виокремлення ознак таких санкцій можливо, виходячи з положень закріплених в ч. 1 та ч. 2 ст. 235 ГК України, згідно з якими оперативно-господарські санкції - це заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, які передбачені договором і застосовуються сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

На основі такого визначення деякі автори виділяють наступні ознаки оперативно-господарських санкцій, зокрема:

- 1) такі санкції призначені для швидкого реагування сторони на порушення договірних зобов'язань, що досягається можливістю застосування цих санкцій тільки за одним фактом такого порушення;
- 2) їх застосування переслідує мету припинення повтору порушення зобов'язання;

3) право на застосування таких санкцій належить стороні господарських зобов'язань, права якої порушені;

4) застосовуються ці міри оперативного впливу на правопорушника в односторонньому порядку без будь-якого попередження винної сторони, якщо інше не передбачено законом;

5) види цих санкцій, підстави та порядок їх застосування учасники господарських відносин визначають самостійно у договорі з урахуванням тих його умов, виконання яких має для них значення [7].

Безумовно це найбільш повний перелік ознак зазначених санкцій, хоча і він не вичерпний, оскільки до них необхідно віднести й інші ознаки, які притаманні оперативно-господарським санкціям та також визначають особливості цього виду господарсько-правових санкцій.

Однією із таких ознак є те, що оперативно-господарські санкції відносяться до заходів оперативного впливу. Стосовно цієї ознаки в юридичній науці, зокрема, в цивільному та господарському праві відсутня єдність поглядів з приводу віднесення оперативно-господарських санкцій до правоохоронних засобів, чи до заходів оперативного впливу, чи до організаційних санкцій. Міжгалузевий характер цієї дискусії зумовлений тим, що поняття оперативно-господарських санкцій, що використовується в ГК України, збігається з наслідками порушення цивільного зобов'язання, які закріплені в ст.ст. 611 та 615 ЦК України, зокрема, припинення зобов'язання в результаті односторонньої відмови або розірвання договору, зміни умов зобов'язання [8].

В процесі такої дискусії одні вчені доходять висновку, що оперативні заходи є особливою категорією правоохоронних заходів, окремою по відношенню до цивільно-правових санкцій та відповідальності [9, 10, 11], інші відносять заходи оперативного впливу до різновиду як цивільно-правових санкцій, так і відповідальності [12], деякі, ототожнюючи оперативно-господарські санкції із організаційними санкціями, протиставляють їх санкціям майнового чи грошового характеру [13, 14], дехто не відносить оперативні санкції до жодної з цих категорій, а наголошує лише на забезпечувальній спрямованості цих заходів [15], окремі вчені визнають їх такими, що являють собою різновид цивільно-правових санкцій та не є цивільно-правовою відповідальністю [16, 17; 18,19] тощо.

Остаточна крапка щодо віднесення оперативно-господарських санкцій до мір відповідальності була поставлена після прийняття ГК України, в якому ці санкції були закріплені у розділі, присвяченому відповідальності за правопорушення у сфері господарювання.

Окрім того, ця теза була доведена також в теорії права окремими вченими-правознавцями, які відносять заходи оперативного впливу до різновиду як цивільно-правових санкцій, так і до форм відповідальності. Обґрунтовують вони таку позицію твердженням про те, що ці санкції застосовуються за правопорушення, тому вони підтримуються силою авторитета держави, в основі їх закладено примус, що вимагає закріплення їх в нормах права, які містяться в розділах про відповідальність у відповідних нормативно-правових актах. Так, В.В. Васькін визначає цивільно-правові оперативні санкції як заходи локально-автономного стимулювання належного і реального виконання їх контрагентами своїх суб'єктивних обов'язків, що надаються законом чи договором уповноваженим особам цивільних правовідносин. Реалізація цих санкцій є цивільно-правовою відповідальністю. Доводить доцільність своєї думки В.В. Васькін за допомогою досить аргументованої критики позицій В.П. Грибанова. Так, наприклад, аналізуючи тезу В.П. Грибанова про характер оперативних заходів, як односторонньої дії управненого суб'єкта, автор задається питанням, чи може цивільно-правова санкція мати інший характер дії (не з боку управненої особи), чи може за одне правопорушення передбачатись двостороння дія санкції (чи хоча б одностороння, яка походить від боржника). Негативна відповідь на ці запитання є цілком логічною.

В.В. Васькін розглядає цивільно-правові санкції та заходи оперативного впливу такими, що співвідносяться як рід та вид, тобто останні є різновидом перших. Тому все, що притаманно санкціям, характерно і для цивільно-правових заходів оперативного характеру. Особливості, проте, є, і саме вони і виділяють оперативні санкції в окрему групу, в яку не повинна включатись неустойка. Оперативними ж, на його думку, вони названі досить вдало не тільки за способом їх застосування, проте також за характером та цілями дії [12].

Вищенаведена точка зору В.В. Васькіна була підтримана Є.В. Бріних, який зазначав, що особливості саме оперативних санкцій певним чином відрізняють їх від інших цивільно-правових санкцій. Так, по-перше, ці заходи застосовуються управненою особою незалежно від вини порушника зобов'язання; по-друге, ці заходи застосовуються управненою особою самостійно без участі арбітражу, проте це не означає, що вони не пов'язані з державним примусом; по-третє, ці заходи не пов'язані, як правило, із безоплатною передачею грошових засобів від боржника до кредитора, а тому вони не виконують компенсаційну функцію інституту майнової відповідальності (проте, така функція не є необхідною, загальною ознакою цивільно-правових санкцій, адже таку функцію не виконує і штрафна неустойка, що стягується понад збитки). В силу всього вищезазначеного автор пропонував назвати ці заходи цивільно-правовими санкціями, формами цивільно-правової відповідальності [15].

Наведені аргументи щодо застосування оперативних санкцій за порушення цивільного зобов'язання цілком слушно можна використати і щодо оперативно-господарських санкцій, з чого слідує,

що однією із суттєвих ознак таких санкцій є те, що вони відносяться до заходів оперативного впливу, які не абстраговані від державного примусу, оскільки у разі незгоди однією із сторін з заходами оперативного впливу, застосованими іншою стороною, або із розмірами чи формами таких заходів, друга сторона має право звернутися до суду з заявою про їх скасування. У такому разі від рішення суду буде залежати подальше застосування чи не застосування оперативно-господарської санкції, а також наслідки їх застосування.

Наступна ознака оперативно-господарських санкцій стосується характеру їх негативних наслідків. Так, досить велика група науковців-правників обґрунтовувала доцільність ще однієї специфічної риси оперативних санкцій (заходів оперативного впливу), яка передбачає, що оперативно-господарські санкції є санкціями організаційними, а їх застосування є різновидом цивільно-правової відповідальності, однак вони протиставляються санкціям грошового характеру. Зокрема, Ю.Г. Басін та А.Г. Дибенко вбачають відмінність заходів оперативного впливу від відповідальності в немайновому змісті більшості з них. На їх думку, майнова відповідальність зводиться до стягнення збитків з правопорушника на користь потерпілого певної грошової суми, яка не стягувалася би при належному виконанні обов'язків. Майнові наслідки при застосуванні заходів оперативного впливу наступають лише як попутний результат [20].

На організаційний характер оперативно-господарських санкцій також вказує їх перелік, який наведений в ст. 236 ГК України. Наприклад, до таких санкцій необхідно віднести, односторонню відмову від виконання свого зобов'язання управленою стороною, відмова управленої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язання стороною, яка порушила зобов'язання та ін. На думку окремих авторів, за своїми наслідками оперативно-господарські санкції, передбачені у даній статті, поділяються на:

- санкції у формі односторонньої відмови від виконання зобов'язання або відмови від прийняття зобов'язань, що фактично є розірванням договору;
- санкції, які зупиняють виконання зобов'язань до усунення недобросовісною стороною виявлених недоліків [21].

З такою позицією можна погодитись, а отже, ознакою оперативно-господарських санкцій є те, що вони мають організаційний характер, а майновий характер можуть мати наслідки їх застосування.

Таким чином, до ознак оперативно-господарських санкцій, які були зазначені раніше необхідно віднести наступні ознаки:

- 1) це заходи оперативного впливу, оскільки спрямовані на негайне припинення, або попередження порушення;
- 2) вони мають організаційний характер, а майновий характер можуть мати наслідки їх застосування.

Наступним питанням щодо оперативно-господарських санкцій є вирішення питання стосовно видів таких санкцій, до яких згідно з ст. 236 ГК України відносяться:

- 1) одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управленою стороною, її звільнення від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною, тобто одностороннє припинення правовідносин в інтересах сторони, чиє права порушено;

відмова від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони;

відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт внаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позик;

- 2) відмова управленої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням;

3) встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язання стороною, яка порушила зобов'язання-зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг) переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості;

- 4) відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушення зобов'язання.

Перелік оперативно-господарських санкцій визначений в ст. 236 ГК України не є вичерпним, а тому сторони господарського договору можуть передбачити у ньому й інші види таких санкцій.

Разом з тим, запропонований законодавцем перелік оперативно-господарських санкцій, потребує уточнення. Це зумовлено тим, що, з одного боку, згідно з ч. 1 ст. 237 ГК України оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання, а порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. А з іншого боку, як вже відзначалось у науковій літературі, оперативно-господарські санкції закріплені безпосередньо у декількох нормативно-правових актах і на практиці застосовуються незалежно від їх визначеності у договорах. Крім того серед наведених в ч. 1 ст. 236 ГК України санкцій є такі, які згідно з

законодавством не можуть застосовуватися безпосередньо потерпілою стороною, а порядок їх застосування визначається виключно в нормативно-правових актах. Зокрема, це стосується такого виду санкцій як, наприклад, списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію.

Застосування такої санкції можливе лише з урахуванням положень ч. 2 ст. 1071 ЦК України – грошові кошти можуть бути списані з рахунка клієнта без його розпорядження на підставі рішення суду, а також у випадках встановлених договором між банком та клієнтом. У останньому випадку йдеться про застосування так званого договірної списання коштів з рахунку боржника, що передбачене у ст. 26 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», згідно з якою платник при укладенні договорів із банком має право передбачити договірне списання коштів з своїх рахунків на користь банку платника та/ або третіх осіб. Умови договору на договірне списання повинні передбачати: обсяг інформації, достатній для належного виконання такого списання банком, що обслуговує платника (обставини, за яких банк має здійснити (здійснювати) договірне списання; найменування одержувача та банку одержувача; реквізити рахунка, з якого має здійснюватися договірне списання; реквізити договору між платником та одержувачем (за не наявності договору), що передбачає право одержувача на договірне списання; перелік документів, що мають бути представлені одержувачем в обслуговуючий платника банк (якщо платник та одержувач домовились про надання цих документів до банку платника) тощо. Договірне списання здійснюється за платіжною вимогою одержувача або за меморіальним ордером, оформленим банком [22], проте таке списання не може розглядатись як оперативно-господарська санкція.

Отже, безакцептне списання з рахунку боржника не може здійснюватись самостійно управненою стороною без узгодження цього питання з банком, що обслуговує відповідний рахунок. А тому необхідно виключити таку санкцію, як списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію із переліку оперативно-господарських санкцій, закріпленого в ч. 1 ст. 236 ГК України.

Наступне питання, яке потребує додаткового дослідження щодо оперативно-господарських санкцій і частково слідує із попереднього стосується підстав їх застосування. Згідно із ст. 237 ГК України підстави застосування таких санкцій регулюються господарським договором. На думку окремих авторів, договір у цьому випадку є юридичною підставою застосування таких санкцій, тоді як фактичною підставою є конкретний факт (обставина), вказана у договорі як порушення, за яке встановлена оперативно-господарська санкція [7].

Разом з тим стосовно окремих санкцій, які за змістом є оперативно-господарськими санкціями, юридичні підстави та міри оперативного впливу визначені безпосередньо законом. Так, наприклад, згідно з ч. 3 ст. 879 ЦК України підрядник має право відмовитися від договору у разі неможливості використання матеріалу (деталей, конструкцій) або устаткування, наданого замовником без погіршення якості виконаних робіт тощо.

Саме на це звертали увагу й інші автори, які пропонували доповнити ч. 2 ст. 235 ГК України, а саме після слів «передбачено договором» доповнити слова «або законом» [5]. Така пропозиція заслуговує на відповідну підтримку, хоча і потребує відповідного уточнення. Це зумовлено тим, що у чинному законодавстві юридичні підстави застосування оперативно-господарських санкцій передбачені не тільки в законах, але й в підзаконних нормативно-правових актах. Прикладом таких підзаконних актів можуть бути Положення про поставку продукції виробничо-технічного призначення, Правила користування електроенергією тощо.

Таким чином, правовими підставами застосування оперативно-господарських санкцій може бути не тільки договір, а також нормативно-правові акти, у тому числі і підзаконні нормативно-правові акти, а тому ч. 2 ст. 235 ГК України доцільно після слів «передбачено договором» доповнити слова «або законодавством».

Наступним питанням, яке потребує відповідного уточнення є порядок застосування оперативно-господарських санкцій. Так, на думку окремих авторів, оперативно-господарським санкціям притаманні загальні риси господарсько-правових санкцій, поряд з чим їм властиві і певні особливості, які дають змогу виділити їх в окремий вид, зокрема:

1) оперативно-господарські санкції мають правоохоронний характер, який проявляється в тому, що вони застосовуються управненою стороною у разі, якщо зобов'язана сторона не виконує своїх зобов'язань у строк, який визначено укладеним господарським договором. На відміну від штрафних санкцій та відшкодування збитків, вони мають попереджувальне значення і їх застосування управненою особою дає можливість усунути виникнення для неї в майбутньому можливих збитків;

2) вони мають характер односторонньої дії управненої особи. Такі санкції застосовуються безпосередньо управненою особою до правопорушника – другої сторони договору, оскільки застосування їх є правом цієї особи, і вона може реалізувати це право без звернення до юрисдикційного органу. Саме це вказує на те, що оперативно-господарські санкції застосовуються управненою стороною не як адміністративним органом, а саме як стороною господарських правовідносин;

3) їх гарантійний характер застосування полягає в наступному: по-перше, це різноманітний та індивідуальний характер засобів оперативного впливу, що визначається специфікою врегульованих відносин; по-друге, з метою забезпечення їх правомірного застосування управненою особою, закон надає право зобов'язаній особі у випадку необґрунтованого їх застосування оскаржити правильність їх застосування у судовому порядку;

4) застосування оперативно-господарських санкцій управненою особою тягне за собою настання невігідних наслідків для зобов'язаної особи. Проте слід зауважити, що застосування цих санкцій при відповідному правильному на них реагуванні з боку зобов'язаної особи може і не тягти за собою для неї негативних наслідків або суттєво зменшити їх розмір.

5) оперативно-господарські санкції мають особливе призначення. Хоч ці санкції й пов'язані із невігідними майновими наслідками для зобов'язальної сторони, але вони не пов'язані із відновленнями майнового стану управненої особи, а тому відшкодування (хоча б часткове) збитків не є їх функцією, тобто оперативно-господарські санкції хоч і зачіпають майнову сферу зобов'язальної сторони, але не надають ніяких значних компенсаційних благ управненій особі, права якої порушено [23].

Отже, аналіз порядку застосування оперативно-господарських санкцій дозволяє розмежувати їх з іншими господарсько-правовими санкціями, що передбачені в ГК України, а тому його чітке визначення має суттєве значення для застосування санкцій, які розглядаються.

Згідно з ч. 1 ст. 237 ГК України такі санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання. При цьому відповідно до ч. 2 цієї ж статті порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором.

Такі санкції є засобом негайного реагування на неправомірні дії з боку учасника зобов'язання. Застосування оперативно-господарських санкцій, по суті, пов'язане зі зміною умов договору (одностороння відмова від виконання договірних зобов'язання, одностороннє встановлення на майбутнє додаткових гарантій тощо). Таке положення відповідає ч. 1 ст. 188 ГК України, згідно з якою зміна та розірвання господарського договору можлива в односторонньому порядку, якщо це передбачено законом або договором. Окрім того, є доречною думка інших авторів, з цього приводу, які вважають, що оскільки сторони передбачили у договорі можливість застосування, наприклад, такого виду оперативно-господарських санкцій, як встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань, вважається, то таким чином вони дали свою згоду на її застосування. Однак, на їх думку, якщо сторони й передбачили таку санкцію, то при її застосуванні необхідно повідомити іншу сторону [21].

При цьому враховуючи особливість застосування оперативно-господарських санкцій (застосування незалежно від наявності вини, у позасудовому порядку, без попереднього пред'явлення претензії), порядок застосування останніх визначається договором, тобто узгоджується обома сторонами. Але належне узгодження такого порядку можливе тільки у тому випадку, якщо сторони договору безпосередньо з'ясують для себе усі необхідні складові щодо цього порядку, в тому числі і порядок повідомлення, який доцільно конкретизувати.

Однією із складових такого порядку є наявність умов та підстав застосування оперативно-господарських санкцій. Так, в процесі розгляду судових справ господарські суди України дійшли висновку, що головною умовою застосування оперативно-господарських санкцій є: по-перше, вказівка про це у договорі, тобто можливість застосування таких санкцій має бути узгоджена обома сторонами. По-друге, сторони можуть застосовувати лише ті санкції, які вони закріпили у договорі. По-третє, порядок застосування оперативно-господарських санкцій регулюється виключно договором. Підставою для застосування такої санкції є факт порушення господарського зобов'язання [24].

При цьому факт правопорушення в даному випадку пов'язаний з порушенням умов договору, що може бути як дія (наприклад, поставка неякісної продукції, товарів), так і бездіяльність (наприклад, прострочення поставки продукції, товарів). Особливості встановлення такого факту в процесі застосування оперативно-господарських санкцій полягає у тому, що наявність такого факту тобто підстав для їх застосування визначається безпосередньо стороною договору, внаслідок чого ця ж сторона без звернення до юрисдикційних органів також самостійно приймає рішення про притягнення до відповідальності правопорушника.

Для того, щоб виключити будь-які непорозуміння щодо наявності фактичної підстави застосування оперативно-правових санкцій, стороні договору, чії права порушені, доцільно скласти відповідний акт про порушення. Так, на думку П. Гуйвана, такий акт є правовим документом, який лише встановлює факт порушення і є одним із засобів доказування при вирішенні питань про відшкодування завданої даним порушенням шкоди [25].

Прикладами щодо складання такого акту в договірних відносинах з метою застосування відповідних санкцій є Правила користування місцевим телефонним зв'язком, які затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 22 квітня 1997 р. [26], Правила надання населенню послуг з водо-, теплопостачання та водовідведення [27], Правила користування електричною енергією для населення [28].

Отже, в чинному законодавстві, що визначає порядок застосування заходів оперативного впливу на правопорушників передбачено складання акту, яким фіксується безпосередньо факт правопорушення. А тому, враховуючи складність відносин, які виникають в процесі виконання господарських договорів, доцільно включити в порядок застосування оперативно-господарських санкцій обов'язок сторони договору, яка потерпіла від правопорушення, по складанню акту, в якому повинен бути документально зафіксований факт правопорушення, що підтверджує наявність фактичної підстави для застосування оперативно-господарських санкцій цією стороною договору, на основі правової підстави, передбаченої договором або законодавством.

Наступним питанням щодо порядку застосування оперативно-господарських санкцій, що потребує вирішення, є встановлення обов'язку сторін договору щодо попередження третіх осіб, які можуть бути учасниками цих договірних відносин, про можливість застосування оперативно-господарських санкцій, що можуть обмежити передачу цим особам майна. На необхідність встановлення таких обов'язків вказує судова практика. Так, у спірному договорі оренди, що став предметом судового розгляду, сторони передбачили, що при не оплаті орендної плати протягом трьох місяців з моменту закінчення строку сплати та незабезпечення виконання п.1.6 договору (оплата експлуатаційних видатків), орендодавець має право припинити доступ орендаря в орендовані приміщення з подальшим вирішенням користування нежитловим приміщенням у судовому порядку.

Остання судова практика за цією категорією справ свідчить про спроби орендарів – порушників договору ускладнити застосування оперативно-господарських санкцій. Так, аби обійти заборону на користування службовими приміщеннями взагалі, а відтак і комп'ютерами з необхідною для роботи службовою інформацією зокрема, укладаються договори про їх, нібито, продаж третім особам. По суті, йдеться про спробу вилучити із офісних приміщень ці комп'ютери разом з наявною у них інформацією. Інший варіант – поява суборендаря, що починає вимагати свого безперешкодного доступу до орендованих приміщень [29].

Звідси, з метою запобігання виникнення таких ситуацій варто подбати про це заздалегідь через встановлення відповідних застережень у самому договорі оренди. Наприклад, встановити правило, за яким орендар має попереджати потенційних покупців свого майна чи суборендарів про можливість застосування відповідних оперативно-господарських санкцій, що може обмежити передачу цього майна. За невиконання такого зобов'язання – передбачити штрафні санкції на користь орендодавця. Таке правило доцільно ввести як загальне правило при застосуванні зазначених санкцій.

Також до питань порядку застосування оперативно-господарських санкцій відноситься встановлення терміну застосування таких санкцій, та звернення до суду щодо їх скасування. Встановлення таких термінів, з одного боку, надає можливість правопорушнику зжити заходів, спрямованих на припинення правопорушення, а також ліквідацію його наслідків, або звернутися до суду з заявою про скасування такої санкції. А, з іншого боку, сторона договору, права якої порушені, у випадках коли мова йде про розірвання договору, буде мати можливість у цей термін знайти іншого контрагента для укладання з ним договору. З урахуванням зазначених ознак таких санкцій, підстав та особливостей порядку їх застосування термін, протягом якого управлений суб'єкт має право застосувати такі санкції, має бути скороченим порівняно із термінами застосування інших господарсько-правових санкцій, бо інакше втрачається їх основне призначення. Пропонується таким терміном визнати один місяць від дня виявлення порушення, та не більше три місяця від дня його скоєння.

Таким чином, вищенаведене дозволяє зробити наступні висновки:

1) перелік ознак оперативно-господарських санкцій, який був визначений раніше необхідно доповнити, зокрема, цим санкціям притаманні наступні ознаки: а) це заходи оперативного впливу, оскільки спрямовані на негайне припинення, або попередження порушення; б) вони мають, як правило, організаційний характер, оскільки пов'язані з відмовою від подальшого виконання договірних зобов'язань стороною, права якої порушені;

2) безакцептне списання з рахунку боржника, як оперативно-господарська санкція, не може застосовуватися без узгодження цього питання з банком, що обслуговує відповідний рахунок, в зв'язку з чим необхідно уточнити перелік таких санкцій, закріплений в ч. 1 ст. 236 ГК України, шляхом виключення із нього такої санкції, як списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію;

3) правовими підставами застосування оперативно-господарських санкцій може бути не тільки договір, а також нормативно-правові акти, у тому числі і підзаконні нормативно-правові акти, а тому ч. 2 ст. 235 ГК України доцільно після слів «передбачено договором» доповнити слова «або законодавством»;

4) в ГК України закріпити загальні положення щодо порядку застосування оперативно-господарських санкцій, зокрема, складовими такого порядку є: а) встановлення зобов'язання сторони, яка потерпіла від правопорушення, щодо складання акту, в якому повинен бути документально зафіксований факт правопорушення, що підтверджує наявність фактичної підстави для застосування оперативно-господарських санкцій цією стороною договору, на основі правової підстави, передбаченої договором або законодавством; б) встановлення відповідних застережень у самому договорі для третіх

осіб щодо можливості застосування оперативно-господарських санкцій, які можуть обмежити передачу майна по договору; в) встановлення терміну застосування таких санкцій та оскарження їх застосування, а саме пропонується таким терміном визнати один місяць від дня виявлення порушення, та не більше три місяця від дня його скоєння. При цьому доцільно залишити право за суб'єктами господарювання самостійно за взаємною згодою визначати у договорі інший порядок застосування таких санкцій.

Впровадження в законодавство вищенаведених пропозицій буде сприяти широкому застосуванню оперативно-господарських санкцій та захисту прав і законних інтересів учасників господарських відносин.

РЕЗЮМЕ

Стаття містить аналіз підстав, умов та порядку застосування оперативно-господарських санкцій за порушення господарських зобов'язань. Узагальнено та доповнено ознаки зазначених санкцій. Уточнено правові підстави застосування цих санкцій та запропоновано доповнити ст.235 ГКУ. Також, з урахуванням практики застосування оперативно-господарських санкцій, запропоновано уточнити порядок їх застосування та закріпити загальні положення такого порядку у ст.237 ГКУ.

Ключові слова: санкції; підстави; умови; порядок; строки; застосування; суб'єкти; господарські зобов'язання.

РЕЗЮМЕ

Статья содержит анализ оснований, условий и порядка применения оперативно-хозяйственных санкций за нарушение хозяйственных обязательств. Обобщены и дополнены признаки указанных санкций. Уточнены правовые основания применения этих санкций и предложено дополнить ст.235 ХКУ. Также, с учетом практики применения оперативно-хозяйственных санкций, предложено уточнить порядок их применения и закрепить общие положения такого порядка в ст.237 ХКУ.

Ключевые слова: санкции; основания; условия; порядок; сроки; применение; субъекты; хозяйственные обязательства.

SUMMARY

The article contains analysis of grounds, conditions and procedure of operative commercial sanctions use for the breach of commercial obligations. The signs of mentioned sanctions were generalized and supplemented. It was specified the legal grounds of these sanctions use and it was offered to supplement the article 235 of the Commercial Code of Ukraine. With regard for the practice of operative commercial sanctions use it was also offered to specify the procedure of their use and to consolidate the general regulations of such procedure in art.237 of the Commercial Code of Ukraine.

Keywords: sanctions; grounds; conditions; procedure; periods; use; subjects; commercial obligations.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Клеандров М. И. Оперативные санкции в народном хозяйстве. – Куйбышев: Изд-во Куйбышевского ун-та, 1985. – 57 с.
2. Середюк А. Оперативно-хозяйственные санкции как правовые средства снижения хозяйственных рисков / А. Середюк // Підприємництво, господарство і право. – 1999. – № 12. – С. 15-16.
3. Чернадчук В. До питання щодо оперативно-господарських санкцій / В. Чернадчук, Т. Чернадчук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 3. – С. 13-15.
4. Матеріали судової практики: Постанова ВГСУ від 19.01.2006р. по справі №2-16/5806-2005.
5. Бобкова А. Г К вопросу о применении организационно-хозяйственных санкций / А. Г. Бобкова // Проблемы и перспективы развития юридической науки в Украине : матеріал. научн. конф. ДонНУ за период 2006-2007 гг. – Донецк : Дон. нац. ун-т., 2007. – С. 212-214.
6. Каудыров Т.Е. Гражданско-правовые оперативные санкции в хозяйственных отношениях: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Томск, 1986. – С. 12-15.
7. Бобкова А.Г. Оперативно-хозяйственные санкции // Хозяйственный кодекс Украины : Научно-практический комментарий / Под. ред. А.Г. Бобковой. – Харьков : Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н.Н., 2008. – С. 750-752.
8. Селіванова І. Деякі питання відповідальності за правопорушення у сфері господарювання по Цивільному та Господарському кодексам України // Юридичний радник. – 2004. – № 2. – С. 40-42.
9. Карпов М.С. Правоохранительный характер мер оперативного воздействия // Адвокат. -2003. -№ 6. – С.18-19.
10. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. –М.: Рос. право, 1992. – С. 126.
11. Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. –М.: Юрид. лит., 1984. - С.143-145.
12. Васькин В.В., Овчинников Н.И., Рогович Л.Н. Гражданско-правовая ответственность. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1988. – С. 35.

13. Бриних Е.В. Оперативные санкции –форма гражданско-правовой ответственности // Советское государство и право. -1967. -№ 6. – С. 66-67.
14. Юдашкина Ц.Г. Об эффективности оперативно-хозяйственных санкций за нарушение условия о качестве продукции // Экономико-правовые проблемы повышения эффективности народного хозяйства. – Куйбышев, 1980. – С. 54.
15. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. –М.: Юрид. лит., 1976. – С.128-129.
16. Каудыров Т.Е. Оперативные санкции в системе способов обеспечения гражданско-правовых обязательств // Совершенствование правовых средств борьбы с гражданскими правонарушителями. –Алма-Ата: Изд-во Каз. ун-та, 1984. – С. 54-55.
17. Басин Ю.Г., Диденко А.Г. Имущественная ответственность и оперативные санкции в системе хозяйственного механизма [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=186063>.
18. Теньков С. Оперативно-господарські санкції у судовій практиці // Вісник господарського судочинства. –2005. - № 6. – С. 127.
19. Коссак В. Оперативні санкції в новому Цивільному Кодексі // Вісник Львівськ. ун-ту. Сер.: Юридична. –2004. –Вип.39. – С. 278-279.
20. Басин Ю.Г., Дибенко А.Г. Дисциплинирующее значение оперативных санкций // Советское государство и право. - 1983. - № 4. - С. 52
21. Джурук В.Ф. Види оперативно-господарських санкцій / Джурук В.Ф., Темкіжев І.Х., Новікова Р.Г. // Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Кол. авт.: Г.Л. Знаменський, В.В. Хахулін, В.С. Щербина та ін.; За заг. Ред. В.К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 379-380.
22. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. - №29. - Ст. 137.
23. Теньков С.О. Коментар судової практики розгляду юридичних помилок у документах / С.О. Теньков. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.
24. Матеріали судової практики: Постанова ВГСУ від 2.11.2009р. по справі №21/53-09.
25. Гуйван П. Відповідальність сторони за договором за неналежне застосування санкцій до контрагентна // Право України. - 2004. - № 6. - С. 36-39.
26. Правила користування місцевим телефонним зв'язком, які затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 22 квітня 1997 р.
27. Правила надання населенню послуг з водо-, теплопостачання та водовідведення
28. Правила користування електричною енергією для населення
29. Матеріали судової практики: Постанова ВГСУ від 25.08.2009р. по справі №3/130-2/22.

УДК 349.2

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА ТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

Тимофіїва Г.А., співробітник Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, здобувач ад'юнктури Харківського національного університету внутрішніх справ

У сучасній філософії науки небезпідставно звертається увага на те, що «хоча наука и пользуется естественным языком, она не может только на его основе описывать и изучать свои объекты. Во-первых, обыденный язык приспособлен для описания и предвидения объектов, вплетенных в наличную практику человека (наука же выходит за ее рамки); во-вторых, понятия обыденного языка нечетки и многозначны, их точный смысл чаще всего обнаруживается лишь в контексте языкового общения, контролируемого повседневным опытом... Чтобы описать изучаемые явления, она стремится как можно более четко фиксировать свои понятия и определения. *Выработка наукой специального языка, пригодного для описания его объектов, необычных с точки зрения здравого смысла, является необходимым условием научного исследования.* Язык науки постоянно развивается по мере ее проникновения во все новые области объективного мира» [1, с. 113]. Стосовно юриспруденції, то очевидно, що це одна зі сфер «об'єктивного світу», яка потребує використання своєї специфічної мови, термінології, а коли взяти до уваги ще і те, що однією з функцій будь-якої галузевої науки є прогностична, то цілком зрозуміло стає актуальність і необхідність поглибленого дослідження проблемних питань, пов'язаних з удосконаленням

терміносистеми трудового права — провідної галузі права, норми якої регулюють трудову діяльність мільйонів громадян.

Поняття є однією з форм мислення, результатом узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності. Визначення понять відіграє важливу роль, адже правові поняття є вихідним матеріалом для створення нормативно-правового акта. Втілені в тексти нормативно-правових актів поняття створюють належні умови для однозначного сприйняття і тлумачення правових норм, вони є дороговказом у правозастосовній практиці. Існують різні поняття, різні способи їхнього формулювання, їх можна поділити на ті, що містяться в нормативних приписах («поняття права»), та ті, що вживаються в юридичній науці («поняття науки права»). Між тим, означена диференціація понять для юриспруденції не має, як на нас, принципового значення, позаяк і позитивне право, і юридична наука загалом оперують загальними поняттями, у чому виявляється важливий зв'язок науки і практики. Людством у ході еволюції вироблено два основні методи (критерії) пізнання об'єктивної реальності — це наука та практика. Практика у формулюванні принципово важливих понять повинна спиратися на наявні наукові дослідження, доробки, думки вчених тощо. Актуальність напряду даного наукового дослідження обумовлена головно недосконалістю наявної термінології науки трудового права та права соціального забезпечення загалом та спеціального законодавства України про порядок та умови проходження державної служби працівниками органів внутрішніх справ [2–6].

Наявні численні термінологічні проблеми доктринального та нормативно-правового характеру були предметом наукових розробок М.Г. Александрова, Л.Ю. Бугрова, В.С. Венедіктова, Л.Я. Гінцбурга, В.А. Глозмана, С.Ю. Головіної, Г.С. Гончарової, К.М. Гусова, В.В. Жернакова, С.О. Іванова, І.Я. Кисельова, О.В. Лавріненка, Л.І. Лазор, Р.З. Лівшиця, А.Р. Мацюка, В.І. Нікітінського, Ю.П. Орловського, А.Ю. Пашерстника, О.С. Пашкова, П.Д. Пилипенка, С.М. Прилипка, П.Д. Проскуракова, В.І. Прокопенка, В.Г. Ротаня, В.М. Скобелкіна, А.І. Ставцевої, О.В. Смірнова, Л.О. Сироватської, В.М. Толкунової, К.П. Уржинського, В.С. Ярчук та інших. Віддаючи належне здобуткам перелічених учених, зауважимо, що останні дотепер не втратили своєї гостроти і актуальності, а наявні в новітній доктрині підходи нагально потребують критичного осмислення і подальшої розробки, уточнення тощо. Саме тому автором даного дослідження і було наразі поставлено завдання — *на прикладі аналізу конкретного доктринального підходу виявити і дослідити спірні, дискусійні аспекти використання категоріально-понятійного апарату сучасного трудового права та права соціального забезпечення України, а також обґрунтувати власне бачення шляхів вирішення проблем у цій царині юридичної науки.*

У сучасній науці по-різному оцінюється потреба у визначенні різних правових категорій. Одні з них думають, що юридичні визначення (дефініції понять) повинні здійснюватися стосовно змісту всіх термінів, що мають вирішальне значення для правового регулювання, а також поняттям, що не мають загальнопоширеного вживання чи вживаним у більш вузькому, або істотно іншому значенні, у порівнянні із загальновідомими [7, с. 126–128]. Інші ж дослідники — переконані, що в законі, зверненому до всього суспільства чи значної його частини кожен юридичний термін повинен знаходити достатнє роз'яснення [8, с. 99]. Треті автори, навпаки, — застерігають від надмірного захоплення визначеннями, оскільки вони роблять правову норму негнучкою [9, с. 279]. Насправді, правові дефініції деякою мірою звужують можливості інтерпретації правової норми, і обмежують межі її тлумачення правозастосовними органами, що не завжди є позитивним явищем [10, с. 84], особливо в умовах відставання трудового законодавства від потреб правової практики [11, с. 27; 12].

В юриспруденції, як і в будь-якій науці, «задача визначення (дефініції), як логічної операції над поняттями, полягає в розкритті змісту цих понять шляхом указівки на основні, істотні ознаки досліджуваного предмета, які відрізняють його від інших суспільних явищ, і виокремлюють із числа правових» [13, с. 86]. Щоб правильно вибрати спосіб визначення змісту поняття, — насамперед, необхідно вирішити питання: наскільки точним повинен бути його зміст, який обсяг деталізації передбачається йому надати. Адже, — відповідно до закону логіки про зворотнє співвідношення обсягу і змісту поняття, чим більше ознак у змісті, тим менше предметів входить у його обсяг, і навпаки. Звідси, — висновок: чим точніше і детальніше повинне бути поняття, тим більше інформації про його ознаки має бути вкладено у визначення (дефініцію), і навпаки, — чим абстрактніше потрібно сформулювати дефінітивну норму, тим менше повинно бути в ній відомостей про предмет, об'єкт [14, с. 57].

Проте, низка питань ще залишаються дискусійними, серед яких і питання про можливість (доцільність) використання оціночних понять під час дефінування категорійного апарату. Наразі теоретико-методологічні аспекти питання дефінування категорійного апарату та терміносистеми законодавства України буде розглянута на прикладі підходу, запропонованого у своїй докторській дисертації, авторитетним вітчизняним дослідником у сфері проблем права соціального забезпечення С.М. Прилипком. Так, зазначений учений цілком слушно диференціює і, відповідно, тлумачить зміст права на соціальне забезпечення як суб'єктивного права особи та окремої галузі національного права [15, с. 32]. Водночас тут, на наш погляд, було б доцільно уточнити деякі моменти, які вбачаються дискусійними.

Так, автор пише: «Право на соціальне забезпечення — це визнана Конституцією України, міжнародним співтовариством і гарантована державою Україна можливість людини одержати соціальну допомогу та підтримку для задоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб в обсязі, необхідному для гідного життя у тих випадках, якщо внаслідок впливу соціального ризику громадянин з не залежних від нього причин не має джерел та засобів до існування...» [15, с. 32]. Чи не доцільно в дефініції зазначеного поняття відійти від використання «оціночних понять» під час визначення обсягів соціальної допомоги та підтримки? Може краще «прив'язуватися», скажімо, до «відносно визначених понять», наприклад, такого як «рівень прожиткового мінімуму, установлений законом»?

З одного боку, дійсно, поведінка суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин не могла б змінюватись під впливом права, якщо між ними не було свідомості: шлях права до певної поведінки завжди проходить через свідомість. Під час вибору варіанту поведінки в правовій сфері суб'єкт співвідносить можливість дії з іншою системою норм, оцінює ці дії з позицій тих моделей поведінки, які зафіксовані в правових нормах. Обраний варіант поведінки може відповідати або не відповідати тим еталонам, які зафіксовані в правовій нормі, але правомірній чи неправомірній поведінці завжди кореспондує оціночна діяльність правової свідомості. Правосвідомість суб'єкта відіграє важливу роль у правовій сфері. Виконання даної ролі неможливе без пізнавальної та оціночної діяльності правової свідомості. Правосвідомість спрямовує, регулює поведінку особистості на підставі пізнання і оцінки об'єктивної дійсності, яка охоплює діючу в суспільстві систему норм і вимог. «Система норм і вимог, — справедливо пише Є.А. Лукашева, — охоплює всі: сфери життєдіяльності особи. Осередком засвоєння цих норм і вимог здійснюється її соціалізація. Опанування соціальним досвідом, певною системою знань і норм поведінки сприяє формуванню свідомості, допомагає людині долати можливі протиріччя і конфлікти із суспільством, класом, соціальною групою, частиною яких він є» [16, с. 8]. Але, з іншого боку, ми не можемо ігнорувати, зокрема, сентенцію професора М.Й. Бару, який свого часу зазначав: «Чим менше оціночних понять, тим краще, позаяк індивідуальна (суб'єктивна) оцінка може і не збігатися, а іноді і виходити за межі тієї оцінки, яку мав на увазі законодавець, установлюючи норму, яка містить оціночне поняття» [17, с. 105]. Професор С.Ю. Головіна застерігає, що наявність оціночних термінів у правових дефініціях веде до «розпливчастості, нечіткості правового регулювання, а тому необхідно за наявної можливості уникати їхнього застосування в тексті закону» [18, с. 67]. Професор В.С. Венедіктов у своїй монографії також зауважує: «Звичайно, оціночне поняття в праві це далеко не кращий показник правового регулювання.... Але на сьогодні без нього не можна обійтись, оскільки практично неможливо виробити таке правило або рішення, яке б підходило до всіх випадків життя, і враховувало б усі нюанси правового регулювання» [19, с. 46]. Н.М. Хуторян, у свою чергу, також на рівні наукової монографії взагалі аргументовано заперечує можливість універсальної сфери застосування оціночних понять, указуючи на неможливість використання останніх щодо «базових понять у юридичній науці і відповідно в науці трудового права» [20, с. 80]. «Мова закону, наголошує П.І. Жигалкін, повинна бути простою, чіткою, зрозумілою, не допускаючи двояких тлумачень, запобігати можливим дискусіям і т.ін.» [21, с. 8]. До речі, і сам С.М. Прилипко наголошує на «несталості», «багатогранності», «складності» суміжної (до застосованої ним у процесі дефінування поняття суб'єктивного права на соціальне забезпечення — «гідне життя» [15, с. 32]) категорії — «достатній життєвий рівень». Примітне тут і те, що деякі дослідники взагалі оціночні поняття називають «ситуаційними нормами» [22, с. 63], що вочевидь унеможливує, як на мене [23, с. 44], їхнє використання під час дефінування понятійного апарату науки.

С.М. Прилипко також пропонує визначати галузь права соціального забезпечення як «систему правових норм, установлених державою та угодами на підставі законодавства, які відбивають соціальну політику держави, спрямовану на правове врегулювання всіх відносин із матеріального забезпечення в певних організаційно-правових формах законодавчо визначених категорій громадян України, які з не залежних від них причин унаслідок настання соціального ризику не можуть забезпечити себе самостійно» [15, с. 32]. Концептуальне з таким підходом можна погодитися, але, по-перше, знову постає, як і в попередньому випадку, питання про доцільність використання тут оціночних понять, наприклад, такого як «норми... та угоди, які відбивають соціальну політику держави». Адже, відразу природно постає ціла низка додаткових уточнюючих питань: в якій мірі «відбивають»?; який саме конкретний зміст вкладається автором в термін «соціальна політика держави»?; в якій мірі зазначена політика має бути «спрямована» на «правове регулювання всіх відносин»?; чому власне «всіх» відносин, а не «основних» чи «тих, що потребують цього з огляду на конституційні приписи»?; які саме угоди має на увазі дослідник?; вживаючи тут термін «громадяни України», автор виключає можливість застосування матеріального забезпечення іноземців (наприклад, біженців) чи осіб без громадянства, чому? Як тут знову не пригадати наведений вище висновок професора П.І. Жигалкіна [21, с. 8]. В.С. Ковальський і І.П. Козінцев, характеризуючи основні правила правотворчості, передовсім звертають увагу на такі із них, як «точність і визначеність юридичної форми: формулювань, речень, словосполучень і окремих термінів нормативно-правового акта». Далі, розкриваючи зміст указанного правила правотворчості, зазначені дослідники особливо наголошують: «Досягнення найбільшої відповідності між ідеєю, задумом правотворця і втіленням цієї ідеї в нормативній формулі — вимога, що безпосередньо впливає зі

специфіки права як регулятора суспільних відносин. Закон чи інший нормативно-правовий акт містить обов'язковий еталон поведінки, модель майбутніх учинків фізичних та юридичних осіб. У нормативному приписі неприпустимі двозначності або протиріччя. Неточність відтворення норми, розпливчастість і відсутність одноманітності понять і їхніх ознак може бути причиною неправильного тлумачення і застосування правових норм, що у свою чергу може негативно впливати на долі людей, економічні, соціальні, політичні відносини в суспільстві. Тому визначення термінів повинно відповідати тому змісту, який у нього вкладають літературознавці, вчені-юристи, і має бути уніфікованим по всьому тексту нормативно-правового акта. Так, при формулюванні правових приписів не слід застосовувати широкі оціночні поняття. Якщо ж вони застосовуються, то їх зміст має бути визначений у нормативному значенні. Не припустимо застосування формулювань типу «як правило», «зокрема», «в тому числі» або такі приписи — «активізувати», «підвищити тощо» [24, с. 35]. І хоча тут ідеться про нормативно-правові акти, закони — акти найвищої юридичної сили, гадаю, що такі сентенції цілком стосуються і понятійного апарату галузі права соціального забезпечення, її наукової доктрини. Адже, за слушною думкою С.Я. Фурси, у теоретичних дослідженнях слід убачати як фундаментальні напрями (дослідницька наука), так і прикладні [25, с. 46–47]. При цьому, якщо «фундаментальні напрями досліджень орієнтовані на загальний розвиток наукових концепцій, а спеціальні — присвячені аналізу окремих питань, то прикладні дослідження, правозастосовна практика, природно, не можуть не зазнавати впливу (не брати до уваги) результатів сучасних теоретичних досліджень», — обґрунтовано наголошується в сучасній науці [26, с. 31–32].

Означене нами вище, зрозуміло, не є і не може розглядатися як «істина в останній інстанції» та не заперечує можливості певних винятків, чи то на рівні наукової доктрини, чи під час розробки категорійного апарату чинного законодавства, але вони мають, на нашу думку, додатково більш глибоко опрацьовані і попередньо осмислені науковою спільнотою. Гадаємо, що саме це дозволить зрештою сформувати досконалий понятійний апарат вітчизняної правової системи. Адже, як відомо, поняття — це «думка, відбита в узагальненій формі. Воно відбиває суттєві і необхідні ознаки предметів та явищ, а також взаємозв'язки... Розкриття змісту поняття називають його визначенням. Останнє має відповідати двом найважливішим вимогам: указувати на найближче родові поняття; указувати на те, чим дане поняття відрізняється від інших понять. Поняття, як правило, завершує процес наукового дослідження, закріплює результати, отримані вченим особисто у своєму дослідженні» [27, с. 15–16].

Таким чином, дослідження наявних контраверсійних підходів, висловлення додаткових аргументів чи контраргументів, зокрема стосовно процесу дефінування терміносистем права соціального забезпечення [28] та трудового права [29–32], є нагальним питанням, а вирішення останнього сприятиме подальшому поглибленню наукової дискусії з питань щодо можливості та головне — доцільності застосування оціночних понять у процесі дефінування «фундаментальних» [9, с. 9] категорій сучасної правової системи України та його складових — трудового законодавства і законодавства про соціальне забезпечення громадян.

РЕЗЮМЕ

У статті на прикладі конкретного доктринального підходу досліджуються дискусійні аспекти використання категоріально-понятійного апарату сучасного трудового права та права соціального забезпечення України, а також обґрунтовані шляхи вирішення проблем у цій царині юридичної науки.

Ключові слова: категоріально-понятійний апарат, термінологічні проблеми, трудове право, право соціального забезпечення.

РЕЗЮМЕ

В статье на примере конкретного доктринального подхода исследуются дискуссионные аспекты использования категориально-понятийного аппарата современного трудового права и права социального обеспечения Украины, а также обоснованы пути решения проблем в этой отрасли юридической науки.

Ключевые слова: категориально-понятийный аппарат, терминологические проблемы, трудовое право, право социального обеспечения.

SUMMARY

In article on an example of the concrete scientific approach debatable aspects of use of the kategorialno-conceptual device of the modern labour law and the law of social security of Ukraine are investigated, and also ways of the decision of problems to this branch of jurisprudence are proved.

Keywords: kategorialno-conceptual device, terminological problems, labour law, social security law.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Степин В.С. Философия науки. Общие проблемы / В.С. Степин. — М.: Гардарики, 2006. — 384 с.
2. Лавріненко О.В. Проблемні питання термінології законодавства про службу в органах внутрішніх справ / О.В. Лавріненко // Вісник Національного університету внутрішніх справ. — 2001. — Вип. 16. — С. 354–361.

3. Лаврінченко О.В. Проблема термінологічної неузгодженості трудового законодавства і законодавства про службу в органах внутрішніх справ: теоретико–правовий та історико–правовий аспекти / О.В. Лаврінченко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2007. — № 1. — С. 237–258.
4. Лаврінченко О.В. Прояв феномену «термінологічної еkleктики» в сучасних дослідженнях організаційних принципів побудови підрозділів ОВС України / О.В. Лаврінченко // Veda a technologie: krok do budoucnosti — 2009: materiály V Mezinárodní vědecko–praktická konference, (Praha, 27.02.2009–05.03.2009 r.). — Praha: Education and Science, 2009. — Díl 6. — S. 47–54.
5. Лаврінченко О.В. Проблеми дефінування, систематизації та онтолого–правової характеристики основних принципів проходження служби в органах внутрішніх справ України / О.В. Лаврінченко // Господарсько–правове забезпечення розвитку економіки України в період економічної кризи: матеріали господарсько–правової секції Всеукраїнської науково–практичної конференції, (м. Донецьк, 27 листопада 2009 р.): у 2 ч. — Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. — Ч. 2. — С. 56–60.
6. Лаврінченко О.В. Проблемы дефинирования, характеристики содержания и систематизации отраслевых принципов трудового права и принципов правового регулирования служебно–трудовых отношений работников органов внутренних дел: философско–правовой и теоретико–методологический анализ современной научной доктрины / О.В. Лаврінченко // Российский ежегодник трудового права. — 2008. — № 4. — С. 534–568.
7. Язык закона / под ред. А.С. Пиголкина. — М.: Юрид. лит., 1989. — 184 с.
8. Керимов Д.А. Культура и техника законотворчества: монография / Д.А. Керимов. — М.: Наука, 1991. — 136с.
9. Кнапп В. Логика в правовом сознании / В. Кнапп, А. Герлох: пер. с чешского. — М.: Наука, 1987. — 216 с.
10. Головина С.Ю. Формирование понятийного аппарата трудового права / С.Ю. Головина // Государство и право. — 1998. — № 8. — С. 82–87.
11. Лаврінченко О.В. Аналіз сучасної практики тлумачення оціночних понять під час застосування спеціального законодавства України про працю / О.В. Лаврінченко // Економіка, фінанси, право. — 2005. — № 9. — С. 25–30.
12. Лаврінченко О.В. Оціночні поняття у системі спеціального законодавства України про працю: їх зміст, значення і проблеми тлумачення у судовій практиці / О.В. Лаврінченко // Економіка. Фінанси. Право. — 2007. — № 5. — С. 35–39; № 6. — С. 27–39; № 7. — С. 24–39; № 8. — С. 21–25.
13. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права: монография / А.М. Васильев. — М.: Юрид. лит., 1976. — 276 с.
14. Лаврінченко О.В. Значення теорії логічного розвитку норм в удосконаленні спеціального трудового законодавства про службу працівників органів внутрішніх справ України / О.В. Лаврінченко // Dynamika naukowych badani — 2007: materiały Międzynarodowej konferencji, (Przemysl, 15–31 lipca 2007 roku). — Przemysl: Nauka i studia, 2007. — Tom 3. — Str. 57–58.
15. Прилипко С.М. Предмет права соціального забезпечення: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук / С.М. Прилипко. — Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2007. — 24 с.
16. Лукашева Е.А. Социалистическое право и личность: монография / Е.А. Лукашева. — М.: Юрид. лит., 1987. — 132 с.
17. Бару М.И. Оценочные понятия в трудовом законодательстве / М.И. Бару // Советское государство и право. — 1970. — № 7. — С. 105–112.
18. Головина С.Ю. Понятийный аппарат трудового права: монография / С.Ю. Головина. — Екатеринбург: Изд–во УрГЮА, 1997. — 321 с.
19. Венедиктов В.С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве: монография / В.С. Венедиктов. — Харьков: Консум, 1996. — 136 с.
20. Хуторян Н.М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин: монографія / Н.М. Хуторян. — К.: Ін–т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. — 264 с.
21. Жигалкін П.І. Актуальні проблеми кодифікації законодавства про працю / П.І. Жигалкін // Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В.Я. Тацій. — Харків: Національна юридична академія України. — 2001. — Вип. 51. — С. 8–12.
22. Васильев С.В. Судопроизводство по делам о возмещении вреда, причиненного жизни и здоровью гражданина при исполнении им трудовых обязанностей: монография / С.В. Васильев. — Харьков: Факт, 1999. — 178 с.
23. Лаврінченко О.В. Казуальне тлумачення як іманентна ознака оціночних понять і передумова їхнього застосування / О.В. Лаврінченко // Наукові дослідження — теорія та експеримент '2007: матеріали III Міжнародної науково–практичної конференції, (м. Полтава, 14–16 травня 2007 р.). — Полтава: ІнтерГрафіка, 2007. — Т. 3. — С. 41–44.
24. Ковальський В.С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади: монографія / В.С. Ковальський, І.П. Козінцев. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 192 с.

25. Фурса С.Я. Наука про нотаріат // Нотаріат в Україні. Теорія і практика: монографія / С.Я. Фурса. — К.: А.С.К., 2001. — 348 с.
26. Фурса С.Я. Докази і доказування у цивільному процесі: монографія / С.Я. Фурса., Т.В. Цюра. — К.: Видавець Фурса С.Я.; КНТ, 2005. — 295 с.
27. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької роботи / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарченко. — К.: Знання, 2006. — 184 с.
28. Лаврінченко О.В. «Право соціального захисту» чи «право соціального забезпечення»? : дискусійні питання сучасних процесів галузевої структуризації / О.В. Лаврінченко // Veda a vznik — 2009/2010: materiály V Mezinárodní vědecko–praktická konference, (Praha, 27 prosince 2009 — 05 ledna 2010 roku). — Praha: Education and Science, 2010. — Dil 12. — Stran. 68–72.
29. Лаврінченко О.В. К вопросу о дефиниции понятия «метод трудового права»: онтолого-правовые аспекты / О.В. Лаврінченко // Vedecky prumysl evropskeho kontinentu — 2010: materiály VI Mezinárodní vědecko–praktická konference, (Praha, 27.11.2010 — 05.12.2010 roku). — Praha: Education and Science, 2010. — Dil 16. — Stran. 5–7.
30. Лаврінченко О.В. Механізм правового регулювання відносин із добору кадрів: проблеми становлення трудового законодавства України та шляхи вдосконалення його понятійного апарату: монографія / О.В. Лаврінченко. — Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення) — Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. — 166 с.
31. Лаврінченко О.В. Понятие и виды дифференциации правового регулирования социально-трудовых отношений (вопросы теории) / О.В. Лаврінченко // Известия Гомельского государственного университета имени Франциска Скорины. — 2010. — № 1. — С. 70–75.
32. Лаврінченко О.В. Поняття джерел трудового права: проблемні доктринальні підходи й перспективи його дефінування в Трудовому кодексі України / О.В. Лаврінченко // Настоящи изследвания и развитие — 2011: материалы за VII Международна научна практична конференция, (София, 17–25 януари 2011 година). — София: Бял ГРАД–БГ, 2011. — Том 8. — Стр. 14–16.

УДК 342.725.1

К ВОПРОСУ О ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ «ПРАВОВОЙ СТАТУС ЯЗЫКА»

Уваров А.А., доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой конституционного и муниципального права Оренбургского государственного аграрного университета;

Бороздин М.С., аспирант Оренбургского государственного университета, преподаватель Московской финансово-юридической академии, стажёр руководителя аппарата Комитета Государственной Думы ФС РФ по делам СНГ и связям с соотечественниками

Язык это уникальное и многогранное явление, которое изучают: лингвистика, этнография, история, социология, философия, психология, логика, математика. Не остаётся в стороне и юриспруденция.

Накопилось за последние годы немало научной литературы, в которой язык исследуется с точки зрения права. Примечательны труды С.С. Алексеева, С.А. Белова, А.П. Бердашкевича, Б. Брайсона, А.Б. Венгерова, Е.М. Доровских, Б.М. Емельянова, Д.А. Катунина, С.А. Комарова, С.А. Кузнецова, Н.В. Ляшенко, Г.В. Мальцева, В.В. Наумова, С.А. Правкина, Л.З. Ризвановой, О.Ю. Сундатовой, Л.Н. Тимофеевой, Б.Н. Топорнина, В.В. Химика, Э.В. Ходиной и других учёных.

Увы, в российском законодательстве определения понятия «язык» не встречается. Но толковый словарь русского языка С.И. Ожегова говорит, что «язык» это:

1. Исторически сложившаяся система звуковых, словарных и грамматических средств, объективирующая работу мышления и являющаяся орудием общения, обмена мыслями и взаимного понимания людей в обществе;
2. Совокупность средств выражения в словесном творчестве, основанных на общенародной звуковой, словарной и грамматической системе, стиль;
3. Речь, способность говорить;
4. Система знаков (звуков, сигналов), передающих информацию;
5. И некоторые другие, не столь важные для нас, значения. [1, с. 795]

Действительно, язык отражает состояние государства и общества, является непосредственным признаком общества, средством, орудием общения людей, интегрирующей силой общества. Прогресс общества, рост населения, как правило, положительно влияют на развитие языка. Чем больше носителей языка, тем уверенней чувствует себя язык. Да и государство, если позволяет пространство,

заинтересовано в увеличении численности этноса [2, с. 11]. Развитие и совершенствование языка возможно только тогда, когда развивается и сам носитель языка, который неотъемлемо наделён возможностью общаться на том или ином языке, вступая тем самым в языковые отношения.

Общество влияет на состояние государства, а то или иное состояние общества в свою очередь определяется характером отношений базисных и надстроечных категорий. Язык своеобразным образом встроен в систему отношений между обществом (человеком) и государством. Воздействуя на общество, государство может управлять языком. Язык в свою очередь может выступать средством государственного воздействия на общество. Но полное управление языковыми процессами со стороны государства – невозможно.

Е.М. Доровских выделяет несколько уровней правового воздействия на язык:

- 1) психофизический уровень (неуправляемый);
- 2) социолингвистический (косвенно управляемый);
- 3) публичный (непосредственно управляемый). [3, с. 12]

Третий уровень складывается в основном за счёт официальной сферы, сферы образования, средств массовой информации, регулирования правового положения носителей того или иного языка. Государство не может мгновенно регулировать с помощью права личные языковые ориентиры человека, бытовое общение, так как язык сам по себе является всеохватывающим самоценным социальным явлением. Результаты чрезмерного правового регулирования и желания сиюминутного эффекта – это пуризм и языковые конфликты. Однако с помощью долгосрочной языковой политики, языкового строительства можно влиять на второй и даже на первый уровень правового воздействия на язык.

В современном мире насчитывается около 3000 языков и около 200 государств. В России проживает более 160 этносов и действует около 150 языков. [4] Хотя итогов Всероссийской переписи населения 2010 года [5] ещё нет, но мы считаем, что принципиальных отличий от 2002 года не будет. Даже на территории Оренбуржья соседствуют и развиваются сегодня одновременно свыше 100 языков. [6]

Становится понятно, что не все языки находятся в одинаковом положении в глобальном масштабе и в масштабе государственно-территориальных, административно-территориальных образований. Наблюдается своеобразная «конкуренция» языков.

В каждом государстве, будь оно моноэтнично или полиэтнично, будь оно унитарным или федеративным, с монархической или республиканской формой правления и так далее, складывается своя, уникальная языковая ситуация, которая влияет на закрепление того или иного языка в качестве официального, государственного, а также правового положения других языков, за которыми не закреплён государственный или официальный статус.

В целом положение того или иного языка зависит от целого ряда факторов: национальный состав населения, государственное устройство, экономическое развитие, языковая политика государства (внутренняя и внешняя), положение других языков, культура населения и так далее.

Немаловажным фактором, влияющим на положение того или иного языка является закрепление за ним определённого правового положения, или «правового статуса языка», как принято говорить в законодательстве и научной литературе. Под «правовым статусом языка» традиционно понимают «его правовое положение, место в социальной системе, определённое законом и социальными функциями». [7]

В научной правовой литературе, в российском законодательстве о языках, в законодательствах о языках государств ближнего и дальнего зарубежья встречаются следующие понятия:

- родной язык (англ. mother tongue);
- иностранный язык;
- язык межнационального общения;
- титульный язык;
- региональный язык (англ. regional language);
- язык большинства населения местности;
- язык судопроизводства (англ. language of proceedings);
- другие языки народов;
- национальный язык (англ. national language);
- рабочий язык (англ. working language);
- официальный язык (англ. official language);
- государственный язык (англ. state language);
- общегосударственный язык.

Как нам известно из теории государства и права, любые общественные отношения, в том числе языковые, урегулированные нормами права, превращаются в правоотношения. Правовое регулирование – это процесс наделения участников общественных отношений правомочиями, обязанностями, ответственностью, реализации этих правомочий, обязанностей, ответственности, превращение участников общественных отношений в субъектов правоотношений. [8, с. 454]

Выделяют следующее содержание правоотношений:

а) объекты – это то, на что направлены субъективные права и обязанности субъекта, например, предметы материального мира, продукты духовного творчества, личные неимущественные блага, поведение участников правоотношений, результаты их поведения;

б) субъекты – физические, государственные, общественные, частные организации и государство в целом, обладающие правосубъектностью, от степени которой зависит участие субъекта в правоотношении;

в) субъективные права и юридические обязанности.

Если исходить из таких позиций, получается некоторое теоретическое противоречие – понятие «правовой статус языка» и закладываемое в него содержание не совпадают. Язык не может обладать правосубъектностью, поэтому не может быть отнесён к субъектам правоотношений. Но правовой статус присущ только субъектам правоотношений, например, субъектам права на использование языка (человек и гражданин, общественные, религиозные объединения и организации, учредители образовательных учреждений, национально культурная автономия, народ, в том числе коренные малочисленные народы, Российская Федерация, субъекты РФ, иные участники). [9, с. 40-48]

Участниками языковых правоотношений являются субъекты конституционного права, поэтому сами отношения носят конституционно-правовой характер, регулируются, прежде всего, Конституцией РФ, проникают во все отрасли права.

Таким образом, можно сказать, что термин «правовой статус языка» как «его правовое положение, место в социальной системе, определённое законом и социальными функциями» используется сегодня по привычке, ошибочно. Дело даже не в том, совпадают ли понятия «правовой статус» и «правовое положение». Дело в том, что язык относится к объектам правоотношений и права. Поэтому можно говорить о положении языка как о положении объекта правового регулирования. А вместо понятия «правовой статус языка» было бы логично употреблять понятие «правовой режим языка».

По словам С.А. Правкина и Б.М. Емельянова правовые режимы позволяют учитывать в процессе правового регулирования определённые разновидности общественных отношений, субъектно-объектный состав правоотношений, временные и пространственные границы действия права и т.д. [10, с. 263]

Язык тесно связан с правом, которое выражается через язык и в свою очередь может воздействовать на него. Мы уже отмечали, что язык это уникальное всепроникающее социальное явление, поэтому для регулирования языковые отношения с помощью права должен применяться специфичный набор методов, способов, средств и типов правового регулирования, учитывать которые позволяет лишь понятие «правовой режим языка». Кроме того, правовой режим языка позволяет учитывать динамику языка, так как без его использования данный язык превращается в «мёртвый».

В российском законодательстве нет единого определения, что же такое «правовой режим». В разных отраслях права правовые режимы отличаются друг от друга. Нет единого чёткого общетеоретического понимания «правового режима» и в научной литературе.

Например, уже упомянутые нами Б.М. Емельянов и С.А. Правкин понимают его как «особый порядок правового регулирования в определенном сочетании юридических средств, создающий конкретное правовое состояние для удовлетворения интересов субъектов права». [11]

В.Б. Исаков определяет правовой режим «как социальный режим некоторого объекта, закреплённый правовыми нормами и обеспеченный совокупностью юридических средств». [12, с. 258 – 259]

Л.А. Морозова представляет правовой режим «как результат регулятивного воздействия на общественные системы (определённого набора) юридических средств, присущих конкретной отрасли права и обеспечивающих нормальное функционирование данного комплекса отношений». [13, с. 123]

С.А. Комаров говорит, что правовой режим это «специфика юридического регулирования определенной сферы общественных отношений с помощью различных юридических средств, способов, методов, типов правового регулирования, которые могут включаться в правовой режим все, но в различных сочетаниях, при основной роли одних и вспомогательной роли других, поэтому наблюдается своеобразие правовых режимов в каждой отрасли и в правовой системе в целом». [14, с. 445]

На наш взгляд, наиболее полно дал характеристику понятию «правовой режим» С.С. Алексеев – «это целостная система регулятивного воздействия, которая характеризуется специфичными приёмами регулирования – особым порядком возникновения и формирования содержания прав и обязанностей, их осуществления, спецификой санкций, способов их реализации, а также действием единых принципов, общих положений, распространяющихся на данную совокупность норм». [15, с. 245]

Впервые понятие «правовой режим языка» было введено в научный оборот Н.В. Шелютто. [16, с. 30-38] Е.М. Доровских чётко разграничила понятия «правовой статус языка» и «правовой режим языка» между собой, обосновав необходимость применения в отношении языка второго понятия. [17, с. 16-17]

Исходя из выше изложенного, можно сделать несколько выводов:

- Вместо понятия «правовой статус языка» целесообразно было бы использовать понятие «правовой режим языка» – на уровне доктрины и на уровне законодательства;

- Мы предлагаем идти дальше в этом направлении научных исследований – выделять и рассматривать виды (уровни) конституционно-правовых режимов языков в Российской Федерации подробнее:

1. Конституционно-правовой режим общегосударственного языка РФ;
2. Конституционно-правовые режимы государственных языков республик в составе Российской Федерации;
3. Конституционно-правовые режимы языков других народов РФ, закреплённые в качестве официальных;
4. Конституционно-правовые режимы языков других народов РФ, не закреплённые в качестве государственных или официальных.

Выделенные правовые режимы языков взаимосвязаны между собой и образуют единую систему правового регулирования использования языков в РФ.

РЕЗЮМЕ

В данной статье решается теоретический вопрос о целесообразности употребления понятия «правовой статус языка» в научной литературе и в законодательстве. Авторами обосновывается необходимость употребления понятия «правовой режим языка».

Ключевые слова: правовой статус языка, правовой режим языка, законодательство о языках, государственный язык, официальный язык.

РЕЗЮМЕ

У даній статті вирішується теоретичне питання про доцільність уживання поняття «правовий статус мови» у науковій літературі та в законодавстві. Авторами обґрунтовується необхідність уживання поняття «правовий режим мови».

Ключові слова: правовий статус мови, правовий режим мови, законодавство про мови, державна мова, офіційна мова.

SUMMARY

In presented article the theoretical question on expediency of the use of concept “legal status of language” in the scientific literature and in the legislation is solved. Authors prove necessity of the use of concept “a language legal regime”.

Key words: legal status of language, language legal regime, the legislation on languages, state language, official language.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ:

1. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: Ок. 57000 слов/ Под. ред. чл.-кор. АН СССР Н.Ю. Шведовой. 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – С.795.
2. Наумов В.В. Государство и язык: Формулы власти и безвластия/ В.В. Наумов. – М.: КомКнига, 2010. – С.11.
3. Доровских Е.М. Конституционно-правовое регулирование использования языков в РФ: дис...канд. юр. наук/ Б.Н.Топорнин – М.: ИГиП РАН, 2005. – С.12.
4. Итоги Всероссийской переписи населения 2002 года. [Электронный ресурс]: Официальный сайт Всероссийской переписи населения 2002 года. – Режим доступа: <http://www.perepis2002.ru>.
5. Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года. [Электронный ресурс]: Официальный сайт Всероссийской переписи населения 2010 года. – Режим доступа: <http://www.perepis-2010.ru>.
6. Официальные данные. [Электронный ресурс]: Официальный сайт Территориального органа Федеральной службы государственной статистики по Оренбургской области Российской Федерации. – Режим доступа: <http://orenstat.gks.ru>.
7. Бердашкевич А.П. Государственная языковая политика/ А.П. Бердашкевич// Государственная служба. – 2002. – № 6 (20). Ноябрь-декабрь. [Электронный ресурс]: сайт Российской академии государственной службы при Президенте РФ. – Режим доступа: <http://www.rags.ru>.
8. Венгеров А.Б. Теория государства и права: учеб. для юрид. вузов/ А.Б. Венгеров. – [5-е изд., стер.]. – М.: Омега-Л, 2008. – С. 454.
9. Воронежский П.М. К вопросу о конституционно-правовом статусе субъектов языковых правоотношений/ П.М. Воронежский// Журнал российского права. – 2007. – № 11. – С. 40-48.
10. Емельянов Б.М., Правкин С.А. Теория государства и права: Учебный курс. Ч. 2./ Б.М. Емельянов, С.А. Правкин. – М: МИЭМП, 2010. – С. 263.
11. Там же.
12. Исаков В.Б. Механизм правового регулирования // Проблемы теории государства и права / Под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юридическая литература, 1987. – С. 258 – 259.
13. Морозова Л.А. Конституционное регулирование в СССР/ Л.А. Морозова. – М.: Юридическая литература, 1985. – С.123.
14. Комаров С.А. Теория государства и права: Учебник/ С.А. Комаров. – М.: Юрайт, 1998. – С. 445.
15. Алексеев С.С. Общая теория права: учебник. Т. 1./ С.С. Алексеев. – М., 1981. – С. 245.

16. Шелютто Н.В. О правовом режиме языка/ Н.В. Шелютто// Советское государство и право. – 1989. – № 4. – С.30-38.
17. Доровских Е.М. Конституционно-правовое регулирование использования языков в РФ: дис...канд. юрид. наук/ Б.Н.Топорнин – М.: ИГиП РАН, 2005. – С.16-17.

УДК 342

ЩОДО ПОНЯТТЯ ПРАВОВА ДОПОМОГА

Удод М. В., канд. юрид. наук, доцент

Рябчиць Ю. Г., Координатор Центру практичного навчання Донецький національний університет

Прагнення до побудови в Україні демократичної держави, формування дієздатних структур громадянського суспільства передбачає знаходження ефективних механізмів забезпечення прав людини. Конституція України визнає і гарантує права та свободи людини і громадянина, проголошує, що саме вони визначають суть, зміст і застосування законів, діяльність органів публічного управління, а їх виконання забезпечується судовою гілкою влади. Одним з конституційних прав громадян є право кожного на отримання кваліфікованої юридичної допомоги. Стаття 59 Конституції України передбачає: «Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура». З метою забезпечення реалізації закріплених прав і свобод Конституція встановлює відповідні гарантії, зокрема, отримання правової допомоги, що повністю відповідає вимогам міжнародного законодавства, відповідно до якого адекватне забезпечення прав людини і основних свобод, що надаються у соціальному, культурному, економічному та політичному житті, потребує щоб люди мали ефективну можливість користуватися юридичною допомогою.

На жаль, у правових нормах українського права існують певні колізії та прогалини, не всі нормативно-правові акти відповідають вимогам юридичної техніки. Одним з проблемних питань є питання про правову природу терміну «правова допомога» та його відмежування від поняття «юридична допомога».

Окремі питання визначення поняття «правова допомога» та «юридична допомога» зробили вітчизняні вчені-правники Т. Варфоломєєва, В.Гончаренко, С. Єрмаков, О. Жуковська, М. Косюта, К. Манжул, М. Михеєнко, С. Логінова, М. Руденко, О. Святоцький, Н. Таварткіладзе, Т. Хотенець, О. Яновська та ін. [1, с. 153]

Метою даної статті є наукове визначення основних засад забезпечення права на правову допомогу, його відмежування від суміжних термінів і формування на цій основі практичних пропозицій, спрямованих на вдосконалення норм законодавства України, які містять положення про надання правової допомоги.

В Україні існує декілька підходів до вирішення цього питання. Де:

- Правова допомога – це допомога, яка надається лише у випадку захисту від обвинувачення в кримінальних справах тільки адвокатами [2, с. 26]
- Правова допомога – це будь-яка допомога правового характеру, яка надається безоплатно на підставах, визначених законом, та суб'єктами, передбаченими у законі. За критерієм оплатності (безоплатності) правова допомога відрізняється від правових послуг, які завжди надаються на платній основі згідно з положеннями Цивільного кодексу України; [3, с. 16]
- Правова допомога – це будь-який вид правової допомоги, за винятком захисту особи від обвинувачення у кримінальних справах, який є одно порядковим з правовою допомогою поняттям і не включається до нього; [4, с. 75]
- Правова допомога – це будь-який вид допомоги, який надається адвокатами, на відміну від приватно-практикуючих юристів, які не є адвокатами (фахівці у галузі права), та юридичних осіб приватного права (юридичних фірм, юридичних компаній), що надають правові послуги. Це пояснюється тим, що діяльність адвокатів на є підприємницькою, в той час як фахівці у галузі права та юридичні фірми діють з метою отримання прибутку і їхня діяльність є підприємницькою. [5, с. 34]

Відповідно до останніх двох підходів, фахівці у галузі права та юридичні фірми не можуть надавати правову допомогу, а займаються наданням лише правових послуг.

Законодавство України закріплює фактично потрійну систему правової допомоги. Одна з них – система правової допомоги, в основі якої лежать Закони України «Про адвокатуру» № 2887-ХІІ від 19 грудня 1992 року [6] та «Про нотаріат» № 3425-ХІІ від 2 вересня 1993 року [7]. Друга – система правових послуг, яка гарантується нормами Цивільного кодексу № 435-ІV від 16 січня 2003 року [8]. Третя –

система соціально-юридичних послуг, які надаються відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» № 966-IV від 19 червня 2003 року[9].

Різні підходи до визначення даного поняття спостерігаються і в законодавстві зарубіжних країн та міжнародному праві. Так, у межах стандартів ООН спостерігається розширене трактування права на правову допомогу. В основних положеннях про роль адвоката, прийнятих VII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у 1990 році, під правом особи на правову (юридичну) допомогу розуміється:

- право на звернення за допомогою до адвоката за своїм вибором для підтвердження своїх прав і захисту на всіх стадіях кримінальної процедури (пункт 1);
- право на юридичну допомогу бідних і незаможних людей (пункт 3)
- право на консультацію про права та обов'язки, з роз'ясненням принципів роботи правової системи, оскільки вони стосуються прав і обов'язків клієнта (підпункт а) пункту 13)
- право на отримання допомоги клієнтом будь-яким законним способом та вчинення адвокатом правових дій для захисту інтересів клієнта (підпункт б) пункту 13)
- право на отримання допомоги в судах, трибуналах та адміністративних органах (підпункт в) пункту 13)

Таким чином, в законодавстві ООН у понятті правої допомоги об'єднуються різні види правової допомоги (послуг), які надаються безкоштовно та на платній основі.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод гарантує право на доступ до суду, але відповідно до практики Європейського суду з прав людини вказане право є більш вузьким і являється наслідком реалізації права на правову допомогу. «Суд наголошує на переважному значенні забезпечення належного захисту обвинуваченого. Право кожної особи, обвинуваченої у вчиненні кримінального злочину, на ефективний адвокатський захист є одним з атрибутів справедливого судового процесу».[10, с. 47]

В той же час абзац с) пункту 3 статті 6 Конвенції стосується випадків обов'язкового надання правової допомоги у кримінальних справах. Європейський суд з прав людини вирішив, що держава зобов'язана забезпечувати надання правової допомоги і у цивільних справах. «Стаття 6 п.3 (с) відноситься тільки до кримінального процесу. Однак, не зважаючи на відсутність подібного правила для спорів у цивільних справах, стаття 6 п.1 може в деяких випадках примушувати державу надавати допомогу адвокатом, коли вона необхідна для забезпечення реального доступу до правосуддя або якщо у визначених категоріях справ юридичне представництво є обов'язковим згідно з внутрішнім законодавством держав-учасниць або внаслідок складності процесу» (пункт 26 Рішення у справі «Ейрі (Airey) проти Ірландії» від 9 жовтня 1979 року) [11, с. 171]

В законі Англії «Про правову допомогу» від 1988 року під правовою допомогою розуміються різні види правових послуг, які надаються особам безоплатно. Зокрема, ними є:

- юридична консультація – усна або письмова консультація щодо застосування норм англійського законодавства у конкретних обставинах, які виникають щодо особи, яка потребує консультації, а також щодо дій, які особа може виконати згідно з нормами англійського законодавства у таких обставинах (частина 2 пункту 2 Закону)
- правова підтримка – допомога у виконанні дій, включаючи процесуальні дії при застосуванні норм англійського законодавства до конкретних обставин, що виникли у відношенні певної особи, незалежно від того, чи такі дії будуть виконуватися від імені особи (включаючи допомогу шляхом представництва), чи особа буде виконувати такі дії самостійно з певною підтримкою з боку іншої особи (частина 3 пункту 2 Закону).
- Представництво – допомога, що здійснюється при процесуальному розгляді справи і включає: всі види правової допомоги, які надаються юрисконсультом на підготовчих етапах, що передують судовому процесу; всі види правової допомоги, що надаються при розгляді цивільних справ для ухвалення рішення чи досягнення компромісу з метою уникнення або завершення певного судового процесу; юридичні консультації та правову підтримку, що надаються з приводу будь-яких звернень при розгляді кримінальних справ (частина 3 пункту 2 Закону)

Враховуючи міжнародний, зарубіжний досвід, національні та історичні особливості України доцільно було б розробити у вітчизняному законодавстві свою систему правової допомоги, з якої випливатиме зміст та поняття правої допомоги, а також з'ясувати її відмінність від юридичної допомоги.

На нашу думку, поняття «правова» та «юридична» допомога є досить близькими по суті, але не тотожні. На перший погляд ці поняття мають однаковий зміст. Але для міжнародного права більш прийнятне поняття саме «правова допомога». Так, підставою надання цієї допомоги є наявність спеціальних угод, що укладаються державами з питань співробітництва органів та установ юстиції, прокуратури, правоохоронних органів у цивільних, сімейних, кримінальних справах тощо. Змістом такої правової допомоги виступає співробітництво зазначених органів та установ, правовий захист процесуальних прав іноземних громадян, виконання судових доручень, визнання і виконання судових рішень та ін.

Метою вказаної допомоги є забезпечення взаємного визнання та дотримання особистих і майнових прав громадян однією державою на території іншої. [12, с. 242] Тому, доцільно було б визначити

допомогу, яка надається державою громадянам для успішної реалізації їх прав і свобод та захисту законних інтересів, як «юридичну допомогу». Сутність такої допомоги проявляється у гарантуванні Конституцією України можливості фізичній особі одержати юридичні (правові) послуги у формах:

- роз'яснення особі її правового становища у межах правовідносин, учасником яких вона виступає (права і обов'язки особи та юридичні наслідки її дії чи бездіяльності), а також правового становища інших учасників правовідносин;
- надання юридичних консультацій і роз'яснень з юридичних питань, усних і письмових роз'яснень щодо законодавства (тлумачення суті норм права, які необхідно застосовувати в тій чи іншій ситуації);
- роз'яснення можливих способів і засобів захисту, забезпечення та відновлення законних прав і інтересів особи
- надання кваліфікованої поради щодо вибору найбільш сприятливої поведінки особи в обставинах, які склалися, для отримання нею бажаного результату;
- складання скарг, заяв, клопотань, звернень та інших документів юридичного характеру;
- здійснення представництва інтересів особи у конституційних, цивільних, кримінальних, адміністративних, арбітражних правовідносинах;
- захисту прав та інтересів особи шляхом застосування юридичних знань і здійснення у встановленому законом порядку, процесуальних повноважень. (Під захистом слід розуміти передбачені законом вид і міру можливого або обов'язкового впливу на суспільні відносини, які зазнали протиправного впливу, з метою відновлення порушеного або невизнаного права).

Як зазначає у своїй праці Л. Воеводін, правомочності громадян і правові процедури їх реалізації тісно пов'язані між собою. Не можливо реалізувати встановлені Конституцією і законами правомочності особи, якщо для їх здійснення не встановлені процедурно-правові форми. [13, с. 45] Поняття «правова допомога» в Україні на законодавчому рівні не визначене. У довідковій літературі наводиться тлумачення права на правову допомогу як одного з конституційних прав громадян, яке покликане забезпечити правовий захист прав людини в судовому та інших процесах, надається кожному, хто потребує правової допомоги і звертається за нею та здійснюється у формі: надання юридичних консультацій і роз'яснень із юридичних питань, усних і письмових довідок щодо законодавства; складання заяв, скарг та інших документів, що мають юридичну силу; засвідчення копій відповідних документів; здійснення представництва в суді та інших державних органах; правове забезпечення підприємницької діяльності громадян тощо.

Слід зауважити, що в радянській юридичній літературі терміни «правова допомога» та «юридична допомога» не були синонімічними і не збігалися за змістом. Правова допомога розглядалася як договірні відносини між державами з питань співробітництва установа юстиції щодо надання правової допомоги у цивільних, сімейних і кримінальних справах [14, с. 298] За «Большим юридическим словарем» [15, 531] правова допомога – це сформована в міжнародних відносинах система нормативних та організаційно-правових засобів, які використовуються при співробітництві держав у галузі взаємного надання допомоги щодо цивільних, сімейних і кримінальних справ, що потребують здійснення процесуальних дій на території більш ніж однієї держави. Основу такої системи становлять двосторонні та багатосторонні договори про правову допомогу, що регулюють питання захисту суб'єктів права, визначення компетентності судових інстанцій для розгляду спорів різних категорій, дотримання процесуальних прав іноземців; такими договорами регулюється також порядок визнання дійсності різних документів (свідоцтв, дипломів тощо), виконання службових доручень, рішень щодо спорів, пересилання документів тощо.

Стосовно юридичної допомоги можна сказати, що її визначали як сукупність заходів щодо надання юридичної допомоги громадянам, службовим особам, організаціям, підприємствам, установам тощо для правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, зміцнення законності [16, с. 645] Взаємопов'язаним із термінами «правова допомога» та «юридична допомога» є термін «юридична послуга». Закон України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. надає право фізичним особам здійснювати весь спектр юридичних послуг, у тому числі – адвокатської допомоги при отриманні ними відповідної освіти у сфері соціальної роботи або іншої відповідної спеціальної освіти. Юридичні послуги згідно з цим законом є різновидом соціальних послуг, які, у свою чергу, є комплексом правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги (особи, що потребують соціальних послуг), із метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Юридичні послуги законодавець визначає як надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій стосовно цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо).

У ст. 1 проекту Закону України «Про правову допомогу» зазначається, що кожен має право на правову допомогу, яке включає в себе послуги правового характеру, метою яких є реалізація і захист прав, свобод та законних інтересів особи, її представництво у судах, інших органах державної влади, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами та забезпечення права на захист від обвинувачення.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що правову допомогу в широкому розумінні доцільно було б визначити як діяльність, спрямовану на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів зацікавлених суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на те особами чи органами в порядку та у формах, не заборонених законодавством, пов'язана із застосуванням правових норм; а у вузькому розумінні правову допомогу варто розглядати як правові заходи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами для забезпечення правильної орієнтації в чинному законодавстві конкретною особою, яка перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги.

Отже, зміст правової допомоги становлять: по-перше, консультативні види правової допомоги (надання консультацій та роз'яснень із правових питань, усних і письмових довідок щодо положень чинного законодавства України, складання заяв, скарг та інших документів правового характеру); по-друге, представницько-захисні види правової допомоги (здійснення представництва інтересів осіб у суді, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту осіб у кримінальному процесі).

Через те, що на сьогодні в законодавстві України існує дуалізм у визначенні поняття правової та юридичної допомоги (у ст. 59 Конституції України використовується термін «правова допомога», а в ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України та ст. 1 Закону України «Про адвокатуру» – «юридична допомога»), то можна зробити висновок, що ці два терміни вживаються законодавцем як синоніми. Таким чином, для приведення законодавства у відповідність Конституції України, а також щоб уникнути плутанини при з'ясуванні змісту терміну «правова допомога» доцільно уживати те поняття, яке зазначене у Основному законі.

РЕЗЮМЕ

В роботі досліджені положення законодавства, які регулюють відносини, що виникають під час реалізації права на правову допомогу, вивчено правову природу надання правової допомоги. Зроблено пропозицію по вдосконаленню законодавства шляхом закріплення визначення поняття правова допомога.

Ключові слова: правова допомога, юридична допомога, юридичні послуги, право на правову допомогу, юридична консультація.

РЕЗЮМЕ

В работе исследованы положения законодательства, регулирующие отношения, возникающие во время реализации права на правовую помощь, изучено правовую природу правовой помощи. Сделано предложение по усовершенствованию законодательства путем закрепления определения понятия правовая помощь.

Ключевые слова: правовая помощь, юридическая помощь, юридические услуги, право на правовую помощь, юридическая консультация.

SUMMARY

We have studied the provisions of the law regulating the relations arising during the realization of the right to legal assistance, to examine the legal nature of the Legal Aid. Suggestion for improvement of the legislation by consolidating the definition of legal assistance.

Keywords: legal aid, legal services, the right to legal assistance, legal advice.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Ольга Тарашук. Міжнародно-правові засади забезпечення права на безоплатну правову допомогу у кримінальному процесі // Юридичний журнал. – 2009. - № 2. – С. 153-155.
2. Бірюкова А.М. Адвокатура – інститут правової системи? // Адвокат. – 2004. - №3. – С. 24-27
3. Волков Алексей, Гаврушко Алла. Бесплатная юридическая помощь // Юридическая практика. 2003. - №294 (32). – С.16 – 17
4. Гончаренко С.В. Деякі актуальні питання надання правової допомоги у кримінальних справах // Актуальні проблеми захисту прав і свобод людини в Україні.: Матеріали наук.-практ. конф. – К.: Ін-т адвокатури, 2000. – С.71-77.
5. Барщевский М.Ю. Бизнес-адвокатура в США и Германии: Учебное пособие.- М.: Белые паруса, 1995
6. Про адвокатуру. Закон України // Відомості Верховної Ради. – 1991. - № 49. Ст. 682.
7. Про нотаріат. Закон України // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 39. Ст. 383
8. Цивільний кодекс. Закон України // Голос України. – 2003. - № 45
9. Про соціальні послуги. Закон України // Відомості Верховної Ради. - № 45. – Ст. 358
10. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2/1999. – К.: Український центр правничих студій, 1999. – С. 56

11. Европейский Суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т. Т1 / Председатель редакционной коллегии – доктор юридических наук, профессор В.А. Туманов. – М.: НОРМА, 2001. – С. 276
12. Додонов В.Н, Панов В.П, Румянцев О.Г Международное право: Словарь-справочник/ Под. общ ред.. В.Н. Трохимова. – М., 1997 с.242-243
13. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. – М., 1997. – С.279
14. Юридический энциклопедический словарь / [ред. А. Я. Сухарев]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – С. 335
15. Большой юридический словарь / [ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских]. – М.: ИНФРА, 2004. – 704 с.]
16. Юридичний словник / [за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова]. – К. : Гол. ред. укр. рад. енциклопедії, 1983. – С. 865.

УДК 346.2:336.7

УДОСКОНАЛЕННЯ ПОРЯДКУ ОБІГУ АКЦІЙ

Філіпенко Є.С., начальник відділу правової роботи Контрольно-ревізійного управління Донецької області

Період, що минув з моменту переходу на ринкові умови господарювання, позначений розвитком різноманітних способів фінансового інвестування, серед яких окреме місце займають акції. У господарській практиці використання акцій отримало широке розповсюдження, про що свідчить статистика поширення організаційно-правової форми акціонерних товариств, яких в Україні нараховується понад 30 тисяч. Правовому регулюванню випуску і обігу акцій присвячено численні нормативні акти, серед яких основними є Господарський кодекс України, Закон України “Про цінні папери і фондовий ринок”, Закон України „Про акціонерні товариства”. Натомість аналіз господарської та судової практики свідчить, що правове регулювання обігу акцій в Україні містить простір для вдосконалення. Окремі питання випуску акцій досліджувалися в роботах О.Р.Кібенко [1], О.Н.Сиродоевої [2], Фесечко Л.І.[3], Грудницької С.М. [4] та ін. Проте низка питань щодо порядку випуску акцій потребують додаткового дослідження.

Метою цієї статті є розробка пропозицій з удосконалення порядку обігу акцій.

Закон України «Про акціонерні товариства» врегульовує низку питань щодо обігу акцій. Зокрема, у статті 7 врегульовано порядок відчуження акцій акціонерного товариства. Акціонери публічного акціонерного товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства. Тоді як статутом приватного акціонерного товариства може бути передбачено переважне право його акціонерів на придбання акцій цього товариства, що пропонуються їх власником до відчуження третій особі. У разі якщо статутом приватного акціонерного товариства передбачено переважне право його акціонерів на купівлю акцій, що пропонуються їх власником до продажу третій особі, таке переважне право реалізовується відповідно до частин третьої – шостої цієї статті. Порядок реалізації переважного права акціонерів на придбання акцій приватного акціонерного товариства, що пропонуються їх власником до відчуження (крім продажу) третій особі, встановлюється статутом такого товариства. Акціонери приватного акціонерного товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами цього товариства, за ціною та на умовах, запропонованих акціонером третій особі, пропорційно кількості акцій, що належать кожному з них. Переважне право акціонерів на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами цього товариства, діє протягом двох місяців з дня отримання товариством повідомлення акціонера про намір продати акції, якщо коротший строк не передбачено статутом товариства.

Статутом приватного акціонерного товариства може бути передбачено переважне право придбання товариством акцій, що продаються його акціонерами, якщо акціонери не використали своє переважне право на придбання акцій. Переважне право товариства на придбання акцій, що продаються акціонерами цього товариства, може бути реалізовано протягом 10 днів після закінчення строку дії переважного права на придбання цих акцій акціонерами товариства, якщо коротший строк не передбачено статутом товариства. Строк переважного права, передбачений статутом товариства, не може бути меншим ніж 20 днів з дня отримання товариством відповідного повідомлення. Строк переважного права припиняється у разі, якщо до його спливу від усіх акціонерів товариства та самого товариства отримані письмові заяви про використання або про відмову від використання переважного права на купівлю акцій.

Акціонер приватного акціонерного товариства, який має намір продати свої акції третій особі, зобов'язаний письмово повідомити про це решту акціонерів товариства та саме товариство із зазначенням ціни та інших умов продажу акцій. Повідомлення акціонерів товариства здійснюється через товариство. Після отримання письмового повідомлення від акціонера, який має намір продати свої акції третій особі, товариство зобов'язане протягом двох робочих днів направити копії повідомлення всім

іншим акціонерам товариства. Якщо інше не передбачено статутом товариства, повідомлення акціонерів товариства здійснюється за рахунок акціонера, який має намір продати свої акції.

Якщо акціонери приватного акціонерного товариства та/або товариство не скористаються переважним правом на придбання всіх акцій, що пропонуються для продажу, протягом встановленого цим законом або статутом строку, акції можуть бути продані третій особі за ціною та на умовах, що повідомлені товариству та його акціонерам.

У разі порушення зазначеного у цій статті переважного права на придбання акцій будь-який акціонер товариства та/або саме товариство, якщо статутом товариства передбачено переважне право на придбання акцій товариством, має право протягом трьох місяців з моменту, коли акціонер чи товариство дізналися або повинні були дізнатися про таке порушення, вимагати у судовому порядку переведення на них прав та обов'язків покупця акцій. Уступка зазначеного переважного права іншим особам не допускається.

Зазначене переважне право акціонерів приватного товариства не поширюється на випадки переходу права власності на цінні папери цього товариства в результаті їх спадкування чи правонаступництва.

У разі виникнення права звернення стягнення на акції приватного акціонерного товариства у зв'язку з їх заставою відчуження таких акцій здійснюється з дотриманням переважного права акціонерів на придбання цих акцій.

У наведеній статті 7 Закону України «Про акціонерні товариства» декілька питань викликає зауваження.

По-перше, переважне право акціонерів або товариства виникає лише у випадках купівлі-продажу акцій, що дає можливість обходу цієї норми за допомогою укладення інших видів договорів (дарування, міни, тощо).

По-друге, переважне право акціонерів (товариства) виникає лише в випадках, коли власник має намір продати акції третій особі, яка не є акціонером даного товариства. При цьому це право реалізується пропорційно кількості акцій, що належать кожному з акціонерів.

Однак актуальним є також питання забезпечення права кожного акціонера на придбання відчужуваних акцій іншому акціонеру знову ж таки пропорційно кількості акцій, що належать кожному з акціонерів.

На практиці отримав широке розповсюдження обхід положень про переважне право з використанням договору дарування. Спочатку сторони, що мають намір укласти договір купівлі-продажу акцій приватних акціонерних товариств, укладають договір дарування декількох акцій або акції даруються яким-небудь іншим акціонером. В результаті потенційний покупець стає акціонером товариства, а потім вже укладається договір купівлі-продажу акцій між акціонерами, на яких положення про переважне право не поширюється [5].

По-третє, положення «акціонери приватного акціонерного товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами цього товариства, за ціною та на умовах, запропонованих акціонером третій особі, пропорційно кількості акцій, що належать кожному з них» сформульоване так, що не зрозуміло, реалізується переважне право придбання акцій пропорційно кількості акцій всіх акціонерів, чи тільки тих, що виявили бажання на переважне придбання акцій. Тому пропонується удосконалити відповідне формулювання, виклавши перше речення частини 3 статті 7 Закону України «Про акціонерні товариства» наступним чином:

«3. Акціонери приватного акціонерного товариства мають переважне право на придбання акцій, що відчужуються іншими акціонерами цього товариства, за ринковою ціною, пропорційно кількості акцій, що належать кожному з акціонерів, що виявили бажання реалізувати переважне право на придбання акцій».

По-четверте, викликає зауваження формулювання порядку повідомлення інших акціонерів товариства про продаж акцій.

Абзац перший частини 4 статті 7 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачає, що акціонер приватного акціонерного товариства, який має намір продати свої акції третій особі, зобов'язаний письмово повідомити про це решту акціонерів товариства. Натомість цей обов'язок покладено на товариство, адже після отримання письмового повідомлення від акціонера, який має намір продати свої акції третій особі, товариство зобов'язане протягом двох робочих днів направити копії повідомлення всім іншим акціонерам товариства. Тому обов'язок акціонера письмово повідомити решту акціонерів із Закону слід виключити. Не виправданім уявляється також покладення на акціонера обов'язку повідомлення, що здійснюється в інтересах інших акціонерів та товариства, такі витрати доцільно було б покласти на товариство. Тим більше що для дрібних та неможливих акціонерів такі витрати можуть стати непомірними, чим обмежать їх можливості по відчуження акцій, а отже обмежить їх права. Тому абзац перший частини 4 статті 7 Закону України «Про акціонерні товариства» пропонується викласти в наступній редакції:

«4. Акціонер приватного акціонерного товариства, який має намір продати свої акції третій особі, зобов'язаний письмово повідомити про це товариство із зазначенням ціни та інших умов продажу

акцій. Після отримання письмового повідомлення від акціонера, який має намір продати свої акції третій особі, товариство зобов'язане протягом двох робочих днів направити копії повідомлення всім іншим акціонерам товариства. Повідомлення акціонерів товариства здійснюється за рахунок товариства».

По-п'яте, частина 5 статті 7 Закону України «Про акціонерні товариства» передбачає скорочений строк позовної давності 3 місяці для позовів про переведення прав та обов'язків покупця акцій у разі порушення переважного права на придбання акцій.

Термін позовної давності уявляється надто коротким за умов, пов'язаних зі складнощами доказування моменту, коли акціонер дізнався або повинен був дізнатися про порушення. Окрім того, у цьому випадку доцільно вдатися до загального терміну позовної давності, адже його скорочення не вимагають якісь важливі обставини.

Пропонується частину 5 статті 7 Закону України «Про акціонерні товариства» викласти у редакції:

«5. У разі порушення зазначеного у цій статті переважного права на придбання акцій будь-який акціонер товариства та/або саме товариство, якщо статутом товариства передбачено переважне право на придбання акцій товариством, має право протягом трьох років з моменту, коли акціонер чи товариство дізналися або повинні були дізнатися про таке порушення, вимагати у судовому порядку переведення на них прав та обов'язків покупця акцій».

Стаття 24 Закону «Про акціонерні товариства» передбачає особливості обігу цінних паперів акціонерних товариств. Акції публічного акціонерного товариства можуть купуватися та продаватися на фондовій біржі. Публічне акціонерне товариство зобов'язане пройти процедуру включення акцій до біржового списку хоча б однієї фондової біржі.

Акції приватного акціонерного товариства не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону.

Акціонерне товариство не має права приймати в заставу власні цінні папери. Правочини щодо акцій вчинюються в письмовій формі.

Спеціальний порядок передбачений у Законі «Про акціонерні товариства» для придбання значного та контрольного пакета акцій акціонерного товариства.

Щодо придбання значного пакета акцій стаття 64 Закону передбачає, що особа (особи, що діють спільно), яка має намір придбати акції, що з урахуванням кількості акцій, які належать їй та її афілійованим особам, за наслідками такого придбання становитимуть 10 і більше відсотків простих акцій товариства (далі – значний пакет акцій), зобов'язана не пізніше ніж за 30 днів до дати придбання відповідного пакета акцій подати товариству письмове повідомлення про свій намір та оприлюднити його. Оприлюднення повідомлення здійснюється шляхом надання його Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку, кожній біржі, на якій товариство пройшло процедуру лістингу, та опублікування в офіційному друкованому органі. У повідомленні зазначаються кількість, тип та/або клас акцій товариства, що належать особі (кожній з осіб, що діють спільно) та кожній з її афілійованих осіб, а також кількість простих акцій товариства, які особа (особи, що діють спільно) має намір придбати. Положення цієї частини статті не поширюються на осіб, які вже є власниками значного пакета акцій, з урахуванням кількості акцій, що належать їм та їх афілійованим особам.

Положення частини 2 статті 64 Закону викликає заперечення. Зокрема, ця частина передбачає, що товариство, значний пакет акцій якого придбається, не має права вживати заходів з метою перешкоджання такому придбанню. За таких умов втрачає свій сенс частина 1 статті 64, адже вона призначена для того, щоб своєчасно довести до відома товариства про намір придбання значного пакета акцій, щоб товариство встигло застосувати запобіжних заходів для попередження перерозподілу контролю над товариством, здійснивши додатковий випуск акцій тощо.

Тому частину 2 статті 64 Закону «Про акціонерні товариства» пропонується виключити.

Окремим розділом в Законі Про акціонерні товариства» врегульовано питання викупу акціонерним товариством розмічених ним акцій.

Викликає зауваження положення частини 3 статті 66 Закону «Про акціонерні товариства», яка передбачає, що товариство повинно протягом року з моменту викупу продати викуплені товариством акції або анулювати їх відповідно до рішення загальних зборів, яким було передбачено викуп товариством власних акцій.

На практиці цей річний термін виявляється недостатнім, й у цьому випадку більш доцільно було б передбачити трирічний термін відчуження викуплених акцій. У підкріплення цієї позиції можна навести відповідний зарубіжний досвід. Так, згідно Акціонерному закону ФРН, якщо на акції, які товариство придбало допустимим чином відповідно до абзацу 1 §71 і якими воно ще володіє, доводиться понад 10 відсотків статутного капіталу, то частина акцій, що перевищує цю квоту, повинна бути відчужена протягом трьох років після придбання. Якщо власні акції не відчужені в межах термінів, передбачених абзацами 1 і 2, вони вилучаються згідно §237 [6].

Висновки:

Запропоновано передбачити в Законі «Про акціонерні товариства» право акціонерів приватних акціонерних товариств на придбання відчужуваних акціонером іншому акціонерів акцій пропорційно кількості акцій, що належать кожному з акціонерів.

Щодо порядку повідомлення інших акціонерів товариства про продаж акцій запропоновано передбачити в законі, що акціонер приватного акціонерного товариства, який має намір продати свої акції третій особі, зобов'язаний письмово повідомити про це товариство із зазначенням ціни та інших умов продажу акцій. Після отримання письмового повідомлення від акціонера, який має намір продати свої акції третій особі, товариство зобов'язане протягом двох робочих днів направити копії повідомлення всім іншим акціонерам товариства. Повідомлення акціонерів товариства здійснюється за рахунок товариства.

Аргументована необхідність виключення із Закону «Про акціонерні товариства» положення, згідно якому товариство, значний пакет акцій якого придбавається, не має права вживати заходів з метою перешкоджання такому придбанню.

Розроблені положення здатні сприяти підвищенню ефективності обігу акцій.

РЕЗЮМЕ

У статті аналізуються питання порядку обігу акцій, розроблено пропозиції щодо його удосконалення.

Ключові слова: правове регулювання, акція, обіг акцій, порядок обігу акцій, недобросовісний обіг акцій.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются вопросы порядка обращения акций, разработаны предложения по его совершенствованию.

Ключевые слова: правовое регулирование, акция, обращение акций, порядок обращения акций, недобросовестное обращение акций.

SUMMARY

The questions of shares circulation order are analysed in the article, suggestions are developed on its perfection.

Keywords: legal adjusting, share, shares circulation, shares circulation order, unconscientious shares circulation.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Кібенко О.Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України / О.Р. Кібенко. – Х.: Страйд, 2005. – 432 с.
2. Сыродоева О.Н. Акционерное право США и России (сравнительный анализ) / О.Н. Сыродоева. – М.: Спарк, 1996. – 112 с.
3. Фесечко Л.И. Правовое регулирование дополнительного выпуска акций акционерными обществами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Л.И. Фесечко. – Донецк, 2006. – 224 с.
4. Грудницкая С.Н. Основные принципы корпоративного управления акционерным капиталом и их правовое обеспечение / С.Н. Грудницкая, Л.И. Фесечко // Экономика и право. – 2005. – № 2 (12). – С. 87-91.
5. Никологорская Е. Сделки с акциями: на что стоит обратить внимание [Электронный ресурс] / Е. Никологорская // Юрист компании. – 2008. – № 2. – Режим доступа: <http://www.icnorma.ru/publications/en001/>.
6. Закон об акционерных обществах Германии (Aktiengesetz) / Пер. с нем. Е. Дубовицкой; ред. Т. Яковлева. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – 480 с.

УДК 347.27.01

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРУ ЗАСТАВИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСТАВЛЕННОГО МАЙНА В УКРАЇНІ

Фролов Ю.М., канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри цивільного та державного права Бердянського університету менеджменту і бізнесу

Відповідно до ст.1 Закону України "Про державну виконавчу службу" від 24 березня 1998 року державна виконавча служба (далі - ДВС) входить до системи органів Міністерства юстиції України і здійснює виконання рішень судів, третейських судів та інших органів, а також посадових осіб відповідно до законів України [1]. Створення державної виконавчої служби, як окремого органу державної влади з примусового виконання рішень судів та інших виконавчих документів (далі – виконавчі документи), було важливим кроком на шляху удосконалення законодавства в цій сфері правової діяльності.

© Фролов Ю.М., 2011

Окрім Закону України "Про державу виконавчу службу" діяльність ДВС врегульовується Законом України "Про виконавче провадження" від 21 квітня 1999 року [2] та наказом Міністерства юстиції України "Про затвердження Інструкції про проведення виконавчих дій" від 15 грудня 1999 року (далі - Інструкція) [3].

Діяльність органів ДВС має одну мету – виконати виконавчий документ. Як правило, діяльність ДВС має різні напрямки роботи: комунальні стягнення, стягнення з фізичних осіб; стягнення з юридичних осіб, стягнення на заставлене майно, конфіскація. Одним із складних напрямів є звернення стягнення на заставлене майно. Порядок звернення стягнення на заставлене майно регулюється статтею 54 Закону України "Про виконавче провадження" [2]. Правовідносини, що виникають під час звернення стягнення на заставлене майно, мають складний характер.

Мета статті: На підставі аналізу юридичної практики та норм права, що регулюють порядок укладення договору застави та реалізацію заставленого майна, виявити недоліки та надати пропозиції щодо вдосконалення цих правовідносин.

Відповідно до статті 1 Закону України "Про заставу" застава є способом забезпечення виконання зобов'язань, в силу якої кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання одержати задоволення з вартості задоволеного майна переважно перед іншими кредиторами [4]. Застава носить зобов'язальний характер, оскільки вона виникає на підставі основного договору та оформлюється окремим договором. При оформленні застави у формі договору основний договір втрачає свою гнучкість. Адже від тепер вся увага заставодержателів зосереджена саме на предметі застави.

Здебільшого застава як спосіб забезпечення виконання зобов'язання має своє застосування при укладенні кредитних договорів, де суми за кредитними договорами мають великий еквівалент або у гривнях або в іноземній валюті, в основному доларах США. Заставодержателями в таких випадках виступають банківські установи, заставадавцями можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

При укладенні договору застави в заставу переходить майно, яке може бути як рухомим, так і нерухомим, в залежності від спрямування основного договору. Наприклад, у разі, якщо особа укладає з банком кредитний договір для покупки транспортного засобу, між банком та боржником укладається договір застави транспортного засобу на період виконання зобов'язання; що стосується нерухомого майна – укладається договір іпотеки нерухомого майна.

Банкам вигідно, щоб при виконанні основного зобов'язання був укладений договір застави. При укладенні договору необхідно уважно продивляти сам зміст договору, оскільки саме в змісті договору завжди приховується сама суть договору. Як показує практика, здебільшого договору підписуються без попередньої його оглядки, тобто вони попросту не прочитуються боржниками при укладенні і своїм підписом вони просто погоджуються з його умовами. Адже саме виконання зобов'язання залежить від умов договору. Для банків вигідно, щоб боржники своїми підписами в договорі погоджувалися саме з їх умовами, а не з умовами, які б мали привілейований зміст та відповідали нормам чинного законодавства.

Це, перш за все, пов'язано з умовами нарахування неустойки у разі прострочення сплати боргу. Цивільний кодекс України, а саме ч. 2 ст. 551, дозволяє збільшувати розмір неустойки в договорі [5]. Використовуючи саме цю норму банки нараховують неустойку таких розмірів, що боржники просто не можуть сплатити борг з неустойки, а основний борг залишається не погашеним. В такому випадку банки одразу звертаються з позовом до суду про звернення стягнення на предмет застави.

Здебільшого боржники починають просто ухилятися від сплати боргу не відстоюючи свої права. Адже, відповідно до ч. 3 ст. 551 Цивільного кодексу України у разі, коли розмір неустойки значно перевищує розмір збитків, він може бути зменшений за рішенням суду [5]. Тобто законодавець надає боржникам право, у разі нарахування неустойки в розмірах, який реально перевищує розмір понесених кредитором збитків, на звернення до суду з позовом про оскарження дій кредитора в рамках нарахування неустойки за несвоєчасну сплату основного боргу.

Відповідно до ч. 6 ст. 20 Закону України "Про заставу" звернення стягнення на заставлене майно здійснюється за рішенням суду або третейського суду, на підставі виконавчого напису нотаріуса, якщо інше не передбачено законом або договором застави [4]. У разі не сплати боржником заборгованості за кредитом, банки потребують дострокового погашення суми кредиту, а при невиконанні звертається до суду про звернення стягнення на предмет застави.

Заставодержатель має переважне право на майно, яке перебуває у нього в заставі, тобто якщо на момент настання терміну виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, воно не буде виконано, заставадержатель має право звернення стягнення на заставлене майно.

Згідно ч. 7 ст. 20 Закону України "Про заставу" встановлено, що реалізація заставленого майна, на яке звернено стягнення, провадиться державним виконавцем на підставі виконавчого листа суду або наказу господарського суду, або виконавчого напису нотаріусів у встановленому порядку [4].

Виконавче провадження відкрите державним виконавцем на підставі виконавчого документа здобуває примусового характеру виконання. Вчені юристи С. Павленко та Н. Загрішево вважають недоцільним відкривати виконавче провадження у випадках, коли заставадержатель може самостійно задовольнити свої вимоги, реалізувавши своє майно, яке перебуває в заставі. На їх думку, держава

захищає інтереси сторін: заставодержателя і заставодавця. Йдеться про перевищення суми вирученої від реалізації заставленого майна над сумою боргу заставодавця. У цьому випадку можливе зловживання з боку стягувача – без контролю відповідних органів різниця в сумах може бути і не повернута боржникові. Те саме впливає із ситуації, коли вартості об'єкта застави недостатньо для задоволення вимог стягувача-заставодержателя – у цьому випадку зловживання можливі з боку боржника. Тому, на їх думку, втручання держави просто не можливе [6, с. 201]. Вони також вважають, що слід законодавчо передбачити порядок вирішення питання про реалізацію вимог стягувача без участі органів ДВС – за згодою сторін. Цей порядок в нашій країні існує, але законодавчо не закріплений. Тому ми вважаємо за необхідне внести зміни до діючого Закону України "Про заставу", а саме внести нову норму, яка встановлювала порядок вирішення питання реалізації вимог стягувача без участі ДВС, з наступним змістом: "Заставодержатель та заставодавець можуть самостійно вирішити питання щодо реалізації заставленого майна без участі органів державної виконавчої служби в порядку, встановленого законом". З введенням цієї норми законодавцю необхідно визначити порядок проведення реалізації між сторонами, який би проводився в формі укладення договору між заставодавцем та заставодержателем про реалізацію заставленого майна, виконання якого покладалося на виконавчий орган заставодержателя або організацією, визначеною сторонами.

Вирішення питання щодо самостійного врегулювання реалізації заставленого майна пов'язане з тим, що відповідно до ч. 6 ст. 54 Закону України "Про виконавче провадження" за рахунок коштів, які надійшли від реалізації заставленого майна, здійснюються утримання, передбачені статтею 43 цього Закону, після чого кошти використовуються для задоволення вимог заставодержателя. Тобто стягнуті з боржника суми розподіляються в порядку черговості у такому порядку:

1) у першу чергу повертається авансовий внесок сторін на організацію та проведення виконавчих дій;

2) у другу чергу компенсуються витрати ДВС, пов'язані з організацією та проведенням виконавчих дій, не покриті авансовим внеском сторін;

3) у третю чергу задовольняються вимоги стягувача та стягується виконавчий збір у розмірі 10 відсотків фактично стягнутої суми;

4) у четверту чергу стягуються штрафи, накладені державним виконавцем відповідно до вимог цього Закону [2]. Тобто, окрім основної суми заборгованості боржнику необхідно ще оплачувати суму витрат на проведення виконавчих дій та суму виконавчого збору від фактично стягнутої суми. Виникає питання: що робити, у разі, якщо суми від реалізованого майна недостатньо для погашення заборгованості?

Працівники відділу державної виконавчої служби Бердянського міськрайонного управління юстиції Запорізької області стверджують, що майже в 90 % випадках реалізації заставленого майна суми від реалізації недостатньо для погашення повної заборгованості за виконавчим документом. Так, за даними відділу державної виконавчої служби Бердянського міськрайонного управління юстиції Запорізької області за 2009 рік на реалізацію заставленого майна було передано 25 пакетів, з яких було реалізовано 12, де всі 12 були реалізовані не в повному обсязі; в 2010 році передано 25 пакетів, з них реалізовано 1 також не в повному обсязі. В такому випадку, виконавчий документ на підставі п. 8 ч. 1 ст. 47 Закону України "Про виконавче провадження" повертається стягувачеві. Окрім того, заставодержателі мають право звернутися до суду зі заявою про стягнення з боржника суми боргу за основним договором. В такому разі, суд виносить рішення про стягнення вже саме суми заборгованості з боржника за кредитним договором, де стягувач має право знову звернутися до органу ДВС для здійснення примусового стягнення суми боргу. Тут вже може бути здійснено стягнення і на кошти боржника, а у разі відсутності коштів – на рухоме та нерухоме майно. Отже, стягувач має всі шанси для отримання своїх коштів.

В своїй роботі державні виконавці стверджують, що складніше реалізувати заставлене рухоме майно, а саме транспортні засоби. Складність полягає в тому, що боржники при несплаті суми боргу починають приховувати предмет застави, що у свою чергу ускладнює здійснення реалізації цього майна. У цьому разі державному виконавцю необхідно залучати правоохоронні органи для здійснення розшуку заставленого майна, який здійснюється на підставі постанови державного виконавця про розшук транспортного засобу на підставі статті 40 Закону України "Про виконавче провадження". Бувають випадки, коли транспортні засоби відчужуються, що заборонено договором застави, за довіреністю, що просто не уможливило здійснення реалізації заставленого майна.

Після реалізації заставленого нерухомого майна, а саме житлових будинків, квартир, постає питання щодо виселення мешканців даного приміщення. Виникає проблема тепер у нових власників даних об'єктів, оскільки самостійно виселитися із житлового приміщення мало хто погоджується, в такому випадку необхідне рішення суду. Отже, щоб скористатися своїм приміщенням нові власники повинні тепер звернутися до суду для примусового виселення цих мешканців. А це займає багато часу. Як правило, суд задовольняє такі вимоги, окрім того, рішення має зміст примусового виселення без права надання житлового приміщення. Тобто мешканцям, які колись уклали договір застави для забезпечення виконання зобов'язання, відтепер будуть мешкати на вулиці. А що робити, якщо в даній

квартири зареєстрована неповнолітня дитина? Зрозуміло, що це не дозволить орган опіки та піклування та прокурор, але це ж все має формальний характер.

Причинами таких наслідків не лише діяльність банку чи іншої установи у вигляді нарахування неустойки, застосування штрафних санкцій до боржника, які мають розміри набагато більше ніж основний борг, але й відношення боржника до свого боргу. В таких випадках боржники просто умисно ухиляються від сплати суми боргу, що потім має свій кінцевий результат – звернення стягнення на предмет застави. Адже банки захищають своє і мають намір його повернути. Окрім того, боржники можуть не лише залишитися без предмета застави або іншого майна, але й бути притягнутими до кримінальної відповідальності в порядку ст. 190 Кримінального кодексу України, а саме "шахрайство". Тому необхідно добросовісно виконувати умови основного договору.

Таким чином вважаємо необхідним внести до Закону України "Про заставу" нову норму, яка встановлювала порядок вирішення питання реалізації вимог стягувача без участі ДВС, з наступним змістом: "Заставодержатель та заставодавець можуть самостійно вирішити питання щодо реалізації заставленого майна без участі органів державної виконавчої служби в порядку, встановленого законом". З введенням цієї норми законодавцю необхідно визначити порядок проведення реалізації між сторонами, який би проводився в формі укладення договору між заставодавцем та заставодержателем про реалізацію заставленого майна, виконання якого покладалося на виконавчий орган заставодержателя або організацію, визначеною сторонами.

Запропонована нами норма щодо врегулювання порядку реалізації заставленого майна між кредитором та боржником в подальшому поліпшила роботу ДВС, налагодила відносини між кредитором та боржником, та надала законодавчо можливість кредитору та боржнику самостійно вирішити свої проблеми.

РЕЗЮМЕ

В работе осуществлен анализ законодательных норм и практики заключения договора залога и реализации заложенного имущества в случае невыполнения своих обязанностей должником, предоставлены предложения относительно совершенствования этих правоотношений.

Ключевые слова: договор залога, законодательная норма, заложенное имущество, правоотношения, должник.

РЕЗЮМЕ

В роботі здійснено аналіз законодавчих норм та практики укладення договору застави та реалізації заставленого майна у разі невиконання своїх обов'язків боржником, надані пропозиції щодо вдосконалення цих правовідносин.

Ключові слова: договір застави, законодавча норма, заставлене майно, правовідносини, боржник.

SUMMARY

The analysis of legislative norms and practice of conclusion of treaty of mortgage and realization of the compelled property is in-process carried out in the case of non-fulfillment of the duties by a debtor, suggestions are given in relation to perfection of these legal relationships.

Keywords: pledge agreement, legislative norm, pledged property, debtor.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Про державну виконавчу службу [Текст]: Закон України від 24.03.1998 р. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
2. Про виконавче провадження [Текст]: Закон України від 21.04.1999 р. № 606 [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://www/zakon.rada.gov.ua>
3. Наказ, Інструкція від 15.12.1999 № 74/5 Про затвердження Інструкції про проведення виконавчих дій [Текст]: Зареєстровано: Мін'юст України від 15.12.1999 № 865/4158 – Режим доступу: <http://www/zakon.rada.gov.ua>
4. Про заставу [Текст]: Закон України від 02.10.1992 р. [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://www/zakon.rada.gov.ua>
5. Цивільний кодекс України Відомості Верховної Ради України [Текст]: Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV ; (ВВР), 2003, NN 40-44, ст.356; [Електронний ресурс]: Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://www/zakon.rada.gov.ua>
6. Павленко С. Проблемні аспекти звернення стягнення на заставлене майно / С. Павленко, Н. Загрішева // Право України. – 2010 - № 1. – С. 200-203.

**О ПЕРЕДАЧЕ ИМУЩЕСТВА РЕЛИГИОЗНОГО ЗНАЧЕНИЯ РЕЛИГИОЗНЫМ
ОРГАНИЗАЦИЯМ**

Черленяк Н.И., кандидат юридических наук, судья Харьковского апелляционного хозяйственного суда
Переверзев А.Н., кандидат юридических наук, доцент Донецкого национального технического университета

Вопрос о возврате (передаче) культового имущества, используемого не по назначению, религиозным организациям не был полностью решен в течение двадцати лет независимости Украины. И сегодня эта проблема по-прежнему остается актуальной, о чем свидетельствуют постоянные инициативы и обращения первоиерархов церквей к представителям государственных органов [1, 2]. Президент Украины В.Ф. Янукович в апреле 2011 г. призвал представителей всех конфессий участвовать в обсуждении законопроекта о возврате культовых сооружений религиозным организациям [3, 4], а также новой редакции «Закона о свободе совести и религиозных организациях». В связи с этим не менее важной задачей представляется привлечение к данной работе научного потенциала. Вопросы реституции и возврата собственности религиозных организаций в своих исследованиях касались не многие авторы, в частности, Г. Друзенко [5], С. Грудницкая, Н. Бардашевич [6], Д. Лылак [7], В. Поддубная [8].

Целью автора является определение отраслевой принадлежности отношений, связанных с возвратом имущества религиозного назначения законным владельцам (собственникам), что в свою очередь позволит определиться с подсудностью споров, возникающих в результате таких передач.

Для этого предстоит решить следующие задачи:

- определить правовую базу регулирования данного рода отношений;
- установить фактический состав, на основе которого возникает право владения или право собственности на объект религиозного назначения;
- определить круг объектов религиозного и культового назначения.

Украина на государственном уровне взяла на себя обязательства перед Советом Европы вернуть храмам и монастырям имущество и землю, в соответствии с Рекомендациями СЕ № 192 1995 г. относительно восстановления прав верующих [9], а также Рекомендациями ПАСЕ № 1556 2002 г. [10].

Однако еще Указом Президента Украины «О мероприятиях по возвращению религиозным организациям культового имущества» от 4.03.1992 г. № 125 органам власти было поручено передать общинам культовые строения, не используемые или используемые не по назначению, а также организовать инвентаризацию церковного имущества в фондах государственных музеев и архивов для решения вопроса о его использовании по назначению [11]. Позже, в 1994 и 2003 годах, вышли еще два распоряжения Президента о возвращении религиозным организациям культового имущества [12]. Распоряжением Президента Украины от 22.06.1994 г. № 53/94 действие пункта 3 Указа № 125 было продлено до 01.12.1997 г. (т.е. до 01.12.1997 г. местные органы государственной исполнительной власти должны были обеспечить передачу в бесплатное пользование или возвращение бесплатно в собственность РО культовых строений и имущества, которые на тот момент находились в государственной собственности и использовались не по назначению). Но вопрос и сегодня, по-прежнему, остается не решенным.

Следует также упомянуть о том, что еще в 1991г. было принято Постановление КМУ № 83, содержащее перечень храмов – памятников архитектуры, не подлежащих возвращению [13]. Но уже в 1992 г. в него были внесены изменения (Постановлением КМУ № 311 [14]). А в 2002 г. это постановление было полностью отменено [15]. В том же 2002 г. вышел Указ Президента Украины от 21.03.2002 г. «О безотлагательных мерах по окончательному преодолению негативных последствий тоталитарной политики бывшего Союза ССР относительно религии и восстановлению нарушенных прав церквей и религиозных организаций».

Более десятка нормативно-правовых актов, большинство из которых носят подзаконный характер, претендуют сегодня на регулирование столь сложных и весьма значимых общественных отношений, связанных с передачей религиозным организациям имущества, на которое они по праву могут претендовать. Количество указов и постановлений не решает проблемы пробелов в законодательстве, которые правоприменители, и прежде всего судебные органы, пытаются преодолеть посредством принятия соответствующих разъяснений. В настоящий момент суды руководствуются Разъяснениями ВАСУ от 29.02.1996 г. № 02-5/109, но этот документ также перестал отвечать современным реалиям уже с принятием новой Конституции Украины. На этот факт обращали внимание такие авторы, как С. Грудницкая и Н. Бардашевич, которые, в частности, рассматривали ссылку авторов Разъяснений (п.п 9.8) на ст. 366 Административного кодекса УССР 1927г. как ничем не обоснованный анахронизм [7]. Все это свидетельствует о том, что необходимость систематизации норм, регулирующих

имущественные отношения между религиозными организациями и государством (включая добровольно взятые им обязательства по возврату многих культовых объектов), давно назрела.

Сегодня нередко звучат упреки в том, что Украина не принимает закон о реституции, тогда как в странах Восточной Европы такие акты приняты. Следует обратить внимание на тот факт, что речь идет не только о реституции церковной собственности, а о реституции любой собственности. Но надо заметить, что Украина не является правопреемницей Союза ССР и за правонарушения, совершенные в условиях тоталитарного режима ответственности не несет. Поэтому не случайно при всей бессистемности, нестабильности, а порой и противоречивости действующего законодательства речь в нем идет не о «реституции», а «возвращении» или «передаче» религиозным организациям имущества религиозного (культурного) назначения.

В данном случае использование международно-правового термина применительно к регулированию внутригосударственных отношений вообще является неуместным, на что неоднократно обращалось внимание [17, 18]. Нельзя ставить знак равенства между процессами конфискации имущества РО в странах Восточной Европы, где в результате захватнических войн происходила смена политических режимов, и процессами национализации церковной собственности в результате внутренних государственных переворотов. Хотя и в том, и в другом случае действия новых властей в отношении РО, безусловно, носили антиправовой характер. И все же квалифицировать подобные деяния и определять ответственность за них следует, исходя из разных принципов: в первом случае международного, во втором внутреннего права. Поэтому, по меньшей мере, не корректно говорить о реституции во втором случае.

В этом отношении интересен подход к решению интересующей нас проблемы, который избрали российские законодатели. В федеральном Законе от 30.11.2010 г. «О передаче религиозным организациям имущества религиозного назначения, находящегося в государственной или муниципальной собственности», вступившем в силу 14.12.2010 г., речь не идет о реституции, даже слово «возврат» ни законодатели, ни правоприменители стараются не употреблять [19].

Комментируя этот факт, представители РПЦ подчеркивают, что реституция – возврат незаконно изъятого имущества прежнему владельцу – осуществляется, во-первых, в случае, если будет доказан факт незаконного изъятия соответствующего имущества из владения собственника¹ (а этого Закон не требует), во-вторых, реституция предусматривает возможность выплаты компенсации в том случае, если незаконно изъятое имущество по каким-то причинам не может быть возвращено (этот механизм Закон также не предусматривает) [20]. Согласно Закону имущество передается Церкви не потому, что оно было незаконно изъято у нее государством, а потому что оно имеет религиозное назначение и по прямому назначению светское государство распоряжаться им не может [21]. Как утверждает председатель отдела взаимоотношений Церкви и общества (Московской Патриархии) Всеволод Чаплин, речь идет о том, что государство по доброй воле делает максимально упрощенным процесс передачи религиозным организациям имущества религиозного назначения. «То есть государство не берет на себя обязательства возвращать что-либо в полном объеме. Более того, Церковь в свое время сама отказалась от подобного варианта. И это необходимо очень четко понимать» [17].

Однако в Украине, как замечают исследователи, проблемы формирования имущественной базы деятельности РО все еще продолжают решаться в плоскости: а) передачи культовых строений и имущества, составляющих государственную собственность, на балансе которых они находятся, в бесплатное пользование; б) возвращения в собственность РО культовых строений и имущества, составляющих государственную собственность [8, с. 140].

Постановлением КМУ от 29.10.2003 г. № 1699 утвержден Типовой договор о бесплатном пользовании религиозными организациями культовыми строениями и иным имуществом, являющимся государственной собственностью [22]. В соответствии с условиями данного договора, государственная организация передает, религиозная организация-пользователь принимает в бесплатное пользование культовое строение или иное имущество, которое является государственной собственностью и находится на балансе государственной организации. Для передачи и возвращения имущества стороны создают комиссию, председателем которой назначается представитель государственной организации. Право пользования возникает с момента подписания сторонами акта приема-передачи имущества, который является неотъемлемой составляющей указанного договора. Однако обязательной предпосылкой для такой передачи является решение соответствующей государственной организации. Если передаваемое здание является памятником архитектуры, то помимо указанного договора пользования предполагается заключение охранного договора, что также предусмотрено действующим

¹ Надо понимать, что термин «изъятие» имеет определенное правовое содержание. Изъятие осуществляется на основании решения уполномоченного органа. В наше время таким органом является суд, а в советский период решения об изъятии принимались советами депутатов. Не во всех случаях такие решения есть. Некоторые храмы по факту были заняты государственными учреждениями без каких-либо специальных документов об изъятии из церковного владения. Поэтому согласно закону не нужно доказывать факт изъятия [20].

законодавством [23; 24; 25; 26].² Таким образом, для возникновения права пользования РО в подобных случаях необходимо наличие сложного фактического состава. Юридические факты, входящие в его структуру имеют разную отраслевую природу: договор пользования гражданско-правовую, государственный акт административно-правовую, само право пользование является вещным правом, то есть является гражданско-правовой категорией. спорной является природа охранного договора, который можно рассматривать как административно-правовой и хозяйственный одновременно, особенно если речь идет о монастырском или храмовом комплексе. Но все это в целом свидетельствует о комплексной природе права пользования имуществом религиозного назначения³ – права, принадлежащего РО. Проблема заключается в том, что в случае возникновения конфликтной ситуации и необходимости ее решения в судебном порядке вопрос о подсудности данной категории дел становится трудно разрешимым. Так, если оспаривается сам административный акт, спор должен рассматриваться административным судом, если оспаривается договор пользования, то по идее обращаться следует в суды общей юрисдикции, если речь идет о расторжении арендно-охранного договора, то решать данный спор обязан хозяйственный суд. Но в большинстве случаев в силу комплексного характера отношений речь идет о спорном характере положений и административного акта, и заключенного на его основе договора (договоров), поэтому целесообразно законодательно предусмотреть хозяйственную подсудность по данной категории дел (как это и было ранее).

Весьма важно обратить внимание на содержание понятия «культовое имущество», оно гораздо уже используемого российскими законодателями понятия «имущество религиозного назначения».⁴ К последнему относится не только богослужбное имущество, не только храмы, но и то имущество, которое предназначено для обеспечения ряда видов уставной деятельности религиозных организаций (это, например, дома притча, гостиницы для паломников, здания духовных учебных заведений, монастырские корпуса). Определение данного понятия нашло отражение в новом Законе, где также предусмотрена возможность передачи РО тех объектов, которые образуют единое целое (в контексте ГК РФ представляют собой сложную вещь или главную вещь и принадлежность к ней). Речь идет о передаче культовых, в т.ч. монастырских и храмовых комплексов. Таким образом, в собственность или пользование можно передавать не только храмы, но и ближайшие постройки, которые относятся к храму, которые создавались с целью обеспечения его деятельности, образовывали с ним единый ансамбль или комплекс. Кроме того, предусматривается возможность передачи перепрофилированных объектов, т.е. таких которые были построены не для религиозных целей (например, кинотеатры, сельские клубы), однако впоследствии были перепрофилированы под храмы и иные религиозные объекты [20].

Для однозначного понимания предмета передачи необходимо внести подобную норму в аналогичный закон Украины, принятие которого давно назрело, поскольку столь важные вопросы не должны определяться подзаконными актами. Целью данного Закона должно стать определение порядка передачи имущества религиозным организациям и возможность оспорить волонтеристские решения по подобного рода делам. В преамбуле Закона следует указать, что государство, стремясь к правовому идеалу, по доброй воле способствует восстановлению исторической справедливости, передавая религиозным организациям имущество религиозного назначения, а там, где это возможно восстанавливая право собственника, если это право может быть доказано ссылками на исторические документы, архивные материалы и иные доказательства. Сюда же необходимо включить фразу следующего содержания: «За правонарушения, совершенные во времена советского режима, Украина ответственности не несет».

Для законодательного урегулирования вопроса о передаче или возвращении имущества религиозного назначения в собственность религиозных организаций необходимо решить вопрос о

² Со многими религиозными организации до сих пор не перезаключены договоры по новым формам. Они работают по старым охранно-арендным договорам, заключенным в советское время либо, в лучшем случае, на рубеже 90-х гг. Такой договор сочетал в себе черты и договора пользования (к каковому приравнивалась безвозмездная аренда), и охранного договора.

³ На этот факт обращают внимание и цивилисты, хотя говорят о сложной гражданско-правовой природе данных отношений [8, с.141; 25, с.187-188], что вряд ли является обоснованным, потому что присутствие публичного интереса здесь является очевидным, о чем, в частности, свидетельствует использование административных средств для их регулирования

⁴ В соответствии со ст. 2 указанного Закона РФ недвижимое имущество (помещения, здания, строения, сооружения, включая объекты культурного наследия (памятники истории и культуры) народов РФ, монастырские, храмовые и (или) иные культовые комплексы), построенное для осуществления и (или) обеспечения таких видов деятельности религиозных организаций, как совершение богослужений, других религиозных обрядов и церемоний, проведение молитвенных и религиозных собраний, обучение религии, профессиональное религиозное образование, монашеская жизнедеятельность, религиозное почитание (паломничество), в т.ч. здания для временного проживания паломников, а также движимое имущество религиозного назначения (предметы внутреннего убранства культовых зданий и сооружений, предметы, предназначенные для богослужений и иных религиозных целей) [19].

признании статуса юридического лица Церкви как самостоятельного религиозного института, на что обращали внимание исследователи [6, 7, 28]. Справедливость требует передачи большей части объектов именно в общецерковную собственность, существование которой подтверждено исторически, и игнорировать этот факт сегодня нельзя. Не могут центры или управления становиться своеобразными монопольными собственниками, как не могут быть владельцами определенных объектов, имеющих общецерковное значение отдельные религиозные общества (приходы, диоцезы и т.п.); и то, и другое противоречит церковной традиции.

Итак, необходимость объединения столь разрозненного массива нормативных актов сегодня представляется назревшей. В будущем Законе необходимо предусмотреть порядок передачи имущества религиозным организациям; план объектов, подлежащих передаче или возвращению;⁵ список документов, которые должны предоставить религиозные организации для получения конкретного объекта в пользование или собственность; условия конкурсного процесса (если таковой будет предусмотрен Законом); порядок обжалования действий (решения) компетентных органов.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся проблемы возвращения и передачи имущества религиозного назначения религиозным организациям. Дается анализ действующей нормативной базы в сравнении зарубежным законодательством (в частности РФ). Разграничиваются понятия «имущество религиозного назначения» и «культовое имущество». Обращается внимание на неуместность использования термина «реституция» к отрошениям по возврату церковной собственности в Украине. Разработаны рекомендации по возвращению имущества в общецерковную собственность.

Ключевые слова: религиозные организации, правовой статус, правовой режим имущества, имущество религиозного назначения, реституция, культовое имущество, общецерковная собственность.

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються питання, касаючі проблеми повернення і передачі майна релігійного призначення релігійним організаціям. Дается аналіз нормативної бази, що діє, в порівнянні зарубіжним законодавством (зокрема РФ). Розмежовуються поняття «Майно релігійного призначення» і «культове майно». Звертається увага на недоречність використання терміну «реституція» до отрошенням по поверненню церковної власності в Україні. Розроблені рекомендації по возвращенню майна в загальноцерковну власність.

Ключові слова: релігійні організації, правовий статус, правовий режим майна, майно релігійного призначення, реституція, культове майно, загальноцерковна власність.

SUMMARY

The questions of problems returning and transfer of property of the religious setting religious organizations, are examined in the article. The analysis of operating normative base is given in comparison a foreign legislation (in particular Russian Federation). Concepts «Property of the religious setting» and «cult property are differentiated». Attention applies on irrelevance of the use of term «restituciya» to otrosheniyam on the return of church propert in Ukraine. Recommendations are developed to on vozvraschenniyu property in an general church propert.

Keywords: religious organizations, legal status, legal mode of property, property of the religious setting, restituciya, cult property, general church propert.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Филарет просит Киевсовет вернуть церковную собственность [Электронный ресурс] / ЛІГАБізнесІнформ. Інформаційне агентство. – Режим доступа: www.liga.net. – (в ред. от 07.10 2007 г.).
2. Греко-католики хотят от Укаины реституцию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rosbalt.ru/ukraina/2011/04/25/843076/html>.
3. Государство должно поставить под свой контроль возвращение церковной собственности, считает Янукович [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rus/newsru.ukraine/21apr/2011>.

⁵ В РФ утвержден перечень документов, обосновывающих право религиозной организации получить такое имущество [29]. В их числе - копии устава религиозной организации, ее руководящего органа, документа, свидетельствующего о внесении записи в ЕГРЮЛ, подтверждение согласия вышестоящего руководящего органа на передачу имущества, архивная справка, содержащая сведения об истории строительства и конфессиональной принадлежности имущества. Также к ним отнесены справка органа охраны памятников об отнесении имущества к объектам культурного наследия, проект охранного обязательства пользователя, согласованный с органом охраны памятников и руководящим органом религиозной организации. Установлено, какие документы представляются для передачи в собственность имущества, находящегося на праве безвозмездного пользования у организации. Указано, что архивные справки, проекты охранных обязательств, справки органа охраны памятников об отнесении имущества к объектам культурного наследия выдаются в течение 90 дней [30].

4. Про повернення культових будівель релігійним організаціям [Електронний ресурс]: Проект Закону від 08.01.2009 р. – Режим доступу: <http://irs.in.ua>.
5. Друзенко Г. Статус юридичної особи для церкви: мрія чи реальність? / Г. Друзенко // Юридичний журнал. – 2003. – № 10 (16). – С. 57-63.
6. Грудницька С.М. Захист права власності і господарювання релігійних організацій / С.М. Грудницька, Н.О. Бардашевич // Часопис Академії адвокатури України. – 2009. – № 2. – С. 1-8.
7. Лилак Д. Судовий захист майнових прав релігійних організацій / Д. Лилак // Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 28-30 верес. 1994 р.). – К., 1994. – С. 157-166.
8. Піддубна В.Ф. Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / В.Ф. Піддубна. – Х.: Нац. юрид. академія ім. Я. Мудрого, 2008. – 198 с.
9. Государство против церкви [Электронный ресурс] // Комитет противодействия организованной преступности и коррупции. – Режим доступа: http://www.kpk.org.ua/2007/01/28/gosudarstvo_protiv_cerkvi.html.
10. Религия и преобразования в центральной и восточной Европе: Рекомендации 1556 (2002) Парламентской Ассамблеи Совета Европы от 24.04.2002 г. // Вісник прес-служби УПЦ. – 2002. – грудень. – Вип. 15. – С. 7-8.
11. Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна: Указ Президента України від 04.03.1992 р. № 125 // Укази Президента України. – 1997. – Т. 1. – С. 786.
12. Про повернення релігійним організаціям культового майна [Електронний ресурс]: Розпорядження Президента України від 22.06.1994 р. № 53/94-рп. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=53%2F94-%F0%EF>.
13. Про перелік пам'яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям [Електронний ресурс]: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 05.04.1991 р. № 83. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=83-91-%EF>.
14. Про виключення окремих об'єктів із переліку культових споруд – визначних пам'яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.1992 р. № 311 // ЗП України. – 1992. – № 6. – Ст. 146.
15. Про умови передачі культових будівель – визначних пам'яток архітектури релігійним організаціям: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.02.2002 р. № 137 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – Ст. 294.
16. Деев С.Е. Реституция (возврат) церковной собственности и имущества в Украине. [Электронный ресурс] / С.Е. Деев. – Режим доступа: <http://politiky.net>.
17. Закон о религиозном имуществе: термин «реституция» используется неверно. О новом законопроекте беседуют председатель отдела взаимоотношений Церкви и общества протоиерей Всеволод Чаплин и публицист М. Тюренков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ovco.org/2010/11/1947>.
18. Для закона о передаче церкви религиозных ценностей слово «реституция» не подходит [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rosbalt.ru/ukraine/2011/04/25/843076/html>.
19. О передаче религиозным организациям имущества религиозного назначения, находящегося в государственной или муниципальной собственности [Электронный ресурс]: Федеральный Закон РФ от 30.11.2010 г. – Режим доступа: <http://www.patrsarchia.ru/db/print/1333877.html>.
20. Инокния Ксения (Чернега). Речь не идет о реституции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gadonezh.ru/news/>.
21. Чеботрев А. Церковь должна подготовиться к расходам [Электронный ресурс] / А. Чеботрев, Д. Ребров, С. Ореханов, А. Филиппов // Православие и мир. – Режим доступа: <http://iv-eraphya.blogspot.com/2011/08/blog-post>.
22. Про затвердження Типового договору про безоплатне користування релігійною організацією культовими будівлями та іншим майном, що є державною власністю: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.10.2003 р. № 1699 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 45. – Ст. 2356.
23. Ильичев М.В. Русская Православная Церковь и право: комментарий / М.В. Ильичев. – М., 1999. – 464 с.
24. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № 1805 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 39. – Ст. 333.
25. Про затвердження Порядку укладення охоронних договорів на пам'ятки культурної спадщини: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 р. № 1768 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 1. – Ст. 6.
26. Про використання культових споруд – визначних пам'яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.2001 р. № 1005 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 33. – Ст. 1544.
27. Про умови передачі культових будівель – визначних пам'яток архітектури релігійним організаціям: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.02.2002 р. № 137 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – Ст. 294.
28. Кривенко Ю.В. Цивільно-правовий статус релігійних організацій в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 / Ю.В. Кривенко. – Одеса, 2007. – 194с.

29. О перечне документов. Обосновывающих право религиозной организации на получение имущества религиозного назначения, находящегося в государственной или муниципальной собственности, и порядке их выдачи [Электронный ресурс]: Постановление Правительства РФ от 26.04.2011 г. № 325. – Режим доступа: <http://www.pravo.msk.ru/laws/acts/33/515053.html>.

30. О перечне документов. Обосновывающих право религиозной организации на получение имущества религиозного назначения, находящегося в государственной или муниципальной собственности, и порядке их выдачи (обзор документа) [Электронный ресурс]: Постановление Правительства РФ от 26.04.2011 г. № 325. – Режим доступа: <http://www.garant.ru/hotlaw/federal/320782/#review>.

УДК 347.44

ПРОБЛЕМА РОЗМЕЖУВАННЯ КОНСТРУКЦІЙ НЕДІЙСНИХ ТА НЕУКЛАДЕНИХ ПРАВЧИНІВ

Черняк Г.М., Київський національний університет імені Тараса Шевченка, помічник консультанта Юридичної клініки «Pro bono»

Проблемним та невіршеним на теоретичному рівні залишається аспект визначення наслідків недовмленості сторін щодо істотних умов договору. Не є остаточно дослідженим, чи в цьому випадку договір треба визнавати недійсним чи він є неукладеним. Підставою для виникнення дискусій з цього питання стало виявлення різного застосування судами України, як загальними, так і спеціалізованими, норм цивільного законодавства, що регулюють визнання договорів недійсними і неукладеними. Різне застосування правових норм полягало в тому, що суди ототожнювали неукладений договір з недійсним, і при прийнятті рішень про визнання того або іншого договору недійсним мотивували такі рішення відсутністю в договорі всіх необхідних істотних умов. Позиції більшості фахівців з цього питання зійшлися: неукладений і недійсний договір принципово відрізняються і ототожнення їх судами є помилковим.

Нормативне закріплення. Конструкція неукладеного договору не досить чітко вписується у нормативне регулювання, оскільки ЦК України чітко не вказує на наслідки такого договору, а лише регламентує порядок визнання договору недійсним. Згідно зі ст. 638 ЦК України, договір є укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх його істотних умов. Суть цієї норми в тому, що сторони повинні зафіксувати ті умови, які вони вважають для себе сприятливими. Отже, якщо сторони не досягли домовленості хоча б з однієї істотної умови договору, він не може вважатися недійсним, оскільки за відсутності волевиявлення сторін за істотними умовами такий договір має вважатися таким, якого немає, що насправді ще не існує, отже говорити про його чинність чи недійсність передчасно.

Для визнання чинності чи недійсності договору сторони мають принаймні укласти такий договір. При недосагненні згоди хоча б за однією з істотних умов договору цього не відбувається. Більше того, допустимість визнання судом договору неукладеним опосередковано впливає з п. 17 роз'яснення Вищого арбітражного суду України "Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними" від 12 березня 1999 р. № 02 5/111. Згідно з цим роз'ясненням, відсутність у договорі істотних умов, передбачених законом, не є підставою для визнання такого договору недійсним – недійсною може бути визнана лише укладена угода.

Теоретичне дослідження питання. Як вірно відзначає А.А.Лазарев, слід розрізняти визнання договору недійсним та неукладеним [2]. Адже недійсність договору передбачає доведення чи існування тих моментів, які вказують на недодержання сторонами при вчиненні правочину вимог закону та передбачають ті наслідки, що визначені в §2 Глави 16 Розділу IV Книги першої ЦК України. У наведених нормах кодексу перелічено наслідки недодержання вимог закону, через які правочин є недійсним. Недосагнення згоди за істотними умовами договору там немає.

Відмежування неукладених договорів від недійсних договорів має практичне значення, оскільки в даних випадках настають різні правові наслідки [3]. Можна вважати, що як недійсність, так й неукладеність є різними формами відмови права у визнанні договору як юридичного факту, а самі категорії суміжними. Але, на відміну від наслідків визнання договорів недійсними, наслідки визнання договорів неукладеними чітко не визначені чинним законодавством. Судова практика свідчить, що найчастіше це відмова у задоволенні вимог однієї зі сторін такого договору. При неукладеному договорі застосовують наслідки, передбачені нормами, що регулюються зобов'язання з безпідставного збагачення, а при недійсному – наслідки, встановлені законом для недійсних правочинів [4]. Таким чином, наслідками недійсного договору є двостороння реституція, а у разі її неможливості – відшкодування вартості за ціною, що діє на момент відшкодування. У випадку ж з неукладеним договором (ст. 1212 ЦК) сторона, що одержала майно без правової підстави, також повинна повернути

його в натурі, а у разі неможливості — відшкодувати його вартість, яка визначається судом на момент розгляду спору про його повернення. Тобто у випадку з неукладеним договором маємо ту ж саму реституцію та ідентичний механізм відшкодування вартості майна (послуг, робіт) у разі неможливості його повернення в натурі. Частиною 2 ст. 1212 ЦК встановлено, що положення розділу 83 ЦК застосовуються також, зокрема, до вимог про повернення майна за недійсним договором. Іншими словами, йдеться про положення ст. 1214 ЦК, що встановлюють обов'язок сторони, яка придбала майно без достатньої правової підстави, відшкодувати всі доходи, які вона одержала або могла одержати; право сторони, яка придбала майно без достатньої правової підстави, вимагати відшкодування понесених нею необхідних витрат на майно, а також право потерпілої сторони на відсотки за користування грошовими коштами (у разі безпідставного придбання грошових коштів), можуть бути наслідком як недійсного, так і неукладеного договору. У той же час користувач безпідставно отриманого майна має право вимагати відшкодування витрат, здійснених у відношенні майна, але тільки з часу виникнення зобов'язань повернення доходів від необґрунтованого використання майна, вже отриманих чи передбачуваних.

Виходячи з цього можна узагальнити можливі випадки виникнення правовідносин при безпідставному збагаченні і розділити їх на дві частини:

1) безпідставне придбання майна (цінностей), що супроводжується вибуттям майна з правомірною володіння одного суб'єкта і переходом у неправомірне володіння іншого суб'єкта;

2) безпідставне заощадження майна (цінностей), що супроводжується відсутністю правової підстави користування майном іншого суб'єкта чи неправомірним придбанням результатів робіт, послуг, зроблених іншим суб'єктом, результатом чого стає відсутність можливості одержання іншим суб'єктом доходів від користування своїм майном чи наявність витрат, понесених іншим суб'єктом у процесі провадження робіт, послуг.

З цього погляду, юридичні наслідки недійсного і неукладеного договору є майже ідентичними. Різниця в тому, що відшкодування збитків і компенсація моральної шкоди, передбачені ч.2 ст. 216 ЦК, може бути наслідком тільки договорів, визнаних недійсними, або договорів, недійсність яких встановлена законом.

Слід підкреслити, що недосагнення домовленості хоча б за однією з істотних умов договору вказує на його неукладення. Укладення договору в неналежній формі як правило веде до недійсності договору. Втім, в окремих випадках ненадання договору визначеної законом письмової форми веде до неукладення договору. Так, у п. 73 Правових позицій судової колегії у цивільних справах Верховного Суду України від 01.12.1997 р. проаналізовано ст. 16 Закону України «Про іпотеку» й визначається, що право застави виникає з моменту нотаріального посвідчення цього договору, отже цей договір не можуть поширюватись правила щодо випадків можливого визнання дійсним договору, укладеного без додержання обов'язкового для нього нотаріального оформлення[5]. З цього випливає важливість для правозастосування відмежування категорій неукладення договору та недійсності договору.

Якщо недосагнення згоди за істотними умовами завжди веде до неукладення договору, то недосагнення визначеної законом форми може вести до того, що договір буде вважатися чинним. Правочин, для якого законом встановлена його недійсність у разі недодержання вимоги щодо письмової форми, може бути дійсним навіть через неналежну форму. Для цього одна із сторін має здійснити дію, а інша сторона підтвердити її здійснення, зокрема, шляхом прийняття виконання. Такий правочин у разі спору може бути визнаний судом дійсним. В цьому випадку закон надає пріоритетного значення змісту волевиявлення щодо укладення договору, а не його формі.

Закон не знає випадків та винятків, коли сторони не досягли згоди за істотними умовами договору, а договір вважався б укладеним. Утім як виняток допускається, що у разі неналежної форми договір у певних випадках визнається чинним. У разі недодержання встановленої законом форми договір може бути визнано лише недійсним, але не може бути визнано неукладеним. Підтвердженням цьому є ст. 218 ЦК України, згідно з якою недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом, не має наслідком його недійсність, крім випадків, визначених законом. У разі недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору такий договір є нікчемним. Як відомо, нікчемні правочини належить до недійсних правочинів [6], але навряд чи можна казати про те, що такі правочини є неукладеними. Тому слід підкреслити, що закон не називає правочин з недодержанням форми, встановленої в законі неукладеним. Отже, неукладеним є лише правочин, за яким сторони не досягли згоди хоча б за однією з істотних умов. Істотними вважають ті умови, які хоч і не названі як істотні в законі, але є необхідними й достатніми для договорів цього виду[7]. Коло таких умов залежить від правової природи (сутності) договору, його предмета, основних прав та обов'язків сторін тощо. Так, до укладення договору побутового підряду підрядник зобов'язаний надати замовникові необхідну та достовірну інформацію про запропоновані роботи, їх види та особливості, про ціну та форму оплати роботи, а також повідомити замовникові на його прохання інші відомості, що стосуються договору (ст. 868 ЦК). За цією інформацією при укладенні договору побутового підряду визначаються його істотні умови.

Отже, до моменту досягнення сторонами згоди з усіх істотних умов договір не є укладеним[8]. При цьому йдеться саме про відсутність згоди сторін. Неприпустимо кваліфікувати неоднозначне розуміння сторонами тієї чи іншої умови як відсутність згоди між ними.

На відміну від неукладеного правочину недійсний правочин це акт, який здійснився, але в силу наявних у нього недоліків не має правової сили. Неукладений правочин ніколи не існував та існувати не міг, тому правової сили не має.

Висновки. Слід зазначити, що з неукладеного правочину не виникають договірні правовідносини, він взагалі не породжує жодних цивільних правовідносин. У свою чергу недійсний правочин не породжує тих правових наслідків, які притаманні правочинам даного виду, але він породжує наслідки, що впливають з його недійсності, зокрема його наслідками є те, що сторони мають повернути все, що одержали на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення – відшкодувати, вартість того, що одержано. Недійсний правочин – це правочин, в складі якого присутній певний дефект, а для неукладеного правочину характерний статус юридичної дії при відсутності елемента, що виражає сутність правочину та індивідуалізує його, а тому вони породжують різні правові наслідки.

Таким чином, недійсні та неукладені правочини становлять хоч і близькі за своїми наслідками, але принципово різні конструкції. Ці поняття не можна ототожнювати. Адже «визнання неукладеним» - це спеціальний наслідок порушення норм права, що виключає застосування недійсності. І виконання такого правочину дозволяє ставити питання про наявність договірних відносин за відсутності попередньої домовленості. В наш час, коли значення правочинів постійно підвищується і зростає кількість випадків їх недійсності та неукладеності, великого значення набуває питання щодо розмежування цих конструкцій та виокремлення низки наслідків, що будуть застосовуватися до конкретних життєвих ситуацій.

РЕЗЮМЕ

Виконано аналіз проблематики недійсних та неукладених правочинів та розмежування даних правових конструкцій.

Ключові слова: правовідносини, законодавство, недійсні та неукладені правочини, конституція.

РЕЗЮМЕ

Выполнен анализ проблематики недействительных и незаключенных сделок и разграничение данных правовых конструкций.

Ключевые слова: правоотношение, законодательство, недействительные и незаключенные сделки, конституция.

SUMMARY

The analysis of problem questions of invalid and not concluded contracts and the delineation of these legal structures.

Keywords: legal relationship, legislation, invalid and not concluded contracts, constitution.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України //Офіційний вісник України, 2003. — № 11.-Ст. 461.
2. Лазарев А.А. Существенные условия договора международной купли-продажи товаров : дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 : захищена 08.12.05 / Лазарев Алексей Андреевич. – М.: 2005.– 206 с.
3. Бервено С.М. Проблемы договорного права Украины / С.М. Бервено. – К.: Юрінком - Інтер: 2006. – 392 с.
4. Дзера О., Отраднова О. Недійсність правочину (угоди) за новим Цивільним кодексом України / О.Дзера, О.Отраднова // Юридична Україна. – 2003. – №10. – С. 8-12
5. Томчишен С.В. Визнання договору неукладеним за Цивільним та Господарським кодексами України // Господарське право, 2006, №1.
6. Цивільне право України У 2-х кн. Кн. 1. / За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової. – К: Юрінком-Інтер, 2002. – 719 с.
7. Иоффе О.С. Избранные труды: В 4-х т. — Т. 3: Обязательственное право. — СПб., 2004.- С 76.
8. Домбровський І.П. Проблемні питання у застосуванні Цивільного і Господарського кодексів України. — К., 2005. — С. 76.

**ДО ПИТАННЯ ЩОДО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН**

Ямкова І.М., здобувач Інституту економіко-правових досліджень НАН України

Актуальність проблеми. На сучасному етапі Україна переживає складний процес формування нового господарського правопорядку, якому притаманні, з одного боку, стрімкий розвиток економічних правовідносин, з іншого – наявність певних проблем у законотворчій та правозастосовчій практиці при вирішенні питань правового регулювання господарської діяльності в умовах перехідного до ринкової економіки періоду. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у теоретичному дослідженні понятійно-категоріального апарату, як відбиття реальних правових процесів і явищ, з яким в юридичній науці пов'язуються принципи, дотримання яких має сприяти ефективності процесу пізнання права та його юридичної форми – законодавства, а саме логічної і термінологічної чіткості, цілісності і неупередженості наукового апарату.

До правових категорій, що потребують відповідного теоретичного дослідження відносяться такі поняття, як «правове регулювання» і «правове забезпечення» та співвідношення між ними. Слід зауважити, що поняття «правове регулювання» широко висвітлюється як в науковій юридичній літературі, так і у довідковій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Дослідженням сутності правового регулювання як самостійної теоретико-правової категорії займалися такі відомі російські та українські вчені-правознавці, як С.С.Алексєєв, С.В. Бобровник, С.А. Комаров, М.П. Марченко, О.М. Мельник, П.М. Рабинович, О. Ф. Скакун. Багато досліджень у сфері правового регулювання господарської діяльності з'явилося наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. В основному праці Г.Л. Знаменського, В.І. Коростея, В.К. Мамутова, Н.О. Санахметової, В.С. Щербини були присвячені правовому регулюванню господарськими правовідносинами в цілому. Поза увагою вчених залишилося правове забезпечення саме підприємницької діяльності громадян як суб'єктів господарювання.

Виділення невирішеної проблеми. Визначенню поняття «правового забезпечення» як самостійної категорії в юридичній літературі не приділяли достатньої уваги. Слід зазначити, що в теорії права також відсутнє поняття «правове забезпечення». Не містять офіційного тлумачення цього терміну ні юридичні словники, ні енциклопедії.

Мета наукової статті. Запропонована стаття має на меті здійснення теоретично-правового аналізу сутності правового регулювання та правового забезпечення підприємницької діяльності громадян, виявлення недоліків правового забезпечення діяльності громадян-підприємців, визначення шляхів удосконалення правового забезпечення.

Результати дослідження. Правове регулювання – це здійснення за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів та ін.) результативного, нормативно-організаційного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб [1, с 145]. Характерними ознаками правового регулювання, як виду соціального регулювання вважаються, по-перше, цілеспрямований, гарантовано-результативний характер, що являє собою нормативно-організаційне опосередкування суспільних відносин, їх державно владне та ціннісне нормування. По-друге, воно здійснюється за допомогою цілісної системи заходів, що забезпечують досягнення необхідних цілей (результатів), які ставив законодавець, видаючи юридичні норми.

Якщо аналізувати вище наведене визначення С.С. Алексєєва, то можна констатувати, що в його визначенні правового регулювання відсутній суб'єкт здійснення такого результативного, нормативно-організаційного впливу.

О.Ф. Скакун у своєму визначенні розширює поняття С.С. Алексєєва і зазначає, що правове регулювання – це здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона та розвиток [2, с.488], основною ознакою якого є його державно-владний характер тому, що в юридичних нормах держава вказує міру можливої та належної поведінки суб'єктів правовідносин, за невиконання якої вони несуть юридичну відповідальність.

Виходячи з положення, що правове регулювання господарської діяльності – це заснована на законодавстві діяльність держави щодо юридичного закріплення, упорядкування, розвитку та охорони суспільних відносин, які виникають у сфері господарювання, можна запропонувати визначення правового регулювання діяльності громадян-підприємців. Отже, правове регулювання діяльності громадян-підприємців, як різновид соціального регулювання являє собою один з найважливіших напрямків діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, що здійснюється за допомогою права та сукупності правових засобів і виявляється у цілеспрямованому і організуючому

впливі на підприємницьку діяльність громадян з метою її упорядкування, охорони, надання стабільності і створення відповідних умов для реалізації ними господарської діяльності.

Розуміючи важливість процесу правового регулювання підприємницької діяльності, необхідно зупинитися на деяких його важливіших проблемах. Так, виявлення об'єктивних вимог реформування економіко-правової сфери часто вимагає вжиття радикальних заходів. У більшості випадків такі явища є закономірними для перехідного періоду. Разом з цим суттєвого значення при цьому набувають суб'єктивне усвідомлення та адекватна оцінка таких об'єктивних закономірностей та їх дії. Реальні прояви об'єктивної необхідності, яка спричиняє свідому активну діяльність людей, в тому числі і законотворчу діяльність, в різних конкретних умовах можуть мати різні форми. Так, перш ніж отримати свій вираз у юридичній нормі, потреби об'єктивного процесу суспільного розвитку трансформуються у соціальній свідомості і психології. І в цьому розумінні право в його нормативному аспекті виступає в реальній суспільній практиці як явище суб'єктивне, що, зокрема, залежить від волі та свідомості людини. Суттєвого значення в цьому плані набуває співвідношення реальних суспільних відносин, явищ і процесів, що виявляються індивідуальною і колективною свідомістю, і можливості адекватного впливу на них з боку юридичних норм відповідно до загальних і конкретних, стратегічних і тактичних цілей, які переслідуються відповідною країною. Саме у цьому зв'язку виникають проблеми пріоритетів напрямів правового регулювання. Мова йдеться про співвідношення приватноправового і публічно-правового аспектів регулювання підприємницьких відносин. Е.П. Губин, П.Г. Лахно зазначили, що особливість підприємницької діяльності полягає у тому, що вона являє собою сферу взаємодії приватних і публічних інтересів у зв'язку з чим її регулювання здійснюється з використанням публічно-правових і приватноправових засобів [3, с.62]. Підприємницьке право відноситься до тих галузей права, для яких характерним є поєднання елементів публічного і приватного права. Отже, у ході здійснення громадянами підприємницької діяльності публічно-правові і приватноправові засоби нерозривно взаємодіють, при цьому публічно-правові засоби передують застосуванню приватноправових. Значить, правове регулювання діяльності громадян підприємців з використанням, як приватноправових, так і публічно-правових засобів здійснюється на підставі нормативних актів, які мають комплексний характер і містять норми, як приватного, так і публічного права. В Україні ця проблема набуває особливої актуальності у зв'язку із закріпленням у ст. 5 Господарського кодексу України (далі – ГК України) [4] положення, згідно з яким правовий господарський правопорядок формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів. В економічній сфері можливі три моделі правового регулювання: 1) приватноправова; 2) публічно-правова; 3) змішана [5, с. 123]. Вирішення проблеми знаходиться у змішаній моделі правового регулювання, коли природний приватний інтерес підприємця поєднується з інтересами суспільства, а держави, стимулюючи особистий інтерес і приватну ініціативу підприємця здійснює державне регулювання економікою.

Можна виділити чотири основні напрямки правового регулювання підприємницької діяльності громадян, яким кореспондують відповідні блоки нормативно-правових актів. Перший блок регулює порядок легітимації діяльності громадян-підприємців, заснування власної справи та управління відокремленим майном і організація праці, якщо підприємець має найманих працівників. Другий блок регулює відносини по «вертикалі»: між громадянином як суб'єктом господарювання, з однієї сторони, та органами державної влади і місцевого самоврядування, з іншої. Третій блок опосередковує відносини підприємця по «діагоналі», зокрема, з банками, та іншими кредитними організаціями, органами по валютному регулюванню і контролю. Четвертий блок регулює відносини між суб'єктами господарювання по «горизонталі» зі своїми партнерами по економічній діяльності: постачальниками, покупцями, перевізниками та ін.

Розкривши сутність поняття «правового регулювання», можна надати визначення поняття «правове забезпечення». Під правовим забезпеченням діяльності громадян-підприємців розуміється комплекс юридичних норм, закріплених у Конституції України, законодавчих, нормативно-правових актах і актах індивідуального характеру, які встановлюють правила поведінки громадян-підприємців при здійсненні ними господарської діяльності, а також визначають міру відповідальності за порушення цих правил. Якщо проаналізувати наведені вище два поняття можна дійти висновку, що правове регулювання здійснюється на підставі тих законів, підзаконних і нормативно-правових актів, які у своїй сукупності і складають правове забезпечення підприємницької діяльності громадян. Результативність правового регулювання залежить від ступеню досконалості та ефективності правового забезпечення. Отже, рівень правового забезпечення впливає на стан правового регулювання.

Поняття «правове забезпечення» як самостійна категорія має право на існування, тому що зміст правового забезпечення підприємницької діяльності громадян виявляється у чіткому, послідовному та неоднозначному визнанні та здійсненні органами державної влади і місцевого самоврядування повноважень щодо упорядкування правовідносин, які виникають у сфері реалізації громадянами конституційного права на підприємницьку діяльність і утворення дійової системи державних гарантій щодо підтримки та сприяння підприємницької діяльності громадян.

Правове забезпечення має два напрямки регулювання підприємницької діяльності громадян. Перший напрямок регламентує порядок реалізації громадянами свого права на підприємництво, визначаючи їх правовий статус – як суб'єктів господарювання. Другий - визначає цілі, організаційно-правові засоби і прийоми впливу держави на упорядкування відносин щодо здійснення громадянами підприємницької діяльності, Правове забезпечення створює те середовище, у якому діє підприємець, гарантуючи йому державний захист прав власності, рівність прав і свободу підприємницької діяльності, вільну і законну конкуренцію, державну підтримку.

Самостійність підприємця не безмежна, вона знаходиться під постійним регулюючим та координуючим впливом держави, яка не стоїть осторонь від регулювання економічних процесів, тому що підприємці, реалізуючі свій приватний інтерес, іноді, без державних регуляторів, можуть завдати значну шкоду державним та суспільним інтересам. Під час регламентації підприємницької діяльності громадян держава затверджує публічні засади, суспільні інтереси, одночасно поєднуючи їх з приватними інтересами підприємців.

Посиленню публічних засад у правовому регулюванні господарської діяльності свої дослідження присвятив В.К.Мамутов, який зазначив, що загальна характеристика господарського права зарубіжних країн свідчить, що публічно-правові засади були завжди присутні в правовому регулюванні господарської діяльності, а у ХХ ст. роль їх зросла і це стало одним з чинників зближення систем вказаного регулювання [6, с.83; 7, с.172; 8, с.5]. А на стику ХХ та ХХІ ст. ця тенденція отримала новий імпульс. Тому що у ряді європейських країн були прийняті нові кодифіковані акти, які регулюють господарські правовідносини. Зокрема, Комерційний кодекс Франції у 2000 р, Німецьке торгове уложення у 2004 р, Підприємницький кодекс Австрії, що набув чинності з січня 2007 р. Посилення публічно-правових засад в Україні виявилось у ГК України [4], таких законах у постановах уряду, як закон України «Про основні засади державної регуляторної політики» [9], закон України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» [10], Постанова КМУ «Про затвердження Положення про закупівлю товарів, робіт та послуг за державні кошти» [11] та ін. Участь держави у регулюванні господарськими правовідносинами повинно здійснюватися в рамках, визначених законодавством.

Правовідносини між державою та громадянами-підприємцями є комплексними і динамічними, змінюючись у часі. Вони можуть варіювати від співробітництва до конкуренції, від партнерства до антагонізму. У цих відносинах кожна сторона має істотну потребу в іншій. Держава має потребу в підприємцях оскільки їй необхідна ринкова система, матеріальні ресурси, поповнення бюджету, послуги і товари, що ними виробляються, У свою чергу підприємцям необхідна держава, оскільки їм необхідні закони, які містять правила господарської діяльності, її безпеки, захисту і стабільності, а також через функціонування монетарної системи, стабільної економічної та соціальної інфраструктури. Громадяни-підприємці покладаються на конституційний захист і державну підтримку їхньої діяльності, забезпечуючи при цьому насичення ринку товарами і послугами, зайнятість населення і підвищення життєвого рівня і виконання соціально-економічних програм розвитку.

Оскільки Україна перебуває на етапі становлення та розбудови стабільної ринкової економіки перед державою стоїть завдання створення як економічних, так і соціальних передумов, які б дозволили ефективно розвиватися підприємцям. Розвиток приватного підприємництва як організаційно-правової форми господарювання для нашої держави є одним із засобів усунення диспропорції на окремих товарних ринках і надання додаткових робочих місць, сприяє становленню та зростанню кількості власників, які самостійно забезпечують свій життєвий рівень, формування середнього класу як основи соціально-економічних реформ, насичення ринку товарами необхідної якості, зменшення безробіття, змінює життєві орієнтації значної частини населення, тобто розв'язує численні актуальні економічні, соціальні та інші проблеми/ Підприємницька діяльність громадян сприяє не тільки насиченню ринку необхідними товарами, а й підвищенню добробуту самих підприємців, що є однією з умов досягнення економічної стабільності в державі [12, с.401].

Станом на 2007 рік, за статистичними даними Європейського союзу, («European business» Eurostat, 2007, edition) [13, с. 44] відповідність кількісних показників розвитку малого підприємництва в Україні середньому рівню аналогічних показників в країнах Європи дозволяла зробити висновок про досягнення Україною цілей кількісного розвитку суб'єктів малого підприємництва. Але якщо оцінювати ефективність законодавства, що забезпечує цю сферу економіки, то Україна значно відстає від європейських держав. Є безумовно, у нас певні досягнення щодо правового забезпечення діяльності громадян-підприємців, чому сприяє наявність ГК України [4]. Але всіх проблем цей кодифікований акт не урегулював.

Сучасні умови господарювання потребують упорядкування та удосконалення національної правової системи, зокрема, прийняття ефективних господарських законів щодо правового забезпечення підприємницької діяльності громадян. Під ефективністю правового забезпечення діяльності громадян-підприємців слід розуміти наявність очікуваного (планового) результату від упровадження законодавства у сфері господарської діяльності громадян, досягнення поставленої мети у визначений термін за рахунок реалізації тих правових засобів, які визначені законом. Виходячи з цього визначення, змістом

ефективності господарських законів щодо правового забезпечення діяльності громадян-підприємців є реалізація комплексу професійно розроблених правових засобів для досягнення наступних цілей: підвищення спроможності економіки, насичення внутрішнього ринку споживчими товарами національного виробництва, забезпечення соціального захисту громадян, завоювання зарубіжних ринків, світового економічного впливу, кваліфікованої роботи апарату управління у сфері державного регулювання господарською діяльністю громадян. Господарське законодавство зобов'язано забезпечити конкурентноспроможне виробництво на сучасному технічному рівні, експорт виробів і продукції, планове зростання долі середнього і малого бізнесу у виробництві валового національного продукту країни. Законодавча ефективність економіки досягається як за рахунок оптимального змісту законів і мінімізації негативних наслідків при їх реалізації, так і за наявності конструктивного економіко-правового механізму із забезпечення виконання урядових, галузевих та регіональних цільових програм [14, с.48].

Академік НАН України, НАПрН України В.К. Мамутов з цього приводу зауважив, що про недоліки нашого українського законотворчого процесу йдеться багато, але наукових досліджень із переконливими висновками щодо вдосконалення цього процесу мало. А ті що є, впроваджуються слабо. Тим часом від якості цього процесу залежить якість законів, їх обґрунтованість і ефективність [8, с.9].

Досліджуючи ефективність правового забезпечення діяльності громадян – підприємців, в юридичній літературі виділяють типові його недоліки, до яких відносяться: невизначеність пріоритетності законодавчих актів щодо регулювання підприємницької діяльності, постійні зміни і доповнення до законів; нестабільність та внутрішня суперечливість законодавчих актів та окремих їх норм, щодо регулювання підприємницьких відносин; диспропорція у співвідношенні законів і підзаконних актів, їх декламаційність і відсутність у багатьох законах механізмів їх реалізації; недооцінка питань, пов'язаних з реалізацією прав і свобод людини і громадянина, гарантованих міжнародними конвенціями, що були підписані і ратифіковані Україною у встановленому порядку [15, с.12; 8, с.9].

Як результат, всі ці негативні явища загострилися під час світової економічно-фінансової кризи, що призвело до тінізації діяльності громадян - підприємців. Темпи зростання кількості громадян-підприємців за останні два роки значно знизилися. Наприклад, у місті Горлівка Донецької області за офіційними даними на кінець 2008 було зареєстровано 11377 фізичних осіб –підприємців [16]. А на кінець 2010 р. їхня кількість збільшилася всього на 496 осіб і досягла кількості - 11873 [17].

Аналіз наукової літератури щодо причин тінізації підприємницького сектору господарювання показав, що чинниками цього негативного явища виступають: по-перше, відставання правового регулювання від реального стану відносин, що складаються у сфері господарювання і недосконалість правового забезпечення державного регулювання підприємницької діяльності; по-друге, дисбаланс позитивних і негативних моментів у легальному виконанні своїх обов'язків підприємцями і державою своїх функцій; по-третє, відсутність ефективної системи державного та громадського контролю за економічними процесами в країні; по-четверте, ускладненість і об'ємність нормативної бази, по-п'яте, інерційність органів влади та недостатність рівня кваліфікації посадових осіб, які мають повноваження у сфері регуляторної діяльності; по-шосте, недостатність обізнаності підприємців щодо своїх прав і обов'язків [18, с. 356].

Висновки та пропозиції. Підбиваючи підсумки дослідження, можна дійти висновку, що вище зазначені проблеми правового забезпечення вимагають негайного вжиття заходів щодо детінізації цього сектору господарювання. З цією метою, необхідно, по-перше, створення ефективної, дійової системи державної підтримки громадян-підприємців, яка визначає правові основи прозорості і неупередженої фінансово-кредитної політики, наприклад, з надання довгострокових і по-можливості безвідсоткових кредитів. По-друге, державне регулювання, як діяльність держави має спрямовуватися на створення сприятливого клімату для підвищення рентабельності діяльності громадян-підприємців з метою виконання ними основної суспільно-економічної функції – насичення ринку якісними товарами першої необхідності, поповнення бюджету і надання нових робочих місць найманим працівникам. По-третє, проведення комплексу організаційних заходів з метою вжиття механізмів державного і громадського захисту підприємців від ненормативного втручання посадових осіб у підприємницьку діяльність громадян.

РЕЮМЕ

У статті здійснено дослідження сутності правового регулювання і запропоновано визначення поняття правового забезпечення підприємницької діяльності громадян, виявлені проблеми правового забезпечення та намічено ряд перспективних шляхів їх подолання.

Ключові слова: правове регулювання, правове забезпечення, підприємницька діяльність громадян, удосконалення господарського законодавства.

РЕЮМЕ

В статье рассмотрено соотношение правового регулирования и предложено определение понятия правового обеспечения предпринимательской деятельности граждан, выявлены проблемы правового обеспечения и разработано ряд перспективных направлений их решения.

Ключевые слова: правовое регулирование, правовое обеспечение, предпринимательская деятельность граждан, усовершенствование хозяйственного законодательства.

SUMMARY

The complex analysis of term "legal regulation" and the term of "legal support" have been shown. The problems concerning a legal support to the entrepreneurs in Ukraine have been defined and a range of their solutions have been appointed.

Key words: legal regulation, legal support, activity of citizens – entrepreneurs, improvement of the economic legislation

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

- 1 Алексеев С.С. Теория права. – М.:Изд-во БЕК,1994. – 224 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / Підручник / Пер. з рос. Х.:Консум, 2001. – 656 с.
3. Предпринимательское право Российской Федерации /Отв.ред. Е.П. Губин, П.Г.Лахно. – М.:Юристъ, 2003. – 1001 с.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. –№ 18. – Ст.144
5. Прилуцький Р. Моделі правового регулювання сфери господарювання і фінансово-економічна криза в Україні // Право України. – 2010. –№ 6. – с.122–128
6. Мамутов В. Посилення публічних засад у правовому регулюванні господарської діяльності // Право України. – 2009. – № 9. –с. 83–94
7. Мамутов В.К.Чувпило О.О. Господарче право зарубіжних країн. – К., 1996. – с.351.
8. Мамутов В. Загальні проблеми науки господарського права на стику ХХ і ХХІ століть // Право України. – 2010. – № 8. – с. 4–12
- 9 Про основні засади державної регуляторної політики. Закон України від 11.09.03 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 9. – Ст. 79
- 10 Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб. Закон України від 15.12.05 р. //Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 14. – Ст. 118
- 11 Про затвердження Положення про закупівлю товарів, робіт та послуг за державні кошти Постанова КМУ від 17.10.08 р.
12. Правові засади розвитку індивідуального підприємництва // Теоретичні та практичні проблеми правового забезпечення соціально-економічного та політичного розвитку суспільства і держави Монографія В.Ф. Опришко, Ф.П. Шульженко та ін. – К.: КНЕУ, 2006 р –702 с
13. «European business» Eurostat, 2007, edition. [Електронний ресурс] – Режим доступу [http:// wto.inform.org.ua/Lyapin.doc](http://wto.inform.org.ua/Lyapin.doc).
14. Коростей В.Господарське законодавство – основа ефективної економіки // Право України. –2005. –№ 8. – с.48–52
15. Гарагонич О.В., Бисяга Ю.М. Правове регулювання підприємницької діяльності в Чеській та Словацькій республіках. – Ужгород «Ліра», 2005 р. – 176 с.
16. Рішення Горлівської міської ради від 29.12.08 р. Про Програму підтримки малого підприємництва в місті Горлівка на 2009-2010 роки
17. Рішення Горлівської міської ради від 24.12.2010 р. Про Програму підтримки малого підприємництва в місті Горлівка на 2011-2012 роки
18. Політико-правове регулювання підприємництва в Україні: теорія і практика: Монографія / Варналій З.С. Кампо В.М., Мазур І.І., Миронова Г.А. та ін. / за ред.. Варналія З.С., Кампо В.М. – К.:Знання України, 2005 р. –380 с.

УДК 349.222

**ТРУДОВИЙ ДОГОВІР ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК СТРУКТУРИЗАЦІЇ
І СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЕЛЕМЕНТНОГО СКЛАДУ ПРЕДМЕТА ТРУДОВОГО ПРАВА
УКРАЇНИ**

Ярчук В.С., здобувач ад'юнктури Харківського національного університету внутрішніх справ, співробітник Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Будь-яке наукове дослідження повинне містити пропозиції «de lege ferenda» щодо прийняття нового нормативного акта, внесенню тієї чи іншої новели в чинне законодавство, по-новому орієнтувати судову, адміністративну, профспілкову практику тощо [1, с. 27–28]. Цей вагомий методологічний

© Ярчук В.С., 2011

висновок отримав своє логічне продовження на рівні сучасної доктрини. Зокрема С. Борщова, небезпідставно розмірковуючи над феноменом «взаємозалежності якості правотворчих процедур та рівня правосвідомості», конгеніально висновує, що «наукові прогнози можуть створювати ідеальну модель реально можливих майбутніх правових відносин» [2, с. 179]. У цьому ж аспекті слід кваліфікувати висловлений в науці висновок про те, що рух від «фактичного» до «нормативного» являє собою «процес», «лінію розвитку», у межах яких «формується право і результатом яких є норми права» [3, с. 131–132]. Справді, будучи продуктом свідомості, вольовій діяльності людей, юридичні норми «відтворюють не лише безпосередньо наявну дійсність, але і окреслюють ідеальну модель реально можливих майбутніх суспільних відносин. Законодавець заздалегідь планує модель правових відносин, яка, на його думку, повинна відповідати інтересам всього суспільства. Ця модель не є довільною, а є віддзеркаленням об'єктивних закономірностей практичного життя людей. Таким чином, правові норми не тільки закріплюють, регулюють і охороняють існуючі суспільні відносини, але і проєктують ті відносини, які повинні сформуватися в майбутньому відповідно до інтересів суспільства» [2, с. 179]. Отож, з'ясування означеного «прогностичного» аспекту під час дослідження правових норм, у тому числі і центрального правового інституту галузі трудового права України — інституту трудового договору, є важливою і невід'ємною складовою наукового дослідження. Означене наглядно свідчить про гостру актуальність проблематики трудового договору в сучасних умовах і нагальність її глибокої теоретичної розробки. До того ж, означені питання потребують опрацювання задля належного подальшого закріплення норм інституту трудового договору у змісті нового Трудового кодексу, проєкт котрого пройшов вже друге слухання у Верховній Раді України 01.10.2008 [4] (далі — ТКУ), а найближчим часом Кодекс планується до остаточного розгляду і прийняття Парламентом.

Правовий інститут являє собою основний елемент в структурі галузі права, є первинним самостійним галузевим структурним підрозділом, де правові норми групуються за своїм юридичним змістом. Юридичні норми утворюють галузь не безпосередньо, а, як відомо, через певні правові інститути. Правовий інститут — це органічна частина галузі права, що регулює самостійний вид однорідних суспільних відносин. У цьому аспекті інститут трудового договору являє собою законодавчо впорядковану сукупність (систему) правових норм, котрі регламентують порядок та умови укладення трудового договору, зміни його умов та припинення дії останнього [5, с. 435–436].

Проблемам, пов'язаним із розвитком і вдосконаленням норм — складників правового інституту трудового договору, присвячені розробки численних науковців, зокрема: Александрова М.Г., Болотіної Н.Б., Венедіктова В.С., Гінцбурга Л.Я., Гончарової Г.С., Жернакова В.В., Зайкіна О.Д., Зуба І.В., Іншина М.І., Козак З.Я., Лавріненка О.В., Лазор Л.І., Лазора В.В., Лівшиця Р.З., Сироватської Л.А., Ставцевої А.І., Пашкова О.С., Мацюка А.Р., Пилипенка П.Д., Прокопенка В.І., Проскурякова П.Д., Процевського О.І., Ротаня В.Г., Хуторяна Н.М., Ярошенка О.М.

Відаючи належне наявним науковим розробкам і отриманим указаними дослідниками вагомим, науково значущим результатам, зазначимо, що в силу багатогранності проблематики інституту трудового договору деякі питання потребують додаткового опрацювання, а наявні доктринальні напрацювання і запропоновані розробниками нового Трудового кодексу України підходи — узагальнення, систематизації, уточнення і критичного осмислення. Серед іншого, на сучасному етапі — завершення роботи над новим Трудовим кодексом України — потребує теоретичного опрацювання *питання щодо ролі і значення трудового договору як центрального правового інституту трудового права та специфічного за галузевою належністю двостороннього договірної акту під час легального визначення у новому Трудовому кодексі України меж і внутрішньої структури предмета трудового права*. З'ясування означеного питання, а саме це і є завданням, яке поставлено автором даної наукової розробки, має вагоме теоретичне значення як для подальшого розвитку доктрини трудового права, так і для належного здійснення нормопроектувальної діяльності, що, своєю чергою, є запорукою досконалості, ефективності майбутніх норм трудового вітчизняного законодавства.

Наявна система трудового права, справедливо наголошує Н.Б. Болотіна, «не є застиглим конгломератом правових норм, вона — динамічна, розвивається під впливом нових економічних і соціальних відносин і зазнає змін... Трансформація системи трудового права під впливом процесів інтеграції, диференціації, поширення сфери правового регулювання тягне за собою зміни системи трудового законодавства... слід визнати, що прийняття нового Трудового кодексу — нагальна потреба нинішнього стану суспільних відносин у сфері застосування праці, і в його структурі має знайти відображення структура сучасного трудового права, яка відповідає принципам демократичного суспільства і соціальної ринкової економіки» [6, с. 81–82]. У сучасних умовах соціалізації права [7, с. 171] спостерігається наростаюча тенденція диверсифікації (розширення меж, змісту) предмета галузі трудового права [8, с. 46–47], що є цілком природним явищем у контексті сучасної трансформації як національної правової системи, так і масштабних світових глобалізаційних процесів. Означена тенденція не могла залишитися осторонь під час розробки проєкту нового Трудового кодексу України, а відтак цілком обґрунтовано в ст. 2 «Відносини, що регулюються Трудовим кодексом України» розробниками ТКУ здійснена спроба закріпити сферу дії (предмет правового регулювання) норм цього Кодексу, зрештою, і самої галузі трудового права. У цій статті йдеться про те, що «цей Кодекс регулює відносини

щодо: реалізації права на працю; працевлаштування; умов праці; організації та управління працею; професійного навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації; забезпечення договірного регулювання умов праці; відповідальності роботодавців і працівників; вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів; нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства; інших питань, визначених цим Кодексом».

Безумовно, віддаючи належне докладним зусиллям розробників ТКУ, наразі слід звернути увагу на наявну очевидну структурно-логічну і термінологічну суперечливість перелічених у ст. 2 ТКУ різновидів суспільних відносин, що мають регулюватися новим кодексом. Узагалі важко погодитися з тим, що термінізація тих чи інших видів (груп) суспільних відносин у Основному Законі трудового права — трудовому кодексі може здійснюватися шляхом вказівки, наприклад, на «відносини щодо... умов праці» і водночас «відносини щодо... забезпечення договірного регулювання умов праці», або застосування таких доволі близьких за суттю, практично ідентичних за своїм змістом формулювань, як-от «вирішення трудових спорів» та «розв'язання індивідуальних і колективних трудових спорів» чи, скажімо, зазначення при цьому на те, що даний акт «регулює відносини щодо... інших питань, визначених цим Кодексом». Такий підхід значно ускладнить правозастосовну діяльність та потенційно, на наше переконання, призведе до зниження рівня правових гарантій найманого працівника, можливості «маніпулювати» нормами ТКУ на користь більш «сильнішої» сторони трудових відносин — роботодавця. Усе це є категоричне неприйнятними явищами і майбутній ТКУ має попереджати, а не спонукати в означений вище спосіб виникнення таких негативних явищ на практиці.

Не є вдалим, з огляду на змістовну «розмитість» і концептуальну хибність, і використання розробниками проекту в ст. 2 ТКУ вказівки на те, що «цей Кодекс регулює відносини щодо: реалізації права на працю...». Законотворці наразі формально керувалися приписами ст. 43 Конституції України, де проголошено, що «кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується», а на державу покладено обов'язок «створювати умови для повного здійснення громадянами права на працю...». Утім, як на нас, то проголошене в Конституції України та ст. 2 чинного КЗпП України (від 10.12.1971) право на працю в сучасних умовах, у силу передусім наявних у країні масштабів і структури безробіття, доволі високого рівня бідності населення, неналежного стану захисту соціально-економічних прав людини, у тому числі і у сфері найманої праці [9, с. 52–53], уже тривалий період належним чином не гарантується державою й, крім того, таке право за своєю природою не «стикується» із багатьма засадами ринкової економіки, що нині розбудовується в Україні. Надто зауважимо, право особи на працю, у силу розмаїття видів трудової діяльності людини, може бути реалізоване в найрізноманітніших формах і сферах, як-от: трудова діяльність самозайнятих осіб, проходження «напівмілітаризованої» служби в системі органів внутрішніх справ України, військової служби в Збройних Силах, шляхом виконання роботи за цивільно-правовими договорами про працю (договір підяду, перевезення, авторський договір, договір доручення тощо), зрештою, і заняття підприємницькою діяльністю можна кваліфікувати як форму (сферу) реалізації особою конституційного права на працю. Якщо слідувати логіці підходу розробників ТКУ (ст. 2), то виходить, що, окрім відносин з «...працевлаштування; умов праці; організації та управління працею; професійного навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації; забезпечення договірного регулювання умов праці; відповідальності роботодавців і працівників; вирішення індивідуальних та колективних трудових спорів; нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства; інших питань, визначених цим» цей Кодекс регулює ще і таку окрему групу суспільних відносин, як відносини «щодо реалізації права на працю»? Але очевидним є те, що всі попередньо перелічені суспільні відносини так чи інше органічно пов'язані між собою, позаяк в одних випадках передують, у інших — супроводжують і (або) витікають, і тому по суті поглинаються змістом такого загального терміну, як «відносини щодо реалізації права на працю». Тому є достатні підстави, аби вважати запропонований наразі розробниками ТКУ підхід тавтологічним за суттю.

Недосконалість ст. 2 ТКУ полягає також і в тому, що сфера застосування його норм, з огляду на вказане вище, не може бути взагалі належне конкретизована (окреслена) шляхом вказівки на те, що «цей Кодекс регулює відносини щодо: реалізації права на працю...». Такі відносини є в силу їхньої різноманітної природи предметом регулювання не лише норм трудового права і тому наразі постає питання — що є головним критерієм виокремлення із загального масиву суспільних відносин, що регулюються трудовим законодавством України? На наш погляд, лише трудові відносини, що виникають у результаті і реалізуються на підставі укладеного трудового договору регулюються нормами трудового права. Укладення трудового договору є лише однією, хоча і основною, формою реалізації громадянами конституційного права на працю. А тому під час легального встановлення сфери поширення норм Трудового кодексу України основним видом суспільних відносин мають стати індивідуально-трудова відносини, що виникають на підставі такого двостороннього договірного акту як трудовий договір, та реалізація котрих забезпечується серед іншого нормами відповідного правового інституту, який посідає центральне місце в системі трудового права України, — правового інституту трудового договору. Водночас тут слід взяти до уваги і те, що індивідуально-трудова відносини за своєю структурною

організацією складними і охоплюють низку субвідносин, як-от: робочого часу і часу відпочинку, організації та охорони праці, оплати праці та відповідальності сторін трудового договору.

Система галузі права, у т.ч. і трудового, це «закономірно послідовна, повна і внутрішньо узгоджена сукупність складових, основу якої становить правовий інститут. Вона значною мірою зумовлена принципами права» [10, с. 15]. У той же час, інститут права, зазначає авторитетний теоретик права М.В. Цвік, це «група взаємопов'язаних юридичних норм», що регулюють окремий вид суспільних відносин і є елементом системи права. За сучасною теорією права правові інститути визнанні неоднорідними за своїм значенням, оскільки прийнято їх диференціювати за структурно-функціональним критерієм на: генеральні інститути, основні інститути, субінститути та одноелементні інститути [11, с. 32–37], а також комплексні [12, с. 107], міжгалузеві функціональні інститути [13, с. 6–7]. Стосовно останнього, то прикладом може слугувати інститут державної служби, про який пише, зокрема, М.І. Іншин: «Державна служба як правовий інститут регулює діяльність державних службовців, котрі на професійній основі виконують завдання і функції державно-організованого суспільства. Урахування цього концептуального положення дозволяє визначити поняття правового інституту державної служби як системи правових норм різних галузей національного права, що регулюють відносини в сфері організації і функціонування державної служби, визначають порядок здійснення державними службовцями на професійній основі своїх посадових обов'язків із метою виконання завдань і функцій державно-організованого суспільства. Звідси правовому регулюванню мають підлягати три узагальнені сфери в системі державної служби України: формування системи державної служби; створення статусу державного службовця і гарантій його здійснення; механізм проходження державної служби» [14, с. 50]. Але інколи в науці зустрічається таке тлумачення поняття правового інституту, яке важко віднести до будь-якої із зазначених груп правових інститутів. Так, наприклад, В.С. Ковальський і І.П. Козінцев зазначають: «Під спеціальною (комплексною) кодифікацією розуміють упорядкування тих нормативно-правових актів, що регулюють той чи інший правовий інститут (наприклад, Повітряний, Митний кодекси)» [15, с. 167]. З таким підходом важко погодитися, адже в кодексах містяться десятки правових інститутів, норми яких структуровані у відповідних статтях цих актів. Разом із тим, як уявляється, необхідно розрізняти правовий інститут як сукупність правових норм, що регулюють певний вид суспільних відносин, та правову категорію як загальнотеоретичне абстрактне поняття, яке виражає певні закономірності в правовій організації різних суспільних відносин. Відповідно правовий інститут є «пов'язаним із галуззю права, а в правовій категорії такого зв'язку немає і вона знаходиться «над» системою права» [16, с. 12]. Керуючись означеними теоретичними положеннями, слід зазначити, що правовий інститут трудового договору є генеральним галузеутворюючим і складним інститутом, а його норми, що структуровані за окремими підінститутами (субінститутами), зважаючи на те, що об'єктом їхнього безпосереднього регулювання виступають саме індивідуально-трудова відносини, посідають центральне місце в структурі системи трудового права. З огляду на таке значення інституту трудового договору, вважаємо за доцільне розробити і прийняти спеціальний закон про трудовий договір на кшталт того як це було зроблено в 90-х рр. ХХ сторіччя, зокрема, в Естонії. Загальна структура такого Закону вбачається нам наступною: загальні положення [17, с. 391; 18, с. 192–193; 19, с. 102–103]; порядок укладення трудового договору; внутрішній трудовий розпорядок, права та обов'язки сторін; зміна трудового договору; порядок та умови припинення дії трудового договору [20, с. 392–393]; особливості порядку вирішення трудових спорів, пов'язаних з виникненням, зміною та припиненням трудового договору.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що правовий інститут трудового договору і самий трудовий договір як специфічний договірний акт, організаційно-правова форма реалізації особою конституційного права на найману працю виступають детермінантою і основною критеріальною ознакою під час установа змісту і структуризації предмета трудового права, визначення сфери дії норм нового Трудового кодексу України [21, с. 194; 22, с. 184–185]. Означені вище висновки доцільно врахувати не лише під час «конструювання» змісту ст. 2 ТКУ, а і в інших випадках: зокрема для з'ясування обґрунтованості розміщення в главі 10 Книги III норм, котрі регулюють загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також у главі 5 Книги IV ТКУ норм про особливості трудових відносин членів виробничих кооперативів. Останні суспільні відносини, на наш погляд, взагалі не мають безпосереднього відношення ані до предмета галузі трудового права, ані до сфери дії норм законодавства України про працю, у тому числі і тих, що розміщені в ТКУ. Наразі не зайвим було б дослухатися розробникам ТКУ до сентенцій відомої вітчизняної дослідниці Н.М. Хуторян: «Стабільність кодексу — одна з ознак його високої якості. Тільки якісний кодекс може протягом тривалого часу залишатися стабільним. Тому забезпечення стабільності кодексу є одним із найважливіших завдань кодифікації... Трудовий кодекс повинен адекватно відображати процеси, що відбуваються в суспільстві, тому в чому його стабільність безпосередньо залежить від стабільності суспільно-економічних процесів на даному етапі розвитку нашої держави. Потреби соціально-економічного характеру обов'язково викликатимуть зміни в законодавстві, в тому числі і у Трудовому кодексі. Тому йдеться не про абсолютну, а про відносну (розумну) стабільність нового Кодексу. Однією з цілей кодифікації є досягнення якості кодексу, від чого значною мірою залежить ефективність його дії. Якість кодексу визначається його змістом...

Нечіткість формулювання статей Кодексу, складність їх побудови, відсутність легальних визначень юридичних понять, інші недосконалості форми кодексу — це потенційне джерело порушень законодавства, а отже, і виникнення трудових спорів. Ясність, точність формулювань, доступність для сприйняття норм кодексу забезпечується рядом прийомів, що застосовуються при його підготовці...» [23, с. 9–10]. Отож, в означеній частині проект нового Трудового кодексу України нагально потребує доопрацювання з урахуванням висловлених у цій розробці зауважень та пропозицій.

РЕЗЮМЕ

У статті проаналізовано теоретичний і законотворчий аспекти центрального правового інституту трудового права — інституту трудового договору, а також здійснено аналіз проекту нового Трудового кодексу України. Автором обґрунтовано низку пропозицій щодо удосконалення положень нового Трудового кодексу у частині застосування трудового договору під час здійснення нормативної структуризації і систематизації елементного складу предмета вітчизняного трудового права.

Ключові слова: трудовий договір, законодавство, трудове право, конституційне право.

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы теоретический и законотворческий аспекты центрального правового института трудового права — института трудового договора, а также осуществлен анализ проекта нового Трудового кодекса Украины. Автором обоснованы ряд предложений относительно усовершенствования положений нового Трудового кодекса в части применения трудового договора во время осуществления нормативной структуризации и систематизации элементного состава предмета отечественного трудового права.

Ключевые слова: трудовой договор, законодательство, трудовое право, конституционное право.

SUMMARY

In article theoretical and legislative aspects of the central legal institute of the labour law — to institute of the labour contract are analysed, and also the analysis of the project of the new Labour Code of Ukraine is carried out. By the author are proved a number of offers concerning improvement of positions of the new Labour Code regarding application of the labour contract during realisation of standard structurization and ordering of element structure of a subject of the domestic labour law.

Keywords: labor contract, legislation, employment law, constitutional law.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Гинцбург Л.Я. Социалистическое трудовое правоотношение: монография / Л.Я. Гинцбург. — М.: Наука, 1977. — 174 с.
2. Борщева Е.В. Взаимозависимость качества правотворческих процедур и уровня правосознания / Е.В. Борщева // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. — 2006. — № 1. — С. 179–181.
3. Неновски Н. Право и ценности / под ред. В.Д. Зорькина. — М.: Прогресс, 1987. — 246 с.
4. Проект Трудового кодексу України від 04.12.2007 за реєстраційним № 1108 // Режим доступу: gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511.
5. Ярчук В.С. Інститут трудового договору в системі трудового права / В.С. Ярчук // Теоретичні та практичні проблеми реалізації прав людини у сфері праці і соціального забезпечення: тези доповідей та наукових повідомлень учасників II Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Харків, 8–9 жовтня 2010 р.) / за ред. В.В. Жернакова. — Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2010. — С. 434–436.
6. Болотіна Н.Б. Трудове право України: підр. / Н.Б. Болотіна. — К.: Вікар, 2003. — 725 с.
7. Лавріненко О.В. Соціалізація права як вирішальний чинник розвитку правової системи України / О.В. Лавріненко, В.С. Ярчук // Розвиток господарсько-правового забезпечення сучасної економіки: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 27 жовтня 2006 р.): у 2 ч. — Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2006. — Ч. 1. — С. 170–171.
8. Лавріненко О.В. Тенденція диверсифікації предмета трудового права в контексті сучасної трансформації правової системи України / О.В. Лавріненко, П.Д. Проскуряков, В.С. Ярчук // Розвиток наукових досліджень '2006: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 27–29 листопада 2006 р.). — Полтава: Вид-во «ІнтерГрафіка», 2006. — Т. 3. Державне управління та право. — С. 42–47.
9. Проскуряков П.Д. Забезпечення соціально-економічних прав людини як ідеологічна парадигма сучасного розвитку правової системи України / П.Д. Проскуряков, В.С. Ярчук // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2007. — № 1. — С. 52–62.
10. Аграрне право України / за ред. О.О. Погрібного: підр. — К.: Істина, 2005. — 372 с.
11. Лучин В.О. Конституционные институты // Современный конституционализм (по материалам советско-британского симпозиума). — М., 1990. — С. 29–41.
12. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні: монографія / Н.Б. Болотіна. — К.: Знання, 2005. — 381 с.

13. Поленина С.В. Взаимодействие системы права и системы законодательства в современной России // Государство и право. — 1999. — № 9. — С. 3–9.
14. Іншин М.І. Правове регулювання службово–трудоxих відносин в Україні: монографія / М.І. Іншин. — Харків: Вид–во Нац. ун–ту внутр. справ, 2004. — 337 с.
15. Ковальський В.С. Правотворчість: теоретичні та логічні засади: монографія / В.С. Ковальський, І.П. Козінцев. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 192 с.
16. Беляневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): монографія. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 368 с.
17. Ярчук В.С. Трудовий договір в умовах становлення ринкової економіки в Україні: проблемні питання дефінування та онтолого–правової характеристики / В.С. Ярчук // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. — 2009. — Вип. 2. — С. 388–393.
18. Ярчук В.С. Поняття трудового договору, його роль та значення в системі сучасного трудового права України / В.С. Ярчук // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2009. — № 3. — С. 189–194.
19. Ярчук В.С. Законодавче визначення сторін трудового договору як важливий напрям удосконалення сучасної терміносистеми трудового права / В.С. Ярчук // Господарсько–правове забезпечення розвитку економіки України в період економічної кризи: збірник доповідей та тез повідомлень учасників господарсько–правової секції № 2 «Господарсько–правове забезпечення розвитку економіки України в період економічної кризи» всеукраїнської науково–практичної конференції (м. Донецьк, 27 листопада 2009 р.) / ред. кол. М.Л. Шелухін, Б.В. Деревянко, Ю.О. Серебрякова: у 2 ч. — Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. — Ч. 2. — С. 101–103.
20. Ярчук В.С. Спеціальні норми, що регулюють припинення трудових відносин, як складник галузевого інституту трудового договору: проблеми термінізації та шляхи вдосконалення механізму їхньої практичної реалізації / В.С. Ярчук // Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. — 2010. — Вип. 1. — С. 390–393.
21. Ярчук В.С. Інститут трудового договору: історія становлення та проблеми нормативної структуризації в новому Трудовому кодексі України / В.С. Ярчук // Трудове право та проблеми соціального захисту населення в контексті правової держави: матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції, (м. Харків, 24–25 вересня 2010 р.) / за ред. проф. В.С. Венедіктова. — Харків: Українська асоціація фахівців трудового права; Харківський економіко–правовий університет, 2010. — С. 193–194.
22. Ярчук В.С. Інститут трудового договору та сфера дії норм трудового законодавства України: проблеми сучасної галузевої кодифікації / В.С. Ярчук // Господарсько–правове, цивільно–правове та фінансово–правове забезпечення розвитку економіки України: збірник доповідей та тез повідомлень учасників Всеукраїнської науково–практичної конференції. Секція 2: Цивільно–правове забезпечення розвитку економіки України, (м. Донецьк, 26 листопада 2010 р.): у 2 ч. — Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка; ТОВ «Цифрова фотографія», 2010. — Ч. 2. — С. 183–185.
23. Хуторян Н.М. Передмова // Кодифікація трудового законодавства України: монографія / Хуторян Н.М., Лаврів О.Я., Вишновецька С.В. [та ін.]; за ред. Н.М. Хуторян, М.І. Іншина, С.М. Прилипка та О.М. Ярошенка. — Харків: ФІНН, 2009. — С. 6–13.

РЕЦЕНЗІЇ

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ¹

Ляшенко В.І., завідувач відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва Інституту економіки промисловості НАН України, д.е.н., професор

Проблема участі країн із перехідною економікою у суперечливому процесі економічної глобалізації є однією з актуальних, але недостатньо розроблених у сучасній економічній науці. Однак нагальні соціально-економічні проблеми та необхідність реалізації моделі інноваційного економічного розвитку потребують активізації входження трансформаційних суспільств у процес економічної глобалізації. Адже тільки спираючись на тісне співробітництво з іншими країнами світу та міжнародними економічними організаціями, можна успішно долати труднощі трансформаційного періоду, пов'язані з переходом до принципово нової економічної системи, структурною перебудовою економіки, підвищенням конкурентоспроможності зазначених країн.

Таким чином, актуальність зазначеного навчально-методичного комплексу під загальною редакцією Ю.В. Макогона обумовлена метою концептуального обґрунтування ефективної міжнародної та зовнішньоекономічної доктрини перехідних суспільств, зокрема України. Зазначене вище визначає актуальність проблеми, її практичне значення для успішного розвитку економіки країн із перехідною економікою й обумовлює вибір теми даного дослідження.

Центральною та найбільш дискусійною проблемою сучасної регулятивної системи є проблема місця і ролі в ній держави, що традиційно асоціюється зі здатністю чи нездатністю країни розробляти і реалізувати незалежну національну економічну політику. І якщо до останнього часу за масштабами і якістю регулятивного впливу державі належало домінуюче положення, то у теперішніх умовах функціонування національних економік усе виразнішою стає тенденція «розмивання» економічного суверенітету держав. Це, безперечно, зумовлено глобалізаційним процесом, який включає науково-технологічні, політичні, економічні та соціальні складові і виводить міжнародну економіку на вищий рівень її розвитку та регулювання із системною інтернаціоналізацією умов і сфер людської життєдіяльності.

Основне протиріччя світового господарства на етапі економічної глобалізації проявляється у суперечливій взаємодії процесів регіоналізації та відтворення у планетарних масштабах. Наведено додаткові аргументи щодо переходу світового господарства на якісно новий рівень розвитку – економічну глобалізацію саме на початку 80-х років минулого століття. Елементами понятійного апарату щодо економічної глобалізації слід вважати також фактори прискорення цього процесу (науково-технологічний, виробничо-технічний, правовий, соціологічний, екологічний).

¹ Навчально-методичний комплекс «Міжнародна економічна діяльність України» колективу авторів: Макогона Ю.В. – д.е.н., професора, завідувача кафедри «Міжнародна економіка» Донецького національного університету, завідувача сектором Інституту промисловості НАН України, директора Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень в м. Донецьку; Громенкової С.В. – к.е.н., доцента кафедри «МЕ» ДонНУ; Кравченко В.О. - к.е.н., доцента кафедри «МЕ», докторанта ДонНУ; Медведкіної Є.О. - к.е.н., доцента кафедри «МЕ» ДонНУ, докторанта НІСД; Медведкіна Т.С. - к.е.н., доцента кафедри «МЕ» ДонНУ, докторанта ІЕП НАН України під загальною редакцією д.е.н., професора Ю.В. Макогона

На основі дослідження суперечливого процесу включення країн із перехідною економікою у глобальну економіку встановлено зв'язок між результативністю реформування у зазначених країнах та активізацією їх входження у світовий глобальний простір. Здійснено аналіз різних моделей інтеграції перехідних суспільств у світове господарство.

В цілому, можна зробити висновок про те, що навчально-методичного комплексу «Міжнародна економічна діяльність України» під загальною редакцією д.е.н., професора Макогона Ю.В. має високий рівень наукової значущості та результати можуть бути використано при формуванні навчально-методичного забезпечення за фаховим спрямуванням «Міжнародна економіка».

ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ*

Петенко І.В., доктор економічних наук, професор, Донецький державний університет управління

На сучасному етапі суспільного розвитку відбуваються значні трансформації, пов'язані зі змінами пріоритетів у стратегії економічного розвитку, з новими підходами у дослідженні теоретичних аспектів і практики господарювання. В історичному аспекті економічна наука має свої особливості, що обумовлено її безпосередніми зв'язками не тільки з динамікою суспільних змін, а й необхідністю діяти на випередження технічного прогресу. Поява нових сфер діяльності і засобів виробництва, модернізація технологічних процесів піднімають питання зміни ролі людини в управлінні зазначеними виробничими, економічними, соціальними та іншими процесами розвитку суспільства. З розвитком науки змінювались і погляди вчених економістів на продуктивні здібності людей, що обумовило виділення людського чинника як особливої категорії в економічній теорії.

Ефективність функціонування людського капіталу є актуальною проблемою дослідження в сучасних умовах соціально-економічного розвитку України. Представлені у запропонованій монографії чинники та особливості впливу людського капіталу на процеси економічного та суспільного розвитку мають особливе значення, перш за все враховуючи необхідність дотримання принципу поєднання економічних та соціальних факторів розвитку при дослідженні людських ресурсів.

Монографія за своєю структурою і змістом є діалектично побудованим науковим дослідженням, яке комплексно відображає характерні ознаки економічної категорії людський капітал, в якому визначені теоретичні та теоретико-методологічні аспекти зазначеної категорії, інвестиційної складової на різних етапах його формування і використання у сфері економічної діяльності, в тому числі впливу людського капіталу на управління капіталізацією та конкурентоспроможність вітчизняної економіки.

Запропонований автором підхід у дослідженні теорії людського капіталу у поєднанні економічного і соціального аспектів дозволяє ширше розглядати роль людини у суспільному житті, в діалектичній єдності вільної особи, найманого робітника і власника своїх капітальних здібностей; об'єкта та суб'єкта капіталовкладень; джерела і головного чинника процесу економічного зростання і нарешті, – як початкової стадії і кінцевої мети всього процесу соціально-економічного розвитку суспільства.

У першому розділі монографії узагальнено теоретико-методологічні положення економічної категорії людський капітал і особливості її визначення в системі споріднених категорій. На підставі проведених досліджень автором узагальнено

* Хромов М.І. Імперативи розвитку людського капіталу: монографія / М.І. Хромов. – Донецьк: Ноулідж, 2011. – 326 с.

теоретичні положення економічної категорії людський капітал, особливості її визначення в системі споріднених категорій; узагальнено історичні аспекти розвитку економічної науки з питань виникнення та розвитку теорії людського капіталу, її відповідності вченню класичної політичної економії; запропоновано нові підходи у визначенні людського капіталу як економічної категорії, а саме - на науковій базі класичної теорії капіталу [с. 22].

У другому розділі монографії обґрунтовано пропозиції щодо обрання методологічної бази й чинників виміру та оцінки людського капіталу; обґрунтовано необхідність врахування та збалансування інтересів усіх суб'єктів формування людського капіталу при дослідженні питань його оцінки [с. 89].

У третьому розділі монографії досліджено діючу систему освіти в контексті визначення її ролі в процесі формування людського капіталу, обрання пріоритетних напрямів реформування освітнього процесу, оптимальних шляхів майбутньої професійної самовизначеності особи. Визначено мету і головні критерії оцінки якості освітньої діяльності – рівень та якість здобутих знань, підвищення (розширення) спроможностей, властивостей і навичок особи, тобто тих характеристик, що формують ознакові параметри якості людського капіталу з високим рівнем конкурентоспроможності людини на ринку праці і наступною її ефективною зайнятістю у лавах функціонуючого людського капіталу у відповідних сферах економічної діяльності [с. 140].

У четвертому розділі монографії проведено комплексне, системне дослідження системи професійної орієнтації в якості одного з головних чинників процесу формування і розвитку людського капіталу, обґрунтовано напрями реформування системи професійної орієнтації в контексті ефективності розвитку людського капіталу [с. 224].

У п'ятому розділі монографії досліджено людський капітал в якості чинника соціально-економічного розвитку, обґрунтовано особливості визначення та критерії ефективності інвестицій в людський капітал. На особливу увагу заслуговує інтерпретація автором концепції людського розвитку з позиції визначення сутності зазначеної економічної категорії на науковій базі людського капіталу та визначення найважливіших чинників впливу людського капіталу на процес людського розвитку з позиції врахування та поєднання економічних і соціальних аспектів, факторів моральності, прав і свобод громадян [с. 280].

Монографія є комплексним, системним науковим дослідженням, має ознаки розвитку економічної теорії, фахово відображає проблеми функціонування і аспекти формування стратегії розвитку людського капіталу. Безумовно, деякі положення і висновки мають дискусійний характер, потребують більш детальної аргументації. Але, в цілому монографія М.І. Хромова представляє значний інтерес для науковців та спеціалістів з питань вивчення сучасних тенденцій та чинників соціально-економічного розвитку, фахівців з сфер економіки управління персоналом, трудового потенціалу, людського капіталу.

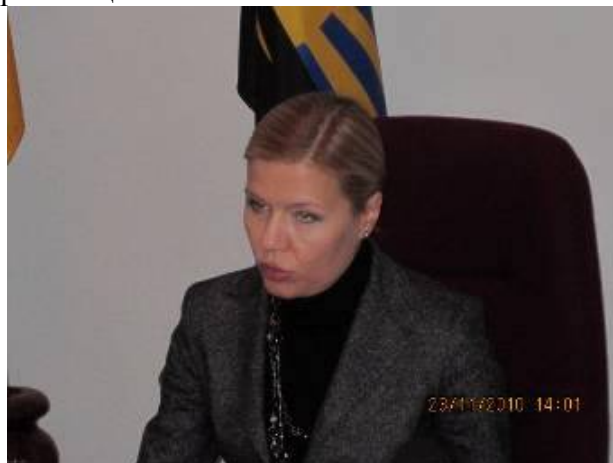
НАУКОВЕ ЖИТТЯ

КРУГЛИЙ СТІЛ "ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАСНУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОМУ КОРДОНІ ЄВРОРЕГІОНУ "АЗОВ"

23 листопада 2010 року Регіональним філіалом НІСД у м. Донецьку спільно з Донецькою обласною державною адміністрацією, Інститутом економіки промисловості НАН України, кафедрою «Міжнародна економіка» Донецького національного було проведено у м. Донецьку «круглий стіл» «Доцільність заснування на українсько-російському кордоні євро регіону «Азов».

Доповіді, повідомлення й виступи були зроблені провідними вітчизняними вченими й фахівцями, представниками органів влади, галузевих, академічних інститутів та інших організацій.

Заступник голови Донецької обласної державної адміністрації **Черенкова М.А.** висловила сподівання, що результатом нашого обговорення буде не просто дискусія, що перетворюється в ще одну дискусію, а консолідована позиція по питанню: існує чи ні необхідність створювати євро регіон "Азов". Актуальність теми не має потреби в поданні прикордонне співробітництво є пріоритетом. Вона побажала учасникам плідної роботи.

У своїй доповіді директор РФ НІСД у м. Донецьку, д.е.н., професор **Макогон Ю.В.** відзначив, що на сході країни, просування в напрямку більше тісної інтеграції в рамках транскордонного співробітництва певним чином запізнюється через відсутність як нормативно-правової бази у формі міжнародних угод, так і відсутності чіткого подання про організаційно-економічні форми реалізації подібної взаємодії.

Транскордонне співробітництво спричиняється виділення наступних етапів і пріоритетів регіонального розвитку:

1. реалізація єдиної транспортної політики щодо митних переходів і головних транспортних напрямків, будівництва автомагістралей головних доріг, розвитку регіональної системи залізничних колій, будівництва регіональних аеропортів, розвиток регіонального повітряного транспорту по євро регіону, регіону СНД, СЕП, ГУАМ й ОЧЕС;
2. формування конкурентної економічної структури євро регіонів, прискорення економічної трансформації й ефективної утилізації природних ресурсів, розширення технологічних інновацій і подальший розвиток інфраструктури, що необхідна для впровадження цих інновацій, активізації бізнесу, впровадження спільних проектів у цих галузях комплексу. Активне створення технопарків буде сприяти цьому процесу;
3. створення спеціальних фондів, асоціацій, реалізація проектів спільного розвитку, підписання міжрегіональних угод, які забезпечать найбільш ефективне використання й розвиток потенціалів об'єднаних територій, будуть сприяти формуванню єдиного господарського комплексу в рамках євро регіону.

Президент Донецької торговельно-промислової палати, д.е.н., професор **Чижиков Г.Д.** наголосив, що саме ідея є дуже важливою, вона диверсифікує підходи Донецького та інших регіонів подивитися на себе з іншого боку, не з точки зору сформованих економік, збагатитися можливостями, що надає цей чудовий регіон Азов'є. З іншого боку, це школа формування взаємодії між регіонами та можливості для серйозних проектних мислень. Але треба відповідати, якщо ми бажаємо, щоб цей проект був успішний, використовуючи негативний досвід, що є в інших регіонах, регіональних проектів, як євро регіони. Необхідно зразу спробувати разом відповісти - чому серце проекту є успішним чи не успішним?

Анісімов А.Є., к.е.н., доцент – начальник управління регіонального розвитку, залучення інвестицій, зовнішньоекономічної діяльності Донецької обласної державної адміністрації проінформував, що по-перше, нещодавно, місяці була делегація в Донецькій області брала участь на економічному форуму в м. Ростові-на-Дону в засіданні робочої групи, яка відбулася на цьому форумі брали участь представники Луганської області, Донецької та Ростовської. Перш за все це прикордонні питання, питання митних переходів, екологія, басейн річки Сіверський Донець та, звичайно, біоресурси Азовського моря, чисте повітря плюс регіональні ландшафтні парки, річка Міус. І другий нюанс те, що на минулому тижні в Донецьку державну адміністрацію було спрямовано від керівництва Краснодарського краю проект-пропозицію про підписання договору про співпрацю між Донецькою областю та Краснодарським краєм. Документ цей зараз знаходиться на розгляданні в облдержадміністрації. В підготовці пропозицій беруть участі всі галузеві управління.

Матвєєв Є.Є., старший науковий співробітник Інституту регіональних досліджень (м. Львів), к.е.н., доцент в своїй доповіді наголосив на специфічні форми організації транскордонного співробітництва - так званих партнерства. Партнерства – це є можливість утворити об'єднання, в які не треба буде здійснювати великих інвестицій, і насправді не має бути великого ризику в тому що, скажімо, якщо ми будемо говорити про промислову інфраструктури – це є великі ризики. Тому будь-які угоди про розвиток в сильних промислових інфраструктурах будуть наражатися на

необхідність прописувати в угодах, гарантіях, що буде, якщо поміняються умови, бо це великі інвестиції. Перед партнерством - це інвестиції, переважно, є невеликі.

Ляшенко В.І., завідувач відділом Інституту економіки промисловості НАН України, д.е.н., професор запропонував щоб розглядати єврорегіони як своєрідні парасольки для укріплення економічного транскордонного співробітництва. А найбільш такою боекратною одиницею економічною розглядалася система кластерів, тобто конкурентоздатних об'єднань підприємств по обидва боки кордону як в традиційних галузях спеціалізації, тобто сільського господарстві, машинобудуванні, металургії, так і в нових галузях, які повинні сприяти обом країнам для завершення переходу до нового технологічного укладу, тобто спроби сконструювати умови для розвитку кластеру в сфері нанотехнологій, біотехнологій та інформаційних технологій.

Білецький В.С., д.т.н., професор зауважив, що проблема транскордонного співробітництва це дуже давно пропрацьована проблема. Фонди, такі як Конрада Аденауера – це донори, які могли би це підтримувати в культурній й іншій сфері створення єврорегіонів. Фонди не сприйняли цю проблему, тому що тут є і політичний вимір і концептуальний. Слід звертатися до фондів, щоб у спільноти не складалося враження, що це проект на двох – для Росії та України.

Трима Б.В., голова Першотравневої райдержадміністрації зупинився на практичних аспектах – це використання Азовського моря як єдиного транснаціонального водного простору. Тому проблеми використання біоресурсів, біосистеми Азовського моря становить важливу частину роботи райдержадміністрації. Крім цього, існує рекреаційне направлення, оскільки економіка цього району розвивається на основі сільського господарства, що призводить до результатів, які важко прогнозувати. Тому необхідно думати, чим займатися, щоб наповнювати доходну та податкову частини бюджету за рахунок додаткових джерел.

Болбат І.І., голова Новоазовської райдержадміністрації підкреслив, що ми розглядаємо перспективи розвитку малого та середнього бізнесу – зустрічаємось з російськими колегами, культурні зв'язки, обмін делегаціями, спільні заходи. Це важливо з огляду на те, що при розділі СРСР сіла опинилися розділеними навпіл – люди прикордонних територій мають родичів у Ростовській області. Контакти, взаємодія відбувається і співпраця між людьми. На цьому підґрунті ми маємо можливість вирішення питання розвитку малого та середнього бізнесу.

Солонников Я.С., головний спеціаліст-економіст відділу європейської інтеграції й зовнішніх відносин Управління зовнішніх відносин і зовнішньоекономічної діяльності Запорізької облдержадміністрації зауважив, що приазовські регіони України й Російської Федерації мають цілий ряд спільних інтересів, пов'язаних з водоймами Азовського басейну, їхньою екологією й живими ресурсами, міжнародне співробітництво на рівні регіонів необхідно для координації спільних зусиль за рішенням актуальних екологічних і господарських питань, зокрема питань в області рибного господарства. Серед організацій, які виразили готовність брати участь у проєктах у рамках єврорегіона "Азов", - Азовський центр ПівденьНДРО, що є провідною науковою установою України в Азовському басейні.

Проректор з наукової роботи Маріупольського державного університету, к.е.н., професор **Булатова О.В.** у своїй доповіді зазначила, що в умовах посилення конкуренції в інтеграційних процесах зростає активність не тільки держав, але й конкретних територій, насамперед прикордонних. Традиційно, серед основних завдань, які коштують перед прикордонними територіями, виділяють:

- забезпечення більше ефективного керування ресурсною базою,
- розвиток спільної інфраструктури,
- нарощування виробничої й науково-технічної кооперації,
- спільне проведення природоохоронних заходів,
- створення загальної бази для співробітництва в гуманітарній, культурній, соціальній й інших областях і т.п.

В остаточному підсумку, все це повинне служити розвитку територіальних громад, підвищенню добробуту в прикордонних регіонах.

Виконавчий директор Донецького регіонального відділення Українського союзу промисловців і підприємців **Собко В.Г.** Якщо ми говоримо про створення конкурентного середовища всередині Єврорегіону, то нам конкурувати не має сенсу, на що вже вказував попередній колега: необхідно створити ефект синергії. В цьому випадку необхідно ідеологія співробітництва запропонувати, яка б нікого не відлякувала, всім було зрозуміла, і закордонні фонди могли б без будь-яких ідеологічних протиріч підтримати цю програму. Не варто на глобальні проекти замахуватися, бо вони завжди викликають побоювання створити нових конкурентів на зовнішніх ринках. Тому необхідно запропонувати такий робочий варіант співробітництва, який є надійним, безпечним, зрозумілим, націлений тільки на покращення благополуччя населення Єврорегіону «Азов».

Кравченко В.О., к.е.н., доцент, Донецький національний університет: Європейська практика підказує, що ті єврорегіони, які формувалися згори не були ефективними, там де формування проблеми та ідеї іде знизу - єврорегіон є ефективним. Стосовно ефективності єврорегіонів, всі доповідачі торкалися або проблеми промислових кластерів, або промисловості, або проблем Азовського моря, або якоїсь річки в межах євро регіону – це все правильно, резонно, однак одна з цілей єврорегіону це покращення якості життя людей та вирішення їх проблем. Тому не завжди можна оцінити ефективність само євро регіону в цифрах, тоді треба вводити треба оцінки соціального характеру до оцінки діяльності єворорегіону. Можливо слід спробувати альтернативні варіанти транскордонного співробітництва через створення різноманітних транскордонних об'єднань і якщо досвід їхнього функціонування буде позитивні, тоді слід піднімати питання про створення наступного щабля - єврорегіону з

залученням районних адміністрацій з метою формування завдань для вирішення тих проблем, які краще самих райадміністрацій не знає ніхто.

КРУГЛИЙ СТІЛ «УКРАЇНА-ВІРМЕНІЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОВИГІДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА»

Макогон Ю.В., директор Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Донецьку, завідувач кафедри "Міжнародна економіка" Донецького національного університету, д.е.н., професор

Приветствую всех на открытии круглого стола «Армения – Украина: перспективы взаимовыгодного сотрудничества», который проводится донецким национальным университетом, донецким областным обществом армян, донецкой областной государственной администрацией, ереванским государственным университетом и национальным институтом стратегических исследований (донецкий филиал).

Круглые столы уже несколько лет стали постоянной практикой в работе регионального филиала национального института стратегических исследований в городе Донецке. Они охватывают проблемы региональной политики, специальных экономических зон, территорий приоритетного развития, технопарков, горно-металлургического комплекса, конкурентоспособности продукции, вступления в ВТО и последствий этого процесса для отдельных отраслей экономики, проблем и перспектив развития угольной промышленности Украины и альтернативной энергетики, вопрос восточной границы – линии раздела или полосы сотрудничества, целесообразность создания на украино-российской границе Еврорегиона «азов».

Тема этого круглого стола не менее актуальна, чем предыдущие. Решение вопросов, которые мы сейчас обсудим является крайней необходимостью настоящего: международное сотрудничество между Украиной и Арменией, социально-экономическое развитие национальных экономик государств, повышение конкурентоспособности продукции на внешних рынках, роль армянской диаспоры в Донецке и т.д.

Среди участников есть определенное количество коллег, которые не впервые сотрудничают с нами. Представители из ереванского государственного университета принимают активное участие на ежегодных научно-практических семинарах по проблемам развития внешнеэкономической деятельности и привлечения инвестиций, которых мы провели уже 16; научно-практических конференциях по проблемам черноморского экономического сотрудничества, которых мы провели 8. Ежегодно

студенты данного вуза посещают международные летние экономические школы, которых мы провели 14.

Участниками круглого стола являются специалисты и учёные Донецка и Донецкой области (Мариуполя, Краматорска, Константиновки, Енакиева) и Николаева, Киева, России (г. Москва), Армении.

В работе берут участие средства массовой информации.

Во время работы будет проводиться аудиозапись выступлений участников, на основе которой будут изданы материалы круглого стола.

Статьи, на основе предоставленных вами материалов, могут быть опубликованы в «Вестнике Донецкого национального университета», который имеет статус ВАК по экономике и праву, а также сборнике научных трудов «развитие внешнеэкономических связей и привлечение иностранных инвестиций: региональный аспект».

Просьба обратить внимание на проект резюме круглого стола и в конце нашей совместной работы внести предложения, дополнения, замечания.

Микаелян Г.Г., первый помощник посла Республики Армения в Украине Манукяна Адраника Еноковича

Связи между нашими народами сложились еще в период Киевской Руси, в IX веке, предпосылкой чего явилось наличие армянских колоний на этой территории. Особенно усилился приток армянских беженцев на украинские земли в XIII-XIV веках в связи с нашествием монголов и падения Киликийского царства. Обосновавшись в Украине, армяне нашли там благоприятные условия для развития ремесел, торговли, своей культуры. Более регулярные и тесные взаимосвязи между Украиной и Арменией устанавливаются в XIX веке. Большой интерес к Украине проявлял основоположник новой армянской литературы, великий просветитель Хачатур Абовян. В разное время на Украине жили выдающиеся армянские писатели Александр Ширванзаде и Аветик Исаакян. С другой стороны, некоторые украинские ученые, деятели украинской культуры обучались в армянских заведениях, проживали в Армении или посещали нее, такие как А.Крымский, единомышленник и сподвижник Тараса Шевченко украинский поэт Александр Навроцкий и др.

Свою определенную роль в укреплении армяно-украинских связей играет также Ереванский государственный университет (ЕГУ) – ведущий ВУЗ Республики Армения. ЕГУ поддерживает связи более чем с 26 университетами мира, в том числе с Донецким национальным университетом, и мы надеемся, что договор о сотрудничестве между нашими университетами будет способствовать активизации научных контактов и расширению взаимовыгодного сотрудничества во благо армянского и украинского народов.

Газарян А.З., председатель Донецкого областного общества армян

От имени Донецкого областного общества армян я тоже хотел поприветствовать всех участников круглого стола, цель которого, не только развитие двухсторонних отношений, а также наведение связей между нашими странами в вопросах бизнеса и других сфер деятельности.

На территории нашего Донецкого региона проживают более 130 национальностей. История заселения армян очень часто связана не только с трансграничными событиями, происходившими на землях их предыдущего проживания: в Западной Армении в начале XX века, на землях Нагорного Карабаха (Арцах), в начале и в конце XX века, после землетрясения в Спитаке, но и со значительными экономическими этапами экономического развития Донбасса.

В тяжелые годы Великой Отечественной войны армянский народ оставил на полях нашего края более 500 своих земляков. В период восстановления разрушенных шахт и заводов сюда приехали армяне с Кавказа, Кубани, Ставрополя и Крыма, чтобы помогать, работать и жить. В этот период на работу в Донбасс приезжали архитекторы, врачи, горные инженеры, офицеры и др., чтобы возродить промышленность Донецкого края.

Среди тех армян, которые приехали в Донецкий регион, было много таких, которые стали выдающимися людьми, яркими личностями, отдающими свои силы, талант и знания делу расцвета Донецкого края. И это люди разных профессий: ученые, врачи, инженеры, строители, механики, учителя, художники и писатели, умные и толковые бизнесмены.

Я надеюсь, что сегодняшняя встреча, поднимаемые вопросы, несомненно, будут способствовать улучшению армяно-украинских взаимоотношений во всех сферах нашей деятельности и впишут много ярких страниц в историю Украины и Армении.

Иваницын Н.П. , проректор по научно-педагогической работе и международным связям ДонНУ, профессор

Это мероприятие является ключевым для нашего университета. Любой человек, появляясь на свете, мечтает не только о мире и хлебе, но и об образовании. ДонНУ вносит лепту в плане взаимоотношений между нашими странами. Я стоял у истоков между подписанием договора о сотрудничестве между ДонНУ и Ереванским университетом в плане научно-технического сотрудничества. У нас обучаются 150 граждан армянской национальности. И мы всячески оказываем им помощь в овладении знаниями.

Сотрудничество заключается в обмене опытом работы, знаниями. Макогон Ю.В. выезжал для чтения лекций в Ереван, армянские студенты принимают участие в МЛЭШ, преподаватели участвуют в конференциях. Постоянно происходит обмен литературой, как учебной так и методической. И это дает первые ростки в общении. Наш круглый стол обучает нас работать. Работа кафедры Международная экономика известна далеко за рубежом. Поэтому просьба к посольству всячески оказывать помощь в международном сотрудничестве.

Маштакова О.М., начальника главного управления взаимодействия с общественностью и по делам национальностей и религий Донецкой областной государственной администрации

В Донецкой области проживает очень много армян. Наш регион по праву считается много национальным. У нас как нигде никогда не спекулировали на национальной почве. Из тех случаев, когда приходилось общаться с армянами, остаются лишь самые лучшие и теплые воспоминания. Вот такие мероприятия, которые

проводятся сегодня нужны. Мы здесь знакомимся, общаемся. Все национальные отношения складываются на нашем уровне, на уровне наших общений. Народ имеет перспективу развития, когда сохраняет три вещи язык, культуру и историю.

Григорян С.С., академик РАН, академик НАН Армении, почётный доктор ДонНУ

В нашей стране возникла наука аэродинамика. И наш профессор Жуковский вывел формулу для подъема крыла самолета. При помощи которой можно рассчитать как тяжелые предметы держатся в воздухе. Ведь это чудо что самолеты летают. В нашей стране строили самолеты, а сейчас покупаем старые за рубежом. Была большая империя, которая сплотила много национальностей. Благодарю организаторов за то, что мы здесь собрались.

Устименко Н.В., начальник отдела взаимодействия с общественностью и по делам национальностей и религий Донецкой облгосадминистрации

В процессе построения Украины, как правового государства, возрос интерес каждой национальности к историческим истокам, особенностям его культурного, духовного развития, определению места и роли в современном обществе. Такой интерес природный и объяснимый.

Наглядным примером тому служит Донбасс.

За многовековую историю на Донетчине сложилось своеобразное единство разных национальностей, которые во все времена жили и живут в мире и согласии. Уникально то, что каждая национальная группа многонационального региона, войдя в единый социально-экономический организм промышленного края, в этническом плане осталась самобытной, сберегла все признаки своих предков.

В современных условиях на территории Донецкой области проживают представители более 130 национальностей.

Правовое наследие каждого из этносов, длительно проживающего на донецких землях, является составной частью правовой культуры украинского народа и заслуживает внимательного отношения и тщательного изучения с целью создания надлежащих гарантий прав человека, сохранения стабильности и согласия в межнациональных отношениях. Одним из таких этносов является армянский народ.

Первые связи армянского этноса с населением нынешней территории Украины известны со времен царя Тиграна Великого и Митридата Понтийского во II-I веке до н.э. Позднее, в V - VI веках н.э., византийские императоры армянского происхождения размещали армянские военные отряды на окраинах своей империи, в том числе и в Крыму. В XI веке после вторжения в Армению турок-сельджуков армяне эмигрируют в Крым. Они расселяются в основном в горном юго-восточном Крыму - Кафе (Феодосии) и Судаку.

В настоящее время представители армянского народа насчитывают 99,9 тыс. человек в Украине. В Донецкой области по данным Всеукраинской переписи населения 2001 года армяне составляют 15734 человека и занимают первое место по количеству армян, проживающих в Украинском государстве. По статистике за годы, прошедшие после предыдущей переписи количество армян возросла на 5587 человек, то есть в 1,6 раза. Армяне преимущественно живут в городах Донецк (4050 человек), Краматорск (1386 человек), Мариуполь (1205 человек), Константиновка (906 человек) и районах Амвросиевском (261 человек), Волновахском (260 человек).

Начиная с конца 90-х годов, прошлого века армяне региона активно включились в процесс возрождения и развития национальной культуры, языка, обычаев и традиций, создавая национально - культурные формирования всех уровней.

В Украине осуществляют свою деятельность 35 общественных организаций представителей армянской национальности. В Донецкой области - 7 национально - культурных обществ армян, что составляет 20% от общей численности армянских организаций Украины. Из них: 1 имеет статус областного, 5 - городских, 1 - районное с юридическими адресами в городах Донецке, Горловке, Константиновке, Краматорске, Мариуполе, Селидово и Володарском районе.

Координатором деятельности национально - культурных формирований армян области является Донецкое областное общество армян, созданное в апреле 1995 года. Главные уставные цели и задачи регионального объединения направлены на защиту интересов соотечественников, содействие возрождению национального самосознания, достоинства, духовности, культуры, народных обычаев и традиций этноса.

Представители армянского этноса, как и белорусского, греческого, грузинского, татарского, азербайджанского, немецкого, цыганского т.д. успешно ведут работу по созданию общественных организаций в городах и районах края.

У армян Донецкой области, как и в представители других этнических общин Украины, отмечается высокий уровень готовности к возрождению своей самобытности и осознанию своей этнической принадлежности.

Сегодня, на заре третьего тысячелетия, национальные объединения имеют прочный фундамент, основы которого заложены в конце прошлого столетия. Главная же особенность системы инструментариев в том, что они направлены не только на возрождение национального самосознания и духовности своего этноса, но и на развитие общечеловеческих ценностей всех граждан.

Авторитет обществ Донетчины, в том числе и армянских - в идейной, организационной сплоченности, открытости, гласности и демократических принципах работы.

В 30 городах и районах области ведут свою деятельность 166 национально-культурных формирований, объединяя в своих рядах представителей 24 национальностей. В деятельности этнических сообществ принимают непосредственное и активное участие десятки тысяч сограждан.

Гармонизация отношений, сохранение мира и согласия между этническими формированиями рассматриваются Донецкой областной государственной администрацией как основополагающие региональной этнонациональной политики.

Положительным правовым фактором межнациональной сферы является создание и предоставление представителям различных национальностей региона возможности возрождать, сохранять и развивать свою этническую самобытность.

С этой целью в области разработаны и приняты документы, регулирующие межнациональные отношения, обеспечивающие права национальных меньшинств, реализация которых возложена на структурные подразделения облгосадминистрации, городских советы, райгосадминистрации.

В частности, на сохранение и развитие многообразия национальных меньшинств Донетчины, их традиций и обычаев направлены Комплексные мероприятия по реализации государственной политики в сфере межнациональных отношений и развития культур национальных меньшинств области.

Приоритетным направлением в национальном возрождении является изучение родного языка. Практическое решение которого осуществляется через учреждения и заведения образования.

Языки национальных меньшинств как предмет и факультативно изучают в 132 учебных заведениях региона более 8 тысяч слушателей.

В 16 воскресных школах области изучается новогреческий, татарский, польский, немецкий и армянский язык. К сожалению, ввиду отсутствия финансирования прекратила деятельность армянская школа в г. Донецке, которая продолжительное время обучала молодое поколение соотечественников национальному языку, истории, традициям и обычаям.

Этнические языки изучают более 2,5 тыс. студентов в 17 вузах области. В Мариупольском государственном университете готовят специалистов по греческой филологии. При Донецком национальном университете функционирует лицей, где изучается новогреческий язык. Также, в области действует исламский университет. Польский и немецкий языки изучают студенты Донецкого национально университета и национального технического университета. Студенты Краматорского экономико-гуманитарного института изучают как предмет китайский язык.

Значительное место в деятельности национально-культурных обществ занимают вопросы научно - исследовательской и поисковой работы, которую успешно проводят: Федерация греческих обществ Украины, Приазовский эллинистический центр, областное национально - культурное общество немцев «Видергебурт», областное отделение общества «Украина - Израиль», общественный научно - исследовательский

центр «Восток - Запад». Благодаря последовательной системной деятельности общественного научно-исследовательского центра «Восток - Запад» под руководством М. Л. Швецова с этническими сообществами региона, в том числе и армянской диаспорой, мы имеем научные исследования исторического прошлого и современного этнокультурного развития народов Донетчины. Накопленные материалы позволяют постоянно пополнять этнографические экспозиции краеведческого музея, выставки историко - этнографического характера, посвященные культурам, традициям, обрядам этносов.

Возрождение, сохранение, развитие и пропаганда национальной культуры занимает первостепенное место в деятельности общественных объединений области.

Песенно - музыкальное искусство, художественно - прикладные ремесла из года в год расширяют круг сторонников и участников. Традиционными стали праздники народного творчества «Круг друзей», «Мега юрты», Дни национальных культур, памятные даты национальностей, религиозные праздники. Возможность познакомиться с особенностями исторической родины дарят фестивали армянской, еврейской, немецкой, польской, испанской, греческой культур, областной фестиваль культур этнических сообществ Донетчины «Содружество». Каждый такой праздник неизменно становится яркой страницей в культурной жизни края, открытием новых имен и талантов.

При национально - культурных объединениях в 10 городах и 7 районах области действуют 74 аматорских коллективов. Наиболее известные среди них: фольклорный греческий ансамбль песни и танца «Сартанские самоцветы», народный греческий ансамбль песни и танца «Панаир», немецкий молодежный ансамбль «Эдельвейс», польский танцевальный ансамбль «Радость», татарский фольклорный ансамбль песни и танца «Татарларь», народный фольклорный ансамбль турок - месхетинцев «Гюнель», еврейский танцевальный ансамбль «Боу Лиркор», хор мальчиков еврейской школы «Пирхай Донецк», белорусский ансамбль «Полесье», группа рома «Шатрица» и т.д.

Ярким примером песенного мастерства армян следует назвать дуэт Р. Казарян и Э. Матевосяна. Молодые талантливые представители армянского народа своим выступлением демонстрируют любовь к национальному песенному наследию своего народа и с замечательным воодушевлением исполняют песни греков, грузин, русских, украинцев.

Работы талантливых мастеров кисти из числа армян, греков, немцев можно видеть в художественных залах, культурных центрах и музеях области. Несколько лет тому назад в Доме работников культуры состоялась персональная выставка живописи члена Национального союза художников Украины Лилии Агабекян под названием «Мир надежды».

Действенным инструментом расширения знаний по истории, культуре, искусству, географии родного края и исторической родины является издание произведения национальных авторов. В области и за ее пределами издается учебная, методическая, библиографическая и художественная литература авторов, представляющих национальную палитру края. За последние годы изданы десятки книг художественной, учебной, методической литературы национальных авторов. Армянская диаспора Донетчины в 2006 году издала книгу, посвященную истории армянского народа. Авторы пособия протоиерей Тер Артак Симонян и профессор ДонУЭП Ваграм Ваганович Хачванкян адресовали издание для обучения истории и самообучения армянского языка всем возрастным слоям населения, независимо от их этнического происхождения.

Более 40 памятников национальной истории и культуры в 9 городах и 5 районах области взято на учет и под охрану этнических формирований области.

В музеях області открыты и постоянно обновляются экспозиции, выставочные залы, посвященные историческому и духовному наследию национальных меньшинств края, в том числе и армян, как составной семьи народов Донетчины.

Вопрос межнациональных отношений постоянно находятся и освещаются областными и местными средствами массовой информации.

Армянские, греческие, еврейские, татарские и польские формирования национальных меньшинств области имеют печатные издания, которые широко освещают деловую, культурную, просветительскую и духовную деятельность своих объединений общим тиражом 47 500 экземпляров.

Многие годы, начиная с февраля 2002 года на украинском, русском и армянском языках выходила газета армянской диаспоры Донетчины «Армянский вестник - Наири», которая являлась центром неисчерпаемого источника пропаганды армянской культуры, искусства, публицистики, показателем укрепления согласия между армянским народом и другими народами Украины, Донбасса. Вестник армянской диаспоры Донбасса неоднократно становился лауреатом и победителем регионального фестиваля «Пресса и книга Донетчины».

В эфире областного государственного радио и телевидения, а также других телерадиокомпаний региона выходят тематические передачи и программы, посвященные духовному и культурному возрождению этнических общностей многонационального региона, в том числе национальному наследию армянского народа. Кроме основной деятельности по возрождению национального наследия, сохранению духовности, национальной самобытности формирования этнических общностей оказывают значительную благотворительную помощь социально - незащищенным категориям сограждан, независимо от национальности.

Примером гуманности и благотворительности является Федерация греческих обществ Украины, Донецкое областное национально-культурное общество немцев «Видергебурт», Донецкое областное отделение общества «Украина-Израиль», Донецкое областное общество грузин «Руставели», Донецкое областное общество армян. Последнее на протяжении всех лет своего существования помогает соотечественникам, оказавшимся в трудных условиях и статусе беженцев в результате нагорно-карабахского конфликта на этнической родине. Заслуживает внимания и тот факт, что региональные национальные объединения, в том числе и армянские, установили прочные контакты с исторической родиной и их дипломатическими представительствами в Украине. За годы сотрудничества налажен обмен творческими, научными, культурными делегациями. Создаются и открываются совместные предприятия и учреждения, разрабатываются инвестиционные проекты, социальные, экономические, культурно - просветительские, экологические, молодежные, детские и лечебно - оздоровительные программы.

История же отношений между украинским и армянским народами наполнена примерами взаимной помощи: тысячи армян воевали за освобождение Украины, Донетчины от фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны, а позже помогали в ликвидации последствий аварии на ЧАЭС. В свою очередь украинский народ не оставил в беде армян во время чудовищного по своим последствиям землетрясения 1988 года. Дипломатические отношения между Украиной и Республикой Армения как независимыми государствами установлены 25 декабря 1991.

В январе 1993 года открылось Посольство Республики Армения в Украине, а в сентябре 1996 года - Посольство Украины в Республике Армения.

Договорно-правовая база двусторонних отношений достаточно весома и составляет 51 действующий документ, в т.ч.: 5 - межгосударственных, 21 - межправительственных, 21 - межведомственных и 4 - межрегиональных соглашения. В основе двусторонних украинско-армянских отношений лежит базовый Договор о

дружбе и сотрудничестве между Украиной и Республикой Армения, подписанный в мае 1996 года.

В политической сфере двусторонние украинско-армянские отношения характеризуются поддержанием политического диалога и инициированием различных контактов между сторонами, взаимной поддержкой между двумя странами на международном уровне, развитием сотрудничества на уровне региональных, европейских и мировых организаций. Позитивным признаком развития политического сотрудничества стран является взаимная заинтересованность в поддержании между государствами отношений взаимовыгодного сотрудничества в торгово-экономической сфере, стремление к усилению конструктивного взаимодействия на международной арене.

Состояние и перспективы торгово-экономического сотрудничества определяются Договором между Украиной и Республикой Армения об экономическом сотрудничестве на 2001-2010 годы. Долгосрочная программа торгово-экономического сотрудничества предполагает активизацию взаимовыгодных отношений во всех сферах.

Наработанная, договорно-правовая база двусторонних отношений способствует развитию взаимовыгодных контактов в гуманитарной сфере. Наиболее активно они развиваются в сфере культуры, образования, взаимодействия с общественными организациями, обеспечения культурно-образовательных и информационных потребностей украинской общины Армении и армянской общины Украины.

Разнообразие форм и методов национального возрождения подчеркивает творчество деятельности этнических сообществ и органов исполнительной власти.

Совместная деятельность областной государственной администрации и общественных организаций национальных меньшинств региона проводится в обстановке терпимости, взаимопонимания, доброжелательности, тесного сотрудничества. Этнокультурное возрождение во всех уголках нашего края уверенно набирает эволюционный процесс и сегодня с уверенностью можно констатировать, что региональная политика по обеспечению прав и удовлетворению этнонациональных потребностей национальных меньшинств, в том числе и армян, способствует укреплению межнационального согласия и способствует консолидации всех народов страны. Совместно с этническими сообществами армяне строят мощную, духовно богатую Донетчину.

Яценко А.Б. , к.э.н., доцент кафедры «Международная экономика»

В мае 2008 года Украина стала членом Всемирной торговой организации, что дало Украине возможность выступать на мировых рынках равноправным торговым партнером

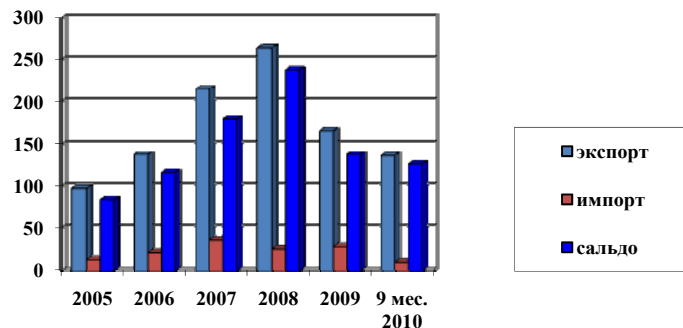
Двусторонние отношения Украины с Европейским Союзом базировались на положениях Соглашения о партнерстве и сотрудничестве (СПС), которое было подписано в 1994 году и вступило в действие в 1998 году.

В 2008 году закончился срок действия Соглашения о партнерстве и сотрудничестве между Украиной и Европейским Союзом и продолжение отношений должно быть регламентировано новым соглашением.

Армения и ЕС в 2007 году начали процесс налаживания режима свободной торговли.

ЕС выразил принципиальное согласие начать процесс по разработке соглашения о свободной торговле Армения-ЕС, согласно которому все тарифы на экспорт армянских товаров в страны-члены Европейского Союза полностью обнуляются

Динамика внешней торговли товарами Украины и Армении, млн.долл.США

Динамика внешней торговли услугами Украины и Армении, тыс.долл.США

Одним из основных инструментов ЕС для финансирования сотрудничества является программа ТАСИС.

ТАСИС – это программа, разработанная Европейским Союзом для государств бывшего Советского Союза и Монголии, с целью ускорения развития гармоничных и крепких политических и экономических связей между ЕС и этими странами-партнерами.

Целью программы является поддержка инициатив стран-партнеров построить развитое общество, основанное на политических свободах и экономическом процветании.

Приоритетные направления, по которым ТАСИС финансирует проекты в странах СНГ:

- реструктуризация предприятий и развитие частного сектора;
- производство, переработка и распределение продуктов питания;
- основные коммуникации (транспорт, телекоммуникации, энергетика);
- развитие людских ресурсов;
- атомная безопасность.

Хаджинов И.В., к.э.н., ведущий научный сотрудник Регионального филиала НИСИ в г. Донецке, доцент ДонНУ, докторант Национального института стратегических исследований

Взаимные украинско-армянские инвестиции в отличии, скажем от российских в Армении, являются незначительными и ограничиваются 12 млн.долл.США украинских инвестиций и 1,6 млн. долл. США армянских.

Экспорт Донецкой области в Армению в 10 раз превышает объем импорта из нее

- 96% армянского экспорта в Донецкую область это черные металлы
- 21% экспорта Донецкой области в Армению это какао и продукты из него
- 48,6% экспорта Донецкой области в Армению это черные металлы

Треть всего экспорта в Республику Армения из Донецкой области осуществляется предприятиями с иностранными инвестициями, при этом на их импорт из Армении приходится менее 4%.

Швецов М.Л., руководитель Донецкого центра института востоковедения им. А. Крымского НАН Украины, к.и.н., доцент

История и этапы формирования армянской диаспоры на землях нынешнего Донбасса мало изучены.² Как мы уже отмечали, традиционно появление и расселение армян на этих землях связывают с событиями в России и в Крыму в третьей четверти XVIII в. По мнению В.А. Пирко, приводящего данные первой переписи населения края в 1778 г., этот процесс в регионе Донетчины начинается с образования г. Нахичевань и пяти сел, ставших центром переселения армян в Восточную Украину из Крыма [1]. М. Нейман приводит данные о пяти больших селах: Большие и Малые Салы, Топты, Нисвита и Чалтырь [2]. Е.А. Калоеров приводит данные, аргументированные документами, о датах переселения и количестве переселенцев-армян [3, с. 52, 53] в Приазовье. О расселении армян на землях Украины пишут: Л.О. Бабаян [4], Я.Р. Дашкевич [5], М.Г. Миргородская [6], И.Я. Гаюк [7; 8], Дж. Галстян [9], О.А. Габриелян [10]. Данные письменных источников и исторических описаний указывают на Крымский полуостров, где раньше других земель современной Украины появились первые переселенцы-армяне.³ Среди исследователей армянской истории и истории армян на Украине в числе наиболее значительных надо выделить Я.Р. Дашкевича⁴. По его мнению, древнейшие следы формирования армянских колоний на территории современной Украины относятся к XI ст. [5]. Вопрос о более раннем появлении армянского населения на землях современного Донбасса остается пока не до конца решенным (11, с. 48-66) из-за отсутствия данных не только в известных письменных источниках, но и археологических. Это можно объяснить неполной исследованностью археологических материалов на открытых в Подонцовье и Приазовье памятниках. В качестве примера можно привести материалы исследования Л.Г. Шепко в Донбассе [12, с. 16-24], в которых «на основе анализа одного из элементов сарматского декора выявлены аналогии, которые приводят к образцам древнеармянского орнамента». Истоки данного сюжета принадлежат к группе технического орнамента, связанного со строительной деятельностью, подобные изображения имеются на башнях крепости Тайшебаини, в слоях VIII–VI вв. до н.э. [12, с. 19]. Элементы данного орнамента можно увидеть также на фасаде усыпальницы и поминального храма князя Буртела в Нораванке, датирующихся началом XIV в. Автор правомерно ставит вопрос: «где и как пересеклись художественные традиции Древней Армении и сарматских племен Приазовья?» [12, с. 21]. Необходимо заметить, что материалы раскопок дают возможность говорить также о раннесредневековых памятниках как о торговых факториях на трассах Великого Шелкового Пути [13, 1990; 14, 1992, с. 93-98]. На землях Дешт-и-Кыпчак, как и Золотой Орды, существование ремесленно-торговых центров на сегодня реальность [15, вып. 10]. Имеются ли факторы, дающие возможность говорить о более ранних этапах рассматриваемых миграций? По-видимому, да. Так, анализ собранных историко-географических и демографических данных дает возможность утверждать, что на процесс миграции армян влияют два основных фактора.

Во-первых, большая подвижность армянских эмигрантов и армянских эмиграционных движений.

Во-вторых, характер армянских эмиграционных движений. На первых этапах миграции непосредственно обозначилась четко выраженная профессиональная

² Диаспора (арм – спюрк) – часть этноса, живущая вне исторической Родины и имеющая социальные институты для поддержки и развития своей культуры и представителей своего этноса.

³ Письменные и археологические источники, данные античной и византийской историографии неоднократно рассматривались учеными. Последние статьи на эту тему были опубликованы: Айбабиной Е.А., Майко В.В., Сидоренко В.А., Шапошниковой А.В.

⁴ Только библиография его работ, рецензий, выступлений, посвященных взаимоотношениям Армении и Украины, изданная в 2001 г., составляет больше 130 названий, и их перечисление займёт больше 20 страниц (Дашкевич Я.Р. Вірменія і Україна. – Львів–Нью-Йорк).

структура населения (преобладание ремесленников и купцов) [5]. Эти два фактора имеют большое значение при рассмотрении вопроса о развитии торговли и расселении армян в пределах прохождения трасс Великого Шелкового Пути.

Третьим, не менее важным фактором является религиозная консолидация, а именно – армянская церковь. Значительное место и весомость роли Церкви в исторической и культурной жизни армян на основе исторических данных и письменных источников исследует И.Я. Гаюк [5; 6]. Жизнь вдали от родины вынуждала армян всячески препятствовать процессу ассимиляции, создавая определенные механизмы для сохранения родного языка, религии и культуры. В этом процессе ведущая консолидирующая роль возложена на общину и религию. Армянские священнослужители постоянно находились в центре религиозной, образовательной, культурной и даже деловой жизни армянских диаспор.

Интересно отметить, что при проведении круглого стола «Армяне Юго-Востока Украины и Восточной Европы» в ноябре 2009 года нашли отражение проблемы, характеризующие недостаток известных источников, освещающих все этапы жизни армянской диаспоры в регионе. Более половины докладов были посвящены истории армянского населения края конца XIX – начала XX ст., а их основу составили источники о заселении армянами Донбасса, мало исследованные и почти не опубликованные. Необходимо отметить, что согласно переписи населения Азовской губернии 1178 г., приводимой В.А. Пирко, армяне составляли 6,1 %, или 13 702 человека: из них 6952 мужчины и 6750 женщин. Эти же данные приводит и Е.А. Калоеров [3, с. 52-53]. История и расселение их на землях нашего края тоже не доисследованы. Присоединение Крыма к России и дальнейшая стабилизация конфессиональной проблемы стали поводом для возвращения в Крым части армянских переселенцев. Однако и эта тема не до конца исследована.

Архивные данные конца XIX – начала XX ст. свидетельствуют о том, что на территории региона в то время уже была значительная община армян. В Луганске «к концу 1905 г. насчитывалось более 100 семей. Широко известна в городе торговая сеть магазинов: Костяняна, Меликяна» [16, с. 6]. В списке купцов г. Славянска за 1903 г. мы находим фамилию Азадянц А.К. В городе Бахмуте (Артемовск) среди хозяев городских деревянных лавок находим фамилию Маркарьянц Яков Сергеевич [1]. Интересны и другие материалы Бахмутского уезда, в которых отражены данные о распределении армянского населения уезда по сословиям и состояниям. Но наибольшее количество армян в начале XX ст. мы находим в г. Юзовке. В основном это были ремесленники: сапожники, столяры, слесари, пекари и торговцы. В Юзовке была армяно-григорианская церковь. В 1910 г. священником в ней был Довтъян Карапет Авдеевич. Ближайший армяно-григорианский религиозный центр был в Нахичевани, где находилась армяно-григорианская Свято-Крестовоздвиженская церковь и монастырь [фото 1790 года, фонды Ростовского музея].

Следующий этап миграции армянского населения на земли Донбасса связан с событиями начала XX века. Международные перипетии начала XX века в Европе и геноцид армян, начавшийся в 1914 г. и дошедший до кровавых событий в 1915 г. в Западной Армении, стали одним из поводов для притока новых беженцев-армян из Турции. Не всегда это были случаи прямого переселения на земли Юго-Востока Украины, а переселение на земли Кавказа, в Ставропольский край и Прикубанье, а позднее на земли Юго-Востока Украины. Примером может служить жизненный путь предков Э.М. Софьянца, родители которого были родом: бабушка из Карса, потом переехала в Тбилиси, а отец из Карахачи, приехавших в Донбасс, где поселились близ Юзовки. И это не единичный случай такого пути переселения. Волею судеб несколько сот армян – беженцев из Турции нашли свое пристанище в молодом развивающемся городе Юзовке (Донецк).

Индустриализация и коллективизация вместе с кампанией привлечения национальных меньшинств к работе в промышленности послужили причиной активизации миграции из села в город, повышения уровня урбанизации национальных меньшинств. Это время характеризуется появлением центров культурного возрождения, которыми стали национальные школы, пресса, культурные учреждения – театры, клубы, издательства. В 1927–1928 гг. в Донбассе было 2 армянские школы, в которых было 8 групп, 6 учителей-армян, 236 учеников [15, 2006]. Так, в списке школ Сталинского горсовета мы находим школы: армянская семилетка, которая находилась по адресу: 7-я линия, 10, директор – Абрамян; массовая школа № 9, адрес: 9-я линия, 4а⁵ [1].

В Луганске в эти годы активно работала армянская община. С 1897 г. местный настоятель Нерсес Ованесян работал в молитвенном доме, который находился в советское время по ул. Ленина, 18 [14, с. 6]. По мнению И. Гаюк, официально община Армянской апостольской церкви в Луганске была зарегистрирована в 1923 г. [см. в данном сборнике]. С 1926 года работал Луганский районный комитет помощи Армении. Именно по инициативе этого комитета в городе часто организовывались благотворительные концерты, театральные представления, средства от которых шли в фонд помощи Армении. Так, например, афиша от 25 января 1926 г. гласила: «Пьеса-спектакль на армянском языке. I часть – ария из оперы «Ануш». II часть – концертное отделение. Участники: Мовсесян А., Костанян К.И., Варданян В., Туманян П.Г., Акопян Н.А. и др.» [6, с. 6]. В 1929 году в религиозном объединении насчитывалось более 200 человек. По материалам, опубликованным С. Матевосян, «...в 1927 г. в Луганске был открыт армянский клуб им. Шаумяна, работавший на общественных началах. Работой руководила ячейка завода ОР. При клубе организован пионерский отряд, кружки: музыкальный, драматический, шахматно-шашечный, ликбеза (армянский). Имелась библиотека, выпускались стенгазеты» [16, с. 6].

В конце 30-х г. национально-культурное возрождение было полностью придушено репрессиями среди национальной интеллигенции, а также рабочих и наиболее активной части населения. Среди армян, которые вместе с представителями других национальностей были репрессированы, наиболее значимая личность – первый секретарь обкома Саркисов (Даниелян) Саркис Артемович, руководивший Сталинской областью с 1933 по 1937 г. Родился в Нагорном Карабахе в 1898 году, получил среднее образование, член ВКП(б). Нужно отметить, что его деятельность на посту секретаря была весьма весомой [17, с. 84-104]. Среди репрессированных армян-пекарей Донецкой области были такие: Зудерьян Оганес Бедрусович, 1873 г.р., заведующий пекарней, проживал: г. Артемовск Донецкой области; Казарьян Хачатур Артемович, 1905 г.р., заведующий пекарней, проживал: село Михайловка Сталинской области; Калустян Аршак Шагенович, 1895 г.р., пекарь горпищеторга, проживал: г. Сталино Донецкой области. К сожалению, богатейшие материалы, существующие по армянскому населению 20–30-х годов г. Мариуполя, как и архивные данные начала XX века, так и остались на сегодня не обработанными. В таком же состоянии материалы по крупнейшим городам Донбасса: Горловке, Енакиеву, Краматорску. Надо сказать, что репрессии не смогли до конца сломать представителей национальных армянских культурных объединений. Так, в начале 40-х годов в Сталино активно работала армянская община, руководитель которой Артем Арутюнов, репрессированный после войны, воссоздал армянскую церковь, школу и театр (дело Віббе 2187 ПФ, с. 67).

⁵ Показательно, что данная школа, которой исполнилось 100 лет, работает и сейчас (директор Глушенко Елена Валерьевна). В 90-е годы прошедшего столетия здесь вновь была организована армянская воскресная школа, которую вела Чилингорян Людмила Азатовна, окончившая исторический факультет Донецкого университета.

Армянский народ внес большой вклад в дело борьбы с немецко-фашистскими оккупантами в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. За годы войны погибло 83 200 армян. Как пример, по материалам только Донецкой области была собрана картотека почти 500 фамилий воинов-армян, которые погибли или пропали без вести на территории края во время военных действий. В освобождении Украины принимали участие 4 армянские национальные дивизии. На территории Донбасса много воинов-армян принимали участие в боях в составе 51-й стрелковой дивизии, 130-й Таганрогской орденосной дивизии, 301-й стрелковой дивизии и др. В этих дивизиях были наибольшие потери среди воинов-армян во время боевых действий на территории Донецкой области 1941–1943 гг. Всего погибло 464 воина-армянина. Данные нельзя считать полными. При обороне области погибло 126 человек, а при наступательных операциях – 88 воинов-армян. По г. Сталино эти потери составляют 25 воинов.

Со времени освобождения края (осенью 1943 года) начинается новый приток армян, связанный с периодом восстановления разрушенного Донбасса. В этот период на работу в Донбасс приезжали горные инженеры, врачи, архитекторы, офицеры и др., чтобы поднимать из руин промышленность Донбасса. Таким образом формировалась значительная община армян в Донбассе. Среди тех армян, которые приехали в этот период в Донбасс, было много таких, которые стали выдающимися людьми, яркими личностями, отдающими свой талант, силы и знания делу расцвета Донецкого края. В первую очередь надо назвать выдающегося медика К.Т. Овнатяна. Он создал школу хирургов, анестезиологов, урологов. Среди его многочисленных учеников 35 кандидатов и 7 докторов наук. За заслуги в развитии здравоохранения, медицинской науки и подготовки кадров Каро Томасович был награжден орденом Трудового Красного Знамени. Ему присвоено звание заслуженного деятеля науки УССР. Клинике факультетской хирургии ДонМИ, которой он руководил всю жизнь, и одной из улиц г. Донецка в 1971 году было присвоено имя К.Т. Овнатяна.

Угольная промышленность Донбасса – одна из самых важных и значительных экономических отраслей края. Именно в ее техническом развитии и научно-производственном оснащении виден серьезный вклад ученых Донецкого института угля: Героя Социалистического труда С.Г. Артюнова, генерального директора треста Добропольуголь, лауреата Ленинской и Государственных премий, конструктора угледобывающей техники, главного инженера С.М. Арутюняна и директора института С.А Саратикянца, бывшего первого заместителя министра угольной промышленности Украины, начинавшего рабочий путь на шахтах г. Антрацита. Успешно работали армяне в Управлении Донецкой железной дороги и на железнодорожных станциях Донбасса. Известны их имена как работников в сфере культуры, науки и образования. Это профессор В.В. Хачванкян, главный редактор газеты «Армянский вестник – Наири», член-корреспондент АПН Украины, профессор. Э.М. Софьянц. В Луганске известны имена ученых-армян: профессора А.Х. Меликбекян и Д.Я. Якубович, доцента А.А. Петросяна, возглавившего в 1994 году армянское национально-культурное общество «Крунк» и организовавшего в Луганске армянскую воскресную школу, вокальный и танцевальный кружки [21, с. 4].

Почти не исследованными остаются проблемы, связанные со значительным переселением армян-беженцев в 90-е годы XX ст. Основной причиной, как известно, стали события в Азербайджане, в Арцахе (Нагорном Карабахе), а затем землетрясение, произошедшее в Армении, в Спитаке. По данным Всеукраинской переписи населения 2001 года, на территории Донецкой области проживают представители свыше 130 национальностей и народностей, среди которых 15,7 тыс. армян. За период 1979–2001 гг. наблюдается рост численности армян на территории области в 1,6 раза. Исторические события этого времени повлияли на усиление процесса миграции армян,

в первую очередь из Армении. Основными причинами миграции были: экономические факторы; политические события в Нагорном Карабахе, экономическая и транспортная блокада со стороны Азербайджана. Количество городского населения армян значительно больше, чем сельского. В Донецкой области армяне расселены в больших городах. Прежде всего это Донецк (4 050 чел.), Краматорск (1 386 чел.), Мариуполь (1 205 чел.), Константиновка (906 чел.), Горловка (784 чел.) и др.

Значительным событием для армян Донбасса, как и для армян всего мира, явилось празднование в июне 2001 года 1700-летия принятия христианства народом Армении. В храме «Сурб Хач» была организована праздничная служба, на которую по приглашению Донецкого областного общества приехал глава украинской армянской епархии из г. Львова – архиепископ Григорий. А в областном академическом театре оперы и балета был организован праздничный концерт.

Представленные немногие имеющиеся в нашем распоряжении материалы дают возможность показать многообразие деятельности армян на Юго-Востоке Украины и в городах Донбасса – это промышленность, бизнес, наука, сфера обслуживания, торговля, медицина, образование. Большинство армянского населения области использует русский язык (59,5 %). В то же время по сравнению с другими национальными меньшинствами значительное количество армян использует родной язык (38,6 %). Украинский язык использует незначительное число армян (1,3 %). Это связано с тем, что Донбасс – русскоязычный регион, что влияет на эти показатели.

Подводя итог, надо сказать, что начало расселения армян на землях края уходит своими корнями в эпоху раннего Средневековья, а возможно и ранее.

Никольский В.Н., зам. декана по научной работе ДонНУ, д.и.н., профессор

Участие в данном заседании предусматривает Практические аспекты. Научные работы нашего университет. Я работаю на историческом факультете. Многие наши работы направлены на изучение многонационального населения нашего края. В процессе работы я изучил такие аспекты. У нас в интернете существует Армянский форум, на котором армяне, проживающие у нас рассказывают о своих земляках внесших что-то существенное в развитие Донецкого края. И второе существует армянская энциклопедия со множеством биографий выдающихся людей которые внесли свой вклад в развитие Украины и Донецкого региона. Армяне в Украине подвергались репрессиям со стороны Советской власти. В 1937 году было репрессировано 81 человек армянской национальности из них 63 человека в Донецкой области. Сейчас занимаемся над созданием энциклопедии Донбасса. Есть мнение, что в ней должны быть не только люди известные, но и те которые внесли большой вклад в

развитие нашего региона. Там обязательно должны быть вот эти репрессированные люди. Пока на сегодня список ограничился 4-мя человеками.

Александров И.А., заведующий кафедрой «Менеджмент организаций», д.э.н., профессор

Благодарю за приглашение выступить. Я знаю многих присутствующих еще со студенческой скамьи. У нас были общие преподаватели. С большим уважением вспоминаем преподавателей армянской национальности, которые дали нам путевку в жизнь. Наши первые работы рецензировались этими преподавателями. Хочется выразить благодарность им за это.

Николаевская молодежная организации. Считаю что отношения армянской и украинской молодежи важный шаг к развитию отношений между странами. Союз армянской молодежи украины состоит из армянских организаций которые есть в каждом регионе Украины. В каждой организации первоочередной задачей является формирование у молодежи идеи духовного единства, дружбы народов, межнационального согласия и укрепления хорошего отношения к молодежи. Нужно укреплять национальные вопросы в обществе, развивать партнерство между нашими городами. Необходимо качественно развивать государственные институты путем проведения подобных мероприятий.

Геджоян А.А., заместитель председателя Союза армянской молодежи Украины, председатель Николаевской Молодёжной Организации

Как представитель Союза Армянской молодежи Украины в первую очередь я хотел бы отметить отношения армянской и украинской молодежи. Во время подготовки к этому мероприятию, я задался вопросом, который считаю на данный момент одним из важных для всех нас касательно украино-армянских отношений «Как живет армянская молодежь на территории Украины?»

Все мы знаем, что весь наш Союз армянской молодежи Украины состоит из молодежных организаций, которая существует практически в каждом регионе Украины. В первую очередь, хочу отметить, что каждая молодежная организация ставит перед собой такие задачи, как:

1. Формирование идеи духовного единства, дружбы народов, межнационального согласия с учетом традиции и обычаев наших народов, укреплению духовно-нравственного воспитания молодежи, а также широкого освещения реальной жизни и мероприятий, направленных на укрепление отношений молодежи;

2. Объединение усилий по сохранению и развитию самобытных культурных традиций армянского народа, проживающих в территории Украины;

3. Культивирование идей доброго партнерства между нашими странами и городами.

Также важно отметить сотрудничество молодежных организаций.

В свою очередь, приоритетными задачами сотрудничества молодежи являются:

✓ качественное обогащение социального партнерства институтов государственной власти и студенческих объединений посредством региональных, межрегиональных конкурсов социальных проектов;

✓ государственная и общественная поддержка научных студенческих обществ, молодежных общественных объединений, молодежного предпринимательства, талантливой молодежи через проведение ежегодных семинаров по проблемным вопросам молодежной политики, форумов студенческих научных обществ и молодых ученых светских и духовных учебных заведений;

✓ Также не могу не подчеркнуть необходимость взаимодействия органов государственного управления, институтов гражданского общества и Церкви в духовно-нравственном развитии современной молодежи, где духовность является основой единства и развития;

Благодарю руководителей органов государственной, исполнительной власти, руководителей высших и средних специальных профессиональных учебных заведений за укрепление международных связей студенческого движения и участие в развитии молодежного сотрудничества.

В заключение, хочется отметить важную роль «Круглого стола», как одного из факторов стабилизации международных отношений и считаю необходимым его ежегодное проведение для укрепления добрососедских отношений молодежи двух государств.

КРУГЛИЙ СТІЛ „МІЖНАЦІОНАЛЬНА ЗГОДА В КОНТЕКСТІ ДІАЛОГУ ВЛАДИ І ГРОМАДИ”

Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м. Донецьку, Міжнародна громадська організація Платформа „Діалог Євразії”, кафедра міжнародної економіки та ректорат Донецького національного університету 9 лютого 2011 року провели круглий стіл „**Міжнаціональна згода в контексті діалогу влади і громади**”

Відкриваючи засідання круглого столу директор Регіонального філіалу НІСД в м. Донецьку, професор, д.е.н. **Макогон Юрій Володимирович**, наголосив на особливостях регіонального розвитку держави, які обумовлені характером її поліетнічності. Ситуація ускладнюється відсутністю національної ідентичності громадян в межах держави.

Голова Платформи «Діалог Євразії» **Сергійчук Володимир Іванович**, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, презентував концепцію діяльності організації. Він повідомив, що організацію було створено у 1998 році в Стамбулі на з'їзді письменницьких і журналістських організацій країн Євразійського простору і очолив її Чингіз Айтматов. Платформа „Діалог Євразії” - є платформою порозуміння між народами, щоб уникати тривалих конфліктів, щоб всі непорозуміння можна було вирішувати шляхом діалогу, мирного діалогу за „круглим столом”. Україна має унікальний досвід досягнення міжнаціональної згоди, показовим в цьому є досвід Донбасу. І саме поширення цієї позитивної практики мирної взаємодії представників різних національностей в масштабах Донбасу, представники організації будуть досліджувати і поширювати серед міжнародної спільноти.

Професор, проректор з міжнародних зв'язків Донецького національного університету **Іваніцин Микола Петрович**, підкреслив, що Донецький національний університет – це центр науки, освіти та культури Донбасу і всієї України, який надає можливість навчатися представникам різних національностей. Поєднання науки і міжнаціональної культури сприятиме оформленню нового діалогу народів, національностей і, в першу чергу, громадян держави Україна.

Начальник Головного управління взаємодії з громадськістю, у справах національностей і релігій Донецької обласної державної адміністрації **Маштакова Ольга Михайлівна**, повідомила про стан міжнаціональних відносин в розрізі регіону. Зокрема, наголосила, що на території Донеччини мешкають представники понад 133 національностей. Щорічно національно-культурні об'єднання регіону приймають участь у культурних заходах області, в обговоренні соціально-економічних програм.

Бородин Валерій Дмитрович, к.і.н., доцент кафедри політології Донецький національний університет приділив увагу проблематиці захисту прав національних меншин в контексті європейського досвіду. Сучасний світ історично перебуває в постійному етнополітичному конфлікті, який зумовлюється економічними, політичними, соціальними. Рівень розвитку країни не впливає на подолання етнічних конфліктів, і тому важливо напрацювати практику подолання причин і вироблення моделей виходу із етнічних конфліктів.

Горбачик Андрій Петрович, кандидат фіз.-мат. наук, доцент, декан факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зосередив увагу на презентації емпіричного соціологічного аналізу, проведеного у рамках Інституту соціології наук України, розкривши національну палітру етнопонаціонального складу держави та наголосивши на необхідності подальшого напрацювання у побудові моделі національної ідентичності.

Розумний Максим Миколайович, д.політ.н, завідувач відділом етнополітики і внутрішньополітичної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, у своєму виступі приділив увагу проблематиці вибору Україною геополітичного курсу, відзначивши особливу роль тандему Україна – Туреччина у протидії конфлікту цивілізацій. Україна сьогодні знаходиться на шляху будівництва власної української нації, і в цьому аспекті важливим завданням є пошук моделі національної ідентичності.

Доцент кафедри політології Донецький національний університет **Черкашин Кирило Валерійович**, к.політ.н., проаналізував відмінності розвитку українського суспільства за вектором Схід-Захід, головна складова цих відмінностей різні пріоритети геополітичного та економічного розвитку. На думку Черкашина К.В., головною причиною посилення регіональних розбіжностей є невирішеність мовного питання. На сучасному етапі необхідно будувати національну ідентичність, базуючись не на етнографічній державі, а будуючи державу національностей.

Омер Дерменджі, к.філолог.н, доцент Національного університету імені Тараса Шевченка, звернув увагу на проблематику мультикультуралізму на прикладі практики Німеччини та Франції. Головна проблема більшості сучасних держав у міжнаціональних відносинах - відсутність поваги до власної історії. В Туреччині одним із таких історично складних і неоднозначних питань є проблема курдів. З точки зору Омера Дерменджі, створення держави дійсно базується на етнічних принципах, а порозуміння здобувається за круглими столами у форматі діалогу.

Шокало Олександр Олександрович, сходознавець, розглянув проблематику міжнаціональних відносин крізь призму поняття культури у світоглядних концепціях Г.Сковороди і Г. Гюлена. На думку цих філософів, єдність прагнення людей і створює національну ідею. Таке єднання позицій представників української і турецької філософської думки є ще одним доказом єдності світових культур.

Доцент кафедри політології Донецького національного університету к.і.н. **Баришніков Сергій Олександрович** зауважив, що представникам „Платформи” не потрібно сьогодні розпочинати все з чистого аркушу, навпаки, потрібно враховувати напрацювання євразійського теоретичного дискурсу XIX – першої половини XX сторіч. Зокрема, доцільно використати концептуальні підходи К.Леонтьєва про створення азійсько-православної цивілізації. І саме Турецьку націю російський філософ розглядав як союзника, як найважливіший компонент цієї цивілізації. У таких прикордонних пікових моментах геополітичної взаємодії різних етносів і нетрадиційних комбінацій утворюється міжнаціональна спільнота.

КРУГЛИЙ СТІЛ «ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ У ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД»

Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень в м. Донецьку, Донецька обласна державна адміністрація спільно з Інститутом економіки промисловості Національної академії наук України, кафедрою «Міжнародна економіка» Донецького національного університету **5 квітня 2011 року провів у м. Донецьк круглий стіл «Перспективи та напрямки розвитку старопромислових регіонів України у посткризовий період»**

Директор Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Донецьку, завідувач кафедри «Міжнародна економіка» Донецького національного університету, заслужений діяч науки і техніки України, д.е.н., професор **Макогон Ю.В.**, зауважив, що фінансово-економічна криза 2008-2009 років суттєво вплинула не лише на економічну безпеку і стабільність більшості країн світу, а й сприяла зародженню більш системних

змін, пов'язаних із зміною політичних курсів країн, переглядом суспільних цінностей. Особливо відчутною криза стала для держав, які перебували у стадії трансформації, до таких належить і Україна. Сьогодні ми вже можемо аналізувати причини, етапи кризи, враховуючи наслідки і розробляючи моделі подальшого розвитку. Безперечно, для старопромислових регіонів криза була і залишається відчутною. Головні галузі важкої промисловості: металургійна, машинобудівна, коксохімічна та хімічна – зазнали найбільших втрат і потребують сьогодні найбільшої уваги. Необхідно пам'ятати – небезпечним наслідком економічної кризи є погіршення соціально-економічного стану громадян, що, в свою чергу, створює передумови для поширення соціальних вибухів, протестів. І одним із завдань сьогодні є не лише відновлення економічних показників, підтримка важливих галузей виробництва, а й врахування у діях державної, регіональної влади соціальної складової подолання економічної кризи.

Анісімов А.Є., начальник Головного управління регіонального розвитку, залучення інвестицій і зовнішньоекономічних відносин Донецької обласної державної адміністрації, к.е.н., сконцентрував вашу увагу на тій стратегічній меті – це формування інноваційної моделі розвитку області, залучення інвестицій для реалізації пріоритетних напрямів економічного та соціального розвитку і, звичайно, підвищення конкурентоспроможності регіону.

Для її реалізації визначено ряд пріоритетів, які ви можете бачити на слайді.

Жаліло Я.А., перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, к.е.н., с.н.с., заслужений економіст України, звернув увагу присутніх, що посткризовий період, коли в 2010 р. українська економіка демонструє тенденцію економічного відновлення, в регіонах, які ми звикли відносити до старопромислових, формуються певні диспропорції і накопичуються суперечності, які,

власно кажучи, були властиві ще в докризовий період. Насамперед вони полягають у тому, що відбувається відновлення, зростання промислового виробництва в нижчих темпах, ніж в країнах-лідерах, проте вищих, ніж у середньому по Україні, має місце активне зростання, випереджаюче зростання експортної складової виробництва, але все це відбувається, на жаль, не на інвестиційному підґрунті. Загальна для всієї України тенденція, а саме, – відновлення у посткризовий період докризової моделі економічного розвитку з усіма суперечностями, які були їй властиві, моделі, яка розвивалася значною мірою на експортних складових, яка була дуже серйозно підпорядкована тим тенденціям, що відбувалися на світових ринках, яка продемонструвала значну нестабільність у кризовий 2008 р. Таким чином, і це стосується не лише старопромислових регіонів, а, власно кажучи, всієї економіки України, ми сьогодні спостерігаємо дуже серйозну небезпеку – втягування України в так звану «голландську хворобу», тобто втягування у панівні на даному конкретному періоді часу, але малоперспективні у тривалій перспективі, тривалому проміжку часу, галузі, які базуються на традиційних застаріваючих конкурентних перевагах і, очевидно, мають обмежену продуктивність у сучасному конкурентному світі. Це веде до ризиків фрагментації економічного простору України і має бути обов'язково враховано для того, аби можна було говорити про динамічний розвиток конкурентоспроможної країни в довгостроковій перспективі.

Мартякова О.В., завідувач сектору Інституту економіки промисловості НАН України, завідувач кафедри управління виробництвом Донецького національного технічного університету, д.е.н., професор, повідомила, що однозначного підходу до визначення терміну старопромисловий регіон сьогодні немає. Але питання це важливе. Дуже часто, коли ми говоримо про старопромислові регіони, вони співпадають і з депресивними

територіями. Цей термін добре визначений, до нього відносять об'єкти, на яких

впродовж п'яти років валовий продукт на одну особу найнижчий. При диференціації Донецької області прийняті три рівні: критичний, депресивний і проблемний. Донецька область за сукупністю показників належить до депресивних регіонів з найбільш складною соціально-економічною та містоутворюючою складовою. Ознаками занепаду

є економічні, екологічний, соціальні. Показники затверджені законодавчо.

Білецький В.С., д.т.н., професор Донецького національного технічного університету, Голова українського культурологічного центру, Голова Донецького обласного відділення Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка, шеф-редактор журналу «Схід» відмітив, що усі прийняті документи мають різновекторні цілі, формальний характер ряду прийнятих галузевих документів, недостатня увага до інновацій при

реструктуризації. Які пропозиції необхідно враховувати при розробці програм реструктуризації, чи підходити окремо до коксівного і енергетичного вугілля, використання відкритих приватизаційних аукціонів. По-друге, розробити модель прозорого інформування щодо долі вже приватизованих вугільних підприємств. Також необхідно розробити чіткий механізм повернення лотів державі у разі невиконання приписів. Створити галузевий науково-гірничий центр України.

Булатова О.В., проректор з наукової роботи, завідувач кафедри «Міжнародна економіка» Маріупольського державного університету, к.е.н., професор, зазначила, що досягнення регіональної однорідності, а не політичний союз – одна з провідних цілей розвитку ЄС. Виходячи з цього, актуальним стає формування гомогенного простору, заснованого на різному рівні розвитку регіонів.

З урахуванням динамічного розвитку геополітичної ситуації і розширення ЄС особливого значення для збалансованого і гармонійного розвитку континенту набуває реалізація регіональної політики, імперативом якої є реалізація концепції «Європа регіонів», у якій регіон розглядається як найважливіший резерв внутрішньої єдності європейської інтеграції.

Орськова Т.В., заступник декана економічного факультету Донецького національного університету, завідувач кафедри «Прикладна економіка та бізнес адміністрування», д.е.н., професор, доповіла, що аналізуючи законодавчу базу та економічну динаміку, можна сказати, що створена досить тверда законодавча платформа для вирішення проблем старопромислових регіонів. Перш за все слід відзначити Закон України «Про стимулювання

регіонів України», де вперше був використаний програмно-цільовий підхід до стимулювання і розвитку регіонів, і на Стратегію регіонального розвитку до 2015 року. Можна сперечатися щодо того, які регіони вважати депресивними. Можна говорити про те, що наш регіон не зовсім відповідає цьому поняттю з точки зору частки валового внутрішнього продукту, рівня безробіття тощо. З іншого боку, посилаючись на наших попередніх доповідачів, я хотіла б сказати, що якщо розглянути життєвий цикл розвитку регіонів, то, напевно, ми зараз перебуваємо на стадії зрілості, а не старіння. Тобто у нас є потенціал для розвитку.

ІХ МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ КРАЇНАМИ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В РАМКАХ ЧОРНОМОРСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ТА ГУАМ»

Кафедра "Міжнародна економіка", економічний факультет Донецького національного університету, Донецька філія Національного інституту стратегічних досліджень, спільно з Приазовським державним технічним університетом, Господарською академією ім. Д.А. Ценова (Болгарія), Донецькій і Таганрозькій міжрайонній торгово-промисловими палатами за підтримки постійної делегації Верховної Ради України в ПАЧЕС, Донецької обласної Ради, Донецької обласної державної адміністрації, провели Дев'яту міжнародну наукову конференцію **"Проблеми і перспективи розвитку співробітництва між країнами Південно-Східної Європи в рамках Чорноморського економічного співробітництва та ГУАМ "в містах Одесі та Севастополі 23-26 травня 2011 року.**

Конференція проводилась під патронатом Ділової Ради Організації Чорноморського економічного співробітництва та Ділової Ради Міжнародного Чорноморського Клубу.

Конференція присвячена проблемам розвитку економічного співробітництва, створення загальноєвропейського економічного простору, а також досягнення більш високого ступеня інтеграції країн-учасниць у світову економіку, сприянню розширення їх взаємного обміну товарами і послугами та створення сприятливих умов цього шляхом подальшого скорочення та ліквідації всіляких бар'єрів, не перешкоджаючи при цьому виконання їх зобов'язань перед третіми країнами.

Коло питань, що розглядаються на конференції:

- Екологічна, економічна, і енергетична безпека розвитку регіонів в умовах світової кризи;
- Глобалізація і регіоналізація сучасних національних економік;
- Інтеграційні процеси в рамках ОЧЕС;
- Інноваційна політика, регіоналістика, планування розвитку регіонів, функціонування вільних економічних зон і територій пріоритетного розвитку в контексті виходу з кризи;
- Розвиток транскордонного співробітництва, єврореґіони;
- Оцінка ефективності зовнішньоекономічних зв'язків країн ОЧЕС, ГУАМ;
- Розвиток сфери послуг, туризму і рекреаційних ресурсів;
- Ринкова інфраструктура в ОЧЕС - реальності й тенденції;
- Розвиток міжнародних транспортних коридорів, участь в ТРАСЕКА,
- Балто-Чорноморська вісь.

Склад і географія учасників: більше 40 докторів наук, більше 100 кандидатів, академіки і член-кореспонденти НАНУ, академіків та чл-кор галузевих академій України та держав-учасників, депутати різних рівнів, представники дипломатичного корпусу Російської Федерації, Грузії, Болгарії, Молдови, Білорусії, Туреччини, а також Італії, КНР, Литви, Палестини, науковці та фахівці з Києва, Автономної Республіки

Крим, Дніпропетровська, Вінниці, Запоріжжя, Бердянська, Кіровограда, Львова, Сум, Тернополя, Краматорська, Маріуполя.

Амоша А.И., директор Інституту економіки промисловості НАН України, академік НАН України привітав учасників конференції та доповів про перспективи розвитку вугільних старопромислових регіонів України в умовах браку фінансових ресурсів та з огляду на міжнародний досвід. Ситуація в них може бути поліпшена, у першу чергу, через розвиток вугледобувних підприємств з істотним збільшенням видобутку вугілля та підвищення ефективності дегазації на шахтах державного сектору, що потребує залучення значних обсягів приватних інвестицій. У складі заходів другої черги доречно передбачити створення копалень з видобутку шахтного метану.

Перспективним для вугледобувних підприємств може стати їх перетворення на підприємства з газифікації вугілля.

ЧЕС, маючи об'ємний внутрішній ринок зі значним ресурсним та науково-технічним потенціалом, може стати центром торгівлі між Європою, Близьким Сходом та Азією. Мова йде про створення трансрегіональному інтеграційної системи співробітництва. Таким чином, для розвитку європейських інтеграційних процесів, цілісності та політичної стабільності Європи, підвищення її гео економічної та геополітичної ролі особливе місце і значення має регіон Чорного моря, розвиток якого безпосередньо пов'язано з розвитком Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС).

Бакополу Е., Генеральний секретар Ділової ради Чорноморського економічного співробітництва

Невпинне зростання взаємозалежності національних економік у ході глобалізації актуалізує проблему багаторівневої інтеграції країн, що базується на стратегічному партнерстві. Підвищення ступеня інтегрованості країн з різними рівнями соціально-економічного розвитку й конкурентних можливостей свідчить про сукупності факторів, які формують світову соціально-економічну й геополітичну парадигму.

За таких умов зрозумілими й об'єктивно обумовленими прагненнями країн обрати оптимальну стратегію й тактику економічної політики, спрямовану на запобігання негативного впливу глобалізації на рівень економічної безпеки й стимулювання позитивних структурних зрушень у геополітичному просторі. Бакополу Е. наголосила на важливості співпраці країн ОЧЕС.

Омельченко В.Я., заступник декана економічного факультету Донецького національного університету, д.е.н., професор. Розкрив тему методологічних підходів щодо формування системи оцінки ефективності функціонування глобальних економічних організацій на основі логістики. Ефективність логістичного управління зводиться до автоматизації реальних та інформаційних процесів, з одного боку, і розвитку мотивації, самостійності та інноваційних здатностей людей, з іншого. Виходячи з логістичної концепції управління, якість економічного середовища тим вища, чим вища чутливість підприємства, його ланок до основного логістичного критерію - максимізації якості руху й використання обмежених ресурсів.

Однією з головних задач ЧЕС є розробка регіональної стратегії, яка буде стосуватися не тільки порівняльних переваг та економічної ролі регіону у розвитку європейської економіки, а й просування позитивного іміджу регіону. У даному контексті майбутня трансформація ОЧЕС у динамічну і повноцінну регіональну організацію відкриває можливості розробки стратегії розвитку угруповання, яке вимагає якісно нового рівня сприйняття партнерства, яке базується на довірі, вищому рівні політичного та економічного співробітництва з іншими регіональними блоками. ОЧЕС активно співпрацює з іншими регіональними утвореннями і проводить координаційні зустрічі спільно з такими субрегіональними проектами, як: Адріатичного та Іонічного ініціатива (АІІ), Процес Дунайського співробітництва (ПДС), Ініціатива Південно-Східного Європейського співробітництва (ІОБЕС), Процес Південно-Східного Європейського співробітництва, Рада держав Балтійського моря, Північний Рада міністрів, Центрально-Європейська ініціатива (ЦЄІ), Пакт стабільності для Південно-Східної Європи. У світлі розвитку європейських транспортних коридорів ЧЕС також налагодила тісну співпрацю з ЦЄІ у галузі транспортної інфраструктури.

Іванов С.М., в.о. проректора з міжнародних зв'язків **Донецького національного університету, к.е.н., доцент,** доповів про підхід до моделювання процесу змінення чисельності персоналу на підприємстві з застосуванням методу системної динаміки. Розглянув сценарії застосування моделі в умовах стабільного економічного розвитку і в умовах кризи. Результати моделювання можуть бути використані в практиці роботи кадрових служб підприємств при визначенні політик з управління чисельністю персоналу.

Слід зазначити, що цей регіон, як і сам басейн Чорного і Азовського морів та прилеглі до нього території, виділяється своїм географічним та геополітичним розташуванням. Тут спостерігається значна концентрація проектів різних напрямів, в основному енергетичних, транспортних та інфраструктурних. Це пояснюється високою щільністю міжнародних комунікацій і можливостями прилеглих територій - багатих стратегічними ресурсами, перш за все, вуглеводнем. Хоча і сам регіон має в цьому відношенні певні перспективи. До складу Українського Причорномор'я за географічними, адміністративним, історичним та іншим ознаками входять Одеська, Миколаївська, Херсонська області та Автономна Республіка Крим (разом з м. Севастополь). Регіон займає 18,8% загальної площі території України і 15,2% - по населенню. За природно-ресурсним потенціалом регіон відрізняється тим, що в ньому, фактично, відсутні значні родовища найбільш важливих корисних копалин, які дають можливість сформувати економіку з певним галузевим спрямуванням. У той же час у цьому регіоні є значний земельний фонд і рекреаційні ресурси, які зумовлюють розвиток відповідних галузей економіки.

Воротін В.Є., радник директора **Національного інституту стратегічних досліджень, д.держ.упр., професор,** визначив основні напрями, шляхи та пріоритети

удосконалення механізмів державного управління соціальними проектами на регіональному рівні та реформування системи соціального захисту населення в Україні у посткризовий період. Доповів результати дослідження принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Розглянув можливі сценарії реформування державного управління системи соціального страхування, соціальних проектів та соціального захисту населення в Україні у посткризовий період.

В сучасних умовах України має можливість захистити національні інтереси і зміцнити свій статус на міжнародній арені за рахунок участі в різноманітних європейських ініціативах. Найбільш перспективними в цьому плані є проекти, пов'язані з підтримкою регіональної стабільності, підвищенням добробуту населення, встановленням енергетичної безпеки та боротьби з кліматичними змінами. Таким чином, можна стверджувати, що Україна повинна активізувати свою діяльність в рамках ОЧЕС, що в свою чергу призведе до поступової інтенсифікації взаємин між Україною та ЄС у рамках європейського економічного співробітництва.

Білопольский М.Г., доктор економічних наук, професор, Віце-президент Академії економічних наук України доповів про новітні форми співпраці між країнами ЧЕС.

ЧЕС є одним з регіонів світу, який розвивається найбільш динамічно. За оцінками експертів загальна ємність ринку даного регіонального об'єднання становить 1,6 трлн. дол, торгівлі - 300 млрд. дол ОЧЕС об'єднує країни, які відрізняються розміром, економічним розвитком і військовою силою. Це вносить певні диспропорції. Так 83% ВВП ОЧЕС припадає на Російську Федерацію, Туреччину і Грецію і лише 1% на Албанію, Вірменію, Азербайджан, Грузію, Молдову. Володіючи могутнім економічним потенціалом, ця регіональна організація поки що не стала центром інтенсивної кооперації. Її подальший розвиток неможливо за рахунок жорсткої конкуренції. Регіональним лідером прагнуть стати Росія, Україна, Туреччина та Румунія. Країнам ОЧЕС необхідно визначити єдиний підхід у розвитку політичних, економічних та пріоритетних напрямів регіону. Враховуючи те, що деякі країни одночасно є членами інших економічних угруповань, Україна надається унікальна можливість подальшої інтеграції в світове господарство на взаємовигідних засадах.

Більшість країн ОЧЕС пов'язують розвиток міжрегіонального співробітництва з процесом європейської інтеграції і віддають перевагу активізації відносин з Європейським Союзом. Всупереч численним міжрегіональним діалогам (ЄС-АСЕАН,

ЄС-МЕРКОСУР, ЄС-АКТ і т.п.), позиція ЄС щодо поглиблення взаємовідносин з ОЧЕС залишається нечіткою. Однією з основних причин такого підходу є перетин відносин ЄС та країн-учасниць ОЧЕС з іншими регіональними політичними інтересами Союзу (Процес стабілізації й асоціації, Ширша Європа, Східне партнерство).

Кровяк А., д.е.н. інженер, академік Академії економічних наук України, Головний інститут гірничої справи в Катовіце (Польща), навів результати аналізу впливу експортно-імпортного сальдо на валовий внутрішній продукт (ВВП) у країнах Чорного моря (Болгарія, Румунія, Україна, Російська Федерація, Грузія, Туреччина). При проведенні аналізу були використані наступні показники: частка імпорту та експорту в формуванні ВВП, величина надлишку або дефіциту експорту та імпорту, розрахована стосовно ВВП, кореляція між експортом і імпортом, а також вплив експортно-імпортного сальдо на зростання або падіння валового внутрішнього продукту. Аналіз проводився за період 1995 - 2009 рр. На думку автора, до країн з найвищою долею експорту і імпорту в формуванні ВВП можна віднести Болгарію та Україну.

Для України в її зовнішньоторговельних зв'язках значну роль відіграють країни-сусіди. Так, в сукупному експорті нашої країни їх частка становить 36%, а в загальному імпорті - 34%, тобто, третя частина всіх торгових операцій припадає саме на сусідні країни. Торговельні відносини України більшою мірою залежать від зв'язків з країнами СНД, зокрема з Росією. Їх частка серед країн-сусідів займає близько 77%, відповідно на країни ЄС припадає 23%.

Прикордонні регіони мають найбільший товарообіг з регіонами тих країн, які межують з ними. Так, найбільшим торговим партнером західних регіонів є Польща, східних - Росія. Серед територій України, які входять у транскордонні об'єднання, найбільші обсяги експорту та імпорту припадають на "Карпатський Євротериторіальний регіон".

Тісна співпраця українських регіонів і регіонів країн ЄС в рамках євротериторіальних регіонів може прискорити інтеграцію в європейські структури. Зміцнюючи транскордонне співробітництво з країнами-членами ЄС, Україна може отримати наступні позитивні переваги: лобювання інтересів України в Європейському Союзі; вільне пересування капіталу, товарів, послуг; стабільність і передбачуваність двосторонніх економічних відносин; вирівнювання економічного рівня розвитку відсталіх і лідируючих регіонів України; трансфер технологій; розширення ринку збуту; поступовий перехід від торговельно-збутових до виробничо-інвестиційних міждержавних зв'язків, розвиток інфраструктури тощо.

Михайлова Л.І., д.е.н., професор, завідувача кафедри менеджменту ЗЕД та євроінтеграції, Сумський національний аграрний університет, зазначила, що набір методологічних інструментів дослідження розвитку транскордонного співробітництва в Україні є недостатнім і вимагає значної уваги вчених з урахуванням його регіональних особливостей. Було запропоновано ряд принципів для такого дослідження, які максимально враховують умови зовнішнього середовища розвитку транскордонного співробітництва, а також їх динаміку. Також з метою опосередкованої оцінки транскордонного співробітництва пропонується використання інтегрального показника соціально-економічного розвитку прикордонних областей, які входять до складу єврорегіонів.

Доповідає директор РФ НІСД у місті Донецьку, завідувач кафедри міжнародної економіки ДонНУ, керівник проекту, заслужений діяч науки і техніки України, д.е.н., професор **Макогон Ю.В.** Доповідь присвячена оцінці стану та можливостей розвитку торговельного флоту України в зоні Чорноморського економічного співробітництва. Морський потенціал України є сукупністю природних ресурсів та створених людською діяльністю надбань, які використовуються в процесі морської діяльності в інтересах народу України. Спрямованість державної морської політики повинна сприяти подальшому зміцненню позицій України як морської

держави, створенню сприятливих умов для досягнення цілей та рішення завдань розвитку морської діяльності.

У своїй доповіді Макогон Ю.В. наголосив на тому, що геостратегічне розташування України дозволяє їй бути вигідним мостом для транзитних перевезень товарів і пасажирів між державами Європи, Азії та Близького Сходу. Виходячи з цього, транспортна система одна зі складових успіху і неодмінних атрибутів сучасної держави, до якої повинні пред'являтися високі вимоги щодо якості, регулярності і надійності транспортних зв'язків, збереження вантажів та безпеки перевезення пасажирів, термінів і вартості доставки.

Транзитне положення України одна з рис привабливості національного ринку Україна для зарубіжних інвесторів і виробників, оскільки західноєвропейські країни не можуть не рахуватися з такою великою (за розмірами і населенню) країною, розташованою на перехресті торгових шляхів. Оскільки у вартості продукту велику роль відіграє транспортна складова, природно, вигідніше налагоджувати зв'язки з сусідами, зменшуючи тим самим транспортні витрати і збільшуючи прибуток. У даному випадку України має переважне становище через численності країн-сусідів - це величезний резерв. При інтеграції в європейську і світову економіку потреба у високорозвиненому транспортній системі все більш посилюється, вона стає базисом для ефективного входження України у світове співтовариство і заняття в ньому місця, відповідального рівню високорозвиненої держави.

Вивчення взаємин Україна показало, що найбільш значними партнерами у зовнішньоекономічній сфері є країни СНД, в основному Росія, країни ЄС, ОЧЕС та ГУАМ.

У процесі розвитку національного морського транспорту в умовах жорсткого зовнішнього впливу і обмеженості інвестиційних ресурсів в умовах економічної кризи висвітвся ряд проблем, які раніше стримували розвиток економічної самостійності підприємств, але не були вирішальними в процесі управління економічним зростанням.

В даний час чітко простежується ряд негативних явищ у механізмі управління становленням нових країн як морських держав. Найважливішою закономірністю економічного розвитку є нерівномірність зростання випуску по роках досліджуваного періоду і істотна відмінність темпів економічного зростання по окремих групах країн, тим більше в умовах кризи. Ця особливість ускладнює планування розвитку судноплавного комплексу, обслуговуючого відповідні транспортно-економічні зв'язки.

При цьому слід мати на увазі, що темпи зростання морської торгівлі перевищують приріст промислової продукції. У цих умовах принциповим завданням судновласників стає використання інтенсивних форм нарощування провізної спроможності з метою збереження прийнятної ефективності функціональної діяльності флоту.

Суттєвою проблемою слід вважати недостатність темпів оновлення об'єктів виробничої інфраструктури, що негативно відбивається на забезпеченні безперервності виробництва і обігу товарів. Оптимізація темпів розвитку торговельних портів впливає на прискорення приросту ефективності виробничого сектора країни. Найважливішими засобами підвищення ефективності функціональної діяльності є активне використання макроекономічних важелів і створення регіональних джерел фінансування інвестиційних програм морських транспортних підприємств. Про пріоритетність оптимізації часу й схоронності доставки товарів морськими шляхами свідчить характер розвитку контейнерних перевезень.

Нікітіна М.Г., д.геогр. наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки ТНУ ім. В.І. Вернадського (м. Сімферополь) про розробку інформаційних підходів до моделювання інтеграційної взаємодії на регіональному рівні. Подолання периферійності можливо тільки шляхом інноваційного розвитку, метою якого є не просто скорочення розриву в соціально-економічному розвитку України та ЄС, а й забезпечення самодостатності розвитку на національному та регіональному рівнях. Однією з таких програм розвитку для України є регіональна інтеграція країн Причорномор'я у форматі організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС).

Микаелян М.В., завідувач кафедри економічної теорії Єреванського державного університету (Вірменія) з доповіддю «Захист конкуренції у Вірменії і механізми забезпечення незалежного регулюючого органу та осіб які приймають рішення у цьому органі»

Бодягин О.В., начальник відділу міжнародних зв'язків Ростовського державного економічного університету «РІНГ», к.е.н., доцент

Розвиток співпраці на рівні регіонів визнається сьогодні як одне з найбільш ефективних засобів розвитку взаємовідносин держав-сусідів. Визнання важливості даного виду міждержавного взаємодії знаходить висвітлення в прагненні держави надати підтримку розвитку цих прикордонних відносин. У зв'язку з цим необхідно мати чітке уявлення про зміст прикордонного співробітництва як єдності рівнів, сфер, суб'єктів і форм прикордонної взаємодії. Бодягиним О.В. запропоновано багаторівневий підхід до класифікації видів і форм прикордонного співробітництва, що дозволяє проводити суб'єктно-об'єктний аналіз в процесі пошуку напрямів та інструментів розвитку прикордонного співробітництва.

Турбан Г.В., завідувач кафедри міжнародного бізнесу БДЕУ, кандидат економічних наук, доцент. доповіла про світову практику захисту національного ринку від імпорту. Позначив основні методи нетарифного регулювання світової торгівлі. Обґрунтував актуальність проблеми створення моніторингу захисних заходів, що застосовуються в зарубіжних країнах по відношенню до конкретної державі, і вироблення інструментів адаптації національного товару до їх застосування або протидії їм. Визначив основні напрями подолання бар'єрів доступу національних товарів на зарубіжні ринки. Широко розкрив проблему стандартизації для підприємств-

експортерів. Розповів про особливості застосування антидемпінгових заходів у міжнародній практиці, особливості адміністративних та екологічних методів нетарифного регулювання.

Шенфелде М.Н., д.е.н., професор, Ризький технічний університет (Латвія) ознайомила присутніх з особливостями розвитку економіки Латвії в після кризовий період. Було розкрито певні аспекти щодо недоліків вступу країни до ЄС та перспектив співпраці з країнами ОЧЕС..

ЧЕС, маючи об'ємний внутрішній ринок зі значним ресурсним та науково-технічним потенціалом, може стати центром торгівлі між Європою, Близьким Сходом та Азією. Мова йде про створення трансрегіональному інтеграційної системи співробітництва. Таким чином, для розвитку європейських інтеграційних процесів, цілісності та політичної стабільності Європи, підвищення її гео економічної та геополітичної ролі особливе місце і значення має регіон Чорного моря, розвиток якого безпосередньо пов'язано з розвитком Організації Чорноморського економічного співробітництва.

Сігуа Г.В., Глава представництва ТПП Грузії в Україні, радник Українського банківського союзу, к.е.н., (Грузія)

Важливе геостратегічне значення Чорноморського регіону для ЄС проявляється в енергетичному секторі. Європейський союз залежить від нафти і газу з Росії, Близького Сходу і Північної Африки, які до 2030 року будуть поставляти до 70%

споживаних ЄС енергоресурсів. Тому більшість країн Союзу роблять ставку на енергетичну складову співпраці в регіоні. Хоча відносини ЄС з ОЧЕС в основному носять двосторонній характер, за останнє десятиліття потроху зміцнюється і регіональний підхід. Наприклад, у 2001 році створена організація INOGATE, що об'єднує, хоча і не дуже ефективно, 21 країну з питань поставок нафти і газу до Європи. Співпраця в галузі енергетики в рамках Чорноморського Економічного Співробітництва є єдиним форумом регіонального співробітництва. Таким чином, стратегія співробітництва ОЧЕС у галузі енергетики розвивається за наступними напрямками:

- Створення регіонального енергетичного ринку;
- Відновлення та модернізація енергетичної інфраструктури;
- Залучення інвестицій і зміцнення діалогу з питань енергетики між ОЧЕС та ЄС.

Незважаючи на те, що була виконана величезна робота по всіх цих напрямках, існує необхідність у розробці нових підходів регіонального співробітництва в сфері енергетики з урахуванням наявного досвіду і сучасних тенденцій:

1. відновлення і модернізація існуючої енергетичної інфраструктури і створення нових енергетичних потужностей;
2. розробка більш широкої інвестиційної політики, спрямованої на поліпшення та лібералізацію інвестиційних можливостей в енергетичному секторі країн ОЧЕС;
3. активізація співробітництва між ПАЧЕС і Європейським Парламентом з питань енергетики з метою забезпечення правової підтримки нових ініціатив та проектів у галузі енергетики.

Таким чином, у найближчій перспективі Чорноморський регіон буде відігравати важливу роль у забезпеченні енергетичної безпеки Європи. Однак, будучи стратегічно важливим регіоном як транзитний маршрут для перевезення енергоносіїв і як власник величезних запасів органічного палива, Чорноморський регіон переживає в даний час поворотний момент. Все більшого значення регіону на світовому енергетичному ринку має бути правильно оцінене і усвідомлено всіма зацікавленими сторонами для того, щоб здійснювати надійні та ефективні координовані заходи в енергетичному секторі.

Взаємини в рамках ЧЕС є важливим фактором, який сприятиме європейським інтеграційним прагненням України. Це обумовлено тим, що після приєднання Болгарії та Румунії до Євросоюзу, ця міжнародна організація почала проводити активну політику в Чорноморському регіоні.

Славева К., головний асистент, Господарська академія ім. Д.А. Ценова (Болгарія) доповіла про особливості співпраці Болгарії з країнами ОЧЕС.

Основними перевагами для України від поглиблення інтеграції в рамках ОЧЕС є:

- Отримання країною статусу учасника міжнародної організації;
- Доступ до нових технологій;
- Необхідність переходу до стандартизації продукції;
- Створення позитивного іміджу України;
- Політична і військова стабільність;
- Отримання додаткових надходжень до бюджетів всіх рівнів за рахунок використання переваг міжнародного поділу праці;
- Можливість залучення коштів закордонних інвесторів;
- Раціональне використання ресурсів;
- Нові можливості використання транспортних коридорів, які проходять через територію України;
- Демократизація суспільства;
- Обмеження монополізації ринку.

До перспективних напрямів діяльності Україна в рамках ОЧЕС можна віднести співпрацю в таких областях, як захист навколишнього середовища, торгівля, транспорт, туризм, енергетика, телекомунікації, наука та технології, боротьба з тероризмом та всіма формами організованої злочинності тощо

Медведкін Т.С., докторант Інституту економіки промисловості НАН України, к.е.н., доцент У міжнародному трансфері знань Україна має значний потенціал, що характеризується значною чисельністю наукових установ і високим рівнем освіти вчених. Фактична присутність України на світовому ринку науково-технічних досягнень незначна. Це обумовлено низьким ступенем участі як в експорті високих технологій, у першу чергу через низьку результативність діяльності національної інноваційної сфери, так і в імпорті. Україна робить значно меншу частку наукомісткої продукції на світовому ринку, ніж її частка у світовому науково-технічному потенціалі. Основні причини такого положення речей - у низькому розвитку інноваційної сфери, недостатньої залученості в процесі трансферу знань і виснаженні наукового потенціалу за рахунок відтоку кваліфікованих кадрів за кордон.

Анісімова О.М., завідувач кафедри економічної теорії приазовського державного технічного університету, к.е.н., доцент, детально проаналізувала європейський ринок металопродукції. Охарактеризувала основні напрямки торгівельних потоків металопродукції, структуру експорту та імпорту металопродукції у Європі. Проаналізувала динаміку виробництва металургійної продукції у Європі, ЄС та СНД з 2004 до 2010 рр. Визначила, що металургійні компанії Росії є найбільшими виробниками металопродукції в Європі. Відзначила, що торговельне сальдо Європи є позитивним, тобто експорт перевищує імпорт та з кожним роком спостерігається зростання даного показника, а 64% металургійної продукції, яка виробляється у Європі йде на внутрішньорегіональне споживання.

Волошин В.І., директор Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень в м. Львові, к.е.н., розповів про засоби посилення конкурентоспроможності в системі економічної безпеки підприємництва регіону, про наявність вагомих невирішених проблем та нових перешкод, які виникають внаслідок євро інтеграції України, та зумовлюють необхідність наукових досліджень у напрямі пошуку механізмів забезпечення економічної безпеки підприємництва. Обґрунтував організаційно-економічні засоби зміцнення конкурентоспроможності суб'єктів підприємництва регіону як пріоритетну функцію в системі їх економічної безпеки.

Виявив основні напрямки державної політики щодо усунення чинників, які перешкоджають розвитку малого та середнього підприємництва.

Медведкіна Е.О., докторант Національного інституту стратегічних досліджень, к.е.н., доцент, доповіла про необхідність реалізації стратегії соціально-економічних реформ, спрямованих на забезпечення базових конкурентних переваг вітчизняної економіки (у тому числі – ресурсно-сировинних) і оволодіння новими конкурентними перевагами, що виникають в результаті активних структурних зрушень світової економічної системи у після кризовий період. Навела динаміку макроекономічних показників США, України та країн Євросони за останні три роки. Детально охарактеризувала сучасну природу фінансової стабільності.

Амерханов О.Н., президент Таганрогської міжрайонної торгівельно-промислової палати, м. Таганрог, Російська Федерація доповів про стан та особливості взаємовідносин Росії та країн європейського та чорноморського регіонів в енергетичному аспекті. Він також зупинився на перспективах співпраці.

Капранова Л.Г., старший викладач кафедри економічної теорії Приазовського державного технічного університету, детально проаналізувала проблеми виявлення циклічних коливань і економічних криз та причин, що їх обумовлюють. Визначила вплив світової економічної кризи на функціонування економік світу.

Складне завдання досягнення балансу національних інтересів країнами-учасницями ОЧЕС можливо лише на основі розумного компромісу, пошуку таких неімперських і неконфронтаційних стратегій співробітництва, які зможуть забезпечити розвиток регіональних інтеграційних процесів, прискорення темпів економічного зростання, підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності, зниження інфляції, зростання зайнятості та інші позитивні економічні зрушення. Як відомо, кожен рівень інтеграції означає втрату частини економічного, а отже, і політичного суверенітету країн-учасниць на користь всій регіональній угруповання чи навіть єдиного наднаціонального органу, наділеного правом прийняття рішень без узгодження з урядами країн-учасниць. У зв'язку із зазначеним, кожна з країн ОЧЕС повинна бути готовою до часткової втрати суверенітету натомість отримання ефекту синергії і масштабу, а також інших переваг інтеграції. ЧЕС має бути не просто сумою економік різних країн, але й плюс до цього мати самостійний організаційний і економічний механізми, які забезпечать досягнення поставлених цілей. Крім того, співробітництво в рамках ЧЕС може і повинно зробити свій внесок у досягнення миру і стабільності в регіоні.

Н Е К Р О Л О Г

19 лютого 2011 р. трагічно загинув заступник директора Інституту світової економіки і міжнародних відносин (ІСЕМВ) НАН України з наукової роботи, завідувач відділу Інституту, член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, професор, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки Новицький Валерій Євгенович. Українська наука понесла втрату, значення якої ще належить усвідомити. Блискуча ерудиція, надзвичайний професіоналізм і вимогливість до себе, невичерпна працездатність робили Новицького В.Є. неперевершеним, фундаментальним дослідником, науковцем та особистістю, незабутньою як для студентів-початківців, так і для відомих вчених.

Він — автор понад 350 наукових праць, які значно збагатили українську науку. Публікації у пресі та виступи вченого на телебаченні завжди мали широкий резонанс, викликали живі відгуки та активні дискусії. Валерій Євгенович вів академічні дослідження і викладав у провідних вищих навчальних закладах України. Очолював кафедру міжнародного бізнесу НАУ, був професором КНЕУ. Брав активну участь у підготовці багатьох законопроектів, наукових та експертних розробках для Адміністрації Президента, Кабінету Міністрів, Верховної Ради, міністерств та відомств України.

Новицький В.Є. підготував більш як 30 кандидатів економічних наук, був науковим керівником великої кількості молодих вчених, аспірантів та докторантів. Багато років він очолював Спеціалізовану вчену раду в ІСЕМВ НАН України, був головою експертної ради ВАК України, членом Спеціалізованої вченої ради в Українській академії зовнішньої торгівлі.

Валерій Євгенович мав рідкісний талант знаходити рішення в кризових ситуаціях, швидко та оперативно виконувати поставлені керівництвом Інституту завдання. В умовах скромного фінансування Академії наук України за активної участі Новицького В.Є. залучалися додаткові кошти, які забезпечували збереження кадрового потенціалу, здійснення наукових досліджень, видання книг, організацію та проведення конференцій. Новицький В.Є. був чудовою, життєрадісною, виключно доброзичливою людиною, яскравим, талановитим і творчим науковцем.

Колектив Донецького національного університету, редколегія і редакція журналу глибоко сумують про передчасну втрату та висловлюють співчуття рідним і близьким Валерія Євгеновича Новицького.